

UNIVERSITATEA CREȘTINĂ "DIMITRIE CANTEMIR"
FACULTATEA DE ISTORIE

ANALELE

Universității Creștine
"Dimitrie Cantemir"

Seria Istorie - Serie nouă

Anul 1 • Nr. 3 • 2010

3
2010

Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului

**UNIVERSITATEA CREȘTINĂ
„DIMITRIE CANTEMIR”**

Acreditată prin Legea nr. 238/23.04.2002

**ANALELE
Universității Creștine
„Dimitrie Cantemir”**

Seria ISTORIE – Serie nouă

**București
2010**

ANALELE UNIVERSITĂȚII CREȘTINE „DIMITRIE CANTEMIR”

Seria ISTORIE – Serie nouă

**Revistă a Facultății de Istorie a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”
cu apariție trimestrială (online, CD-ROM și print)**

Anul 1 • Nr. 3 • Septembrie 2010

COLEGIUL DE COORDONARE:

Prof. univ. dr. MOMCILO LUBURICI, Președintele Fondator al Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”
• Prof. univ. dr. CORINA ADRIANA DUMITRESCU, Rectorul Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”
• Prof. univ. dr. CRISTIANA CRISTUREANU, Prorectorul Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” • Prof. univ. dr. IOAN CHIPER, Facultatea de Istorie a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” • Prof. univ. dr. ȘTEFAN OLTEANU, Facultatea de Istorie a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. CONSTANTIN HLIHOR, Decanul Facultății de Istorie a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” (responsabil) • Prof. univ. dr. CONSTANTIN BUȘE, Universitatea din București • Prof. univ. dr. SABIN ADRIAN LUCA, Universitatea „Lucian Blaga”, Director General al Muzeului Național Brukenthal, Sibiu • Prof. univ. dr. VASILE CHIRICA, Universitatea „Mihail Kogălniceanu” Iași • Prof. univ. dr. MIHAI MAXIM, Director al Institutului Cultural „Dimitrie Cantemir”, M.A.E., Istanbul • Prof. univ. dr. MARIAN COJOC, Universitatea „Ovidius” Constanța • Prof. univ. dr. SORIN LIVIU DAMEAN, Universitatea din Craiova • Prof. univ. dr. CĂTĂLIN TURLIUC, cercetător științific gr. I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași • Cercetător științific gr. I dr. DANIELA BUȘĂ, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București • Cercetător științific gr. I dr. ILEANA CĂZAN, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București • Prof. univ. dr. MARIN CÂRCIUMARU, Universitatea „Valahia”, Directorul Școlii Doctorale, Târgoviște • Cercetător științific gr. I dr. VENIAMIN CIOBANU, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași • Acad. ANDREI EȘANU, membru titular al Academiei de Științe a Republicii Moldova, cercetător științific dr. la Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M., Chișinău • Cercetător științific dr. VALENTINA EȘANU, Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M., Chișinău, Republica Moldova • Cercetător științific VALENTIN CONSTANTINOV, Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M., Chișinău, Republica Moldova • ALBINA GIRFANOVA, PhD, Saint-Petersburg State University, Saint-Petersburg, Russia • NIKOLAY SUKHACEV, PhD, Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences, Saint-Petersburg, Russia • VLADIMIR ARTAMONOV, PhD, Institute of the Russian History, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia • Prof. ZEYNEP SÖZEN, PhD, Istanbul Technical University, Istanbul, Turkey • Prof. CEZMI KARASU, PhD, Eskişehir Osmangazi University, Department of History, Eskişehir, Turkey

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Lect. univ. dr. CORNELIU BELDIMAN (redactor șef) • Conf. univ. dr. MARIN BADEA • Lect. univ. dr. CAMELIA BRÂNCOVEANU • Lect. univ. dr. LILIANA TROFIN • Lect. univ. dr. DANIEL MAZILU • Lect. drd. RADU URLOIU PĂTRAȘCU (membri)

Adresa redacției:

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie,
Splaiul Unirii nr. 176, Sector 4, 040042 București 53 România
Telefon 021-330.92.30; 021-330.79.11/141
www.ucdc.ro
<http://istorie.ucdc.ro/revista.istorie.ucdc.html>
E-mail: revista.istorie.ucdc@gmail.com

ISSN 2068 – 3766 (online); ISSN 2068 – 3758 (CD-ROM); ISSN 1584 – 3343 (print)

Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului

**UNIVERSITATEA CREȘTINĂ
„DIMITRIE CANTEMIR”
Facultatea de Istorie**

**ANALELE
Universității Creștine
„Dimitrie Cantemir”**

Seria ISTORIE – Serie nouă

Anul 1 • Nr. 3 • Septembrie 2010

**București
2010**

Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, Seria Istorie – Serie nouă este o revistă științifică a Facultății de Istorie a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, care continuă seria publicată (nr. 1-6), exclusiv în format tipărit și în tiraj limitat, în perioada 1997-2005. Ea are apariție trimestrială (martie, iunie, septembrie, decembrie) în trei formate distincte cu sumar identic: online, CD-ROM și print; reunește, în cadrul unor rubrici permanente și ocazionale, în funcție de constituirea sumarului fiecărui număr, studii și articole pe teme legate de: toate epocile istoriei naționale și universale; arheologie; științele auxiliare ale istoriei; activitatea lui Dimitrie Cantemir și opera cantemiriană; documente diverse relative la toate epocile istorice; metodologia predării istoriei; note și discuții; recenzii și prezentări; viața științifică etc., în scopul de a oferi cadrelor didactice, cercetătorilor, doctoranzilor, masteranzilor, studenților, tuturor celor interesați de problematica istoriei și a domeniilor conexe date actuale, analize, sinteze, comentarii, puncte de vedere etc., într-un cadru generos de dezbateri științifică.

Responsabilitatea privind conținutul articolelor și studiilor revine în totalitate autorilor, în conformitate cu prevederile Legii nr. 206 din 27.05.2004 referitoare la buna conduită în cercetarea științifică. Autorii își asumă, de asemenea, responsabilitatea exclusivă pentru acuratețea rezumatelor în limbă străină.

© 2010. Toate drepturile sunt rezervate autorilor.

Orice corespondență referitoare la această publicație rugăm a se trimite la următoarea adresă:

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie, Revista AUCDCI, Splaiul Unirii Nr. 176, Sector 4, 040042 București 53, România

E-mail: revista.istorie.ucdc@gmail.com

The Annals of “Dimitrie Cantemir” Christian University, History Series, New Series is the scientific review of the Faculty of History of “Dimitrie Cantemir” Christian University which continues, in a new format, the ancient series (6 issues, 1997-2005) that were exclusively printed in a limited edition. The review appears four times a year (March, June, September, December) in three identical versions (printed, online and on CD-ROM). The main aim of the review is to offer a generous and actual frame for scientific debate of data, synthesis, analysis, comments etc. for professors of all ranks in universities and colleges, researchers, PhD students, students (undergraduate and postgraduate), and to all those interested by the complex problematic of historical sciences. The review contains several sections and publishes articles, studies, notes and discussions in Romanian and main international languages. The themes are related to: all epochs regarding Romanian and universal history; Prehistory and archaeology; auxiliary historical disciplines; scientific activity and works of the savant Dimitrie Cantemir, the prince of Moldavia; documents concerning all historical epochs; methodology of teaching history; book reviews; events of scientific life in Romania and abroad etc.

The entire responsibility for the specialized information of the articles’ content and for the translation is to be assumed by the authors.

© 2010. All rights reserved to the authors.

Please send any correspondence related to this review to the following address:

„Dimitrie Cantemir”, Christian University, Faculty of History, AUCDCI Review, Splaiul Unirii Nr. 176, Sector 4, 040042 Bucharest 53, Romania

E-mail: revista.istorie.ucdc@gmail.com

Tehnoredactare, corectură, layout și coperta: lect. univ. dr. CORNELIU BELDIMAN

Versiune online, versiune html CD-ROM și webmaster: lect. univ. dr. DANIEL MAZILU

Tipar, multiplicare CD-ROM: Editura Pro Universitaria, București

CUPRINS

Ioan CHIRILĂ • <i>Sfântul Dimitrie Izvorătorul de Mir</i>	9-26
Cantemiriana	
Andrei EȘANU, Valentina EȘANU • <i>O întregire la iconografia Cantemireștilor</i>	27-41
Florin NEGOIȚĂ • <i>Dimitrie Cantemir – 300 de ani. Activitatea diplomatică</i>	42-46
Ion ALEXANDRESCU • <i>Percepția personalității și operei lui Dimitrie Cantemir la comemorarea a 300 de ani de la nașterea sa (în spațiile german, ex-sovietic și Turcia)</i>	47-55
Articole, studii	
Corneliu BELDIMAN, Diana-Maria SZTANCS, Viorica RUSU-BOLINDEȚ, Alexandru BĂDESCU • <i>Industria materiilor dure animale descoperită la Histria – Sector Basilica extra muros. Campania 2006</i>	56-64
Alexander BAUMGARTEN • <i>Poziția tratatului Despre fiind și esență al lui Dietrich din Freiberg în dialogul filosofic cu omonimul său tomist</i>	65-95
Saveta-Florica POP • <i>Stan Zugravul din Rășinari – Sibiu. Opere în Colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia</i>	96-116
Cristian SANDACHE • <i>Corneliu Zelea Codreanu în anii 1919 – 1922</i>	117-122
Marin BADEA, Constantin ROTARU • <i>Concepții privind sistemul fiscal din România interbelică</i>	123-131
Petre ȚURLEA • <i>România sub stăpânirea Camarilei Regale (1930-1940) (II)</i>	132-163
Petre OPRIȘ • <i>Acțiunile lui Gheorghe Apostol și Dumitru Mazilu împotriva lui Nicolae Ceaușescu (1989)</i>	164-170
Artur LAKATOS • <i>Statele Unite ale Americii și extinderea spre Est a Uniunii Europene</i>	171-184
Vasile SIMILEANU • <i>Tendențe în geopolitica islamică</i>	185-210

Note, discuții

Diana-Maria SZTANCS • <i>Reflecții privind aplicarea „metodei cubului” în cadrul lecțiilor de istorie</i>	211-216
---	---------

Recenzii, prezentări

Vasile CHIRICA • Corneliu Beldiman, <i>Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu</i> , Asociația Română de Arheologie, Studii de Preistorie – Supplementum 2, Editura Pro Universitaria, București, 2007, 372 p., format A4, indice de persoane și de locuri, 42 figuri, rezumat în limba franceză, CD-ROM cu 435 tabele, 241 grafice și 228 planșe; ISBN 978-973-129-063-8	217-219
Constantin HLIHOR • Sorin Șipoș, <i>Silviu Dragomir – istoric</i> , Editura Universității din Oradea și Editura Cartdidact, Chișinău, 2008, 547 p.; ISBN 978-973-759-559-1; ISBN 978-9975-940-92	220-221
Constantin HLIHOR • Sorin D. Ivănescu, <i>Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, metode, obiective</i> , Editura Junimea, Iași, 2009, 537 p.; ISBN 978-973-37-1234	222-224
Lista abrevierilor	225-227
Instrucțiuni pentru autori	228

TABLE OF CONTENTS / SOMMAIRE

Ioan CHIRILĂ • <i>Saint Demetrios Mirovlitis</i>	9-26
--	------

Cantemiriana

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU • <i>Contributions to the Cantemirian iconography</i>	27-41
Florin NEGOIȚĂ • <i>Dimitrie Cantemir – 300 years. Diplomatic activity</i>	42-46
Ion ALEXANDRESCU • <i>Perception of Dimitrie Cantemir's personality and work at his 300th anniversary of birthday (in Germany, USSR and Turkey)</i>	47-55

Articles, studies / Articles, études

Corneliu BELDIMAN, Diana-Maria SZTANCS, Viorica RUSU-BOLINDEȚ, Alexandru BĂDESCU • <i>Bone objects discovered at Histria – Sector Basilica extra muros during 2006 excavations</i>	56-64
Alexander BAUMGARTEN • <i>The place of Dietrich from Freiberg's Treaty On Being and Essence confronted with his Thomistic homonym in an philosophical dialog</i>	65-95
Saveta-Florica POP • <i>Stan Zugravul from Rasinari, Sibiu County. Icons in the Collection of the Romanian Orthodox Archiepiscopacy, Alba Iulia</i>	96-116
Cristian SANDACHE • <i>Activity of Corneliu Zelea Codreanu in 1919-1922</i>	117-122
Marin BADEA, Constantin ROTARU • <i>Conceptions about the tax system in the Interwar Romania</i>	123-131
Petre ȚURLEA • <i>Romania under the rule of Royal Camarilla (1930-1940) (II)</i>	132-163
Petre OPRIȘ • <i>The actions of Gheorghe Apostol and Dumitru Mazilu against Nicolae Ceaușescu (1989)</i>	164-170
Artur LAKATOS • <i>The United States of America and the Eastern Enlargement of the European Union</i>	171-184
Vasile SIMILEANU • <i>Tendencies in Islamic Geopolitics</i>	185-210

Notes, discussions / Notes, discussions

Diana-Maria SZTANCS • <i>Reflections regarding the applications of “Cube” didactic method at History lessons</i>	211-216
--	---------

Book reviews / Comptes-rendus, présentations

Vasile CHIRICA • Corneliu Beldiman, <i>Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu</i> , Asociația Română de Arheologie, Studii de Preistorie – Supplementum 2, Editura Pro Universitaria, București, 2007, 372 p., format A4, indice de persoane și de locuri, 42 figuri, rezumat în limba franceză, CD-ROM cu 435 tabele, 241 grafice și 228 planșe; ISBN 978-973-129-063-8	217-219
Constantin HLIHOR • Sorin Șipoș, <i>Silviu Dragomir – istoric</i> , Editura Universității din Oradea și Editura Cartdidact, Chișinău, 2008, 547 p.; ISBN 978-973-759-559-1; ISBN 978-9975-940-92	220-221
Constantin HLIHOR • Sorin D. Ivănescu, <i>Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, metode, obiective</i> , Editura Junimea, Iași, 2009, 537 p.; ISBN 978-973-37-1234	222-224
Abbreviations	225-227
Instructions for the authors	228

SFÂNTUL MARE MUCENIC DIMITRIE IZVORĂTORUL DE MIR

Ioan CHIRILĂ*

Abstract. *Saint Demetrios Mirovlitis. The Saint has one of the most special feast days from the Orthodox calendar, Christians being highly devoted to him. This fact is sustained by the numerous people (men and women) who have his name or others derived from Saint's name: Demetra, Dumitra or Dumitrica. In Christian Tradition, Saint Demetrios of Thessaloniki is one of the best known martyrs from the first Christian centuries. He died during the last persecution against Christians ordered by the emperor Maximianus. Even if he was put to different types of tortures, he didn't give up to his religion. The Saint preached the gospel in Thessaloniki with a lot of faith and courage. He demonstrated that his high position in society, his great fortune, the richness of the town or the honors received from the emperor did not represent the real heritage achieved from his parents or from the authorities of the day. On contrary, the real heritage achieved (from his parents) was the belief in the Real God and the mystique tenacity for the life in eternity, the two icons representing Jesus Christ and His Holy Mother. After Saint's death, was discovered that his body hadn't been decayed and his relics were placed in a very large church built in Thessaloniki, known in our days as Church of Agios Dimitrios. The Saint's body springs a well-smelling substance (myrrh). This fact determined the Christian Orthodox Church to name Saint Demetrios, Mirovlitis or "The Myrrh Gusher".*

Keywords: *Church of Agios Dimitrios, martyr, persecution against Christians, Saint Demetrios Mirovlitis, salvation, Thessaloniki.*

Cuvinte-cheie: *Biserica Sfântul Dimitrie, martiriu, mântuire, mucenic, prigoană a creștinilor, Sfântul Dimitrie Izvorătorul de Mir, Tesalonic.*

Introducere

În calendarul creștin, la mijlocul toamnei, pe 26 octombrie în fiecare an, strălucește în amintirea tuturor chipul unui martir: Sfântul Mare Mucenic Dimitrie – unul dintre cei mai cunoscuți și mai cinstiți martiri ai Bisericii. Un om care a arătat că, mai de preț decât poziția socială, averile sau funcțiile pe care le poate dobândi cineva în această viață, este credința în Dumnezeu, râvna pentru viața veșnică în comuniune cu Dumnezeu. Iar Sfântul Dimitrie a arătat aceasta din plin. Numele său îndeamnă la respect, cinstire și la urmarea exemplului său.

Se împlinesc 1740 de ani de la nașterea marelui și slăvitului Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir și de aceea, în semn de evlavie, am dorit să-i aducem închinare, prin prezentul articol, rememorând viața și mucenicia sa.

Biserica Ortodoxă cinstește sfinții pentru că Dumnezeu îi cinstește pe sfinți. Sfinții sunt oamenii bineplăcuți lui Dumnezeu. Astfel, cinstindu-i pe sfinții lui Dumnezeu, îl cinstim pe Dumnezeu Însuși, care este minunat întru sfinții Săi. „Veniți să ne închinăm și să cădem la Hristos. Mântuiește-ne pe noi, Fiul lui Dumnezeu, Cea ce ești minunat întru sfinți, pe noi cei ce-Ți cântăm Ție: Aliluia”¹. Noi îi cinstim pe sfinți pentru că aceștia sunt prietenii lui Dumnezeu, cinstim pe sfinți pentru că-i alegem pe

* Licențiat al Facultății de Teologie „Justinian Patriarhul”, Universitatea din București și al Facultății de Istorie a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”; revista.istorie.ucdc@gmail.com.

¹ *Catavasier*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005, p. 55.

aceștia ca ocrotitori ai noștri, cinștim pe sfinți pentru că ei se roagă pentru noi. „Sfinților Mucenici care bine v-ați nevoit și v-ați încununat, rugați-vă Domnului să mântuiască sufletele noastre”².

Același lucru îl putem spune și despre Sfântul Mare Mucenic Dimitrie care, în timpul vieții sale a dat dovadă de un curaj deosebit și de o credință neclintită în Mântuitorul nostru Iisus Hristos, alegând moartea în locul onorurilor lumești.

Viața Sfântului Mare Mucenic Dimitrie

Sfântul și Marele Mucenic Dimitrie s-a născut în anul 270 în cetatea Solon (Tesalonic), având părinți de neam bun și dreptcredincioși. Tatăl său era conducătorul cetății Solonului, crezând în taină în Domnul nostru Iisus Hristos și slujind Lui. După cum bine știm, în acea perioadă, mărturisirea credinței creștine era pedepsită de către statul roman. Rugăciunea se făcea în chip ascuns, iar părinții Sfântului aveau un altar al casei format din două sfinte icoane, împodobite cu aur și cu pietre scumpe: una a Mântuitorului nostru Iisus Hristos, iar alta a Preasfintei Sale Maici, Fecioara Maria. Tatăl Sfântului Dimitrie era descris ca fiind „milostiv cu cei săraci și aducea mari faceri de bine celor ce aveau trebuință. Întristarea lui venea din faptul ca nu avea fii și în astfel de mahnire împreună cu soția sa se rugau stăruitor lui Dumnezeu, ca să le dea un moștenitor al casei lor”³.

După multă vreme au fost auziți, pentru că, aducându-și aminte Cel Preaînalt de rugăciunile și de milosteniile lor, le-a dat lor un fiu, pe sfântul și vrednicul de pomenire Dimitrie, la a cărui naștere s-a veselit tot Tesalonicul împreună cu conducătorul lor, care a dat pentru toți locuitorii cetății, dar mai ales pentru săraci, un mare ospăț, mulțumind lui Dumnezeu pentru că a ascultat rugăciunea sa.

Încă de la o vârstă fragedă, ca să poată cunoaște și să înțeleagă adevărul, părinții l-au dus pe Sfântul Dimitrie în camera lor de rugăciune și, arătându-i sfintele icoane, i-au zis: „Aceasta este icoana adevăratului Dumnezeu, Care a făcut cerul și pământul și aceasta este icoana Preasfintei Fecioare Maria, Născătoare de Dumnezeu”⁴.

Sfântul Dimitrie a fost botezat de către părinții săi în religia creștină. Primind Sfântul Botez, Dimitrie a învățat cu amănuntul Legea lui Dumnezeu. El creștea cu anii și cu înțelepciunea, mergând cu faptele bune ca pe o scară, din putere în putere, și era în el darul lui Dumnezeu care îl lumina și îl înțelepcea. „Provenind din cele mai nobile familii din Macedonia, acesta era admirat de toți, nu doar pentru noblețea și frumusețea lui exterioară, ci și pentru virtuțile sale, pentru înțelepciunea și bunătatea sa. Încă din tinerețe a devenit strateg și specialist în arta militară, așa încât, în ciuda vârstei lui, va fi numit general al armatelor Tesaliei și proconsul al Greciei”⁵. Tânăr, educat, învrednicit cu încrederea și puterea Împăraților Romei, tânărul Dimitrie avea în față un viitor strălucit, ajungând apoi chiar guvernatorul cetății.

La moartea părinților, Sfântul Dimitrie a devenit moștenitor al averilor acestora. Auzind atunci împăratul Maximian despre moartea conducătorului Tesalonicului, a chemat la dânsul pe fiul acestuia, pe Sfântul Dimitrie și, văzându-i înțelepciunea și vitejia în război, i-a cedat locul tatălui său și i-a încredințat lui Tesalonicul⁶. Sfântul Dimitrie a mers la Tesalonic unde a fost primit cu mare cinste de cetățeni și a început propovăduirea creștinismului. Prin predicile sale, el a devenit pentru tesaloniceni un alt Apostol Pavel. Nu după multă vreme, s-a făcut cunoscut împăratului Maximian că funcționarul imperial Dimitrie este creștin și pe mulți îi aducea la credința sa. Acest fapt a atras pedeapsa împăratului asupra sa.

² Molitfelnic, *Slujba Tainei Cununii*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008, p. 227.

³ Arhimandrit Ilie Cleopa, *Predici la Duminici de peste an*, Editura Episcopiei Romanului, Roman, 1996, p. 228.

⁴ *Viața și Acatistul Sfântului Mare Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir*, Editura Doxologia, Iași, 2009, pp. 1-3.

⁵ www.crestinotodox.ro/..viata-sfantului-mare-mucenic-dimitrie-izvoratorul-de-mir.

⁶ *Viața și Acatistul Sfântului Mare Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir*, Editura Doxologia, Iași, 2009, p. 4.

Pătimirea Sfântului Mare Mucenic Dimitrie

Încă înainte de venirea împăratului în Tesalonic, Dimitrie a încredințat toată averea sa unui credincios slujitor al său, pe care îl chema Lup, trimițându-l cu toată bogăția ce rămăsese de la părinții lui, aurul, argintul, pietrele de mare preț și hainele, pentru a le împărți în grabă la săraci, zicându-i: „Împarte bogăția cea pământească, ca să căutăm pe cea cerească”⁷. Iar el s-a pus la rugăciune și la post, pregătindu-se pentru a primi cununa cea mucenicească. Și-a adus aminte și de cuvintele Sfântului Apostol Pavel, care zice: „Cu inima se crede spre dreptate, iar cu gura se mărturisește spre mântuire” (Romani 10, 10). Adică nu este de ajuns să crezi în taina lui Dumnezeu, ci trebuie să-l mărturisești și cu cuvântul în public pentru a te mântui.

Câțiva păgâni invidioși din oraș au profitat de această ocazie pentru a se plânge împăratului și a-l denunța pe Dimitrie că este creștin. Mânia împăratului a devenit repede furie, când a aflat că Dimitrie nu era doar ucenic credincios al lui Hristos, ci acesta predica în public credința creștină. Viteazul ostaș a înțeles că a sosit ceasul să mărturisească înaintea împăratului credința în adevărul Dumnezeu, Care a făcut cerul și pământul, toate cele văzute și nevăzute.

Venind înaintea împăratului, Sfântul Dimitrie cu mare îndrăzneală a mărturisit că el este creștin și a defăimat închinarea cea păgânească la idoli. Atunci împăratul a poruncit ca acesta să fie dus nu în temniță, ci într-un loc defăimat, într-o baie mare și veche (terme), aflată aproape de reședința imperială. Închis în terme, sfântul se ruga, grăind ca David: „Dumnezeule, spre ajutorul meu ia aminte, Doamne, ca să-mi ajuți mie grăbește-te, că tu ești răbdarea mea, Doamne, nădejdea mea din tinerețile mele. Spre Tine m-am întărit din pântece, din sânul maicii mele, Tu ești acoperitorul meu până ce voi fi. Pentru aceasta se va veseli gura mea, când voi cânta Ție și limba mea toată ziua va învăța dreptatea Ta” (cf. Psalmul 69, 70).

Se poate remarca nădejdea de nezduncinat pe care Sfântul Dimitrie o are la Dumnezeu în astfel de momente decisive, și în care el are de înfruntat frica și moartea, precum și sentimentul uman de teamă ce însoțește pe fiecare muritor. Nădejdea lui nu este una de moment, ea cuprinde dimensiunea veșniciei, vizează divinitatea și speranța în nemurire.

Sfântul Dimitrie stătea în temniță ca într-o cameră luminoasă, cântând și slăvind pe Dumnezeu. Apoi sfântul a văzut o scorpie înaintea sa, care voia să-l muște de picior, iar el, însemnându-se cu semnul Crucii a zis: „În numele lui Hristos Care a zis să călcăm peste șerpi și peste scorpii și peste toată puterea vrăjmașului”, a călcat peste acea scorpie și astfel a rămas nevătămat. „Aflându-se în astfel în temniță, a fost cercetat de îngerul lui Dumnezeu, care i s-a arătat într-o lumină mare, cu o prea frumoasă cunună din Rai, și i-a zis lui: „Pace ție, pătimitorule al lui Hristos, Dimitrie! Îmbărbățează-te și te întărește și biruiește pe vrăjmașii tăi”. Zicându-i acestea, i-a pus cununa pe cap. Iar sfântul a răspuns: „Mă bucur întru Domnul și mă veselesc întru Dumnezeu, Mântuitorul meu”⁸. Și sfântul se întoarse cu inima către dragostea lui Dumnezeu, voind să-și verse cu osârdie sângele pentru Dânsul.

În acea vreme, împăratul asista la jocuri publice și alte distracții. Între altele se practicau întrecerile numite pentatlon, constând în lupte corp la corp, aruncarea greutății (pietre), sărituri, aruncarea sulii, pugilat. „...Cei care ar fi biruit în aceste cinci lupte primeau daruri de la împărat”⁹. Împăratul Maximian, vrând să vadă aceste cinci feluri de lupte, s-a așezat la un loc înalt ca să-i vadă pe luptători atacându-se; între ei era și vestitul Lie, un viteaz din neamul vandalilor. Acesta era înalt și avea un chip înfricoșător și puternic, se lupta cu adversarii și îi ucidea aruncându-i de sus în sulii.

Acolo era și un tânăr creștin cu numele Nestor, care îl cunoștea pe Sfântul Dimitrie. Acela, văzând pe Lie că ucide pe mulți, între care și pe creștini, s-a aprins de râvnă și, vrând să se lupte cu Lie, a alergat la Sfântul Dimitrie, care era în temniță și a povestit acestuia despre luptătorul Lie, cum că a ucis foarte mulți creștini. Nestor a cerut de la dânsul binecuvântare și rugăciuni, ca să-l poată birui pe acel nemilostiv ucigaș de oameni. Sfântul Dimitrie, însemnându-l cu semnul Sfintei Crucii, i-a zis: „Du-te frate, și te luptă cu Lie, că și pe Lie îl vei birui, și pe Hristos îl vei mărturisi”.

⁷ P.S. Galaction Stângă, *Viețile Sfinților de peste tot anul din Minee*, Editura Bisericii Ortodoxe Alexandria, Alexandria, 2002, p. 91.

⁸ Dr. I.P.S. Nestor Vornicescu, *Proloagele*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991, p. 201.

⁹ P.S. Gherasim Timuș, *Dicționar Aghiografic*, Editat de Mănăstirea Portărița, Satu Mare, 1998, p. 226.

Tânărul Nestor, fiind întărit cu rugăciunea Sfântului Dimitrie și-a făcut cruce și ducându-se în acea privesc a strigat: „O, Lie! Vino să ne luptăm amândoi!”

Împăratul, șezând la loc înalt și privind pe oameni luptându-se, a văzut pe Nestor, tânăr cam de douăzeci de ani, l-a chemat la dânsul și i-a zis: „Tinere, pentru ce nu-ți cruți viața ta? Oare nu vezi pe câți i-a biruit Lie și cât sânge a vărsat? Nu îți este milă de frumusețea și de tinerețea ta? Dacă ești sărac, vino să te îmbogățesc, numai nu te duce să te lupti cu Lie, că o să-ți pierzi viața”. Nestor i-a răspuns: „Împărate, eu sărac nu sunt, nici nu vreau să-mi pierd viața, ci vreau să mă lupt cu Lie și să-l biruiesc”.

Acestea zicându-le, strigă: „Dumnezeul lui Dimitrie, ajută-mi!” Apoi a început să se lupte cu potrivnicul, pe care, trântindu-l jos în sulilele cele ascuțite, l-a omorât. „Împăratul s-a mâhnit foarte tare de pierderea lui Lie, mai mult dacă ar fi căzut el din împărăția sa. Chemând la el pe Nestor, i-a zis: „Tinere, cu ce farmece l-ai biruit pe Lie? El a omorât atâția oameni mai puternici decât tine și tu cum l-ai omorât?” Sfântul Nestor a răspuns: „Împărate, eu nu am biruit pe Lie cu farmece, ci cu puterea lui Hristos, adevăratul Dumnezeu am făcut aceasta”¹⁰.

Împăratul s-a mâniat foarte tare și a poruncit lui Marchian să-l scoată pe Nestor afară și să-i taie capul. În acest chip s-a săvârșit Sfântul Nestor, împlinindu-se astfel profeția dascălului său Dimitrie.

Împăratul era mâhnit pentru pierderea lui Lie. Aflând că Dimitrie a fost pricinuitorul morții lui Lie, el a poruncit să-l ucidă pe sfânt cu sulilele, zicând: „Precum Lie a fost aruncat în sulile de Nestor și a murit, așa și acesta să fie străpuns cu sulilele, ca de aceeași moarte să moară cel care a pricinuit moartea iubitului meu Lie”¹¹. Dar împăratul s-a înșelat, socotind că sfinții mor cu aceeași moarte ca și păcătoșii, pentru că moartea păcătoșilor este cumplită, iar moartea sfinților este cinstită înaintea Domnului.

Văzând că i-a sosit sfârșitul, Sfântul Dimitrie s-a închinat și a mulțumit lui Dumnezeu pentru toate. În ziua de douăzeci și șase a lunii octombrie, în zori, ostașii au intrat în temniță, găsim-l pe Sfântul Dimitrie rugându-se. Acesta și-a ridicat mâna dreaptă în sus și a fost străpuns cu sulilele de ostași în tot corpul. Întâia sulă l-a împuns în coasta dreaptă, în locul în care a fost împuns și Hristos pe cruce, dându-și astfel sufletul cu pace în mâinile lui Hristos pe care L-a mărturisit închipuindu-I patima.

Martiriul Sfântul Dimitrie s-a petrecut la 26 octombrie 306. Când Sfântul Dimitrie a fost străpuns de sulile în temniță de către ostași, era de față și credinciosul său slujitor, cel pomenit mai înainte, Lup. Acela a luat haina stăpânului său cu urme de sânge. La fel și inelul lui l-a înmuiat în sânge și multe minuni făcea cu haina și cu inelul, tămăduind toate bolile și gonind duhurile cele viclene, încât s-a dus vestea minunilor prin tot Tesalonicul și toți bolnavii alergau la dânsul¹².

Aflând despre acestea, Maximian a poruncit ca să-l prindă pe fericitul Lup și să-i taie capul. Și astfel, sluga cea bună și credincioasă a sfântului s-a dus la Domnul după stăpânul său, adică după Sfântul Dimitrie, căci unde este stăpânul, acolo trebuie să fie și sluga lui.

După ce Sfântul a fost ucis, trupul lui zăcea pe pământ fără cinstire însă; din rânduiala lui Dumnezeu, mergând pe acolo noaptea, unul dintre creștini l-a luat în taină și l-a îngropat.

Conform datelor reieșite din unele cercetări, făcute de-a lungul timpului, Sfântul Dimitrie ar fi fost martirizat nu la Tesalonic, ci la Sirmium (Sremska Mitrovița, în Serbia), iar moaștele sale au fost aduse în Tesalonic, la 26 octombrie 413. Actuala biserică în care se află moaștele Sfântului Mucenic Dimitrie a fost construită la puțin timp de la incendiul bisericii ridicate de guvernatorul Leontie, din anii 626-634. A fost transformată în moschee în anul 1493 și redată cultului creștin în 1912.

Minunile ce au urmat din moaștele Sfântului Dimitrie

Apoi, nu după multă vreme, a început prigoana împotriva creștinilor. Deasupra mormântului Sfântului Dimitrie s-a zidit ulterior o biserică mică, în care se săvârșeau multe minuni, iar acolo bolnavii primeau tămăduire. „Atunci, un om din cei mari, slăvit și credincios, din părțile Iliricului, pe nume Leontie, fiind cuprins de o boală grea și nevindecabilă, a alergat cu credință la Sfântul

¹⁰ http://calauzaortodoxa.ro/sfantul_mare_mucenic_dimitrie_militarul_care_a_stiut_sa_spuna_nu.

¹¹ P.S. Galaction Stângă, *op. cit.*, p. 92.

¹² *Viețile Sfinților pe tot anul. După Sinaxarele din Minee, Triod și Penticostar*, Tipărit cu Binecuvântarea Prea Sfințitului Părinte Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, Editura Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2006, p. 90-93.

Mare Mucenic Dimitrie”¹³. Când au ajuns la biserica sfântului, slugile acestui om l-au așezat în acel loc unde se aflau moaștele mucenicului și îndată acesta a primit tămăduire și s-a sculat sănătos, mulțumind lui Dumnezeu și preamărind pe Sfântul Dimitrie, plăcutul Lui. Îndată Leontie a vrut să zidească sfântului o biserică mare și frumoasă în semn de mulțumire. Dărâmând biserica cea mică, când s-a pus temelie la celelalte biserici, au fost găsite moaștele Sfântului și Marelui Mucenic Dimitrie, întregi și nestricate, din care a izvorât mir frumos mirositor și a umplut cetatea de bună mireasmă. Apoi s-a adunat tot poporul și cu bucurie s-au luat din pământ moaștele sfântului și s-a tămăduit mulțime de bolnavi, prin ungerea cu mirul care izvoră.

Leontie, bucurându-se nu atât pentru sănătatea sa, cât pentru aflarea sfintelor moaște, degrabă a săvârșit lucrul pe care îl începuse și a ridicat în acel loc o biserică preafrumoasă în numele Marelui Mucenic. Într-însa a pus cinstitele lui moaște, într-o raclă ferecată cu aur și împodobită cu pietre de mare preț. Apoi, cumpărând sate și vii, le-a dat bisericii spre întrebuințare celor ce slujeau în ea. Biserica făcută de Leontie a fost mai târziu mărită, ajungând cea mai mare și cea mai veche din Tesalonic, care se păstrează până azi.

Întorcându-se la locul său, Leontie a vrut să ia cu sine o parte din moaștele sfântului, ca să zidească o biserică și în patria sa. Dar sfântul, arătându-i-se în vis, i-a zis să nu îndrăznească a lua ceva din moaștele lui. Atunci el a luat numai giulgiul cel înmuiat în sângele sfântului și, punându-l în racla de aur, a plecat.

Multe minuni s-au făcut pe cale cu acel giulgiu, prin puterea rugăciunilor sfântului, căci trecând el un râu mare și foarte tulburat de o furtună, pentru care era cuprins de mare frică, i s-a arătat Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, zicându-i să nu se teamă de aceasta, ci să ia în mâinile sale racla cu giulgiul sfântului. Astfel făcând el, după spusele sfântului, a reușit să treacă cu bine și fără primejdie râul acela împreună cu toți cei care îl însoțeau. Ajungând în patria sa, a zidit o preafrumoasă biserică în cinstea Sfântului Mucenic, în care s-au săvârșit multe minuni și vindecări. Însă multe minuni se făceau și în Tesalonic, acolo unde se aflau moaștele Sfântului.

Apoi „a fost o foamete și o secetă mare în Tesalonic, încât mureau oamenii din pricina lipsei de hrană. Sfântul Mucenic Dimitrie, nesuferind să vadă oamenii din cetatea sa pierind de foame, s-a arătat pe mare corăbierilor călare pe cal, înconjurând limanurile, adăposturile și ostroavele, apoi a poruncit corăbierilor care duceau grâu să meargă în Tesalonic, cetatea sa, căci este lipsită”¹⁴. Astfel a izbăvit cetatea sa de foamete.

Când dreptcredinciosul împărat Justinian a zidit o preafrumoasă biserică în Constantinopol, în numele înțelepciunii lui Dumnezeu, Biserica Sfânta Sofia, a trimis în Tesalonic bărbați cinstiți care să aducă de acolo o parte din moaștele Sfântului Mucenic Dimitrie pentru împodobirea și sfințirea acelei biserici noi. Ajungând trimișii la Tesalonic și apropiindu-se de cinstita raclă a sfântului, deodată a ieșit foc din raclă încât toți au căzut la pământ. Apoi „s-a auzit un glas înfricoșător din acel loc care zicea: „Stați și nu îndrăzniți”. Toți cei ce erau acolo prezenți, cuprinși de spaimă, și-au cerut iertare de la Sfântul Dimitrie și luând puțin pământ din acel loc s-au întors înapoi la împărat. Spunându-i cele ce s-au petrecut, s-au mirat toți de cele ce au auzit”¹⁵. Pământul luat de la mormântul sfântului mucenic l-au împărțit: o jumătate împăratului, iar cealaltă jumătate au pus-o în camera unde se păstrau vasele bisericii.

De multe ori, Sfântul Mare Mucenic Dimitrie a izbăvit cetatea Tesalonicului de năvălirea și asuprirea barbarilor. În vremea împăratului Mavrichie fiind în război cu arabii, cetatea Tesalonicului a fost înconjurată și atacată de barbari. În cetate era un om temător de Dumnezeu care se numea Ilustrie. Acesta, venind noaptea în biserica Sfântului Mare Mucenic Dimitrie, în pridvor, se ruga cu toată tăria lui Dumnezeu și lui Iisus Hristos pentru apărarea cetății sale, i s-a făcut o vedenie înfricoșătoare. A văzut doi tineri luminați, ca unii din cei ce stau înaintea împăratului, venind în biserica sfântului. Aceia erau îngerii lui Dumnezeu, în fața cărora s-au deschis ușile singure și ei au intrat înăuntru. „Apoi a intrat și Ilustrie după dâșii, vrând să vadă ce va fi. Iar cei ce intraseră în sfântul altar, cu glas mare au zis: „Unde este stăpânul cel ce locuiește aici?”. Și iată, s-a arătat alt tânăr, ca un slujitor zicând: „Ce aveți cu el?”. Iar ei au zis slujitorului: „Domnul ne-a trimis la dânsul ca să-i spunem un cuvânt”¹⁶. Iar slujitorul, arătând spre mormântul sfântului a zis:

¹³ http://ro.orthodoxwiki.org/Sarbatori,_Sfinti.

¹⁴ <http://sfinx777.wordpress.com/sfantul-mare-mucenic-dimitrie-izvoratorul-de-mir>.

¹⁵ www.moldovacrestina.info/file/din-viata-mare-mucenic-dimitrie-izvoratorul-de-mir-protectorul-armatelor.

¹⁶ *Viața și Acatistul Sfântului Mare Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir*, Editura Doxologia, Iași, 2009, pp. 7-10.

„Aici este”. Iar ei au zis slujitorului: „Spune-i despre noi”. Și mergând slujitorul, a ridicat perdeaua și a ieșit Sfântul Dimitrie în întâmpinarea lor cu acel chip precum era zugrăvit pe icoană. Era luminat ca soarele, încât nu-i era cu puțință lui Ilustrie să privească la dânsul, ci tremura de frică, văzând ceea ce se petrecea. Apoi, cei ce au venit l-au sărutat pe Sfântul Dimitrie, iar el a grăit către dâșii: „Vă mulțumesc, dar pentru ce ați venit la mine?”. Iar cei ce veniseră au răspuns: „Stăpânul ne-a trimis la Sfinția Ta, poruncindu-ți ca să-ți lași cetatea și să mergi la Dânsul, vrând ca să o dea vrăjmașilor”. Auzind acestea, Mucenicul a lăcrimat, plecându-și capul. Iar slujitorul zicea către cei ce au venit: „Dacă aș fi știut că venirea voastră îmi aduce întristare, nu aș fi spus Stăpânului meu de voi”. Apoi Sfântul Mucenic Dimitrie a grăit: „Oare așa voiește Domnul și Stăpânul tuturor ca această cetate, pe care a răscumpărat-o cu sânge, să o dea în mâna vrăjmașilor, celor ce nu-L cunosc și nu cred într-Însul, nici nu cinstesc numele cel sfânt al Lui?”. Iar cei ce au venit i-au răspuns: „De nu ar fi voit așa Stăpânul nostru, nu ne-ar fi trimis pe noi la sfinția ta”. Iar el le-a zis: „Mergeți fraților, să spuneți Stăpânului meu că așa zice Dimitrie, robul Său: „Știu îndurările Tale, iubitorule de oameni, Stăpâne Doamne, care covârșesc păcatele noastre, încât chiar fărădelegile a toată lumea nu biruie milostivirea Ta. Tu pentru păcatele noastre Ți-ai vărsat Sângele Tău și Ți-ai pus sufletul pentru noi. Deci arată-ți mila Ta și spre această cetate și să nu poruncești să o las. De vreme ce m-ai pus pe mine de strajă cetății acesteia, Ție mă voi asemena, Stăpânul meu, căci îmi voi pune sufletul meu pentru cetățeni. Și de vor pieri aceștia, să pier și eu cu dâșii. Dar să nu pierzi, Doamne, cetatea în care se pomenește numele cel sfânt al Tău, căci cu toate că a greșit poporul Tău, totuși nu s-a depărtat de la Tine și tu singur ești Dumnezeuul celor ce se pocăiesc”. Apoi l-au întrebat cei ce veniseră: „Așa să răspundem din partea ta Domnului Care ne-a trimis pe noi”? Iar Dimitrie a zis: „Da fraților, așa să-I spuneți. Pentru că știu că nu până în sfârșit se va iuți, nici în veac se va mânia¹⁷”. Acestea zicându-le, a intrat în mormânt și s-a închis în sfințita raclă. Iar cei ce au vorbit cu dânsul s-au făcut nevăzuți. Toate acestea Ilustrie le-a văzut și le-a auzit în vedenia sa, iar apoi sfârșindu-se aceasta, și-a venit în fire. Și se minuna foarte tare despre acest minunat semn, astfel, căzând la pământ, a mulțumit sfântului pentru că are grijă de cetate și se roagă Stăpânului Hristos pentru cei de aici ca să nu fie lăsați în mâinile vrăjmașilor lor. Iar a doua zi a spus toate acestea poporului și-l întărea spre vitejeasca împotrivire asupra vrăjmașilor. Auzind acestea, poporul a strigat cu lacrimi către Dumnezeu, cerându-I milă, iar pe Sfântul Mucenic Dimitrie îl chemau ca să le fie întotdeauna în ajutor, după cum și până atunci s-au păzit prin apărarea lui. Deci, îndată s-au dus vrăjmașii de la zidurile cetății cu rușine, neputând să ia cetatea cea păzită de marele plăcut al lui Dumnezeu și s-au întors fără biruință în ale lor. Astfel își apăra Sfântul Dimitrie cetatea sa.

„În vremea în care era să se predea Tesalonicul în mâinile agarenilor (turcilor), mergând câțiva creștini cucernici la Tesalonic în ziua praznicului Sfântului Mare Mucenic al lui Hristos Dimitrie, erau pe drumul cel împărătesc care duce la Vardari, acolo unde se unește drumul ce vine de la Tesalonic cu drumul ce vine de la Larisa. Aceia, au văzut aieva un om în chip de ostaș, care venea de la Tesalonic și un altul în chip de arhieru, care venea de la Larisa și s-au întâlnit amândoi. Mai întâi ostașul a zis către arhieru: „Bucură-te Ahilie, arhierul lui Dumnezeu”? Arhierul a răspuns: „Bucură-te și tu, ostașule al lui Hristos, Dimitrie”!¹⁸

Iar acei creștini auzind astfel de nume, au stat cu frică la o parte ca să vadă sfârșitul acestei întâlniri. Ostașul a întrebat pe arhieru: „De unde vii, arhierule al lui Dumnezeu și încotro te duci”? Apoi Sfântul Ahilie a lăcrimat și a zis: „Pentru păcatele și fărădelegile lumii, mi-a poruncit Dumnezeu să ies din Larisa, pe care o păzeam, căci are de gând să o dea în mâinile agarenilor. Deci, am ieșit de acolo și mă duc unde îmi va porunci”. „Dar tu, a zis Ahilie, de unde vii ostașule al lui Hristos, Dimitrie? Te rog, spune-mi!” Atunci a lăcrimat și Sfântul Dimitrie și i-a zis: „Eu tot asemenea am pățimit, arhierule Ahilie. De multe ori am ajutat tesalonicenilor și i-am izbăvit de robie, de primejdia aducătoare de moarte și de toată neputința. Însă acum, pentru multele lor păcate și fărădelegi, S-a depărtat Dumnezeu de la dâșii și mi-a poruncit să-i las, ca cetatea să fie cucerită de agareni. Deci, pentru aceasta am ascultat porunca Lui și îndată am ieșit de acolo și mă voi duce

¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

¹⁸ Arhimandrit Ilie Cleopa, *Predici la Duminici de peste an*, Editura Episcopiei Romanului, Roman, 1996, p. 230.

unde îmi va porunci”¹⁹. Zicând acestea, amândoi și-au plecat capetele la pământ și au plâns. După ce s-au sărutat și-au luat ziua bună unul de la altul și îndată s-au făcut nevăzuți.

Când au văzut această minune, creștinii aceia n-au mai îndrăznit să se ducă la Tesalonic, ci s-au întors înapoi, povestind și altora această minunată vedenie. După aceasta, n-a trecut o lună și Tesalonicul, precum și Larisa, au fost cucerite de turci.

Sfântul Mare Mucenic Dimitrie în iconografie

Dintre toate scenele cuprinse în ciclul iconografic al vieții și minunilor multor sfinți, scena martiriului patronului și protectorului orașului Tesalonic este frecvent întâlnită.

Tipurile iconografice ale prezentării martiriului Sfântului Dimitrie în arta post-bizantină variază, astfel încât exemplele târzii, datând din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, prezintă o scenă mult simplificată. În perioada post-bizantină, scena martiriului păstrează baza formatului iconografic ce s-a dezvoltat în timpul Paleologilor.

Sfântul Dimitrie este pictat șezând, cu mâna dreaptă ridicată, pe o treaptă sau pe un tron având mai multe trepte, în fața unei clădiri ce reprezintă închisoarea; un grup de soldați îl străpung în partea dreaptă a toracelui cu sulile. Gestul sfântului Dimitrie exprimă dorința acestuia de a primi lovitura sulii în partea dreaptă, precum Hristos pe Cruce. Tot în cadrul acestei reprezentări, un înger coboară din înălțime o cunună pe capul său, în timp Lup stă în spatele său, exprimând o stare de evlavie amestecată cu uimire. Pe o gravură în fildeș din secolul al X-lea, de la Constantinopol, Sfântul Dimitrie este reprezentat ca soldat de infanterie. Însă o icoană din secolul al XI-lea din Sinai îl arată pe acesta ca fiind civil.

„O altă icoană din Sinai, datând din perioada cruciadelor, pictată în a doua jumătate a secolului al XII-lea, îl înfățișează pe Sfântul Dimitrie alături de Sfântul Gheorghe. Cei doi sunt reprezentați călare, Sfântul Dimitrie pe un cal negru, iar Sfântul Gheorghe pe un cal alb. În timp ce Sfântul Gheorghe este reprezentat împungând cu sulita un balaur, Sfântul Dimitrie este înfățișat învingându-l pe gladiatorul Lie. Având în vedere că Sfântul Dimitrie l-a învins pe Lie prin rugăciune, nu direct în luptă, această reprezentare face trimitere la războiul nevăzut”²⁰.

În icoanele recente, mai ales din Grecia, în spatele Sfântului Dimitrie apare Turnul Alb din Tesalonic. În Evul Mediu, Sfântul a fost cinstit ca unul dintre cei mai importanți sfinți militari ortodocși. Este patronul orașului Tesalonic. Data prăznirii sale, conform calendarului gregorian este pe 26 octombrie (pe 8 noiembrie conform calendarului iulian).

Scrierile timpurii despre biografia Sfântului au fost compilate în secolul al IX-lea, la cinci secole distanță de martiriul său, cu toate că existau reprezentări iconografice și relatări despre minunile sale încă din secolul al VII-lea. Începând cu secolul al XI-lea, Sfântul Dimitrie devine patronul dinastiei Rurik, domnitoare în Rusia. Sârbii și coptii îl prăznuesc pe 8 noiembrie, după calendarul vechi iulian.

Imnografia Sfântului Mare Mucenic Dimitrie

Tropar (glas 3): „*Mare apărător te-a aflat întru primejdii lumea, purtătorule de chinuri, pe tine cel ce ai biruit pe păgâni. Deci precum mândria lui Lie ai surpat și la luptă îndrăzneț ai făcut pe Nestor, așa Sfinte Dimitrie, pe Hristos Dumnezeu roagă-L să ne dăruiască nouă mare milă*”²¹.

Condac (glas 2): „*Cu curgerile sângiurilor tale, Dimitrie, Biserica Dumnezeu a roșit-o, Cel ce ți-a dat fie tărie nebiruită; și păzește cetatea ta nevătămată, căci tu ești întărirea ei*”²²

¹⁹ <http://energienaturala.wordpress.com/sfantul-dimitrie-izvoratorul-de-mir>.

²⁰ <http://filmeortodoxe.blogspot.com/viata-sf-mare-mucenic-dimitrie.html>.

²¹ *Mineiul pe luna Octombrie*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000, pp. 271-280.

²² *Ibidem*, p. 278.

Originea numelui Dimitrie

„Originea numelui Dimitrie e grecească și amintește de vechea zeiță Demeter”²³. Creștinismul a impus numele masculin Demetrios, explicat uneori ca simplificare a lui Demometer, „maica poporului” (gr. demos – popor; meter – mamă), pronunțat în neogreacă dimomitir. Grafia „Demetrius” este o formă romanizată a vechii denumiri grecești. Pronunția bizantină și greacă modernă este romanizată prin „Dimitrios”, de unde a dat românescul „Dimitrie”²⁴. „La noi, pe lângă numele bărbătești Dumitru, Dimitrie (cu prescurtări ca Mitrea, Mitru, Mițu, Dima și diminutive ca Mitruș, Mitruț, Mitrel, Mitrica, Mituș, Mituș, Mitel, Mitică, iar uneori Mitty, sub influență occidentală), există și numele feminin Dumitra, de unde Mița și alte forme diminutive”²⁵.

Bibliografie

- Catavasier*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.
- Cleopa Ilie, Arhimandrit, *Predici la Duminici de peste an*, Editura Episcopiei Romanului, Roman, 1996.
- Mineitul pe luna Octombrie*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004.
- Molitfelnic, Slujba Cununii*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
- Stângă, Galaction, P.S., *Viețile Sfinților de peste tot anul din Minee*, Editura Bisericii Ortodoxe Alexandria, Alexandria, 2002.
- Timuș, Gherasim, P.S., *Dicționar Aghiografic*, Editat de Mănăstirea Portărița, Satu Mare, 1998.
- Viața și Acatistul Sfântului Mare Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir*, Editura Doxologia, Iași, 2009.
- Viețile Sfinților pe luna Octombrie*, Editura Episcopiei Romanului, Roman, 1992.
- Viețile Sfinților pe tot anul. După Sinaxarele din Minee, Triod și Penticostar*, Tipărit cu binecuvântarea Prea Sfințitului Părinte Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, Editura Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2006.
- Vornicescu, Nestor, Dr. I.P.S., *Proloagele*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991.
- http://calauzaortodoxa.ro/.../sfantul_mare_mucenic_dimitrie_militarul_care_a_stiut_sa_spuna_nu
- http://energienaturala.wordpress.com/.../sfantul_dimitrie_izvoratorul_de_mir
- http://filmeortodoxe.blogspot.com/.../viata_sf_mare_mucenic_dimitrie.html
- http://ro.orthodoxwiki.org/Sarbatori,_Sfinti
- http://sfinx777.wordpress.com/.../sfantul_mare_mucenic_dimitrie_izvoratorul_de_mir
- www.calendar-ortodox.ro/.../octombrie26.htm
- www.crestinotodox.ro/.../viata_sfantului_mare_mucenic_dimitrie_izvoratorul_de_mir
- www.moldovacrestina.info/.../file_din_viata_mare_mucenic_dimitrie_izvoratorul_de_mir-protectorul_armatelor

²³ http://energienaturala.wordpress.com/sfantul_dimitrie_izvoratorul_de_mir.

²⁴ Gherasim Timuș, P.S., *Dicționar Aghiografic*, Editat de Mănăstirea Portărița, Satu Mare, 1998, p. 227.

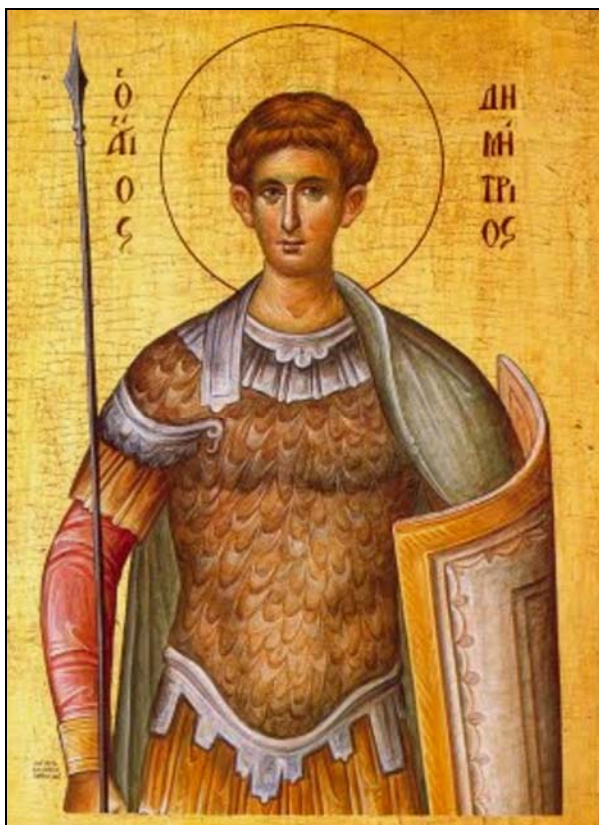
²⁵ www.calendar-ortodox.ro/octombrie26.htm.

Fig. 1. Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, Izvorătorul de Mir, icoană (după http://www.basilica.ro/_upload/img/128807203766919805.jpg).

Fig. 2. Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, Izvorătorul de Mir, icoană
(după <http://apologeticum.files.wordpress.com/2010/10/sfantul-mare-mucenic-dimitrie.jpg>).

1

2

3

4

Fig. 3. Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, Izvorătorul de Mir, icoane: (1 după http://3.bp.blogspot.com/_x3r/Untitled-1.jpg; 2 după <http://www.eph.md/img/ib228.jpg>; 3 după <http://www.razbointrucuvant.ro/wp-content/uploads/2007/10/1026.jpg>; 4 după <http://t2.gstatic.com/images>).

Fig. 4. Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, Izvorătorul de Mir, frescă
(după <http://roxanaordache.files.wordpress.com/2008/10/sf-dimitrie-izvorazorul-de-mir.jpg>).

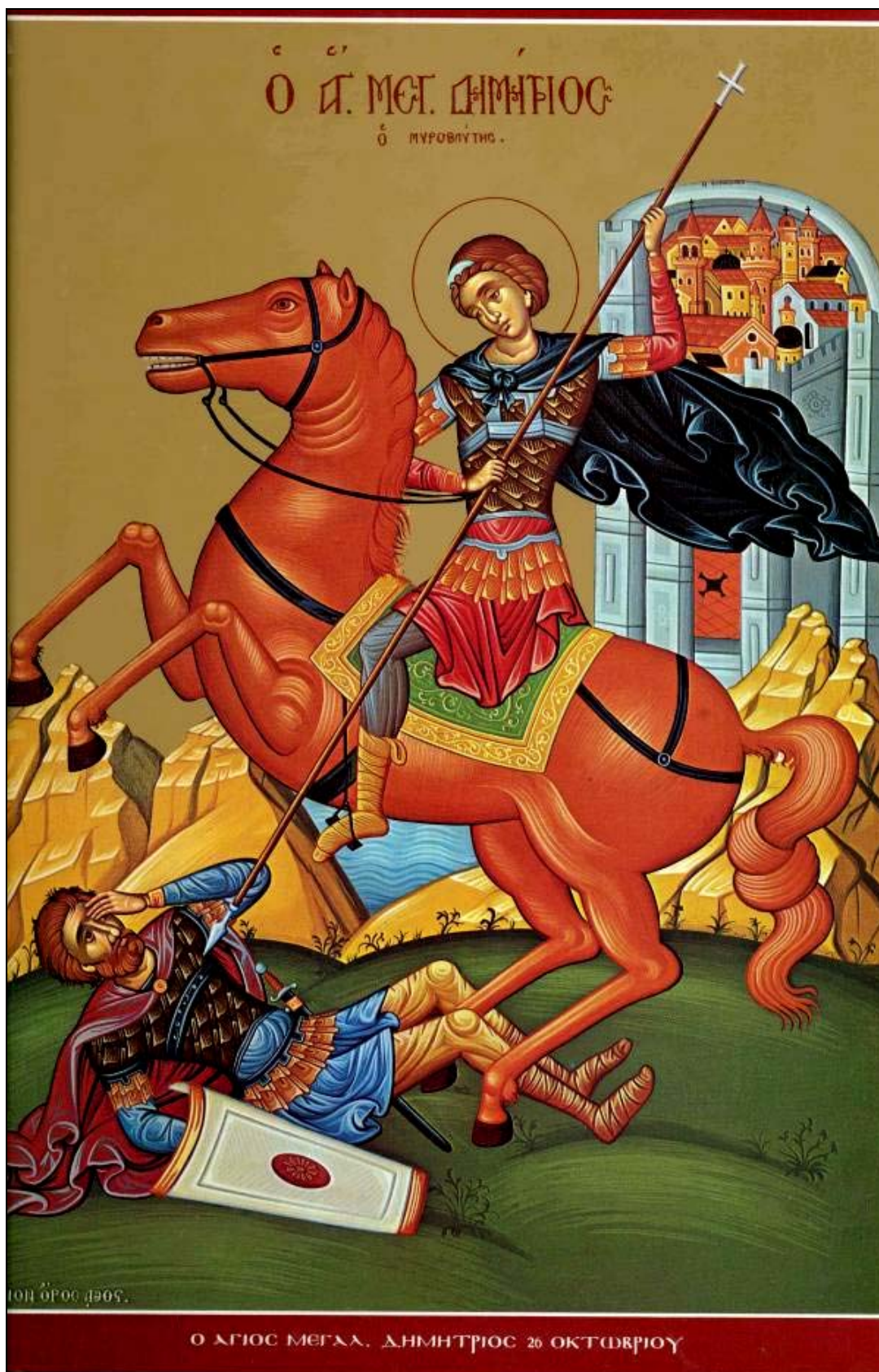

Fig. 5. Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, Izvorătorul de Mir, Icoane sec. XX, Sfântul Munte Athos (Grecia) – Colecția Sinaxar la Sfinții zilei (icoanele litografiate se găsesc la Catedrala Mitropolitană din Iași) (după <http://www.doxologia.ro/imagine/sfantul-mare-mucenic-dimitrie-izvoratorul-de-mir>).

Fig. 6. Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, Izvorătorul de Mir, Icoane sec. XX, Sfântul Munte Athos (Grecia) – Colecția Sinaxar la Sfinții zilei (icoanele litografiate se găsesc la Catedrala Mitropolitană din Iași) (după <http://www.doxologia.ro/image/sfantul-mare-mucenic-dimitrie-izvoratorul-de-mir>).

Fig. 7. Mozaic reprezentându-l pe Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, Mănăstirea Sfântul Mihail „Cea cu Acoperișul de Aur”, azi în Galeriile Tretiakov din Moscova (http://ro.orthodoxwiki.org/Dimitrie_Izvor%C3%A2torul_de_Mir).

Fig. 8. Martiriul Sfântului Mare Mucenic Dimitrie, icoană bizantină târzie de la Mănăstirea „Marea Lavră din Muntele Athos”, sfârșitul sec. al XIV-lea – începutul sec. al XV-lea (după <http://www.crestinortodox.ro/diverse/martiriul-sfantului-dimitrie-iconografia-post-bizantina-121801.html>).

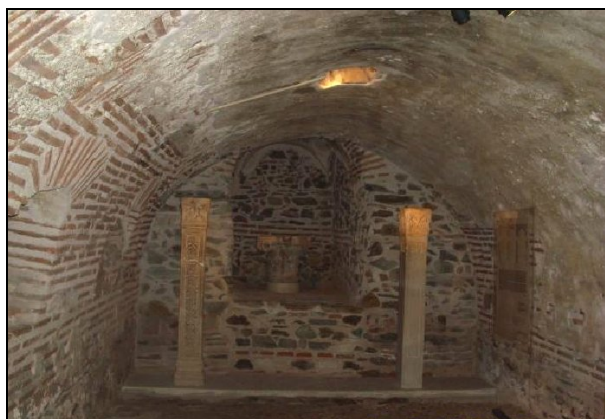
Fig. 9. Biserica Sfântul Mare Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir (Hagios Demetrios) din Salonic, Grecia (după <http://poze.bbsoft.ro/v/Excursii/Grecia/Salonic/Biserica+Sf+Dimitrie+-+Salonic+-+interior+-+vedere+larga.JPG.html>).

Fig. 10. Biserica Sfântul Mare Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir (Hagios Demetrios) din Salonic, Grecia, interior (după <http://poze.bbsoft.ro/v/Excursii/Grecia/Salonic/Biserica+Sf+Dimitrie+-+Salonic+-+interior+-+vedere+larga.JPG.html>).

Fig. 11. Biserica Sfântul Mare Mucenic Dimitrie Izvorătorul de Mir (Hagios Demetrios) din Salonic, Grecia, racla cu Moaștele Sfântului Dimitrie (<http://poze.bbsoft.ro/v/Excursii/Grecia/Salonic/Biserica+Sf+Dimitrie+-+Salonic+-+interior+-+vedere+larga.JPG.html>).

1

2

Fig. 12. Biserica Sfântul Mare Mucenic Dimitrie (Tesalonic, Grecia). 1 Catacombele. 2 Locul martiriului Sfântului Dimitrie; fântâna antică în care soldații romani au aruncat trupul Sfântului Dimitrie (foto pr. Adrian Giosan; după <http://www.doxologia.ro/imagine/sfantul-mare-mucenic-dimitrie-izvoratorul-de-mir>).

O ÎNTREGIRE LA ICONOGRAFIA CANTEMIREȘTILOR*

Acad. Andrei EȘANU**
Dr. Valentina EȘANU***

Abstract. *Contributions to the Cantemirian iconography. An unknown portray of Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițan recently identified and presented with this occasion offers arguments to the fact that Demetrius Cantemir and his descendants in Russia were widely open to Western Europe cultural trends, element confirmed by the fact that they were inviting masters from France, Italy and other European countries to paint their family members portraits. Several paintings were exposed in their residences from Sankt-Petersburg and Moscow. During a visit in 2008 at the „A. S. Pușkin” Fine Arts Museum in Moscow the authors of this paper have identified an unknown portray of princess Ecaterina Dimitrievna Golițan [Cantemir] painted in Paris in 1757 by Jean-Marc Nattier (1685-1766).*

Keywords: *Antiochus Cantemir, artist, Demetrius Cantemir, iconography, painter, portray, Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițan.*

Cuvinte-cheie: *Antioh Cantemir, artist, Dimitrie Cantemir, iconografie, pictor, portret, Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițan.*

De rând cu alte aspecte de o atenție deosebită în cercetarea vieții și activității diferitor reprezentanți ai neamului Cantemireștilor s-a bucurat și iconografia acestora. Problema în cauză a acumulat o interesantă bibliografie în plan european, care, de altfel, conține și un bogat material ilustrativ. Informații sporadice privind portretistica Cantemireștilor conțin și diverse lucrări apărute în ultima vreme¹.

Este interesant faptul că, atât Dimitrie Cantemir, cât și urmașii săi direcți din prima și cea de a doua căsătorie, s-au raliat destul de rapid la curente și influențele culturale care veneau tot mai puternic din Occident, de a-și împodobi interioarele palatelor cu tablouri, de a invita pictori, nu rareori dintre cei mai vestiți (italieni, francezi ș.a.) să le picteze portretele, cu care își decorau locuințele. După cum arată S. Fomin, Dimitrie Cantemir, după stabilirea sa în Rusia, acumulase o

* Comunicare prezentată la Conferința internațională: „Opera lui Dimitrie Cantemir – simbol al convergenței civilizațiilor”, organizată de Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” în cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 20 de ani de la înființarea Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” și 300 de ani de la începutul domniei lui Dimitrie Cantemir, București, 21-22 octombrie 2010.

** Membru titular al Academiei de Științe a Republicii Moldova, cercetător științific dr. la Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, Republica Moldova; acad_andrei_esanu@yahoo.com.

*** Cercetător științific, Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, Republica Moldova.

¹ Caradja, Constantin, *Contribuție la iconografia Cantemireștilor*, în *Revista Societății Istorico-Arhiologice Bisericești din Chișinău*, Chișinău, 1925, vol. XVI, p. 1-2; Якунина Л. И., *Отпечаток на шелку гравюры с изображением Дмитрия Кантемира*, в кн. *Труды Государственного Исторического Музея*, вып. 14, *Сборник статей по истории СССР XVI-XVIII вв.*, Москва, 1941, с. 83-91; Callimachi Scarlat, Block Vladimir, Georgescu-Ionescu Elena, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera în imagini*, București, 1963, 167 p. + il.; Cioranescu, George, *Le Hospodar de Valachie du Musée de Rouen*, dans *Revue des Études roumaines*, Paris, 15, 1975, p. 85-96; *idem*, *Contribution à l'iconographie cantemirienne*, dans *Südost- Forschungen*, t. XXXVI, R. Oldenbourg/München, 1977, p. 222-229; *idem*, *Une gravure rare représentant D. Cantemir à cheval*, dans *Südost-Forschungen*, t. XXXVIII, 1979, p. 223-225; Rezachevici, Constantin, *Primul portret al lui Dimitrie Cantemir după bătălia de la Stănilești*, în *Magazin istoric*, București, 1981, nr. 8 (173), p. 31-37; Фомин С., *Загадка исторического портрета*, в *Горозонт*, Кишинёв, 1985, № 11, с.54-58. *Idem*, *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинёв, 1988, 96 с.

întreagă serie de portrete ale membrilor familiei sale, pânze care la fel ca și alte proprietăți mobile și imobile, conform legilor rusești, urmau să treacă prin moștenire fiului mai mare².

Publicarea în ultimii ani a unor documente necunoscute din arhivele rusești au arătat că în epoca imediat următoare morții lui Petru I, intră tot mai mult în obiceiul nobilimii ruse, între care și al fraților Cantemir (Maria, Matei, Constantin, Șerban, Antioh, Smaragda-Ecaterina) să-și înnoobileze odăile nu numai cu icoane încadrate în rame scumpe, oglinzi masive, arme, dar și cu diferite tablouri, inclusiv peisaje, naturi moarte, portrete lucrate de maeștri occidentali.

Ba mai mult, unii cercetători ruși consideră drept reprezentative pentru întreaga nobilime rusă din prima jumătate a sec. al XVIII-lea felul cum își amenajau Cantemireștii interioarele palatelor³.

Astfel, din conținutul inventarului „*a toate câte se aflau în palatul din Sankt-Petersburg*” al lui Constantin Cantemir, întocmit în 1747 în urma decesului acestuia⁴ (casa de piatră situată pe strada Milionaia, moștenită de la Dimitrie Cantemir), constatăm că, de rând cu mulțimea de lucruri (mobilier, veselă, lenjerie de pat, îmbrăcăminte, bijuterii, instrumente muzicale, arme, cărți ș.a.) sunt trecute tablouri și portrete. De rând cu alte lucruri inventariate, în casa mai sus arătată a lui Constantin Cantemir, într-un cufăraș, la nr. 12, găsim consemnate două portrete mici, unul de formă ovală, împodobit pe margini cu briliante, înfățișându-l pe cneazul Constantin Cantemir, iar altul de formă pătrată, cu chipul lui Serghei Golițan, cumnatul acestuia din urmă, bătut cu 12 pietre scumpe de culoare roz⁵. În altă cutie, în care se păstrau diferite bijuterii, aflăm și un mic portret al cneazului Constantin Cantemir, imprimat pe o plăcuță de argint⁶. Într-o magazie situată în partea „*de sus a palatului*” este trecut în inventar „*portretul cneazului Cantemir, tatăl* (Dimitrie Cantemir - n.n.) *într-o ramă veche aurită*”⁷. În același inventar, la secțiunea de arme sunt înscrise și „*cinci tablouri în rame negre, pictate pe pânză și trei – fără rame, inclusiv portretul defunctului cneaz Constantin Cantemir și al soției sale*” (cneaghina Anastasia Golițan-Cantemir – n.n.)⁸.

Pe lângă portretele Cantemireștilor, în același palat al lui Constantin Cantemir din Sankt-Petersburg sunt atestate și pânze înfățișându-i pe țarul Petru cel Mare și soția sa Ecaterina Alexeevna, țarina Elizaveta Petrovna și țareviciul Petru al II-lea⁹.

Deși după moartea lui Antioh Cantemir la Paris, în 1744, multe din lucrurile acestuia, inclusiv „*portretele, tablourile...*” (care în timpul misiunii diplomatice împodobeau locuința sa)¹⁰ erau lăsate, conform testamentului, fraților săi Matei și Serghei¹¹, iar „*vesela de argint*” – surorii Maria, aflăm toate acestea trecute ulterior în inventarul lucrurilor din casa lui Constantin Cantemir, deși acesta din urmă nu figura printre moștenitori. Aceasta ne face să presupunem că cele 8 (5 + 3)

² Фомин С. В., *Загадка исторического портрета*, в *Горозонт*, Кишинёв, 1985, № 11, с. 56. Conform principiului maioratului, aceste proprietăți trebuiau să treacă în posesia lui Matei, fiul mai mare al lui Dimitrie Cantemir. După cum s-a văzut mai târziu, în anumite împrejurări, Constantin Cantemir a reușit să pună mâna pe toate averile părintești, între care și portretele de familie.

³ Байбунова Р. М., *Богатый дворянский дом 40-х годов XVIII века. Внутреннее устройство, убранство, вещи (на примере домов братьев Кантемиров)*, в кн.: *Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология*. Ежегодник 1994 г., Москва, 1996, с. 409-444.

⁴ *Ibidem*, Приложение 1, «*Опись оставшим после смерти лейбгвардии Преображенского полку капитана князь Константина Кантемира сына Кантемира в Санкт Петербургском его каменном доме состоящем в Миллионной улице ... апреля 29 дня 1747 г.*», с. 422-433.

⁵ *Ibidem*, p. 423.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 431.

⁸ *Ibidem*, p. 428.

⁹ Фомин С., *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинёв, 1988, с.66; Байбунова Р.М., *Богатый дворянский дом 40-х годов XVIII века. Внутреннее устройство, убранство, вещи (на примере домов братьев Кантемиров)*, в кн.: *Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология*. Ежегодник 1994 г., Москва, 1996, с. 434.

¹⁰ Шимко И. *Новые данные к биографии кн. Антиоха Кантемира и его ближайших родственников. По документам хранящихся в Московском архиве Министерства Юстиции*, в *Журнал Министерства Народного просвещения*, 1891, Отдельный оттиск, с. 135.

¹¹ [Бантыш-Каменский Н. Н.], *Родословие князей Кантемиров*, в кн. Беер [Феофил Сигфрид]. *История о жизни и делах молдавского государя Константина Кантемира, с российским переводом и с приложением родословия кнезей Кантемиров*, Москва, Унив[ерситетская] Тип[ография], 1783, с. 346-355.

tablouri, la fel ca și argintăria adusă din Paris după moartea lui Antioh, le-a oprit pentru sine Constantin Cantemir, contrar celor prevăzute în testamentul fratelui său¹².

Dacă trecem, în mod imaginar, pragul casei altui urmaș al lui Dimitrie Cantemir, de astă dată cea a lui Șerban (Serghei) Cantemir, situată pe strada Pokrovka din Moscova, conform unui alt inventar, întocmit în 1749¹³, printre lucrurile sale constatăm că „... în sala mare deasupra ușii erau fixate două tablouri, iar nefixate șapte, în odaia din față [se aflau alte] două tablouri mari de tavan”, precum și „tablouri pe pânză în rame vechi de aur” și „două portrete, unul al prințesei Maria Dmitrievna, altul al răposatei Ismaragda Dmitrievna [ficele lui Dimitrie Cantemir – n.n.]”¹⁴.

Trecând în alte spații ale aceluiași imobil moscovit, observăm că abundența de tablouri și portrete e și mai mare. Dintre acestea sunt trecute la același inventar de lucruri aflate în sufragerie: „... tablouri pe pânză în rame vechi de aur înfățișându-l pe Apostolul Petru, altul – «Nașterea lui Hristos» și un altul – pe o damă cântând la harpă”. În odaia din colț, diacul constată prezența unui tablou deasupra ușii, în ramă neagră (să fie oare unul dintre cele cinci tablouri în rame negre din palatul lui Constantin Cantemir din Sankt-Petersburg, parvenite, precum am admis, de la Antioh Cantemir?). Într-o altă odaie, de la parter, sunt înscrise la inventar: „... pe pânză în ramă aurită portretul «Împărătesei suverane Ecaterina Alexeevna» și alte portrete pe pânză: 1. al bătrânului cneaz (Dimitrie Cantemir – n.n.), 2. al bătrânei cneaghine (Casandra Cantemir-Cantacuzino, prima soție al lui Dimitrie Cantemir – n.n.), 3. al prințesei Maria Dmitrievna (Cantemir – n.n.), 4. al prințesei Ismoragda (sic!) Dmitrievna (Cantemir – n.n.), 5. al cneazului Serghei Dmitrievici (Cantemir – n.n.), 6. al cneazului Antioh Dmitrievici (Cantemir – n.n.), precum și două tablouri pe pânză înfățișând o damă citind o carte”¹⁵. Aceste două din urmă lucrări o reprezentau, probabil, pe Maria Cantemir, căreia, precum se știe, i-a plăcut foarte mult „dulcea zăbavă” – cititul cărților¹⁶.

Datorită faptului că Serghei Cantemir, fiind un om disciplinat, își inventaria minuțios averile, au ajuns până la noi asemenea documente, care oferă prețioase informații privind aspectul cercetat în studiul de față. Astfel, din inventarul întocmit în 1750 și mai ales acela din 1754 al lucrurilor din imobilul său din Moscova, constatăm că, după partajarea averii lui Constantin Cantemir (1747), o parte dintre lucrurile acestuia din urmă au trecut în posesia lui Serghei Cantemir, căci de rând cu portretele arătate mai sus, în registrul din 1749 și în cel din 1754 sunt trecute și portretele soției lui Constantin Cantemir – cneaghina Anastasia Golițana și a fratelui ei, cneazul Serghei Dmitrievici Golițan¹⁷.

După cum observă cercetătoarea rusă R. M. Baiburova, interioarele caselor celor doi frați Cantemir erau împodobite cu pânze împărțite în trei categorii: prima – portrete ale familiei imperiale; a doua – portrete ale membrilor familiei Cantemir și a treia – diverse tablouri reprezentând peisaje, portrete ale unor persoane și alte subiecte¹⁸. Din păcate, nici unul dintre aceia care au întocmit inventarele nu au indicat vreun autor al acestor numeroase pânze.

Deși prin studiul monografic al lui Serghei Fomin¹⁹ apărut cu peste 20 de ani în urmă, au fost identificate, mai ales în colecțiile din Rusia, un număr destul de mare dintre portretele

¹² De exemplu, printre obiectele de argint, în special vesela, care conform testamentului, trebuiau să treacă în posesia Mariei Cantemir, nu au fost transmise surorii sale, rămânând în posesia lui Constantin Cantemir până la moartea acestuia.

¹³ Байбу́рова Р. М., *Богатый дворянский дом 40-х годов XVIII века. Внутреннее устройство, убранство, вещи (на примере домов братьев Кантемиров)*, в кн.: Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник 1994 г., Москва, 1996, Приложение 2, «Опись имеющимся в московском доме разных вещам князя Сергея Дмитриевича Кантемира а какова звания оныя вещи о том являются при сем 1749 году февраля 2 дня», с. 433-443.

¹⁴ *Ibidem*, p. 433.

¹⁵ *Ibidem*, p. 434.

¹⁶ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Maria Cantemir (1700-1757)*, în *Dinastia Cantemireștilor (secolele XVII-XVIII)*, coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Știința, 2008, p. 462-476.

¹⁷ Байбу́рова Р. М., *Богатый дворянский дом 40-х годов XVIII века. Внутреннее устройство, убранство, вещи (на примере домов братьев Кантемиров)*, в кн.: Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник 1994 г., Москва, 1996, p. 444, nota. 28.

¹⁸ *Ibidem*, p. 412.

¹⁹ Фомин С., *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинёв, 1988, 96 с.

Cantemireștilor, totuși, căutările în această privință trebuie continuate, cu toate că o parte dintre ele s-au pierdut în timpul evenimentelor tragice din Rusia primei jumătăți a sec. al XX-lea.

Astfel, portretele lui Dimitrie Cantemir au trecut în posesia lui Constantin Cantemir, iar de la acesta la Șerban Cantemir; după moartea acestuia din urmă, conform testamentului²⁰, cea mai mare parte a averilor sale au trecut în posesia Coroanei ruse²¹. Potrivit aceluiași testament, documentele, manuscrisele, cărțile acumulate în casa lui Șerban Cantemir de la tatăl și frații săi, au fost depuse, după 1780, de N. N. Bantâș-Kamenskii la Arhiva Principală din Moscova a Ministerului de Externe al Rusiei²². Printre aceste materiale se aflau și două portrete ale lui Dimitrie Cantemir, înregistrate ulterior sub nr. 104 și 105, cu descrieri sumare, care ne permit să ne facem o reprezentare destul de clară despre ele²³. Portretul nr. 104 îl reprezintă pe fostul principe al Moldovei „în zale, într-o mantie roșie cu hermină, în perucă înaltă abundent pudrată, cu un scurt sceptru în mâna dreaptă, sprijinit de masă, iar cu stânga – pe o carte”, iar portretul nr. 105 îl înfățișează pe Dimitrie Cantemir „cu barbă și păr lung, în zale, în aceeași mantie purpurie cu hermină, cu un mic portret al împăratului Petru I la piept; în colțul stâng de sus plasată stema Cantemireștilor”.

Autorii ambelor portrete nu sunt cunoscuți, dar în mod sigur ele au fost realizate după 1711; primul poate fi datat post 1719, cel de al doilea, ante 1720. Or, se știe că portretul lui Petru I, bătut cu pietre scumpe, i-a fost înmănat domnului moldovean în vara anului 1711 la Iași și că, până la căsătoria lui Dimitrie Cantemir cu Anastasia Trubețkaia (ianuarie 1720), acesta a continuat să rămână în aceleași veșminte moldo-orientale, iar după căsătorie și-a ras barba și a îmbrăcat haine europene și a purtat perucă. Cel puțin până în 1898, ambele portrete făceau parte din colecțiile arhivei mai sus arătate, fiind, se pare, pierdute în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial²⁴.

S-a constatat că portretele cunoscute astăzi ale lui Dimitrie și Antioh Cantemir sunt de două feluri: *portrete pictate* și *portrete gravate*. De regulă, *portretele gravate pornesc de fiecare dată de la un original pictat în ulei pe pânză*. Se admite că portretul gravat al lui „D. Cantemir” inclus în edițiile engleză (1734) și germană (1745) ale „Istoriei Imperiului Otoman” au avut la bază un portret pictat al principelui. Precum susțin mai mulți cercetători, această gravură²⁵ a fost făcută după portretul nr. 104²⁶ din colecția din Rusia menționată mai sus (fig. 1). După cum demonstrează cercetătoarea rusă E. I. Itkina²⁷, de pe portretul nr. 105, a fost realizată, de asemenea, o gravură reprezentându-l pe Dimitrie Cantemir²⁸, păstrată astăzi în colecția Olsufiev din Biblioteca Națională a Rusiei din Moscova, căci are aceleași caracteristici indicate în catalogul editat în 1898 (fig. 2). Din păcate, cele mai vechi portrete ale fostului domn moldovean, de pe care s-au realizat gravurile arătate mai sus, fie sunt pierdute, fie nu se cunoaște locul de păstrare. Oricum, gravurile ajunse până astăzi ne permit să ne facem o reprezentare destul de clară despre originalele de pe care s-au executat acestea.

Cercetătorul rus S. O. Androsov arată că Antioh Cantemir, pe când era ambasador la Londra (1732-1738) s-a întâlnit, pe la 1734, cu pictorul italian Giacomo Amiconi (1675-1752), care a

²⁰ Scrisoarea testamentară din 22 decembrie 1776 (Жудин И. М., *Семья Кантемира и Дмитровка*, Орел, 2005, с. 53-54.

²¹ Ukazul Senatului din 10 și 11 iulie 1780 (*ibidem*, p. 67-71).

²² Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Opera lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții princeps. Repertoriu*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2008, nr. 4, p. 27-28.

²³ *Московский главный архив Министерства иностранных дел. Портреты и картины, хранящихся в нем*, Москва, 1898, Вып. 1, с. 18.

²⁴ Фомин С., *Загадка исторического портрета*, в *Горизонт*, Кишинёв, 1985, № 11, с. 57.

²⁵ Dacă autorul portretului gravat al lui Dimitrie Cantemir inclus în ediția engleză a „*The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*” London, 1734, rămâne necunoscut, apoi cel din ediția germană „*Geschichte des Osmanischen Reichs nach seinem Anwachsen und Abnehmen*”, Hamburg, 1745 este executat de Cristian Fritsch după cel din ediția londoneză.

²⁶ Фомин С., *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинёв, 1988, с. 75-76. Иткина Е. И., *Неизвестный гравированный портрет: В. В. Голицын или Д. Кантемир?*, в кн. *Русский исторический портрет. Эпоха парсуны*. Материалы конференции, Москва, 2006, с. 155-156.

²⁷ Иткина Е. И., *Неизвестный гравированный портрет: В. В. Голицын или Д. Кантемир?*, в кн. *Русский исторический портрет. Эпоха парсуны*. Материалы конференции, Москва, 2006, с. 142-161.

²⁸ Deși era cunoscută de mai multă vreme, se considera că în această gravură era reprezentat V. V. Golițan (Иткина Е. И., *Неизвестный гравированный портрет: В.В. Голицын или Д.Кантемир?*, в кн. *Русский исторический портрет. Эпоха парсуны*. Материалы конференции, Москва, 2006, с. 142-144).

realizat, la comanda acestuia, câteva portrete ale sale²⁹, dintre care unul este cunoscut astăzi după multiple reproduceri ulterioare³⁰, fără să fie stabilit locul de păstrare al originalului³¹ (fig. 3). Se pare că însuși Antioh Cantemir deprinsese măiestria de pictor, căci a ajuns până la noi un autoportret al său din colecția Bibliotecii Naționale din Sankt-Petersburg, publicat de Ștefan Lemny³².

La o primă examinare, am constatat că această lucrare îl reprezintă pe Antioh la vârsta adolescenței, adică de până la plecarea sa în străinătate, ceea ce ne face să datăm „autoportretul” ante 1732. Ba mai mult, portretul gravat de maestrul german F. A. Brockhaus pentru cunoscuta ediție de scrieri ale lui Antioh Cantemir din 1867³³ a pornit, se pare, de la acest „autoportret”, ceea ce pare să confirme principiul că gravurile erau realizate după portrete pictate anterior (fig. 4-5).

Pe lângă aceasta, după părerea lui P. A. Efremov, editorul din 1867-1868 al „Scrierilor” lui Antioh Cantemir, la fel ca și cele din edițiile anterioare din prima jumătate a sec. al XIX-lea, imaginile sunt executate după portretul inserat în unele exemplare ale primei ediții din Rusia (1762) a „Satirelor” lui Antioh Cantemir, care are la bază autoportretul autorului³⁴.

Prin urmare, multiplele copii și gravuri ulterioare din sec. al XVIII-lea – al XIX-lea reprezentându-l pe Antioh Cantemir au avut la bază două portrete originale, unul aparținând pensulei lui Giacomo Amiconi, executat la Londra în 1734 și autoportretul realizat de Antioh înainte de 1732.

Rezultate surprinzătoare mai pot oferi atât cercetările în muzeele și colecțiile din Rusia, cât și din Vestul Europei, unde în anumite împrejurări s-au acumulat și valori culturale venite din Est. Pentru exemplificare inserăm mai jos un studiu de caz, care este deosebit de grăitor în această privință.

După publicarea monografiei, menționate, a lui Serghei Fomin, în care de rând cu portretele masculine ale Cantemireștilor sunt luate în evidență și caracterizate cu rigurozitate și cele feminine (Casandra Cantemir³⁵, Smaragda sau Maria Cantemir³⁶, Anastasia Trubețkaia-Cantemir³⁷, Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițan³⁸) se părea că nu mai pot fi întâlnite alte opere portretistice ce țin de această din urmă galerie. Mare însă ne-a fost satisfacția când, în toamna anului 2008, în una din sălile Muzeului de Arte Plastice din Moscova (Музей Изобразительных искусств им. «А. С. Пушкина»), în care era o expoziție temporară cu tablouri ale pictorilor francezi din sec. al XVIII-lea, din fondurile acestei prestigioase instituții culturale moscovite, sub nr. inv. 747 am recunoscut, între pânzele expuse, un portret original descris și publicat de S. Fomin al „E. D. Golițina” (al Smaragdei-Ecaterinei Cantemir-Golițan, 1720-1761 – n.n.)³⁹, aparținând pictorului francez Louis Michel Vanloo (1707-1771), realizat în Franța la 1759 (fig. 6). În imediata vecinătate era plasat portretul soțului Smaragdei-Ecaterinei Cantemir-Golițan, cneazul Dmitrii Mihailovici Golițan (1721-1793), pictat în anul 1762 de Drouais le Fils, François-Hubert (1727-1775) (nr. inv.

²⁹ Андросов, С. О., *Русские заказчики и итальянские художники в XVIII в.* [Текст]: научное издание, СПб., Дмитрий Буланин, 2003, 286, [10] с. + ил.

³⁰ Până în prezent sunt identificate 22 portrete-copii și gravuri după originalul lui Giacomo Amiconi, executate de numeroși pictori și gravori din sec. al XVIII-lea – al XIX-lea (Фомин С., *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинёв, 1988, с. 86-89).

³¹ Фомин С., *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинёв, 1988, с. 86-90.

³² Antiochus Cantemir, *Autoportrait en miniature, ca. 1736* (Lemny Ștefan, *Les Cantemir. L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle*, Paris, Éditions Complexe, 2009, 320 p.).

³³ Кантемир Антиох Димитриевич. *Сочинения, письма и избранные переводы*. В 2-х томах. Том 1. Сатиры, мелкие стихотворения и переводы в стихах. С портретом автора, статья о А. Кантемире и с прим. В. Я. Стоюнина. Ред изд. П. А. Ефремов, СПб., Изд. И. И. Глазунова, 1867, CXIII + 559 + 50 с.

³⁴ Ефремов П. А., *Список статей о Кантемире и его сочинениях*, в кн.: *Кантемир Антиох Димитриевич. Сочинения, письма и избранные переводы*. В 2-х томах. Том II. Сочинения и переводы в прозе, политические депеши и письма. С портретом автора, статья о А. Кантемире и с прим. В. Я. Стоюнина. Ред изд. П. А. Ефремов, СПб., Изд. И. И. Глазунова, 1868, с. 460.

³⁵ Фомин С., *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинёв, 1988, с. 31.

³⁶ *Ibidem*, 36.

³⁷ *Ibidem* 39, 41.

³⁸ *Ibidem*, p. 42-45.

³⁹ Dergaci, Nicolae, *Un vlăstar din arborele genealogic al Cantemireștilor*, în *Buletin științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*. Serie nouă, Chișinău, vol. 7, p. 249-256. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițan (1720-1761)*, în *Dinastia Cantemireștilor (secolele XVII-XVIII)*, coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Știința, 2008, p. 490-492.

894). Vom arăta, printre altele, că D. M. Golițan, căsătorit cu fiica lui Dimitrie Cantemir – Smaragda-Ecaterina în 1751, se trăgea dintr-o veche dinastie de cneji ruși; el s-a distins prin vastul său orizont politic și cultural, care s-a evidențiat printr-o îndelungată carieră diplomatică la Paris și mai ales la Viena (timp de 30 de ani), mare filantrop și colecționar de artă (fig. 7).

Însă marea surpriză abia urma, căci în sala învecinată am observat, printre alte interesante opere, un portret, încadrat într-o somptuoasă ramă aurită, care înfățișa un chip luminos cunoscut nouă. Apropiindu-ne de acest enigmatic portret, am realizat că, de pe pânză, ne privește aceeași Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițan. Ea este reprezentată de pictor la nivel bust, imagine încadrată pe cea mai mare parte a pânzei, corpul fiind ușor întors spre dreapta, iar capul ușor spre stânga; îmbrăcată într-o rochie de culoare albastră-vinete, elegantă, tânără, frumoasă, cu ochi căprui, inteligenți, frunte înaltă, sprâncene frumos arcuite, obraji îmbujorați, părul modest coafat și abundant pudrat, acoperit preponderent spre spate cu un văl străveziu ușor, care este prins în păr cu o agrafă cu diamant, alunecând spre frunte; pe dreapta capului sunt prinse în păr trei flori mici de diferite culori. Umerii și pieptul ușor dezveliți lasă la vedere pielea albă gingașă. Din spate, peste umărul stâng este aruncat un bogat șirag de perle, care vine să sublinieze noblețea persoanei înfățișate (fig. 8).

Am constatat că, într-adevăr, este vorba de portretul fiicei mai mici a lui Dimitrie Cantemir, din căsătoria cu Anastasia Trubețkaia, lucrare făcând parte din colecția „Cneazului Golițan” cu numărul de inventar 1034, ulei pe pânză, 54 x 45 cm, depozitată în fondurile aceleiași instituții muzeale moscovite⁴⁰. Portretul a fost pictat după natură în anul 1757, pe când soții Golițan se aflau la Paris, de pictorul francez Jean-Marc Nattier (1685-1766), cunoscut în Rusia încă din 1717, când a executat portretele pereche ale lui Petru I și a soției sale Ecaterina I⁴¹.

Portretul în cauză are o interesantă istorie, reconstituită cu anumite lacune în literatura de specialitate. Mai multă vreme nu s-a știut cine este redat pe această pânză, păstrată astăzi în colecțiile Muzeului de Arte Plastice „A. S. Pușkin” din Moscova sub denumirea „Portret feminin”. Probabil, după întoarcerea cneazului D. M. Golițan în Rusia, acesta a adus cu sine și întreaga sa colecție de portrete, dintre care mai multe au ajuns până în zilele noastre. Nu se cunoaște în detalii care a fost soarta acestei colecții, dar pe la începutul sec. al XX-lea, „Portretul feminin” aparținea cneazului M. A. Vasilcikov, care l-a oferit spre vânzare, în 1912, galeriei de anticariat „Heinemann” din München, figurând ca portretul prințesei Golstein-Bek⁴², de unde a fost procurat de contele rus Gudovici pentru pinacoteca sa din „Vvedenskoe”, gubernia Moscovei.

Probabil în urma naționalizărilor efectuate după evenimentele din 1917-1920, portretul în cauză a ajuns, în 1924, la muzeul „Rumianțev” din capitala Rusiei, iar din 1948, în cel de Arte Plastice „A. S. Pușkin”, unde se păstrează până astăzi și unde a continuat să figureze ca „Portret feminin” până prin 1991⁴³. Identificarea a fost făcută în ultima vreme, căci în toamna anului 2008, acesta era expus în muzeu deja ca „Портрет Е. Д. Голицыной. 1757 / The Princess Golitzyna”.

Astfel, deși până nu demult acest portret era în vizorul cercetătorilor, fiind catalogat și publicat de mai multe ori ca „Portret feminin”, nu se știa că ar fi al Smaragdei-Ecaterinei Cantemir-Golițan. Datorită identificării și expunerii în muzeul moscovit, am constatat că acest din urmă portret a rămas necunoscut specialiștilor în materie și nu a fost inclus în nici un catalog de specialitate și, cu atât mai mult, nu a fost menționat în vreo lucrare dedicată iconografiei Cantemireștilor.

Astfel, prin publicarea acestei pânze a Smaragdei-Ecaterina Cantemir-Golițan, venim cu modesta noastră contribuție prin care completăm portretistica feminină cantemiriană.

⁴⁰ Aducem și pe această cale cele mai sincere mulțumiri direcției și colaboratorilor Muzeului de Arte Plastice „A. S. Pușkin” din Moscova, care ne-au permis să fotografiem portretele menționate în studiul de față.

⁴¹ Кузнецова И.А. *Французская живопись XVI – первая половина XIX века. Государственный музей изобразительных искусств имени А.С.Пушкина*, Москва, 1991, с. 7.

⁴² Rohe M. K., *Eine Ausstellung französische Rokokomalerei in der Galerie Heinemann in München*, în *Cicerone* 1912, t. 2, s. 128, Cat. 132.

⁴³ Кузнецова И. А. *Французская живопись XVI – первая половина XIX века. Государственный музей изобразительных искусств имени А. С. Пушкина*, Москва, 1991, с. 244-245, nr. 62.

Lista figurilor

Fig. 1. Dimitrie Cantemir. Gravură de autor necunoscut, după portretul nr. 104 din Arhiva Principală din Moscova a Ministerului de Externe al Rusiei, 1734.

Fig. 2. Dimitrie Cantemir. Gravură de autor necunoscut, după portretul nr. 105 din Arhiva Principală din Moscova a Ministerului de Externe al Rusiei (astăzi în colecția Olsufiev a Bibliotecii Naționale a Rusiei din Moscova), după 1723.

Fig. 3. Antioh Cantemir. Copie ulterioară după un portret din 1734 de Giacomo Amiconi.

Fig. 4. Antioh Cantemir. Autoportret în miniatură, ante 1732.

Fig. 5. Antioh Cantemir. Gravură din 1867 de F. A. Brockhaus după Autoportret, ante 1732.

Fig. 6. Prințesa [Smaragda] Ekaterina Dimitrievna Golițana [Cantemir]. Portret de Louis Michel Vanloo (Paris, 1759).

Fig. 7. Cneazul Dmitrii Mihailovici Golițan. Portret de François-Hubert Drouais le Fils (Paris, 1762).

Fig. 8. Prințesa [Smaragda] Ekaterina Dimitrievna Golițan [Cantemir]. Portret de Jean-Marc Nattier (Paris, 1757).

Fig. 1. Dimitrie Cantemir. Gravură de autor necunoscut, după portretul nr. 104 din Arhiva Principală din Moscova a Ministerului de Externe al Rusiei, 1734.

Fig. 2. Dimitrie Cantemir. Gravură de autor necunoscut, după portretul nr. 105 din Arhiva Principală din Moscova a Ministerului de Externe al Rusiei (astăzi în colecția Olsufiev a Bibliotecii Naționale a Rusiei din Moscova), după 1723.

Fig. 3. Antioh Cantemir. Copie ulterioară după un portret din 1734 de Giacomo Amiconi.

Fig. 4. Antioh Cantemir. Autoportret în miniatură, ante 1732.

Fig. 5. Antioh Cantemir. Gravură din 1867 de F. A. Brockhaus după Autoportret, ante 1732.

Fig. 6. Prințesa [Smaragda] Ekaterina Dimitrievna Golițana [Cantemir].
Portret de Louis Michel Vanloo (Paris, 1759).

Fig. 7. Cneazul Dmitrii Mihailovici Golițan.
Portret de François-Hubert Drouais le Fils (Paris, 1762).

Fig. 8. Prințesa [Smaragda] Ekaterina Dimitrievna Golițan [Cantemir].
Portret de Jean-Marc Nattier (Paris, 1757).

DIMITRIE CANTEMIR – 300 DE ANI. ACTIVITATEA DIPLOMATICĂ*

*Prof. univ. dr. Florin NEGOIȚĂ***

Abstract. *Dimitrie Cantemir – 300 years. Diplomatic activity. Dimitrie Cantemir, born on 26th of October 1673, Moldavia's ruler between 1710 and 1711, scholar of European fame is claimed by historians, geographers, sociologists, philosophers, lawyers, literates, orientalists, theologians and musicians. At the same time, he was an outstanding diplomat, who formulated valuable concepts for the history of Romanian law in foreign policy and diplomacy. The seven months of his reign (December 1710 - July 1711) are equidistant in time from 1600, the year of the Union of Romanian Countries during Mihai Viteazul rule and 1821, the year of the revolution led by Tudor Vladimirescu. Cantemir should be studied in the context of the relationship between scientist and politician, the philosopher and diplomat, between theory and practice, between certainty and goals, between national and international context, between the fight for the Union and the Independence.*

Keywords: *Dimitrie Cantemir, diplomacy, Moldavia, Ottoman Empire, Romania.*

Cuvinte-cheie: *Dimitrie Cantemir, diplomație, Imperiul Otoman, Moldova, România.*

Dimitrie Cantemir, născut la 26 octombrie 1673, domnul Moldovei între 1710 și 1711, savantul de renume european este revendicat de către istorici, geografi, sociologi, filosofi, juriști, literați, orientaliști, teologi și muzicieni.

El a fost, în același timp, și un diplomat remarcabil, calitate în care a formulat concepții valoroase pentru istoria dreptului românesc în materie de politică externă și diplomație.

Cele șapte luni de domnie (decembrie 1710 – iulie 1711) sunt la egală distanță de anul 1600, anul Unirii Țărilor Române în timpul lui Mihai Viteazul și 1821, anul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu.

Cantemir trebuie studiat în contextul raporturilor dintre omul de știință și omul politic, dintre filosof și diplomat, dintre teorie și practică, dintre certitudini și deziderate, dintre contextul intern și cel internațional, dintre lupta pentru Unire și pentru Independență.

Putem analiza umbrele și luminile unei domnii de doar șapte luni, tactica și strategia din bătălia de la Stănilești, pregătirea psihologică insuficientă a marii boierimi și a populației înainte de Stănilești, recunoașterea sa internațională ca membru al Academiei de la Berlin, activitatea sa diplomatică, asupra căreia ne vom rezuma mai jos.

Continuator al lui Neagoe Basarab, care elaborase cu două secole înainte *Învățăturile către fiul său, Teodosie*, Dimitrie Cantemir se remarcă prin multiplele sale preocupări, dar și prin legătura existentă între activitatea practică și teoriile sale social-politice fundamentate pe realitățile epocii.

Astfel, în lucrarea sa din 1705, *Istoria Ieroglifică*, scrisă pe timpul șederii la Constantinopol, se reflectă activitatea sa diplomatică și, totodată, își expune propria concepție privind problemele ce se ridicau în diplomație și politica externă.

* Comunicare prezentată la Conferința internațională: „Opera lui Dimitrie Cantemir – simbol al convergenței civilizațiilor”, organizată de Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” în cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 20 de ani de la înființarea Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” și 300 de ani de la începutul domniei lui Dimitrie Cantemir, București, 21-22 octombrie 2010.

** Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Științe Juridice și Administrative, București; florin.negoita@yahoo.com.

Dimitrie Cantemir a fost preocupat de aflarea adevărului și de înfăptuirea dreptății, a elaborat principii politice pentru români, cu scopul de a face acestora o educație etico-politică. Animat de o puternică dragoste de țară, el se situa mai presus de ambițiile mărunte care dominau clasa stăpânitoare și care, din nefericire, contribuiau la adâncirea dependenței Țărilor Române față de turci.

Concepția sa politico-juridică a fost pusă în practică în calitate de domnitor al Moldovei, găsindu-și apoi expresia și teoretizarea în alte lucrări ale sale, redactate și finalizate în Rusia, în timp ce își desfășura activitatea diplomatică la curtea țarului Petru cel Mare.

În vechiul drept public românesc, Dimitrie Cantemir este perceput ca un precursor, atât în ceea ce privește dreptul constituțional intern, cât și cel extern. În lucrările sale, Cantemir cercetează materiile ce țin de esența dreptului constituțional, formulează norme de diplomatie și politică externă, examinează poziția juridică internațională a Moldovei, precum și vechile tratate cu Poarta, prin care se recunoaște autonomia Moldovei, motivând aspirațiile la independență și suveranitatea țării. Din aceste poziții, Cantemir recomanda o altă orientare în politica noastră externă, care avea să ducă, după mai bine de un secol și jumătate, la independența Statului român.

Pregătirile pentru activitatea diplomatică încep din tinerețe. În anul 1686, la Iași, tânărul fiu de domn, Dimitrie Cantemir, a participat la evenimente diplomatice importante ale Moldovei, primind împreună cu boierii, pe domnul Țării Românești, Șerban Cantacuzino, care pregătea eliberarea țării cu ajutorul Rusiei, în temeiul tratatelor semnate de către domnul muntean.

În 1688, Cantemir a fost trimis de tatăl său ca ostatic la Constantinopol; aici a studiat situația politică a Imperiului Otoman și, în numele domnitorului Moldovei, a întreținut relații cu reprezentanții diplomați ai țărilor europene, prin corespondența purtată cu aceștia.

În anul 1695 i se oferă domnia Moldovei, la care Cantemir renunță în favoarea fratelui său, Antioh, deoarece el aspira la domnia Țării Românești; de aceea, rămâne la Constantinopol, în calitate de capuchehaie – reprezentant diplomatic al fratelui său.

Prin căsătoria cu fiica lui Șerban Cantacuzino, fostul domnitor al Țării Românești, devine moștenitorul politic al acestuia și urmașul lui în ceea ce privește încercările de eliberare de sub turci a Munteniei.

La Constantinopol, Dimitrie Cantemir s-a dovedit a fi un bun diplomat, deoarece fără mijloace materiale a izbutit să îndepărteze rețeaua de intrigi țesută de Constantin Brâncoveanu împotriva sa, speriat de diplomația lui Cantemir, care reușise să-și ascundă intențiile față de conducătorii turci, care în decembrie 1710 îi oferă domnia Moldovei.

Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia din anul 1711. În timp ce Țările Române erau înconjurate de Imperiul Otoman, cu excepția graniței de nord, unde Polonia lui Sobieski începuse să decadă și să ajungă sub influența Rusiei, în 1699, după pacea de la Karlowitz, Austria dobândește Transilvania, devenind vecină cu Moldova și Țara Românească; Rusia condusă de Petru cel Mare devenise o putere europeană.

Dimitrie Cantemir, cunosător al tainelor Imperiului Otoman, a fost vestitorul slăbirii și decăderii turcilor și a trecut la elaborarea unui plan politic de eliberare a țării, plan ce se fundamenta pe o pregătire îndelungată și o matură chibzuință. La Constantinopol, Cantemir făgăduise ambasadorului rus, Tolstoi, că dacă va ajunge domnitor, va trece de partea Rusiei, ceea ce a făcut din Petru cel Mare un aliat al său firesc în reluarea luptei pentru independență.¹

Tratatul de la Luck, redactat în întregime de Dimitrie Cantemir, consfințește acordul de voință al celor doi suverani; este o alianță militară și politică. Din tratat rezultă spiritul realist al lui Cantemir, prin care cântărea condițiile și prețul prin care Moldova se putea elibera de sub dominația otomană.

Tratatul, un succes diplomatic al cărturarului moldovean, statornicea toate garanțiile juridice și politice, atunci posibile, privitoare la întinderea și independența Moldovei. Tratatul cuprindea o alianță militară pentru eliberarea, apărarea și garantarea drepturilor fundamentale ale țării; în ipoteza victoriei, recunoașterea dinastiei Cantemireștilor, iar în ipoteza înfrângerii, acordarea ospitalității.

Tratatul consfințea egalitatea în drepturi a ambelor părți contractante, prevăzând raporturi bilaterale, concretizate în temeiul unor declarații categorice cuprinse în articolele 1, 2, 4, 12, 13 și

¹ P. P. Panaitescu, *Tratatul de Alianță dintre Moldova și Rusia din 1711. 250 de ani de la încheierea lui*, „Studii”, nr. 4, 1961, p. 205.

16. Astfel, Cantemir obținea, în schimbul jurământului de credință prestat de Domn Țarului, sprijin pentru eliberarea țării de sub turci și, pe viitor, și apărarea Moldovei și a întregului popor.

Până la sosirea oștilor rusești pe pământul Moldovei, cei doi suverani se obligau reciproc să păstreze „cel mai mare secret”, perioadă în care Cantemir acorda Țarului tot ajutorul, prin informații, pe cale diplomatică secretă.

Petru cel Mare se angaja să lupte cu oștile sale, iar domnul moldav să coopereze cu oastea sa. Țarul se obliga să acopere toate cheltuielile de întreținere ale oștirii moldovene, iar Cantemir avea datoria și dreptul de a da Țarului „prețioasele sale consilii”.

Țarul, în schimbul loialității lui Cantemir se obliga să asigure apărarea și ocrotirea neconținută a Moldovei și se obliga și pentru urmașii săi la respectarea literei și spiritului Tratatului, în baza art. 16.² Suveranitatea Moldovei era garantată prin art. 3-10.

În temeiul tratatului, familia Cantemir forma o dinastie ereditară, cu dreptul de a transmite tronul, cu titlul de suveran; în lipsa fiilor, chiar ramurilor colaterale. Țarul nu putea numi domn pe altcineva, ceea ce desființează dreptul boierilor de a alege pe Domn, precum și posibilitatea de a fi numit Domn din afară.

Toată puterea Statului este centralizată în persoana Domnului, „după obiceiuri”, puterea absolutistă fiind cunoscută în toate țările europene, cu excepția Poloniei și a Țărilor Române. Domnul are puterea cea veche față de boieri, însă nici o schimbare a privilegiilor lor, ceea ce înseamnă recunoașterea orânduirii existente, prin dreptul boierilor de stăpâni moșiile și supușii lor. Tot venitul Statului era la dispoziția Domnului, fără controlul boierilor existent până atunci și toate orașele erau proprietatea Domnului. Boierii și toți supușii sunt datori să se supună poruncii Domnului „fără vreo opunere sau pretexte”, ceea ce consacră și puterea Domnului asupra armatei, deoarece, în termenii epocii, poruncile privesc obligațiile militare.

Toată legea și judecata este a Domnului, de la dreptul de a legifera în ceea ce privește organizarea Statului și raporturile sociale. Atributul de împărțire a dreptății, atribut pe care toți domnii noștri l-au avut, dovedește autonomia internă, așa cum fusese definită de vechiul drept românesc, de „obiceiul pământului”. Țarul nu putea lua nici o măsură în Moldova fără o diplomă domnească, astfel că protecția acordată nu știrbea cu nimic suveranitatea Țării. În felul acesta, Cantemir urmărea să instaureze domnia absolută în Moldova, în temeiul „vechilor obiceiuri”.

Tratatul recunoștea integritatea teritorială a Statului suveran al Moldovei, în granițele din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, mai înainte de pierderea cetăților de la Dunăre; în art. 11: „Hotarele Moldovei sunt cele cuprinse între Dunăre, Țara Românească, Marele Ducat al Transilvaniei, teritoriul polon, Nistru, Camenița și Bender, cu tot hotarul Bugeacului”.³

De aceea, acest document internațional este important pentru români, deoarece el cuprinde garantarea politico-juridică a întregului teritoriu al Moldovei, inclusiv Basarabia, până la Nistru, sub semnătura Țarului, Petru cel Mare, care se obligă pentru urmașii săi, indiferent de ideologia politică a acestora. De altfel, toți urmașii acestuia au fost și sunt unanimi în a admira și respecta personalitatea și concepțiile acestui mare împărat, astfel încât respectarea acestui tratat semnat de acesta se impune cu necesitate.

Art. 14 subliniază că Rusia se obliga să nu încheie o pace care ar lăsa Moldova sub dominație turcească; dacă totuși turcii izbuteau să cucerească Moldova, se asigura lui Cantemir și urmașilor săi ospitalitatea în Rusia.

Ultimele dispoziții ale tratatului reglementau jurămintele Țarului și ale lui Cantemir; acesta din urmă se angaja ca, la intrarea armatelor rusești în Țară, să aducă la jurământul de credință pe toți nobilii, boiernașii, oștirea și poporul Moldovei, iar Petru cel Mare se angaja în mod solemn, în finele Tratatului, că va „apăra de toți inamicii pe tot poporul Moldovei”.⁴

Din punct de vedere juridic, egalitatea părților contractante se demonstrează prin drepturile recunoscute de către fiecare semnatar celeilalte părți, drepturi cărora le corespund obligații cu titlu de reciprocitate.

Autonomia și suveranitatea Moldovei, puterile Domniei și alte atribute implicite, dreptul de a avea armată, dreptul de a trata cu alte state de la egal legal, învederau starea juridică a Moldovei față de țările din afară.

² M. Oroveanu, *Istoria Dreptului Românesc*, Editura Cerma, București, p. 71.

³ I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir, omul, scriitorul și domnitorul*, Editura Viața Românească, București, p. 370.

⁴ M. Oroveanu, *op. cit.*, p. 73.

În final, relevăm faptul că Petru cel Mare, în numele Rusiei, s-a obligat să apere împotriva Turciei integritatea teritorială a Moldovei, în hotarele sale istorice, având la răsărit fluviul Nistru.

Așadar, Tratatul oglindea relații istorice și drepturile vechi ale Moldovei asupra teritoriului său, locuit și apărut de români împotriva oricăror cotoropitori, în temeiul art. 16 și care obliga pe toți succesorii săi. Nota ultimativă din 26 iunie 1940 a ministrului de externe al URSS impunea României, ca în mai puțin de 24 de ore, să fie de acord cu cedarea Basarabiei către Uniunea Sovietică și, în plus să „transmită” și partea de nord a Bucovinei, cu titlul de „despăgubire”, pricinuită de „dominația” de 22 ani a României în Basarabia.

Ca urmare a aplicării Tratatului, în ziua intrării primelor detașamente rusești la Iași (30 mai 1711), Domnul a dat o Proclamație către popor, prin care se anunța trecerea de partea Rusiei și ruperea relațiilor cu Poarta, a legăturilor de vasalitate cu aceasta, iar Cantemir se intitula „cu mila lui Dumnezeu, Domn pe viață al Țării Moldovei”.

Această Proclamație, a cărei importanță este recunoscută și de Nicolae Iorga, precizează că vechiul tratat încheiat de fiul lui Ștefan cel Mare, Bogdan, cu turcii, fusese încălcat de către turci, față de care exista obligația de a plăti tribut. De asemenea, se sublinia că vechiul tratat fusese încălcat de către turci prin dărâmarea cetăților Moldovei, cucerirea părții de sud-est a țării și jafurile îngăduite tătarilor, turcirea cu sila a unora dintre doamnele Țării, creșterea tributului și a îndatoririlor către Poartă etc.

Argumente din Proclamație privind independența Țării au fost dezvoltate mai târziu de Cantemir în *Descriptio Moldavie*, iar evoluția relațiilor dintre Moldova și turci și înțelegerea dintre Bogdan al III-lea și Poartă au fost tratate și în *Istoria Imperiului Otoman*. Argumentarea istorico-juridică a lui Cantemir a fost preluată ulterior de diplomații români și utilizată cu patriotism, până la eliberarea Țărilor Române de sub dominația Porții, ducând la biruință în 1877-1878, deoarece corespundea adevărului istoric.

Concepția diplomatică a lui Dimitrie Cantemir a fost expusă în *Istoria Ieroglifică*. Desfășurând o activitate diplomatică remarcabilă la Poartă, Cantemir a utilizat în această lucrare a sa un cifru diplomatic obișnuit în corespondența secretă a epocii și care consta în desemnarea oamenilor politici cu nume de animale.

În dezvoltarea concepțiilor sale privind activitatea diplomatică, Dimitrie Cantemir a fost neconținut călăuzit de respectarea adevărului și dreptății, atrăgând atenția că dreptatea nu poate fi înăbușită până la sfârșit și că lucrurile nedrepte nu vor rămâne nesancționate⁵.

Cantemir are prețuire pe cel care pune „cinstea cuvântului” mai presus decât propria lui viață; de aici rezulta însemnătatea pe care autorul o acordă „respectării cuvântului dat”.

În concepția sa, în timpul discuțiilor, un bun diplomat urmează „să învingă în sine însuși îngâmfarea sau ambiția și să țină seama de sfaturile înțelepte, străduindu-se pentru alegerea prietenilor și păstrarea lor”.⁶

Diplomatul, trebuie, în concepția lui Cantemir, să lucreze exclusiv în interesul țării, să utilizeze un limbaj ales, să evite expresiile nepotrivite și dăunătoare negocierilor și să se preocupe de realizarea unui climat favorabil păcii; consideră gâlceava ca o boală cronică și sfătuiește ca aceasta să fie definitiv curmată, fiind dăunătoare.

Cantemir îndeamnă la întrebuintarea cuvântului „mângâios”, iar la masa tratativelor recomandă să nu se amintească despre neînțelegerile anterioare, care ar genera și întreține o ambianță nefavorabilă acordurilor. Cantemir atrage atenția asupra unei anumite limite în discuții și sfătuiește să se evite rostirea cuvintelor ce ar putea duce la tulburări, o provocare a adversarului. El îndeamnă la prudență, ignorarea unor cuvinte provocatoare, gândire și vorbire fără a trece „peste limitele stabilite de Șeful Statului”.

În anumite împrejurări este necesar să se acționeze cu promptitudine, deoarece tergiversarea ar duce la prejudicii. În ducerea la îndeplinire a unor misiuni dificile, păstrarea secretului face mai lesnicioasă realizarea acestora, iar dezvăluirea secretului duce la compromiterea acțiunilor întreprinse.

Cantemir elogiază tăcerea înțeleaptă, cu ajutorul căreia diplomatul ascultă și gândește cu scopul de a găsi soluția cea mai bună pentru rezolvarea problemei în discuție. Legat de negocierile cu un adversar de neclintit în poziția sa, Cantemir propune să se adopte o poziție suplă, în sensul de a nu se persevera zadarnic în argumentarea unei teze care nu are sorți de izbândă.

Cantemir critică și deplânge faptul că agenții diplomatici ai Țărilor Române la Poartă nu slujesc, în fond, interesele superioare ale statului lor, ci interesele lor personale; acești agenți diplomatici, pentru a justifica utilitatea funcțiilor îndeplinite, precum și cheltuielile făcute de ei, se străduiesc „vrăjbele a

⁵ *Ibidem*, p. 75.

⁶ D. Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, vol. II, București, 1973, p. 67, 110, 218.

atăta”, întreținând o atmosferă încordată, ceea ce vine în contradicție cu misiunea adevăratului diplomat. Aceștia se tem că, nemaivând activitate, funcția lor ar deveni inutilă și, de aceea, sunt gata să inventeze orice pentru a continua o tristă îndeletnicire împotriva neamului lor; asemenea agenți diplomatici să nu fie folosiți în tratative, deoarece riscă tergiversarea și zădărnicierea negocierilor.⁷

În consecință, pentru succesul tratativelor, Cantemir afirmă că ar fi mai indicați împuțerniciții din țară, cărora să li se încredințeze, în mod temporar, o anumită misiune diplomatică.

Diplomatul și patriotul român Dimitrie Cantemir și-a închinat întreaga viață și toată știința țării sale în scopul eliberării de sub turci, viața sa constând dintr-o activitate diplomatică neîntreruptă, pusă în slujba unui ideal, o activitate practică întemeiată pe concepțiile omului de știință, ce formează în opera sa un sistem politico-juridic unitar.

Cunoscând cauzele fenomenelor politice, Cantemir și-a dat seama că, dacă Țările Române n-au progresat spre o organizare statală superioară, rămânând sărace și lipsite de cultură, aceasta se explică prin exploatarea exercitată sute de ani asupra lor de către Imperiul Otoman.⁸

Atâta timp cât dăinuiește dominația turcească, spunea diplomatul Cantemir, reformele propuse nu se pot înlăptui pentru propășirea poporului. O monarhie dreaptă și luminată, concepută de Cantemir, cu autoritate asupra boierilor pentru curmarea abuzurilor, nu se poate instaura în Țările Române, dacă monarhul este obligat să exploateze țara, spre a face față pretențiilor turcești și dacă va putea fi oricând pârât la Poartă de către boierii nemulțumiți.

Rezultă că lupta pentru independența Statului se impunea cu necesitate în gândirea lui Cantemir și, pentru realizarea acestui scop, el a arătat că Imperiul Otoman intrase în decadență și a îndemnat la începerea luptei pentru eliberarea Țărilor Române.⁹

Tendința și orientarea europeană a lui Cantemir privind eliberarea românilor rezultă și din faptul că el a accentuat ideea că românii, apărând civilizația Europei, ca un zid împotriva turcilor, au dreptul, la rândul lor, să fie apărați de statele europene. Astfel, el preconiza recucerirea independenței Țărilor Române printr-un război împotriva turcilor, în care românii să lupte alături de ruși, fapt pentru care a încheiat Tratatul de Alianță cu Rusia.¹⁰

Călăuzit de concepții superioare, umanistul și omul de știință Dimitrie Cantemir a fost primul care a pus la îndemâna generațiilor viitoare de luptători pentru Unire și Independență, argumentul juridic al relațiilor noastre contractuale cu Poarta, în sensul că Țările Române aveau nu numai obligații, dar și drepturi, precum respectarea dreptului de suveranitate.

Animat toată viața de puternice sentimente de dragoste de țară și de ideea de dreptate, Cantemir a formulat, în materie de politică externă, principii întemeiate pe politica românească tradițională de pace, neamestecul în treburile interne ale altor state și de condamnare a războaielor de cotorpire.

Personalitate culturală de prestigiu european, a cărui operă îl așează printre cele mai reprezentative figuri ale poporului nostru, bărbat de stat înzestrat cu un pătrunzător spirit juridic, primul istoric al dreptului românesc, profundul analist al vieții social-politice a timpului său, Dimitrie Cantemir a fost și un creator de principii politice externe, pe care le-a aplicat în practică, fiind un mare doctrinar în istoria diplomației românești.

După 300 de ani, opera cantemiriană este trainică, mai actuală și mai necesară ca oricând. Respectul și aprecierea lui Dimitrie Cantemir, câștigate în timp, îi conferă omului politic, domnitorului, diplomatului și umanistului sens, semnificații și durabilitate în panteonul științei, culturii și diplomației românești.

„Nevoia de Cantemir” impune după 300 de ani, nevoia de actualizare a operei sale, de principii și idealuri, nevoia imperioasă de bărbați de stat și patrioți dăruți idealurilor naționale până la sacrificiu.

Clădind în opera sa istorică imaginea vie a vechimii și unității românilor, de la plămădirea lor pe cuprinsul Daciei străbune, Cantemir va da luptei de eliberare națională unul din fundamentele programului ei politic, făcând să dăinuiască, peste o trecătoare neizbândă, idealurile dintotdeauna ale poporului său: Unirea și Independența, idealuri cărora a încercat, în scurta sa domnie, să le dea o nouă viață și eternitatea.

După 300 de ani, viața și istoria îl confirmă!

⁷ M. Oroveanu, *op. cit.*, p. 81.

⁸ *Ibidem*.

⁹ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 206, p. 70 și urm.

¹⁰ *Ibidem*, p. 91.

PERCEPȚIA PERSONALITĂȚII ȘI OPEREI LUI DIMITRIE CANTEMIR LA COMEMORAREA A 300 DE ANI DE LA NAȘTEREA SA (ÎN SPAȚIILE GERMAN, EX-SOVIETIC ȘI TURCIA)*

Prof. univ. dr. Ion ALEXANDRESCU**

Abstract. *Dimitrie Cantemir's personality and work at 300 years of his birthday (perceptions in Germany, USSR and Turkey). This paper deals with the events organized abroad in 1973 by the Romanian authorities dedicated to the 300th anniversary of the great scholar and ruler Dimitrie Cantemir's. This initiative was very well received in former West Germany and East Germany. The exclusive affiliation of Cantemir to the Russian culture that authorities from Moscow were eager to assert was meant to remove the creation of Dimitrie Cantemir from the national and historical heritage of the Romanian people. In the same manner, the situation from the former Soviet Republic of Moldova has been notable; here political and cultural authorities had organised more consistent events dedicated to the great scholar as exclusive „Moldavian”. The Romanian and Turkish authorities focused on the Cantemir's musical achievements during his stay at Istanbul, but also on the detection and identification of some sites and monuments that attested his presence in the capital of the Ottoman Empire.*

Keywords: *Dimitrie Cantemir; exhibitions, Democratic Republic of Germany, West Germany, manifestations, Romanian embassies, tercentenary anniversary, Turkey, UNESCO, USSR.*

Cuvinte-cheie: *ambasadele României, aniversare tricentenar, Dimitrie Cantemir, expoziții, manifestări aniversare, R. D. Germană, R. F. Germania, UNESCO, URSS.*

Manifestările consacrate aniversării, în anul 1973, a tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir, atât pe plan intern cât și în numeroase țări din Europa, Asia, Africa și cele două Americi, permit o evaluare a modului cum era percepută atunci opera și activitatea acestuia, așa cum reiese din informațiile transmise de oficiile diplomatice ale României, referitoare la acțiuni organizate la Academii de științe, universități, institute de cercetare, societăți culturale, biblioteci centrale, școli, muzee etc. în multe țări ale lumii.

Comemorarea în acel an a lui Dimitrie Cantemir s-a înscris la loc de frunte în rândul personalităților române recomandate de UNESCO, a fi sărbătorite în acel an, între care se numărau și Gheorghe Lazăr, Gheorghe Țițeica și Dimitrie Paciurea.

România, așa cum se preciza într-o circulară din 23 februarie 1973 a MAE¹ către toate oficiile diplomatice ale țării noastre, preconiza, potrivit unui plan de acțiuni ce urmau a avea loc în țară și străinătate, editarea de lucrări ale marelui cărturar, monografii despre viața și activitatea sa, inclusiv în limbi străine, organizarea unei expoziții foto-documentare, realizarea unui film documentar pentru televiziune și a unui film artistic (după un scenariu de Mihnea Gheorghiu), o emisiune de timbre jubiliare și cărți poștale cu efigia domnitorului, organizarea de simpozioane și conferințe, difuzarea de articole și studii care să apară peste hotare.

* Comunicare prezentată la Conferința internațională: „Opera lui Dimitrie Cantemir – simbol al convergenței civilizațiilor”, organizată de Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” în cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 20 de ani de la înființarea Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” și 300 de ani de la începutul domniei lui Dimitrie Cantemir, București, 21-22 octombrie 2010.

** Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie, București; revista.istorie.ucdc@gmail.com.

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. MAE), dos. nr. 3403/1973, f. 1 (Marcarea peste hotare a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir), vol. 1-3.

Acțiuni similare urmau a fi organizate prin intermediul comisiilor naționale UNESCO (care nu s-au implicat plenar și frecvent în aceste acțiuni – n.n.) în programul de aniversări al acestor organizații fiind inclus, așa cum am arătat, și Dimitrie Cantemir.

La 2 martie, printr-o altă circulară semnată de adjunctul ministrului, Vasile Gliga, MAE cerea ambasadurilor României acreditați în țările respective să tatoneze, iar apoi să solicite constituirea unor comitete naționale care să coordoneze și să sprijine manifestările care vor avea loc în țările de reședință ale acestora (simpozioane, conferințe, publicații, cărți etc.) și să comunice reacția autorităților față de acest demers. Se menționa, în acest context că, pentru sărbătorirea a 500 de ani de la nașterea lui Copernic, în țara noastră a fost creat un astfel de Comitet național.²

După aproape două luni, Direcția pentru Cultură și Presă din MAE notifica ministrului adjunct, că 21 de oficii doresc să primească o expoziție documentară sau de fotografii privind viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir; filmul documentar era solicitat de 17 oficii, iar 13 oficii își propuneau să faciliteze prezentarea acestuia la posturi de televiziune din țările respective.³

În spațiul german – RFG și RDG – recomandările UNESCO și demersurile Bucureștiului s-au bucurat de o atenție remarcabilă. La 14 februarie 1973, ambasadorul României în RFG, Constantin Oancea, comunica faptul că se conturează deja posibilitatea organizării unui simpozion dedicat lui Dimitrie Cantemir prin intermediul Societății Sud-Est-Europene (SOEG) și a Institutului de Studii Sud-Est-Europene din München, ambele instituții fiind dispuse să invite, cu suportarea integrală a cheltuielilor de transport și întreținere, o personalitate cultural-științifică din România care să prezinte o expunere despre viața, activitatea și opera marelui cărturar român, cu accent pe relațiile sale cu Germania și Academia din Berlin, al cărei membru de onoare a fost (subl.n. – I.A.).⁴ O seară dedicată lui Dimitrie Cantemir putea fi organizată prin intermediul Societății Inter-Nationes, cu care ocazie să se prezinte o conferință despre personalitatea acestuia, iar 2-3 conferințe despre Dimitrie Cantemir puteau fi organizate în universități sau instituții de relații culturale cu străinătatea.⁵ Expoziția foto-documentară, comunica la 27 februarie 1973 oficiul diplomatic al României din Köln, putea fi prezentată cu ocazia simpozionului de la SOEG și a conferinței de la Inter-Nationes, iar filmul documentar putea fi inclus în programul televiziunii vest-germane.⁶

Anterior, la 25 ianuarie 1973, Comisia vest-germană pentru UNESCO solicitase ca, în conferința despre Dimitrie Cantemir și în materialele de prezentare a personalității și activității sale „să se scoată cât mai pronunțat în evidență legăturile marelui cărturar român cu Germania, ca fost membru al Academiei din Berlin, subliniindu-se relațiile mai vechi cultural-științifice dintre cele două țări”.⁷

Cu aceeași promptitudine, ambasada României la Berlin informa, la 28 februarie, că în RDG se va putea organiza o ședință festivă de comunicări la Academia de Științe, în cadrul căreia ar urma să se prezinte omul de stat, istoricul și filologul Dimitrie Cantemir, comunicările putând fi publicate într-un număr special al Buletinului Academiei, prezentarea la Berlin a expoziției foto-documentare, o expoziție de carte cu lucrări ale lui Dimitrie Cantemir publicate în limba română și în limbi străine, prezentarea la televiziune a filmului documentar și publicarea în „Berliner Zeitung” a unui articol special, o întâlnire comemorativă la biblioteca „I. L. Caragiale”. La lectoratele de limbă și literatură română din Berlin și Leipzig, la secția de romanistică a Universității din Halle și la secția de istorie a Universității din Jena se putea organiza ținerea unor conferințe de specialitate.⁸

Ambasadorul Vasile Vlad telegrafia din Berlin, la 7 martie 1973, că trebuie realizată coproducția România-Film și Defa-Berlin pe baza unui scenariu românesc după romanul „*Venea un om din Răsărit*” al lui Mihnea Gheorghiu, așa cum RDG realizase o coproducție cu Polonia cu ocazia aniversării a 500 de ani de la nașterea lui Copernic.⁹

La 21 mai erau deja perfectate sesiunea de comunicări dedicate vieții și operei lui Dimitrie

² *Idem*, f. 67.

³ *Idem*, vol. 2, f. 63-64.

⁴ *Idem*, vol. 3, f. 15.

⁵ *Idem*, ff. 15-16.

⁶ *Idem*, f. 19.

⁷ *Idem*, f. 14.

⁸ *Idem*, vol. 3, ff. 7-8.

⁹ *Idem*, ff. 9-10.

Cantemir de Academia de științe a RDG (25 octombrie), în cadrul căreia urmau să prezinte referate acad. R. Werner (referiri asupra lucrării „*Istoria Imperiului Otoman*”), acad. W. Marko (Perioada istorică în care a trăit Dimitrie Cantemir), acad. Werner Bahner, directorul Institutului de Limbi și Literaturi Romanice din cadrul Academiei de Științe (Problema romanității în opera lui Dimitrie Cantemir), acad. E. Winter și prof. H. Grassof (Relațiile din Dimitrie Cantemir și învățații germani ai vremii reflectate în corespondența fiului său Antioh), dr. F. Bochmann (Limba lucrărilor lui Dimitrie Cantemir).¹⁰

În după amiaza aceleiași zile de 25 octombrie, academicianul W. Bahner va evoca, în ședința plenară a Academiei de Științe, personalitatea lui Dimitrie Cantemir, membru al Academiei germane de științe, sub semnătura sa fiind publicat și un articol într-un cotidian de mare tiraj.¹¹ Trebuie menționat că ambasadorul Vasile Vlad solicita, în aceeași perioadă, expedierea de urgență, pe adresa ambasadei, a unor materiale în limba germană sau engleză despre viața și opera lui Dimitrie Cantemir, „solicitate de oameni de știință germani care pregătesc comunicări pentru sesiune”.¹²

La Academia de Științe urma a se prezenta filmul documentar realizat de Studioul „Al. Sahia”, expoziția documentară foto consacrată vieții și activității lui Dimitrie Cantemir și o expoziție de carte pentru care ambasadorul român solicita și recente apariții (*Istoria Ieroglifică, Descrierea Moldavei, Vita Constantini Cantemyrii* (Editura Minerva), *Descriptio Moldaviae – ediție bilingvă* (Editura Academiei), *Dimitrie Cantemir – studiu lingvistic* (Editura Științifică), *Dimitrie Cantemir – monografie* de I. A. Lăudat (Editura Junimea), *Dimitrie Cantemir*, roman de Alice Botez (Editura Cartea Românească), *Descriptio Moldaviae*, ediție în limba germană (Editura Kriterion) – o reproducere facsimilată a ediției care a apărut la Leipzig în 1772, *Dimitrie Cantemir* (micromonografie ilustrată) de V. Căndea (Editura Enciclopedică), *Dimitrie Cantemir* de C. Măciucă (Editura Albatros).¹³

Societatea culturală „Urania” programa conferințe în „2-3 mari centre din provincie, secțiile de romanistică ale lectoratelor de limbă și literatură română ale Universităților din Berlin și Leipzig, prelegeri speciale susținute de personalități din țară și de lectori români; iar Secția de Istorie a Universității din Jena, prelegeri susținute de un profesor sau conferențiar universitar de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.¹⁴

La adunarea plenară solemnă a Academiei de Științe din 25 octombrie 1973 au participat academicianul Șerban Cioculescu și profesorul universitar dr. Eugen Stănescu. Revista „Urania” și ziarul „Berliner Zeitung” au publicat câte un articol cu aceeași temă despre Dimitrie Cantemir.¹⁵

În RFG, manifestările consacrate tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir au început în iunie, lună potrivită, aprecia H. Forster, director general adjunct al Direcției Relațiilor Culturale din MAE vest-german, pentru faptul că acțiunile preconizate vor prezenta interes și vor avea ecou mai mare în atmosfera de pregătire și realizare a vizitei președintelui Consiliului de Stat al României, Nicolae Ceaușescu, în Germania.¹⁶

Astfel, la 14 iunie, Academia de Științe din Bavaria a organizat, la inițiativa ambasadei române, prin intermediul și cu sprijinul material al Societății Sud-Est Europene (SOEG) și al Institutului de Studii Sud-Est Europene, o manifestare comemorativă dedicată aniversării a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, la care au participat: prof. dr. M. Barnath, directorul

¹⁰ *Idem*, vol. 3, ff. 39-40.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Idem*, f. 41.

¹³ Expoziția de carte de la Academia de Științe a RDG nu s-a putut organiza deoarece, așa cum a comunicat dr. Werner, responsabilul desemnat de Academia respectivă pentru acțiunile dedicate aniversării lui Dimitrie Cantemir, Academia „nu dispune de un spațiu corespunzător”. În holul sălii unde avea loc sesiunea, Academia dorea, însă, să expună câteva lucrări în original ale savantului român, împrumutate de la Academia Română, alături de câteva documente și de lucrarea în original – *Istoria Imperiului Otoman* – pe care le o deține Academia germană. Întrucât lucrările în original, opere de tezaur, nu puteau ieși din țară, s-a propus ca academicianul Șerban Cioculescu, directorul Bibliotecii Academiei, care a participat la sesiunea festivă a Academiei de Științe din RDG, „să aducă din biblioteca sa personală trei lucrări ale lui Dimitrie Cantemir, ediții princeps”.

¹⁴ *Idem*, f. 32.

¹⁵ *Idem*, vol. 2, f. 5.

¹⁶ *Idem*, vol. 3, f. 22.

Institutului Sud-Est, prof. dr. H. Gross, vicepreședinte al SOEG, prof. dr. J. Werner, vicepreședintele Academiei de Științe din Bavaria, prof. dr. G. Stadtmüller, directorul Institutului din München, alți profesori, docenți, asistenți, oameni de cultură și știință, studenți, persoane din emigrație.¹⁷

Conferința academicianului Șerban Cioculescu despre viața și opera lui Dimitrie Cantemir, prezentat celor prezenți de prof. dr. Barnath, directorul Institutului Sud-Est, a fost apreciată elogios de către participanți, între care s-au aflat dr. Gheorghe Tasse, președintele Asociației Românilor din Sudul RFG (organizație legionară), fost și președinte al „Uniunii Asociațiilor Românilor din Germania” și unele persoane de la postul „Europa Liberă”, Secția Română.¹⁸

Manifestările dedicate aniversării lui Dimitrie Cantemir au avut loc și în orașele Bonn, Köln, München, Tübingen, Aachen, Düsseldorf, Bochum și Heidelberg.

La Universitatea din Freiburg s-a desfășurat, între 7 și 10 noiembrie, al 12-lea Colocviu de Studii Românești, organizat de societatea „Mihai Eminescu”, în colaborare cu seminariile de filologie romanică de la universitățile din Freiburg, Basel, Heidelberg, Mainz, Stuttgart, Tübingen și Iași¹⁹, la care au participat peste 70 de profesori, docenți, asistenți și studenți de la 12 universități vest-germane, precum și de la universitățile din Viena, Basel, Salzburg, plus o importantă delegație română alcătuită din 20 de persoane (V. Căndea, Al. Duțu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, N. Costa, V. Cristian, Al. Zub, Dan Zamfirescu, Dragoș Moldovan, C. Poghiră, M. Anghelescu, Edgar Papu, M. Moraru, P. Caraman, V. Mihăilescu, V. Ciobanu, Gemil Tashin, Ștefan Ștefănescu, Mircea Malița, Mihnea Gheorghiu, A. Armbruster). Cele 25 de comunicări prezentate, urmate de discuții, au relevat aspecte multilaterale ale gândirii și operei lui Dimitrie Cantemir, precum și valoarea și vocația culturii românești de a se integra valoric, cu trăsături specific naționale, în cultura europeană și universală.²⁰ Referatele au fost publicate în volumul doi al revistei „Dacoromânia”.

Colocviul de la Freiburg a fost, așa cum s-a subliniat în încheierea lucrărilor, un „mic congres” care a reușit să întrunească un mare număr de cadre universitare, în dorința comună de a descoperi și cunoaște cultura și istoria poporului român. Conducerea Universității din Freiburg a acordat o atenție deosebită colocviului; un aport la organizarea acestuia a depus și președinta societății „Mihai Eminescu”, Elsa Luder (Societatea a asigurat transportul, cazarea și întreținerea delegaților din România). Impunătoarea manifestare românească a întrunit și participarea unor personalități proeminente ale emigrației române din RFG: E. Coșeriu, Șt. Teodorescu, O. Buhociu, P. Constantinescu, P. Philippi, D. Grigorovici ș.a.

Demersurile României pentru organizarea în fosta URSS a unor manifestări consacrate tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir, personalitate recomandată de UNESCO tuturor comisiilor naționale a fi sărbătorită, au fost primite cu dezinteres sau indiferență evidente. La Kiev, oficialitățile priveau cu interes organizarea acțiunilor, însă „sub rezerva aprobării lor și a indicațiilor ce le vor primi de la Moscova”.²¹ Solicitarea Bucureștiului către oficiile diplomatice din „toate țările socialiste” să intervină pe lângă oficialități pentru crearea unor comitete naționale care să coordoneze și să sprijine manifestările consacrate tricentenarului lui Dimitrie Cantemir, nu au găsit ecou la Moscova și nici în capitalele republicilor unionale. V. V. Vahrușev secretarul comisiei sovietice pentru UNESCO, lăsa să se înțeleagă, în martie 1973²², că această acțiune „nu intră în preocupările imediate ale comisiei” și că la nivelul acesteia „nu s-au întreprins nici un fel de pași în această direcție”²³ dar, că, desigur, și comisia sovietică „va întreprinde ceva” în această direcție.

În aceeași perioadă, martie 1973, I. I. Orlik, șeful sectorului România de la Institutul pentru Economia Sistemului Mondial Socialist, arăta că aniversarea pe plan unional a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir se va face, probabil, „numai din punctul de vedere al evocării importanței lui Dimitrie Cantemir ca om de cultură, literat, lingvist și mai puțin ca istoric”, dar este

¹⁷ *Idem*, vol. 3, f. 23.

¹⁸ *Idem*, f. 25.

¹⁹ *Idem*, vol. 2, f. 151.

²⁰ *Idem*, ff. 151-152.

²¹ *Idem*, vol. 1, f. 24.

²² *Idem*, f. 24.

²³ *Ibidem*.

posibil ca Uniunea Scriitorilor din URSS să organizeze unele manifestări, iar pe linia Asociației de Prietenie Sovieto-Română acestea se vor organiza, posibil, în toamnă. Este cert că, deocamdată, arăta el, „istoricii nu cunosc nici o măsură, nici un plan, nici o propunere din care să reiasă că aniversarea lui Dimitrie Cantemir se va face pe plan unional.”²⁴

În RSS Moldova, însă, pregătirile pentru aniversarea lui Dimitrie Cantemir începuseră totuși. Revista „Cultura” – săptămânal politic, social, pedagogic, cultural, literar – informa în nr. 14 din 7 aprilie că pe platourile studioului cinematografic „Moldova-Film” „au început filmările pentru turnarea filmului istoric «Deșteptarea» (ulterior intitulat «Dimitrie Cantemir»), închinat împlinirii a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir” [...], „eminent istoric, scriitor, om de stat al Moldovei”.²⁵ Filmările erau conduse de Vlad Ioviță și Vitali Kalașnikov, la întocmirea scenariului avându-se în vedere datele din letopisețul lui Ion Neculce, precum și nuvela istorică „Dimitrie Cantemir” scrisă de Vlad Ioviță, care apăruse de curând în editura „Sovetskii Pisateli”. La filmări participau artistul kirghiz Balot Beșenaliev, actorul estonian Leonard Merzin și actorul moldovean Mihail Volontir. Cineaștii moldoveni erau ajutați de studiourile „Mosfilm”, „Lenfilm” și studioul „Dovgenko” din Kiev, rolul lui Petru I fiind interpretat de Alekandr Lazarev de la teatrul „Maiakovski” din Moscova.²⁶ Filmul își propunea să arate „izvoarele frăției de arme dintre Rusia și Moldova în lupta împotriva jugului turcesc [...] evocând episoade din anii 1710-1711”.²⁷

La 1 septembrie, aceeași revistă publica (în nr. 35) extrase din monografia, în curs de apariție, „Dimitrie Cantemir – scriitor umanist”. Sub semnătura lui Vasile Coroban, revista a publicat în numerele 35 și 36 din 1 și 8 septembrie un amplu articol din monografia „Dimitrie Cantemir și Antioh Cantemir”, autorul scoțând în evidență apartenența la tezaurul culturii ruse a lucrărilor scrise de Dimitrie Cantemir²⁸, precum și faptul că „unul dintre promotorii traducerii și editării în diverse limbi a *Istoriei creșterii și descreșterii Imperiului Otoman* este Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie Cantemir”.²⁹ Potrivit autorului, Antioh Cantemir este „poet rus și diplomat, care depune un enorm efort pentru difuzarea și cunoașterea operelor lui Dimitrie Cantemir în rândul istoricilor și personalităților culturale din Anglia și Franța, în prima jumătate a secolului al 18-lea”.³⁰

În timp ce Moscova, în ciuda demersurilor Bucureștiului, nu rezona la propunerile acestuia, tergiversând un răspuns clar, chiar și în ceea ce privește organizarea unei foto-expoziții³¹, ziarul „Moldova Socialistă” din 14 septembrie publica articolul „Dimitrie Cantemir – gânditor și om politic”³², în care N. Mohov, membru corespondent al Academiei de Științe a RSSM arăta că, printre oamenii de vază ai trecutului Moldovei, „unul dintre cele mai de frunte locuri revine lui Dimitrie Cantemir [...] patriot al Moldovei, unul din adepții și promotorii convinși și consecvenți ai legăturilor de prietenie moldo-ruse”. N. Mohov evidenția „clarviziunea lui Cantemir în legătură cu decăderea Imperiului Otoman” și ascensiunea Rusiei, fapt pentru care „numai în alianță cu ea (cu Rusia – n.n.), ca și centru al progresului și culturii, poate fi asigurat viitorul scumpei sale Moldove, credință pe care Cantemir și-a format-o, aprecia Mohov, încă la Constantinopol, unde a stabilit legături cu ambasadorul rus, Piotr Tolstoi, pe care „l-a asigurat de credința pe care o poartă Rusiei””.³³

Domnitorul Dimitrie Cantemir, menționa în continuare autorul, a promovat energic politica de apropiere de Rusia și a încheiat „vestitul tratat de la Luțk, potrivit căruia Moldova, menținându-și autonomia, trecea în componența Rusiei”. Pe teritoriul Rusiei, continuă el, Dimitrie Cantemir a început „o viață nouă”, unde a obținut și cele mai multe succese pe tărâm științific și a scris majoritatea lucrărilor în limba rusă, fiind influențat de activitatea clocotitoare de la curtea lui Petru I, care i-a stimulat activitatea creatoare”. Mohov prezenta ca un fapt pozitiv lucrarea lui P. P.

²⁴ *Idem*, f. 25.

²⁵ *Idem*, f. 21.

²⁶ *Idem*, ff. 21-22.

²⁷ *Idem*, f. 22.

²⁸ *Idem*, vol. 3, f. 70.

²⁹ *Idem*, f. 71.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Idem*, ff. 74-75.

³² *Idem*, f. 85.

³³ *Idem*, f. 86.

Panaiteescu în care se subliniază că tocmai în Rusia „el (Cantemir – n.n.) a devenit om de știință”.³⁴ În legătură cu lucrarea „*Hronica vechimii a romano-moldo-vlahilor*”, Mohov sublinia că „astfel și-a denumit cartea însuși autorul ei”, considerând greșită denumirea atribuită de unii autori – *Hronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor* atrăgând atenția la diferența dintre roman și român.³⁵ În acest articol, pentru prima dată în presa din fosta URSS, aniversarea lui Dimitrie Cantemir era prezentată, totuși, în contextul unor personalități de seamă recomandate de către UNESCO.

În septembrie, agenția ATEM făcea cunoscut programul manifestărilor consacrate aniversării tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir, care prevedea: „terminarea tipăririi” monografiei „*Cantemir gânditor și om de stat*” de V. Ermurasku dr. în Științe Filozofice, „apariția apropiată” a cărții „*Limba cronicii lui Dimitrie Cantemir*” de T. Ursul, „pregătirea și scoaterea unor ediții jubiliare din „*Istoria ieroglifică*”, „*Descrierea Moldovei*”, precum și a altor opere literare consacrate lui Dimitrie Cantemir. Programul mai prevedea emiterea unor insigne jubiliare, tipărirea de cărți poștale și „pancarte” cu portretul lui Cantemir. Teatrul muzical-dramatic „A. S. Pușkin” urma să prezinte, în octombrie, piesa „*Zodia inorogului*” de dramaturgul I. Gheorghiță.

Gr. I. Ereimei, președintele comitetului organizatoric pentru pregătirea sărbătoririi lui Dimitrie Cantemir, prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSSM, sublinia, la 17 septembrie, că la sesiunea generală a Academiei de Științe a RSSM vor lua parte „savanți de seamă” din URSS, iar istorici și specialiști din RSSM vor participa la lucrările sesiunii Academiei de Științe a URSS din Moscova.³⁶

În Ucraina, președintele Comisiei UNESCO din acea republică, V. D. Kraveț, adjunct al ministrului de externe al Ucrainei, nu primise încă, la 25 septembrie, „un răspuns de la organele din Moscova” pentru deschiderea expoziției românești dedicate lui Dimitrie Cantemir și afirma că „Academia de Științe a URSS și, respectiv, a Ucrainei, au un plan propriu pentru comemorarea lui Cantemir”.³⁷ În condițiile existenței acestui plan, el a spus că este dificilă organizarea expoziției, cu atât mai mult cu cât „între cele două țări ale noastre există deosebiri de păreri în ceea ce privește personalitatea lui Dimitrie Cantemir”.³⁸ În fața argumentului că „marcarea tricentenarului a fost cuprinsă în calendarul de aniversări UNESCO, în semn de cinstire a memoriei unui ilustru fiu al poporului român, remarcabil om de știință și de stat”, Kraveț, vădit jenat, a afirmat că el nu poate face nimic, întrucât această chestiune se hotărăște „la nivele mult mai înalte”.³⁹

Era evident că partea sovietică tergiversa formularea unui răspuns cererii românești de a primi și organiza expoziția consacrată lui Dimitrie Cantemir, fapt confirmat de directorul Direcției Pentru Legături Culturale cu Țările Străine din MAE al URSS, care menționa, la 26 septembrie, că „în URSS a fost aprobat un plan general de acțiune pentru marcarea tricentenarului Dimitrie Cantemir, cu a cărui realizare este însărcinată comisia sovietică pentru UNESCO și că este firesc ca propunerea română să fie încadrată în acest plan”.⁴⁰

În fața acestei situații, însărcinatul cu afaceri al României la Moscova și consulul general de la Kiev au fost rugați să nu mai întreprindă nici un demers oficial „în legătură cu organizarea în URSS a foto-expoziției Dimitrie Cantemir”⁴¹ sau alte manifestări. Alexandru Ungur, consulul general la Kiev aprecia, în aceste condiții, că „nu trebuie să dăm curs eventualelor invitații de a participa la acțiunile ce se vor organiza în Ucraina de către organele locale pe linia planului elaborat de partea sovietică”.⁴²

La Chișinău, manifestările continuau însă. Revista „Cultura” publica noi materiale dedicate lui Dimitrie Cantemir. În articolul intitulat „Tricentenarul lui Dimitrie Cantemir – întâlnire destoinică”, semnat de Ana Negară, șeful cabinetului de limbă și literatură moldovenească de la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice din RSS Moldovenească, se recomanda organizarea

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Idem*, f. 91.

³⁷ *Idem*, f. 91.

³⁸ *Idem*, vol. 2, f. 15.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Idem*, ff. 146-147.

⁴¹ *Idem*, f. 149.

⁴² *Idem*, vol. 2, f. 15.

unor activități culturale în școli, în afara lecțiilor, în care să se țină conferințe teoretice pe teme ca: momente din viața și opera lui Dimitrie Cantemir, în care să se evoce Moldova în timpul lui Dimitrie Cantemir, tinerețea și educația domnitorului moldovean, politica internă în timpul domniei acestuia, alianța lui Dimitrie Cantemir cu Rusia, Dimitrie Cantemir și Rusia; aspecte din activitatea de savant a lui Dimitrie Cantemir, care să includă concepția social-politică și filozofică a lui Cantemir, cercetări în domeniul istoriei.⁴³

În a doua jumătate a lunii octombrie, acțiunile dedicate marelui cărturar s-au intensificat nu numai în RSS Moldovenească, ci și pe plan unional. La Moscova s-a publicat un mare număr de articole de presă, s-au făcut comentarii la radio și televiziune, s-au ținut sesiuni științifice jubiliare și pe domenii de activitate, conferințe și simpozioane, au avut loc spectacole de teatru, apariții editoriale, realizări de filme documentare și artistice de lung metraj, s-a emis un timbru jubiliar ș.a.

La Institutul de Literatură Universală „Maxim Gorki” din Moscova a avut loc sesiunea jubiliară științifică a Academiei de Științe a URSS și a Academiei de Științe a RSS Moldovenești, iar la Chișinău s-a deschis expoziția „Dimitrie Cantemir” în care s-au prezentat tablouri, acuarele, schițe, fotocopii de pe documentele din arhivele sovietice. Chiar și un vas comercial a primit numele de „Dimitrie Cantemir”. Trebuie precizat faptul că Ambasada României la Moscova nu a fost invitată la nici una dintre aceste acțiuni.⁴⁴

Așa cum rezultă dintr-o sinteză semnată de ambasadorul Gheorghe Badrus privind manifestările consacrate tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir în URSS și RSS Moldovenească, cu unele excepții, domnitorul moldovean a fost prezentat ca eminent militant social și politic, savant enciclopedist „al Moldovei și al Rusiei”, reprezentant de seamă al „culturii moldovenești și ruse”, „primul învățat al Rusiei și Moldovei care a devenit membru al unei academii de științe a altui stat”, întemeietorul clasicismului rus. Mulți autori îl considerau succesorul strălucit al cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin și precursorul lui Costache Negruzzi, Mihail Kogălniceanu și Barbu Petriceicu Hasdeu, toate aceste personalități fiind prezentate ca „moldoveni”. Noțiunea de român, originea latină, continuitatea și unitatea poporului român erau omise. Mai mult, în unele studii, prezența masivă a cuvintelor de origine latină în scrierile lui Dimitrie Cantemir s-ar fi datorat limbii ruse, prin intermediul căreia au ajuns în limba română.

Era evidentă stăruința autorilor de a prezenta dragostea lui Dimitrie Cantemir față de Moldova și dorința sa de a o vedea liberă și neatârnată de Imperiul Otoman în strânsă legătură cu convingerea că „viitorul patriei sale este legat de alianța (în unele materiale „unirea”, în altele „alipirea”) cu Rusia, care la începutul secolului al XVIII-lea devenise o putere autoritară pe arena politică europeană, singura care se împotriva Turciei. Astfel, istoricul P. K. Lucinski afirma că prin cultivarea sentimentului demnității naționale la moldoveni, Cantemir era conștient de faptul că „eliberarea” Moldovei poate deveni fapt numai prin ajutorul Rusiei lui Petru I.”⁴⁵

Fără a insista asupra lucrărilor lui Cantemir înainte de refugiul în Rusia, istoriografii din RSS Moldovenească și URSS acordau un spațiu larg activității științifice desfășurate de acesta după 1711 în Rusia, definită „a doua patrie” și concluzionând că „toate lucrările lui Cantemir poartă amprenta atenției pentru Rusia”⁴⁶, fiind evidentă încercarea istoricilor din RSS Moldovenească și Uniunea Sovietică de a dovedi apartenența omului de știință Cantemir, la cultura rusă.

În alte materiale se avansa ideea că savantul era aproape pe de-a întregul tributar culturii și concepțiilor din Rusia, iar complexul de reforme inițiat de Petru I a avut „o influență pozitivă asupra dezvoltării concepției științifice, a opiniilor filozofice și social-politice ale lui Cantemir”, care numai după ce a creat opera sa în Rusia a devenit cunoscut ca savant în Occident.⁴⁷

În ansamblu, Dimitrie Cantemir nu era prezentat ca un partizan al unității național-statale a românilor din cele trei provincii, ci doar ca partizan al apropierei Moldovei de Rusia, „*Descriptio Moldaviae*” fiind apreciată ca o lucrare „geografică, economică, social-politică și administrativă”,

⁴³ *Idem*, ff. 56-57.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Idem*, f. 89.

⁴⁶ *Idem*, ff. 90-91.

⁴⁷ *Ibidem*.

omițându-se ideea că autorul demonstra originea latină și continuitatea poporului român, iar dragostea pentru Moldova era susținută doar prin „ura față de cotropitorii turci”.⁴⁸ „*Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*” era prezentat ca o „încercare de a explica originea popoarelor romanice răsăritene, o istorie a cnezatelor dunărene din cele mai vechi timpuri până în secolul al XIII-lea”, trecându-se sub tăcere demonstrația autorului privind romanitatea românilor, continuitatea și unitatea acestora, permanența lor în nordul Dunării în toate cele trei principate, dar insistându-se asupra „atenției speciale” acordate vecinilor, „în special vechilor slavi”.⁴⁹

Autorii sovietici distingeau două etape în concepția filozofică a lui Dimitrie Cantemir: etapa tematicii filozofico-religioase (în timpul șederii la Constantinopol) și etapa rusă, în care, „deși pe poziții idealiste”, Cantemir „exprimă o serie de idei progresiste, în care sunt vizibile și elemente ale materialismului spontan”.⁵⁰ Tot ei relevau unele limite ale concepției sale: aprobarea inegalității sociale, socotită ca „naturală”, neîncrederea în capacitatea maselor populare de a participa la viața politică, precum și faptul că, deși s-a pronunțat împotriva exploatarei țăranimii, nu a cerut eliberarea iobagilor.⁵¹

Nu lipsea, în unele materiale, combaterea „istoriografiei naționaliste burgheze”, a inconsistenței tezei „istoricilor naționaliști” potrivit căreia domnitorul, prin tratatul de la Luțk, nu a ținut cont de înaltele interese de stat ale Moldovei, întrucât acesta (tratatul) întruchipa relațiile dintre stăpân și serv. Ca argument era invocat manifestul lui Cantemir către moldoveni și faptul că în cronici se vorbește de „întâmpinarea de către moldoveni a oștilor rusești ca eliberatoare”. Era criticată, totodată, trecerea sub tăcere, de către autorii naționaliști burghezi, a influenței „culturii ruse înaintate” asupra concepțiilor și creației lui Cantemir, care „a găsit în Rusia mediul cultural favorabil, corespunzător vederilor sale social-politice, necesităților spirituale, mediu care a contribuit la continua sa afirmare ca savant și om de stat”.⁵²

Din manifestările sovietice consacrate analizei vieții și operei lui Dimitrie Cantemir se degajă evidente concluzii politice: visele dragi ale lui Dimitrie Cantemir s-au împlinit la începutul secolului al XIX-lea (1812 – n.n.) când poporul moldovean și-a dobândit mult așteptata libertate; ca om de stat, ca partizan al prieteniei și alianței dintre popoarele rus și moldovean (din Basarabia – n.n.), Cantemir a ocupat un loc de seamă în istoria ambelor popoare. Apartenența exclusivă a lui Cantemir la cultura „moldovenească” și rusă pe care încercau să o acrediteze, în 1973, autori și autorități din URSS și RSSM, a reprezentat o încercare evidentă de a scoate pe ilustrul savant și cărturar din patrimoniul istoriei și culturii naționale a românilor.

În Turcia, acțiunile întreprinse de România cu prilejul aniversării tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir au vizat, îndeosebi, perioada șederii acestuia la Istanbul, realizările sale în domeniul muzicii, precum și depistarea și identificarea unor locuri și monumente, mărturii ale prezenței sale în capitala Imperiului Otoman. Din demersurile consulului general, Ilie Tudor, la radio, conservator, muzeul Top Kapı, a rezultat că în Turcia nu existau atunci discuri cu muzică compusă de Dimitrie Cantemir, dar că la radiodifuziunea din Istanbul se află notele muzicale ale unor cântece compuse de Cantemir și că radiodifuziunea ar putea găsi instrumente și instrumentiști necesari pentru a interpreta aceste cântece, care puteau fi imprimate pe bandă de magnetofon.⁵³ Cercetările pe teren efectuate de același consul, împreună cu regizorul de film Vlad Bîtcă, au condus la depistarea locului unde a fost construit palatul lui Dimitrie Cantemir, din acesta păstrându-se doar urmele unor ziduri. Ulterior, prof. Virgil Căndea și regizorul Vlad Bîtcă au depistat o serie de monumente, foste reședințe diplomatice ale Moldovei și Țării Românești din secolele al XVI-lea – al XVII-lea la Constantinopol, care necesitau măsuri pentru salvarea lor.⁵⁴

La consulatul general din Istanbul a fost organizată, la 23 octombrie, o seară dedicată aniversării a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, la care au vorbit despre viața și opera

⁴⁸ *Idem*, f. 92.

⁴⁹ *Idem*, f. 93.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Idem*, f. 24.

⁵³ *Idem*, vol. 2, f. 26.

⁵⁴ *Idem*, f. 28.

acestui: Şabahetin Tekindag, istoric, profesor la Universitatea Istanbul; Feridum Dirimitekin, directorul Muzeului Sfânta Sofia; Ercumed Berker, muzicolog; Mihail Guboglu, de la Universitatea din Bucureşti; Ion Matei, de la Institutul de Studii Sud-Est Europene din Bucureşti şi Ilie Tudor, consulul general al României la Istanbul. Cu acelaşi prilej s-a organizat şi o expoziţie de carte. Manifestarea a scos în evidenţă interesul pentru cunoaşterea mai bună a aspectelor din viaţa şi opera marelui cărturar din perioada şederii sale la Istanbul şi, în mod deosebit, creaţia sa muzicală, Dimitrie Cantemir având o contribuţie fundamentală la muzica clasică turcă. S-a convenit organizarea, cu ajutorul lui E. Berker, care a vorbit despre aportul lui Cantemir la muzica clasică turcă, a unor emisiuni la radio Istanbul cu muzică compusă de Dimitrie Cantemir.⁵⁵

În Capitala Turciei, Ankara, organizarea unei manifestări împreună cu comisia naţională turcă pentru UNESCO a avut loc în decembrie 1973, cu care prilej s-a prezentat şi expoziţia foto-documentară „Dimitrie Cantemir”⁵⁶. Expoziţia, preciza şi sublinia însărcinatul cu afaceri a.i. la Ankara, George Eftimie, este necesar să fie „selecţionată” în sensul de a fi excluse fotografiile şi materialele care tratează în detaliu relaţiile lui Cantemir cu Petru I şi perioada cât el a fost la Moscova, dar să scoată în relief şederea lui Cantemir la Istanbul, precum şi personalitatea sa ca savant de talie mondială.⁵⁷

⁵⁵ *Idem*, ff. 77-78.

⁵⁶ *Idem*, f. 22.

⁵⁷ *Idem*, f. 23.

INDUSTRIA MATERILOR DURE ANIMALE DESCOPERITĂ LA HISTRIA – SECTOR BASILICA EXTRA MUROS. CAMPANIA 2006

*Lect. univ. dr. Corneliu BELDIMAN**

*Prof. drd. Diana-Maria SZTANCS***

*Dr. Viorica RUSU-BOLINDEȚ****

*Dr. Alexandru BĂDESCU*****

Abstract. Bone objects discovered at Histria – Sector Basilica extra muros during 2006 excavations. Archaeological excavations led by PhD. Viorica Rusu-Bolindeț at Histria in the Sector Basilica extra muros (HST-BEM) made in 2006 have furnished an important lot of 21 bone and antler artefacts. Some of them (13 bone anvils) were analysed in a previous report (see Beldiman, Sztancs 2010). On this occasion we are going to analyse 8 bone pieces: 6 hair pins, a needle and a knife handle. The artefacts are preserved in the collections of the National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca. The pieces in discussion were discovered abandoned in secondary contexts. They come from structures, pits and from the vicinity of some complexes used for reducing the iron ore, connected to the crafting area from Section I (the western extremity, about 15.80 m) belonging to the Early Roman period (probably, 1st-7th decades of the IInd century A.D.). The categories of bone and antler industry are represented by: tools (bone needle? with a proximal perforation); adornments (bone hair pins without proximal perforation); knife handle of bone. The methodology used for this analyse was published in the scientific reports published in 2007 and in others articles and recent studies (see the bibliography). The bone pins discovered at HST-BEM in 2006 belong to the following types: with conic proximal end (N = 2); with globular proximal end (N = 2); with proximal perforation and triangular whittled proximal end (N = 1); with decorated proximal end (pine cone shape) (N = 2). The most suitable analogies are established between these pieces and the ones discovered at Histria – Sector Thermae. The artefacts from HST-BEM were made of fragments of cattle long bones (*Bos taurus*) using chopping, sawing, intense axial scrapping with a metallic tool (knife), whole façonnage and finishing using polishing (probably with a piece of leather). Some of the pieces don't have traces of façonnage. Because of the brown or light-brown surfaces we might suppose the fact that the artefacts suffered a heat treatment (a whole heat treatment or at the distal part – at the pinpoint). Some details (like frequent broken of unfinished pieces, probably during the manufacturing chain) allow us to conclude that the bone hair pins were probably realised in a local workshop that functioned in the handicraft of Sector Basilica extra muros. This conclusion is sustained by the discoveries of raw materials, blanks and waste products discovered besides bone pins in complexes like pits from Sector Basilica extra muros. The complete data regarding the discovery context of the bone pins and needles contribute to the realisation of the repertoire of discoveries and data regarding the complex activities specific to the West side of Black Sea during the IInd century A.D. because it reveals the existence of one or more workshops for manufacturing artefacts of animal skeletal materials. In the same time, the category of bone pins fills the lot of skeletal materials artefacts from Histria, studied in a detailed manner. This approach should be continued and developed in the other sectors of the archaeological site. The repertory presents the data (archaeological context, detailed description, morphometry) regarding pieces discovered in 2006 (see also table 2). The illustration is selective and presents only three representative whole pieces. The artefacts' numbers which appear in the illustration are the same with the ones from the catalogue.

Keywords: accessories, bone industry, bone needle, bone pin, craft, Dobrogea, Histria, Roman imperial period.

Cuvinte-cheie: accesorii vestimentare, ac de cusut, ac de păr, Dobrogea, Histria, industria osului, meșteșug, perioada romană imperială.

* Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie, București; cbeldiman58@yahoo.com.

** Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, Program Doctoral; beldiana22@yahoo.com.

*** Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca; viorusu1@yahoo.com.

**** Muzeul Național de Istorie a României, București; alex_bades@gmail.com.

Săpăturile arheologice efectuate în anul 2006 la Histria (com. Istria, jud. Constanța) în Sectorul *Basilica extra muros* (în continuare, HST-BEM) de către un colectiv sub conducerea dr. Viorica Rusu-Bolindeț au condus și la recuperarea unui important lot de artefacte aparținând industriei materiilor dure animale (în continuare, IMDA). În campania 2006 au fost descoperite 21 de piese, dintre care 13 nicovale de os; acestea au fost analizate într-un raport publicat în 2010.

Lucrarea de față oferă datele complete asupra restului lotului descoperit în 2006, respectiv 7 ace de os și un mâner de os. Piese se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca. Ele au fost reperate în contexte secundare, de abandon și provin din structurile, gropile și din apropierea unor complexe pentru reducerea minereului de fier (instalațiile unor cuptoare dezafectate, umplute cu resturi diverse – pentru detalii a se vedea datele din repertoriu), complexe legate, în principal, de zona meșteșugărească din S I, extremitatea vestică (cca 15,80 m). Materialele în discuție se datează în perioada romană timpurie (probabil primele trei sferturi ale secolului al II-lea A.D.).

Structura tipologică a lotului include: Categoria I: Unelte: Ace de cusut de os (ac cu perforație proximală); Categoria III: Piese de port/Podoabe: Ace de păr de os; IV Elemente receptoare: Mâner de os pentru cuțit.

Pentru reperele metodologice ale analizei a se vedea raportul publicat în anul 2007, ca și alte articole și studii recente.¹ Au fost utilizate datele analizei exhaustive sistematice a pieselor în microscopie optică de mică putere (mărimi 4x – 40x).

Contribuțiile drd. Diana-Maria Sztancs la realizarea prezentei lucrări (aspecte metodologice ale studiului IMDA; descrieri; analiza microscopică a pieselor; alimentarea bazei de date; identificarea și organizarea referințelor bibliografice) se înscriu în programul de pregătire pentru doctorat inițiat în 2007 la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Școala Doctorală („Cercetări realizate în cadrul proiectului POSDRU/6/1.5/S/26 cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013”; „Investește în oameni! Proiect Finanțat din Fondul Social European ID proiect: 7706. Titlul proiectului: „Creșterea rolului studiilor doctorale și a competitivității doctoranzilor într-o Europă unită”, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, B-dul Victoriei Nr. 10. Sibiu. Uniunea Europeană/ Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale AMPOS DRU/ Fondul Social European POS DRU 2007-2013/ Instrumente structurale 2007-2013/ Ministerul Educației, Cercetării și Inovării OI POS DRU”).

Discuții comportă încadrarea tipologico-funcțională a acelor cu perforație proximală. Aceste piese sunt interpretate, în mod curent, ca ace de cusut; contextele variate ale descoperirii acelor respective (asociate cu acele de păr în morminte sau în complexe care nu au legătură cu practicarea unor meșteșuguri, precum cusutul sau împletitul) arată că interpretarea trebuie nuanțată, în sensul că ele puteau fi folosite, în egală măsură, ca ace de păr sau pentru fixarea unor piese de port. În plus, se cunosc și piese perforate care păstrau elementele decorative de origine fixate în perforația respectivă (precum mici verigi și discuri metalice) sau fibre textile prin care se atașau fileuri capilare etc.²

O categorie de piese bine reprezentată în lotul artefactelor IMDA descoperite la HST-BEM până în prezent este aceea a acelor de os, al căror efectiv se cifrează actualmente la 41. 23 dintre ele nu au perforație proximală și sunt încadrate, în mod curent, din punct de vedere tipologic-funcțional, în categoria pieselor de port/podoabă – ace de păr (Categoria III: Piese de port/Podoabe: Ace de păr de os). Alte 16 piese sunt fragmentare, lipsindu-le partea proximală, care permite încadrarea tipologică precisă; astfel că ele pot fi, în egală măsură, ace de păr și ace de cusut. Alături de piesele menționate avem și două ace de os cu perforație proximală, încadrate în mod curent, din punct de vedere tipologic-funcțional, în categoria uneltelor – ace de cusut.³

¹ Beldiman, Sztancs 2007a; Beldiman et al. 2008a; Beldiman et al. 2008b; Beldiman, Rusu-Bolindeț, Sztancs 2007; Beldiman, Sztancs 2007; Beldiman, Sztancs 2009a; Beldiman, Sztancs 2009b; Beldiman, Sztancs 2010; Beldiman et al. 2008a; Beldiman et al. 2008b; Beldiman et al. 2009; Beldiman et al. 2010a; Beldiman et al. 2010b.

² După M. T. Biró, acele cu mai multe perforații serveau la fixarea pieselor vestimentare (Biró 1987, p. 34); aceeași opinie este împărtășită și de D. Ciugudean (Ciugudean 1997, p. 32). La A. Schenk, acele cu perforație proximală intră integral în categoria uneltelor, respectiv a acelor de cusut (Schenk 2008, p. 62-64, 276-278, fig. 118-120).

³ Beldiman et al. 2010c.

Tipologia acelor de păr și de cusut de epocă romană este adoptată, în mediul cercetării din România, după standardele internaționale; sunt aplicate criteriile propuse în lucrările lui J.-C. Béal, K. Biró, E. Riha, H. Mikler; a se vedea, mai recent, și considerațiile tipologice incluse în catalogul publicat de A. Schenk. Tipologia aplicată în clasificarea pieselor de la HST-BEM este preluată de la N. Gudea, I. Bajusz (1991) și D. Ciugudean (1997).⁴

Acele de os descoperite la HST-BEM în campania 2006 aparțin următoarelor tipuri: • cu extremitatea proximală conică (N = 2); • cu extremitatea proximală globulară (N = 2); • cu partea proximală perforată și extremitatea proximală triunghiulară subțiată (N = 1); • cu extremitatea proximală decorată (în formă de con de pin) (N = 2) (tabelul nr. 1).

Sub raport tipologic, acele de la HST-BEM discutate în prezentul articol nu ridică probleme speciale și de aceea nu insistăm asupra acestor aspecte; este vorba de tipuri comune, cu morfologie și dimensiuni quasi-standardizate, prezente în multe situri din spațiul actual al României, ca și în restul Europei, repertorierea și trimiterea la literatura de specialitate devenind superflue; cele mai apropiate analogii ale pieselor de la HST-BEM le reprezintă, firește, acele cunoscute în teritoriul dobrogean, în primul rând piesele recuperate în Sectorul *Thermae* al sitului vest-pontic.⁵

Unele piese care intră în alcătuirea repertoriului sunt fragmentare sau fragmente, fapt ce ar explica abandonul lor; altele (cele întregi, încă utilizabile) au fost, probabil, abandonate în inventarul unor clădiri și aruncate la gunoi, la un moment dat, împreună cu resturile respective.

Piesele descoperite la HST-BEM sunt confecționate, foarte probabil, din fragmente de oase lungi de bovine (*Bos taurus*) prin cioplire, tăiere cu ferăstrăul, raclaj axial intens cu o lamă metalică (cuțit), fasonare integrală și finisare prin polizare (frecare cu o bucată de piele); unele piese sunt nefinisate. Culoarea brun sau brun-deschis sugerează aplicarea probabilă a tratamentului termic, fie parțială (la extremitatea distală – vârf) fie totală.

Unele indicii (între care fracturarea frecventă a pieselor nefinisate, probabil în timpul etapelor de fabricare) permit formularea concluziei fabricării acelor de păr într-un atelier local, care funcționa în zona meșteșugărească a Sectorului *Basilica extra muros*. În același sens pledează materiile prime, eboșele și deșeurile recoltate în sectorul menționat din complexele de tipul gropilor, alături de acele de păr. Rămâne să fie explicată situația pieselor întregi abandonate (pierdute? abandonate în structuri distruse și aruncate împreună cu alte resturi în groapa de gunoi?).

Acele de os databile în epoca romană recuperate din Sectorul *Basilica extra muros* în 2006 analizate cu acest prilej constituie, alături de piesele descoperite anterior, primul lot de acest gen publicat în mod detaliat din situl de la Histria, alăturându-se descoperirilor mai vechi din Sectorul *Thermae*; prin datele extensive puse la dispoziție, el contribuie, în mod specific, la completarea repertoriului descoperirilor și a datelor referitoare la activitățile complexe aferente etapei de locuire din sec. al II-lea A.D. din aria binecunoscutului sit vest-pontic, prin documentarea existenței probabile a unui sau mai multor ateliere de prelucrare a materiilor dure animale.

Totodată, această categorie de descoperiri întregeste lotul artefactelor IMDA studiate de o manieră detaliată de la Histria, demers care ar trebui continuat și extins la celelalte sectoare ale sitului.

Mânerul de cuțit de os este fragmentar; se păstrează partea proximală și mezială; are formă generală trapezoidală, cu extremitatea proximală de contur convex asimetric; pe suprafață se observă sediment și concrețiuni aderente. Piesa este formată din două plăci subțiri, simetrice, având secțiuni plate și plan-convexe, confecționate probabil din fragmente de oase lungi de bovine; la extremitatea proximală se păstrează un nit (de bronz? fier?), corodat, care fixează lama (de bronz? fier?); segmentul lamei este păstrat în interiorul mânerului, vizibil pe una din laturi; lama este subțire, puternic corodată, cu secțiunea triunghiulară alungită.

Repertoriul inserat în partea finală a lucrării etalează datele complete (context, descriere, morfometrie – cf. și tabelul nr. 2). Ilustrația este selectivă, redând, cu unele excepții, numai piesele întregi. Piesele au indicativele HST/2006-BEM 14-21, numerotate în seria celor cuprinse în

⁴ Gudea, Bajusz 1991, 81-126; Ciugudean 1997, p. 17-24, 53-75; Elefterescu 2008, p. 221-224 – toate cu bibliografia.

⁵ Suceveanu 1982, p. 123-124, pl. 22/1 B-C, 3; I C; II A, 2; Ciugudean 1997, p. 18.

catalogul descoperirilor 2006 (HST/2006-BEM 1-13), publicat în 2010. Numerele pieselor din figuri corespund indicativelor din catalog.

HST/2006-BEM 14 • S I Caroul 5 -2,15-2,30 m La îndreptarea profilului S Din umplutura cuptorului 15 • Ac de păr cu extremitatea proximală conică; întreg (reamenajat); ușor îndoit la PM/PD (anatomic); secțiuni circulare și poligonale; fasonare integrală prin Ra, probabil cu o lamă de cuțit și At/Ao; corp fațetat; urme de utilizare: tocire și lustru intense; ED fracturată și reamenajată abrupt prin Am; aspect fațetat; L tot. 113,4; diam. PD 2,2; diam. PM 4; diam. PP 5; diam. EP 5,1/4,8 (fig. 4/35).

HST/2006-BEM 15 • S I Caroul 5 -2,60 m La îndreptarea profilului S • Ac de păr cu extremitatea proximală conică; întreg (reamenajat); rectiliniu; secțiuni circulare și ovale; fasonare integrală prin Ra, probabil cu o lamă de cuțit și At/Ao; finisare prin lustruire; urme de utilizare: tocire și lustru intense; ED fracturată și reamenajată abrupt prin Am; tratament termic la ED, care are culoare maro; L tot. 112; diam. PD 3,5; diam. PM 4,6; diam. PP 5,2; diam. EP 5,6/5,4 (fig. 4/36).

HST/2006-BEM 16 • S I Caroul 4 -2,45 m În exteriorul clădirii o.g. (*opus Graecum*) (colțul ei de NE) • Ac de păr cu extremitatea proximală globulară; întreg (reamenajat); secțiuni ovale și poligonale; fasonare integrală prin Ra, probabil cu o lamă de cuțit și At; corp fațetat; urme de utilizare: tocire și lustru intense; ED fracturată și reamenajată abrupt prin Am; L tot. 112; diam. PD 2,4; diam. PM 4; diam. minim PP 2,1; diam. maxim PP 4,7; diam. EP 5,6/4,8 (fig. 5/37).

HST/2006-BEM 17 • S I Caroul 4 -1,40 m la curățarea profilului S • Ac de păr cu extremitatea proximală globulară; fragmentar; secțiuni poligonale; fasonare integrală prin Ra, probabil cu o lamă de cuțit și At; corp fațetat; urme de utilizare: tocire și lustru intense; ED fracturată; urme de ardere; se pare că acul a fost utilizat după fracturare; L tot. cca 103; L 101; diam. PD 2,6; diam. PM 3,5; diam. minim PP 2; diam. maxim PP 4; diam. EP 6,6/5,9 (fig. 5/38).

HST/2006-BEM 18 • S I Caroul 4 -2,80 m La curățarea zidului clădirii porticului orientat NE-SV, la 2 m E de latura E a clădirii în o.g. (*opus Graecum*); la 1,10 m N de profilul S • Ac de păr cu extremitatea proximală concavă (nefasonată) și partea proximală decorată (cu extremitatea proximală în formă de con de pin); întreg (reamenajat?); secțiuni ovale și circulare, poligonale; fasonare integrală prin Ra, probabil cu o lamă de cuțit și At/Ao; fațetare; decor realizat la PP prin crestare transversală și oblică; decorul se compune din două șanțuri paralele transversale spre PM și șanțuri oblice intersectate în rețea (hașuri) spre EP; urme de utilizare: tocire și lustru intense; ED fracturată și reamenajată abrupt prin Am; L tot. 93; diam. PD 2,3; diam. PM 5,1/4,5; diam. minim PP 5,6/5; diam. maxim PP 6,8/5,7; diam. EP 4,5/4,3; L PP decorate 12,5; lăț. șanțuri decor 0,6-1.

HST/2006-BEM 19 • S I Caroul 5 -2,66 m Din umplutura cuptorului 8 • Ac de păr cu extremitatea proximală concavă (nefasonată) și partea proximală decorată (cu extremitatea proximală în formă de con de pin); fragmentar; lipsește PD, fracturată recent; secțiuni ovale și circulare, poligonale; fasonare integrală prin Ra, probabil cu o lamă de cuțit și At/Ao; fațetare; finisare prin lustruire; decor realizat la PP prin crestare transversală și oblică; decorul se compune din două șanțuri paralele transversale spre PM și alte două spre EP și șanțuri oblice intersectate în rețea (hașuri) în sectorul PP dintre șanțurile transversale; urme de utilizare: tocire și lustru intense; L tot. cca 95; L 89; diam. PD 3,2; diam. PM 4,6/4,4; diam. minim PP 5,2/3,7; diam. maxim PP 6/4,7; diam. EP 4,9/3,5; L PP decorate 17,2; lăț. șanțuri decor 0,6-1 (fig. 5/40).

HST/2006-BEM 20 • S I Caroul 4 -2,50 m Lângă fundația clădirii în o.g. (*opus Graecum*), latura de E, la 0,60 m N de profilul S • Ac (de cusut? de păr?) perforat la partea proximală; partea proximală subțiată, de secțiune plată rectangulară și extremitatea proximală triunghiulară; fragmentar; lipsește ED, fracturată în vechime; urme de ardere la ED; secțiuni circulare, ovale, fațetate; fasonare integrală prin Ra, probabil cu o lamă de cuțit și At; fațetare; PP cu diametrul subțiat prin amenajarea prin At a două planuri oblice prelungi; finisare prin lustruire; perforație îngustă, cu pereți perfect paraleli, dispusă longitudinal, cu extremitățile convexe asimetrice la nivelul suprafeței acului, având la interior planuri oblice scurte de amenajare; la interior, perforația este mai scurtă în raport cu conturul exterior, având aceeași morfologie; perforația pare amenajată foarte precis bilateral simetric prin scobire, operație realizată probabil prin folosirea unei dălți înguste cu extremitate rectilinie; la una dintre extremități, plasată spre EP se observă urme reziduale superficiale de amenajare; urme de utilizare: incerte; fracturarea posibilă a ED; piesa nu prezintă

urme de tocire și lustru intense și localizate la PD, specifice acelor de cusut; la nivelul perforației nu se observă nici un fel de urme de tocire, lustru sau microfracturi rezultate prin solicitările mecanice pe care le produce, în mod normal, firul de coasere; se poate considera astfel că acul nu a fost utilizat la coasere sau nu a fost folosit deloc?, fracturarea ED fiind accidentală; perforația avea rolul de a permite fixarea firului de coasere (utilizarea ca ac de cusut) sau a unui element decorativ metalic, de piele sau textil (ciucur, canaf) sau de a fixa ligaturi pentru coafură (utilizarea ca ac de păr); L tot. cca 113; L 109; diam. PD 3,4; diam. PM 4,4; diam. PP 5,6/3,2; diam. EP 5,9/3,6; L ext. perf. 14,5; L int. perf. 8,8; lăț. perf. 1,2; dist. EP-perf. 15,8 (fig. 5/41).

HST/2006-BEM 21 • S I Caroul 5 -2,54 m Din stratul de pietre și fragmente ceramice din zona locuinței L2 • Mâner de cuțit de os; fragmentar; piesă fracturată în vechime; se păstrează partea proximală și mezială; formă generală trapezoidală; EP are contur convex asimetric; sediment și concrețiuni aderente pe suprafață; mâner format din două plăci subțiri, simetrice, având secțiuni plate și plan-convexe, confecționate probabil din fragmente de oase lungi de bovine; la extremitatea proximală se păstrează un nit (de bronz? fier?), corodat, care fixează lama (de bronz? fier?); segmentul lamei este păstrat în interiorul mânerului, vizibil pe una din laturi; lama este subțire, puternic corodată, cu secțiunea triunghiulară alungită; L 88,2; lăț. max. 31,6; lăț. min. (la EP) 19,2; gros. 11,4; gros. min. 10; diam. nit 4; gros. lamă 3-4.

Bibliografie

BELDIMAN *et al.* 2008a – C. Beldiman, V. Rusu-Bolindeț, Al. Bădescu, D.-M. Sztancs, *Artefacte din materii dure animale descoperite la Istria-Sectorul Basilica extra muros (II)*, Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu”, Giurgiu, 11, 2008, p. 117-128.

BELDIMAN *et al.* 2008b – C. Beldiman, V. Rusu-Bolindeț, Al. Bădescu, D.-M. Sztancs, *Istria-Sectorul Basilica extra muros. Artefacte din materii dure animale descoperite în campaniile 2001-2004*, Materiale și cercetări arheologice, Serie nouă, 4, 2008, p. 39-61; <http://www.instarhparvan.ro/pagini%20institutimag%20lucru/reviste%20pdf/mca2008/03.pdf>.

BELDIMAN *et al.* 2009 – C. Beldiman, D.-M. Sztancs, V. Rusu-Bolindeț, I. A. Achim, D. Elefterescu, Al. Bădescu, *Humanizing the animal world by technology in Antiquity: ancient bone and antler anvils for manufacturing toothed iron sickles discovered in Romania*, in D. Murariu, C. Adam, G. Chișamera, E. Iorgu, L. O. Popa, O. P. Popa (eds.), Annual Zoological Congress of “Grigore Antipa” Museum, Book of Abstracts, “Grigore Antipa” National Museum of Natural Sciences, București, 2009, p. 124.

BELDIMAN *et al.* 2010a – C. Beldiman, D.-M. Sztancs, V. Rusu-Bolindeț, Al. Bădescu, *Istria-Sectorul Basilica extra muros. Artefacte din materii dure animale descoperite în campaniile 2001-2004*, Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, Seria Istorie, Serie nouă, 1, 2010, p. 30-52.

BELDIMAN *et al.* 2010b – C. Beldiman, V. Rusu-Bolindeț, I. A. Achim, D.-M. Sztancs, *Bone and Antler Industry in the Antique City Istria, Romania. I. The Discoveries from the Sectors Basilica Extra Muros and Basilica with Crypt-“Florescu” (2001-2010). Catalogue*, București, 2010 (manuscris).

BELDIMAN *et al.* 2010c – C. Beldiman, V. Rusu-Bolindeț, D.-M. Sztancs, Al. Bădescu, *Ace de os descoperite la Histria-Basilica extra muros*, în V. Rusu-Bolindeț (ed.), Volum omagial Dorin Alicu, Cluj-Napoca, 2010 (sub tipar).

BELDIMAN, RUSU-BOLINDEȚ, SZTANCS 2007 – C. Beldiman, V. Rusu-Bolindeț, D.-M. Sztancs, *Artefacte din materii dure animale descoperite la Istria-Sectorul Basilica extra muros*, Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu”, Giurgiu, 10, 2007, p. 181-190.

BELDIMAN, SZTANCS 2007a – C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Istria, Sector: Basilica extra muros. Industria materiilor dure animale*, în CCA 2006, București, 2007, p. 202-205.

BELDIMAN, SZTANCS 2009a – C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Istria, Sector: Basilica extra muros. Industria materiilor dure animale*, în CCA 2008, Târgoviște, 2009, p. 129.

BELDIMAN, SZTANCS 2009b – C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Skeletal technologies, metalworking and wheat harvesting: ancient bone and antler anvils for manufacturing toothed iron sickles discovered in Romania*, in B. Kufel, J. Baron, M. Diakowski (eds.), 7th Meeting of the Worked Bone

Research Group/ICAZ, September 1st-7th 2009, Abstracts, Poster Session, Institute of Archaeology, Wrocław University, Wrocław, 2009, p. 3-5; <http://www.wbrg-wroclaw.com/abstrakty.pdf>.

BELDIMAN, SZTANCS 2010 – C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Istria-Basilica extra muros. Industria materiilor dure animale*, în CCA 2009, București, 2010, p. 93-95.

BIRÓ 1987 – M. T. Biró, *Gorsium bone carvings*, Alba Regia, 23, 1987, p. 25-65.

CIUGUDEAN 1997 – D. Ciugudean, *Obiectele din os, corn și fildeș de la Apulum*, Muzeul Național al Unirii, Bibliotheca Musei Apulensis V, Alba Iulia, 1997.

ELEFTERESCU 2008 – D. Elefterescu, *Obiecte din os de la Durostorum (I)*, Pontica, 41, 2008, p. 219-297.

GUDEA, BAJUSZ 1991 – N. Gudea, I. Bajusz, *Ace de păr de la Porolissum*, Acta Musei Porolissensis, 1991, p. 81-126.

SCHENK 2008 – A. Schenk, *Regard sur la tabletterie antique. Les objets en os, bois de cerf et ivoire du Musée Romain d'Avenches*, Documents du Musée Romain d'Avenches 15, Avenches, 2008.

SUCEVEANU 1982 – Al. Suceveanu, *Histria VI. Les Thermes romaines*, București, 1982.

Lista tabelelor

Tabel nr. 1. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Artefacte de os: ace de păr, ac de cusut: tipologia.

Tabel nr. 2. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Artefacte de os: ace de păr, ac de cusut: morfometrie.

Lista figurilor

Fig. 1. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Artefacte de os: ace de păr (numerele corespund celor din catalog).

Fig. 2. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Artefacte de os: ace de păr (numerele corespund celor din catalog).

Fig. 3. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Artefacte de os: ac de păr, ac de cusut (numerele corespund celor din catalog).

Fig. 4. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Artefacte de os: mâner de cuțit (numărul corespunde celui din catalog).

List of tables

Table 1. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Bone hair pins: typology.

Table 2. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Bone hair pins: dimensions.

Caption of figures

Fig. 1. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Bone hair pins (numbers are those from the catalogue).

Fig. 2. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Bone hair pins (numbers are those from the catalogue).

Fig. 3. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Bone hair pin and needle (numbers are those from the catalogue).

Fig. 4. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*. Bone handle of a knife (number is the one from the catalogue).

Tipul	Efectiv
Ac de păr cu extremitatea proximală conică	2
Ac de păr cu extremitatea proximală globulară	2
Ac de păr cu extremitatea proximală decorată (în formă de con de pin)	2
Ac (de păr? de cusut?) cu partea proximală perforată și extremitatea proximală triunghiulară	1
Total	7

Tabel nr. 1. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*.
Artefacte de os: ace de păr, ac de cusut: tipologia.

Nr. crt.	Indicativ	L tot.	L	Diam. EP	Diam. PP	Diam. PM	Diam. PD	Diam. ED	L PP deco-rate	Lăț. șanțuri	L perf.
1	HST/2006-BEM 14	113,4		5,1/4,8	5	4	2,2				
2	HST/2006-BEM 15	112		5,6/5,4	5,2	4,6	3,5				
3	HST/2006-BEM 16	112		5,6/4,8	4,7/2,1	4	2,4				
4	HST/2006-BEM 17	103	101	6,6/5,9	4/2	3,5	2,6				
5	HST/2006-BEM 18	93		4,5/4,3	6,8/5,7; 5,6/5	5,1/4,5	2,3		12,5	0,6-1	
6	HST/2006-BEM 19	95	89	4,9/3,5	6/4,7; 5,2/3,7	4,6/4,4	3,2		17,2	0,6-1	
7	HST/2006-BEM 20	113	109	5,9/3,6	5,6/3,2	4,4	3,4				14,5

Tabel nr. 2. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*.
Artefacte de os: ace de păr, ac de cusut: morfometrie.

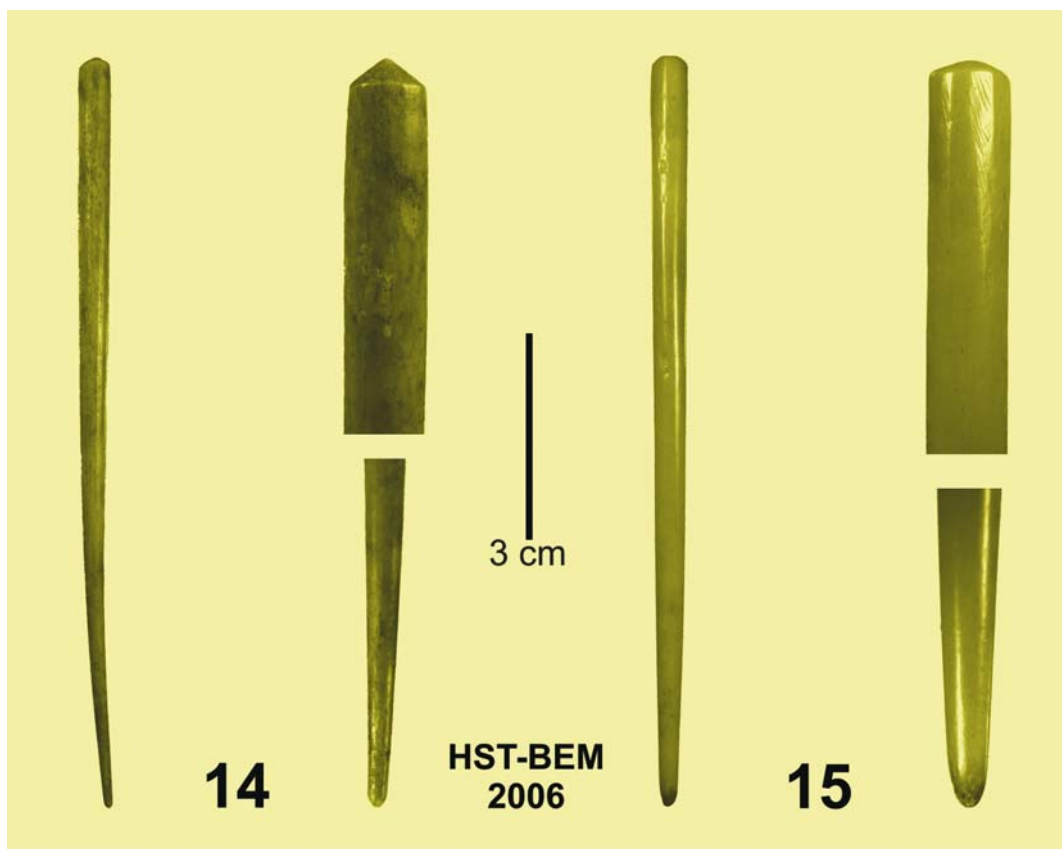

Fig. 1. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*.
Artefacte de os: ace de păr (numerele corespund celor din catalog).

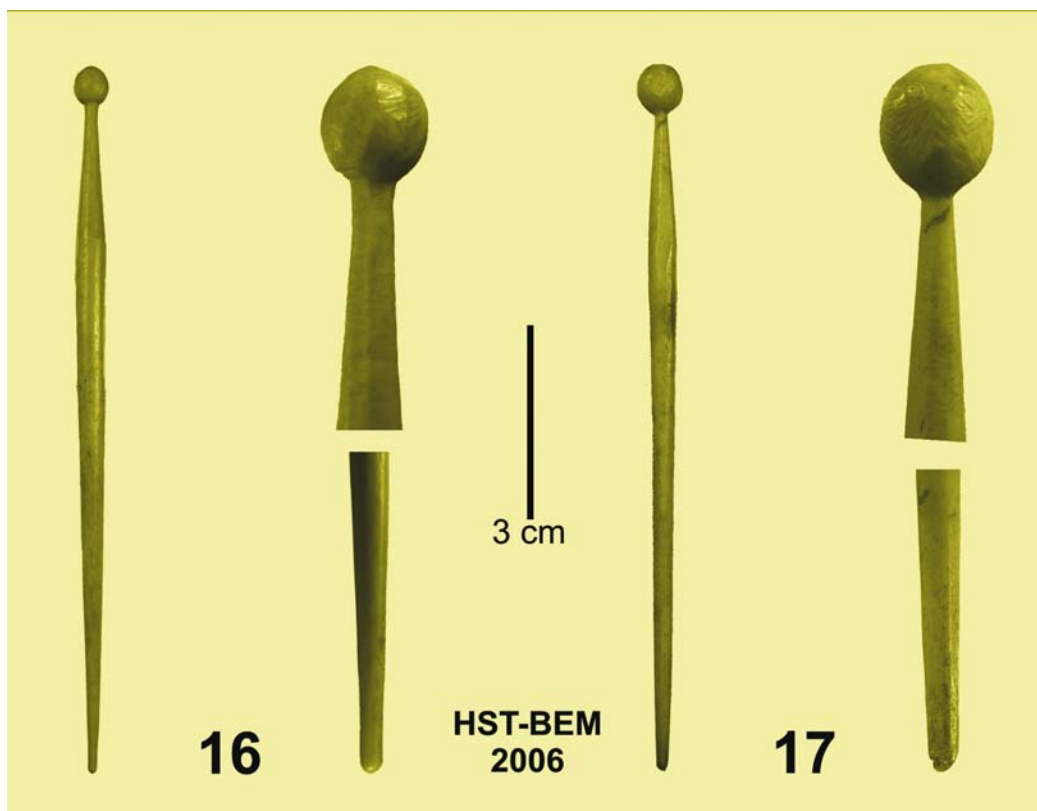

Fig. 2. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*.
Artefacte de os: ace de păr (numerele corespund celor din catalog).

Fig. 3. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*.
Artefacte de os: ac de păr, ac de cusut (numerele corespund celor din catalog).

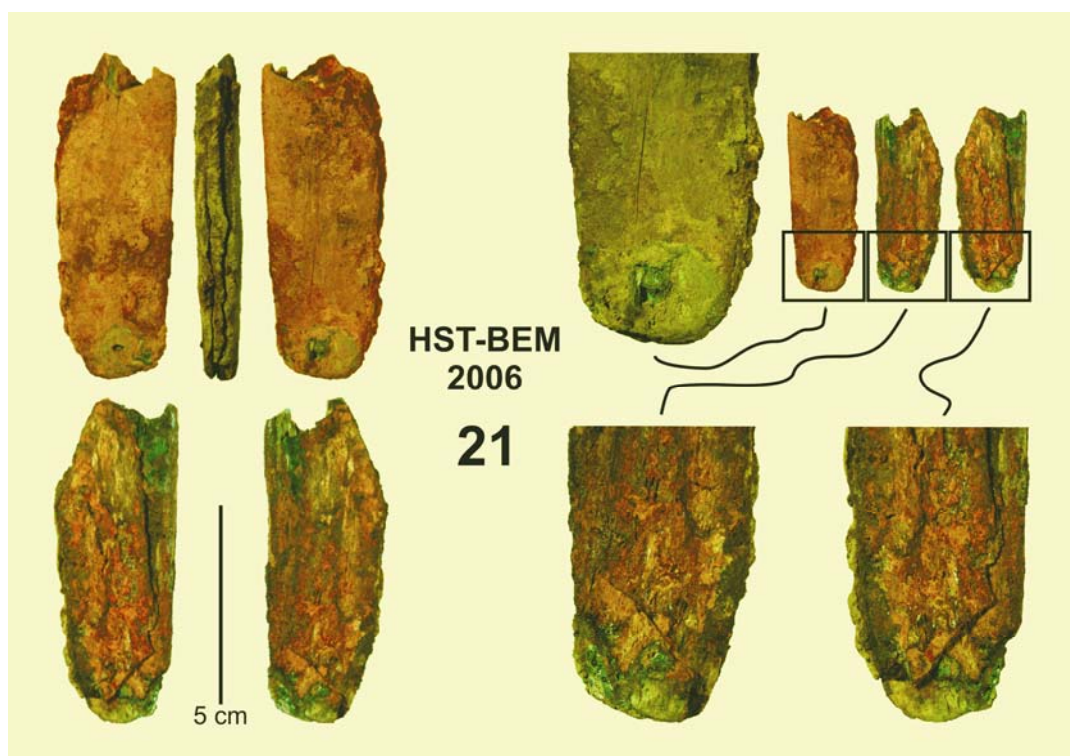

Fig. 4. Histria 2006 – Sector Basilica *extra muros*.
Artefacte de os: mâner de cuțit (numărul corespunde celui din catalog).

POZIȚIA TRATATULUI *DESPRE FIIND ȘI ESENȚĂ* AL LUI DIETRICH DIN FREIBERG ÎN DIALOGUL FILOSOFIC CU OMONIMUL SĂU TOMIST

Conf. univ. dr. Alexander BAUMGARTEN*

Abstract. *The place of Dietrich from Freiberg's Treaty On Being and Essence confronted with his Thomistic homonym in a philosophical dialog. This study examine the problematic distinction between being and essence in the boethian latin tradition, gathering both the Greek patristic and the Arabic peripatethician interpretations. The analysis of the arguments on the Medieval dispute leads to a deeper understanding of some sources of Martin Heidegger's Fundamental problems of phenomenology, inside the controversy regarding the being and essence that took place in the XIIIth century between Thomas Aquinas and Dietrich of Freiberg.*

Keywords: *Averroes, being, Boethius, Dietrich of Freiberg, essence, Heidegger, Thomas Aquinas.*

Cuvinte-cheie: *Averroes, Boethius, Dietrich din Freiberg, esență, ființă, Heidegger, Toma din Aquino.*

Există patru motive principale pentru care interesul față de istoria medievală a distincției dintre ființă (*esse*) și esență (*essentia*) trebuie să treacă prin studiul tratatului lui Dietrich din Freiberg, compus, conform cercetărilor lui R. Imbach, la Paris în anul 1297¹.

Primul constă în faptul că el ilustrează o anumită diversitate a metafizicilor medievale² care se dezvoltă din exegeza originală a acelorași pasaje antice, prin interpretări și reconstrucții diferite ale unui fond comun de texte ce reunește tradiția filosofică greacă și arabă cu tradiția teologiei creștine. Această diversitate joacă un rol important în înțelegerea faptului că nașterea modernității filosofice datorează enorm modului în care s-au diferențiat, la finele secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea, principalele poziții ale gândirii medievale, de la tomism la scotism, la ockamism sau la mistică renană. În interiorul acestui fenomen de diversificare, interpretările variate care au fost date unei distincții provenite dintr-un fragment celebru al lui Boethius au produs ontologii diferite, iar supraviețuirea lor poate constitui un punct de plecare al înțelegerii metafizicii moderne și deopotrivă al criticii acesteia³.

O asemenea înțelegere se poate produce *direct* atunci când evocăm tratatul *Despre ființă și esență* al lui Etienne Gilson: el reprezintă un efort de reluare a distincției medievale și de ordonare a câtorva momente ale istoriei filosofiei în funcție de aprofundarea și asumarea acesteia, cu un accent centrat pe metafizica tomistă sprijinită pe această distincție⁴. Dar o asemenea înțelegere se poate

* Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; alexbaum7@web.de.

¹ R. Imbach, *Gravis iactura verae doctrinae. Prolegomena zu einer Interpretation der Schrift De ente et essentia von Dietrich von Freiberg*, O.P., în *Freiburger Zeitschrift für Philosophie*, 26 (1979), p. 398.

² Pentru o schiță a principalelor direcții la care ne referim, cf. articolul lui Alain de Libera, *Métaphysique*, în *Dictionnaire du Moyen Age*, sous la direction de C. Gamont, A. de Libera, M. Zink, Quadrige, PUF, Paris, 2002, pp. 912-917, dar și volumul de studii care ilustrează acest concept: B. Tătaru Cazaban (ed.), *Pluralitatea metafizicilor medievale*, Editura Polirom, Iași, 2005.

³ Pentru o analiză a modului în care geneza metafizicilor moderne datorează ceva disputelor medievale, cf. J. Fr. Courtine, *Suarez et le système de la métaphysique*, PUF, Paris, 1990.

⁴ Etienne Gilson, *L'être et l'essence*, ed. a II-a, Paris, Édition J. Vrin, 1987. Una dintre edițiile tratatului *De ente et essentia* al lui Toma care ilustrează o asemenea exegeză „centrată” pe doctrina tomistă care ar constitui piscul unei controverse este *Le De ente et essentia S. Thomas d'Aquin*, texte établie d'après les manuscrits parisiens, introduction, notes et études historiques par M.-D. Roland Gosselin, O. P., Édition J. Vrin, Paris, 1948, unde părintele Gosselin

produce și *indirect*, evocând o serie de momente „celebre” ale filosofiei moderne sau contemporane care mizează pe sensul disputei medievale: faptul că Immanuel Kant neagă valoarea de predicăție a existenței⁵ înseamnă, în fond, că a afirma despre un lucru *că este* nu adaugă nimic la *ceea ce* el este. Iar atunci, în conformitate cu această critică, nu putem concepe existența drept o adăugire a esenței și, în consecință, drept un aspect diferit de ea și predicabil despre același existent. La fel, când Gottlob Frege diferențiază între proprietățile și notele unui concept, afirmând că „*acestea din urmă sunt proprietăți ale lucrurilor care cad sub concept, și nu ale conceptului însuși*”⁶ el neagă, în alți termeni, faptul că existența se poate predica despre esență ca și cum ar fi ceva diferit de ea. El se plasează pe o poziție implicit antitomistă, dacă facem abstracție de contextul cultural și de întrebările strict legate de reprezentările medievale asupra lumii care însoțesc discursul tomist. La rândul său, tratatul lui Dietrich este o negare a distincției dintre ființă și esență, ceea ce îl face interesant sub aspectul unei gândiri înrudite cu cele două poziții amintite.

În al doilea rând, este vorba despre faptul că Martin Heidegger califică destinul metafizicii occidentale drept o dezvoltare progresivă a unor doctrine care ocultează intuiția ei originară și presocratică, intuiție care a avut ca obiect ființa tuturor ființurilor. În centrul acestor doctrine stă distincția dintre ființă și esență. Filosoful susține această teză în două locuri: pe de o parte, în *Metafizica în calitate de istorie a ființei* (apărută în *Nietzsche*, II, în 1961), el afirmă explicit faptul că ocultarea ființei înseamnă distincția ei în *quiditate* și *quoditate*⁷ (termeni care corespund, cum vom vedea mai jos, deosebirii dintre *ce este* și *faptul că* un lucru este), ceea ce ar putea însemna că accesul la natura ei dezvăluită trebuie să treacă printr-o critică și depășire a poziției tomiste. Al doilea text de referință este întreg capitolul 2 al lucrării *Problemele fundamentale ale fenomenologiei* (redactată în 1927)⁸ unde autorul discută pluralitatea medievală a pozițiilor în disputa în cauză și îi ia ca obiect de studiu pe Toma, Duns Scotus și Suarez. Deși vom reveni la argumentele acestui text în cuprinsul studiului de față, să reținem deocamdată doar faptul că Heidegger vede în sensul acestei dispute „*o particularizare a întrebării referitoare la distincția ontologică în genere, adică la distincția dintre ființare și ființă*”⁹. Este adevărat că, în 1927, istoria distincției dintre ființă și esență era, pentru lumea medievistilor, mult mai puțin cunoscută decât astăzi, datorită unui număr impresionant de ediții de text care au nuanțat de atunci numărul și natura pozițiilor¹⁰, dar și că studiul filosofiei medievale în primele decenii ale secolului XX era încă marcat intens de eforturile de impunere a neotomismului francez și, în general, de o lectură catolică aflată în trena Conciliului Vatican I. Cu toate acestea, deja în 1906, Engelbert Krebs dedicase deja o monografie acestui tratat, iar în 1911 editase tratatul lui Dietrich din Freiberg *Despre fiind și esență*, făcând astfel cunoscută poziția antitomistă a dominicanului german¹¹. Profesorul Krebs a avut, precum se știe, relații apropiate cu Martin Heidegger în perioada 1913-1919, adică în perioada în care filosoful este interesat de gândirea catolică medievală. Relațiile dintre ei au oscilat între o deschisă prietenie (în anul 1917 Krebs oficiază cununia lui Heidegger cu Elfride Petri) și o rezervă iscată de concurența celor doi pentru aceeași catedră de filosofie catolică de la Freiburg¹². Este

analizează principiul individuării de la Aristotel la Toma, arătând în soluția tomistă o împlinire a eforturilor predecesorilor lui. Deși exista o ediție din 1911 a textului lui Dietrich, el nu este pomenit în această ediție.

⁵ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, tr. de N. Bagdasar și E. Moisuc, Editura Iri, București, 1998, p. 456 sqq. (*Teoria Elementelor*, II, 2, 2, 3, *Despre imposibilitatea unei dovezi ontologice a existenței lui Dumnezeu*).

⁶ Gottlob Frege, *Fundamentele aritmeticii, o cercetare logico-matematică asupra conceptului de număr*, traducere din germană, cuvânt înainte, note și tabel cronologic de Sorin Vieru, Editura Humanitas, București, 2000, §. 53, p. 114.

⁷ M. Heidegger, *Nietzsche*, II, trad. P. Klossowski, Gallimard, Paris, 1971, pp. 321-329.

⁸ M. Heidegger, *Problemele fundamentale ale fenomenologiei*, traducere de B. Mincă și S. Lavric, Editura Humanitas, București, 2006, pp. 137-204, cap. 2, *Teza ontologiei medievale, de proveniență aristotelică: constituției de ființă a ființării îi aparține faptul-de-a-fi-ceva (essentia) și faptul-de-a-fi-simplu-prezent (existentia)*.

⁹ M. Heidegger, *op. cit.*, p. 203.

¹⁰ R. Imbach, *op. cit.*, pp. 377-384, chiar și pentru o bibliografie adusă până la anul publicării articolului (1979).

¹¹ E. Krebs, *Meister Dietrich. Sein Leben, seine Werke, seine Wissenschaft*, Münster, 1906, în *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, 5, 5-6 și E. Krebs, *Le traité De esse et essentia de Thierry de Freiberg*, în *Revue néoscholastique de philosophie*, XVIII (1911), pp. 516-536.

¹² R. Safranski, *Un maestru din Germania. Heidegger și epoca lui*, traducere de I. Snagoveanu-Spiegelberg, Editura Humanitas, București, 2004, p. 50-53 și 109-110.

gratuit să speculăm, întrebându-ne dacă profesorul Krebs i-a prezentat colegului său mai tânăr monografia sa din 1906 sau ediția sa din 1911 la tratatul lui Dietrich și nu cunoaștem urmele atestabile pe care acest text le-ar fi putut lăsa în formarea tânărului Heidegger¹³, iar Alain de Libera declară neatestabilă, dar posibilă o asemenea influență¹⁴. Putem doar constata că Heidegger o ignoră în 1927, când discută pozițiile medievale ale polemicii. În schimb, este foarte interesant să ne întrebăm, după o analiză a tratatului lui Dietrich, dacă rezervele față de natura reală a deosebirii dintre ființă și esență ale celor doi germani au ceva în comun și dacă ele contribuie la o istorie comună a unui tip special de ontologie.

În al treilea rând, studiul tratatului lui Dietrich este interesant pentru orice istoric al ideilor pentru că în centrul disputei medievale stă, între mai multe argumente pe care le vom prezenta în rândurile următoare, unul care angajează întreaga reprezentare despre univers a omului medieval. Toma argumentează, în capitolul 4 al lucrării sale¹⁵ faptul că distincția dintre, pe de o parte, faptul că un lucru este și, pe de altă parte, esența sa presupune o sciziune în interiorul oricărui lucru între esența lui și existența sa *primită*. Aceasta conduce la ideea că orice realitate compusă este implicit una creată și, pentru autorul dominican, că ordinea complexității compoziției creaturilor reflectă ierarhia creației. Pe scurt (deși va trebui să dezvoltăm mai jos pe larg această teză, în ocurențele ei la diverși autori medievali), aceasta ar putea însemna că existența unui univers creat presupune în mod necesar distincția reală dintre ființă și esență și în mod necesar o ierarhie a creaturilor. Dacă asumăm o asemenea teorie, atunci poziția lui Dietrich, un autor care neagă orice valoare reală a acestei distincții, ba chiar spune despre ea că este „o gravă lovitură adusă adevăratei doctrine”¹⁶ este consonantă cu eforturile intelectualilor finalului evului mediu de a formula critici la adresa ordonării ierarhice a universului, de a desprinde conceptul creației de cel al ierarhiei, conturând astfel linii teologice noi și proprii modernității, chiar dacă nu întâlnim la Dietrich în mod explicit o asemenea critică¹⁷. Dacă Dietrich neagă valoarea distincției tomiste, atunci putem presupune, chiar înaintea lecturii tratatului, prin simpla conjunctură istorică în care el scrie, că el are datoria de a oferi un model al relației dintre Creator și creatură independent de această distincție, în care să folosească un concept al participației care să nu implice modelul distincției tomiste. De aceea, situarea efortului lui Dietrich în plină geneză medievală a modernității conferă o semnificație specială replicii sale.

În al patrulea rând, putem invoca un motiv anistoric pentru care acest studiu merită făcut, un motiv care plasează tema tratatului lui Dietrich în centrul oricărei preocupări filosofice. În fond, tratatul de față face efortul formulării unei interogații radicale asupra naturii de ființă a oricărei realități. El reia încercarea aristotelică de definire a substanței tuturor lucrurilor din cartea a VII-a a *Metafizicii*, încercând să îi confere un răspuns în circumstanțele acceptării unei distincții între Creator și creatură. El construiește astfel un model explicativ prin care unitatea reală dintre ceea ce un lucru este și faptul că el este exprimă natura lui de ființă, iar fiecare lucru poate, grație acestei unități, să realizeze un raport de semnificație față de ființa generică. Avem astfel o ontologie semantică a cărei coerență își depășește cadrul propriu zis istoric, chiar dacă ea poate fi explicată numai apelând acest cadru. Dar a exprima oare ce este oricare din lucrurile care ne înconjoară nu înseamnă tocmai a pune problema predicăției, adică a

¹³ Corespondența celor doi nu amintește acest text. Cf. Alfred Denker, Hans-Helmuth Gander, Holger Zaborowski (Hg.), *Heidegger Jahrbuch 1: Heidegger und die Anfänge seines Denkens*, Freiburg/München: Karl Alber Verlag 2004, *Briefe Martin Heideggers an Engelbert Krebs* (1914-1919).

¹⁴ Lucrarea lui S. J. McGrath, *The Early Heidegger and Medieval Philosophy. Phenomenology for the Godforsaken*, The Catholic University of America Press, Washington, 2006, nu menționează nicăieri numele lui Dietrich din Freiberg. La rândul său, Alain de Libera (cf. A. de Libera et C. Michon, *L'être et l'essence – le vocabulaire médiéval de l'ontologie, deux traités De ente et essentia* de Thomas d'Aquin et Dietrich de Freiberg, présentés et traduits par Alain de Libera et Cyrille Michon, Paris, Édition du Seuil, 1996, p. 138, susține că o influență a textului asupra tânărului Heidegger nu poate fi atestată, „dar nu ne este interzis să ne-o imaginăm”, fără să ducă totuși această analiză mai departe).

¹⁵ Toma din Aquino, *Despre fiind și esență*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii, referințe bibliografice și tabel cronologic de Eugen Munteanu, ediția a II-a revăzută, ediție bilingvă, Editura Polirom, Iași, 2008, capitolul IV, mai ales p. 85.

¹⁶ Dietrich din Freiberg, *Despre fiind și esență*, II, 1.

¹⁷ Pentru o analiză a modului în care teologia catolică a întâmpinat diferitele modele neoplatoniciene ale universului ierarhic și a oferit o critică consistentă a ideii de ierarhie, deschizând calea către universul infinit și omogen al modernității, cf. A. Baumgarten, *Principiul cerului. Eternitatea lumii și unitatea intelectului în filosofia secolului al XIII-lea*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2008, cap. I, 6, pp. 42-54 et passim.

faptului de a spune că este (cumva) despre ceva ce este (ceva)? E limpede atunci că deosebirea dintre ființă și esență e un aspect particular al marii probleme a predicției¹⁸.

Aici, discuția noastră ridică o problemă foarte simplă, formulabilă în termenii limbajului comun astfel: poți fi ceva fără să fii? Dar invers? Vom vedea în ce măsură Dietrich a creditat convertibilitatea acestor două întrebări simple.

*

Primul nivel al înțelegerii circumstanței este cel al istoriei textelor care dezbat aceste probleme. Această istorie poate fi înțeleasă într-un sens larg și în unul restrâns. În sensul larg, istoria se referă la o perioadă foarte amplă, cuprinsă între secolul al VI-lea și secolul al XIV-lea, perioadă în care, uneori la intervale mari de timp, alteleori într-un mediu identic, apar textele care construiesc întreaga dispută. În sensul restrâns, istoria se referă la o perioadă determinată între anii 1252/1256 și 1297, adică anii în care Toma din Aquino și, respectiv, Dietrich din Freiberg își compun tratatele omonime. Este interesant de remarcat faptul că diferența dintre cele două sensuri ale istoriei textelor este marcată de o diferențiere a temei de studiu, astfel încât cel de-al doilea sens al istoriei mai degrabă restrânge sfera primului, dar fără să amenințe cu echivocitatea unitatea primului sens. Astfel, în sensul larg, vorbim despre o dispută purtată în jurul distincției boethiene dintre ființă (*esse*) și fiind (numit „ceea ce este”, *id quod est*, și echivalat terminologic ulterior cu *ens*). În centrul ei stă o chestiune care ține de teoria participației și care vizează modul în care un fiind (*id quod est* sau *ens*) primește de la Creatorul său ființă (*esse*). La această dezbatere, exclusiv de tradiție latină și greacă, se adaugă o dezbatere arabă, în care Averroes îl critică pe Avicenna pentru a fi acordat existenței o natură accidentală în raport cu esența. Așa se explică de ce universitarii latini din secolul al XIII-lea scriu tratate care se numesc: *De ente et essentia*: ei operează cu ambele surse, boethiană și averroistă, suprapunându-le cadrele și ajungând să îmbine întrebarea teologică „cum ajunge un fiind să își primească ființa de la Creatorul lui?” cu întrebarea filosofică „în ce măsură esența este responsabilă pentru existența unui lucru?”.

În primul sens, cel larg, putem porni studiul de la analiza unui fragment din *Articolele teologice* ale lui Boethius, tratatul *Cum sunt bune substanțele întrucât sunt, deși nu sunt substanțial bune*, un fragment care se constituie sub forma a nouă¹⁹ enunțuri, și care este supranumit *Despre cele șapte reguli* (*De hebdomadibus*)²⁰ la care Boethius însuși face referire în acești termeni în debutul tratatului. Acest text de autoritate redactat în jurul anilor 518-520 a influențat enorm întreaga teologie latină și a constituit o matrice a unor interpretări medievale diverse. De aici, ca un al doilea pas, interesează comentariul lui Gilbertus Porretanus²¹, din a doua jumătate a secolului al XII-lea, care deschide și, oarecum, separă dimensiunea filosofică și cea teologică a textului lui Boethius, fără a cunoaște nimic din ce se petrecea în istoria ontologiei în cultura arabă. Paralel, reținem dezvoltarea în filosofia arabă a secolului al XI-lea a ontologiei lui Avicenna și, în mod exact, un celebru text al său din *Metafizica* sa, unde formulează teoria indiferenței esenței și corelatul ei, teoria accidentalității existenței²². Alături de el, trebuie amintit un fragment din *Comentariul* lui Averroes la *Metafizica* lui Aristotel²³, redactat în a doua jumătate a secolului al XII-lea, unde Averroes critică deschis teoria avicenniană.

Cele două „ramuri” ale problemei noastre (Boethius/Gilbert, care discută raportul dintre *esse* și *quod est* [= *ens*] și Avicenna/Averroes, care discută raportul dintre *essentia* și *esse*) funcționează evident independent istoric, însă referința lor comună la peripatetism și infuzia de neoplatonism

¹⁸ Această încadrare ne-a fost sugerată de lectura unui text al lui Jean Beaufret, *Le poème de Parménide*, Paris, 1955, p. 34-35, citat de P. Hadot, *L'être et l'étant dans le néoplatonisme*, în *Revue de théologie et de philosophie*, 2 (1973), p. 101.

¹⁹ Dintre care unul metodologic, iar două (prop 7-8) reductibile la un singur enunț, ceea ce explică, poate, numărul șapte din titlu.

²⁰ Cf. A. M. S. T. Boethius, *Tratate teologice*, ediție bilingvă, traducere din limba latină și note de Octavian Gordon și Bogdan Tătaru-Cazaban, postfață de Anca Vasiliu, Iași, Polirom, 2003.

²¹ *Gilberti Porretae Commentaria in librum Boetii quomodo substantiae bonae sint*, în *Patrologia latina*, vol. 64 coll. 1317-1319.

²² Avicenna latinus, *Liber de philosophia prima sive scientia divina*, édition critique de la traduction latine médiévale par S. van Riet, Louvain-Leiden, 1977, pp. 31-42.

²³ *Aristotelis opera cum Averrois commentariis*, Venetiis, apud iunctas, 1562-1574, Frankfurt am Main, Minerva Verlag, 1962, t. VIII, 67r B-C.

care le este comună determină, așa cum vom vedea mai jos, legitimitatea unui dialog filosofic între acești autori. Ultima secvență a sensului larg al disputei îl constituie magiștri universitari ai ultimelor decenii ale secolului al XIII-lea, care reunesc cele două ramuri și discută modelele ontologice pe care le pot extrage din interpretarea textelor de autoritate.

În al doilea sens, cel restrâns, istoria studiată începe cu redactarea tratatului tomist, între 1252 și 1256²⁴. Natura intens avicennizantă a tratatului, explicată prin faptul că importanța lui Averroes și amenințarea reală pentru mai multe doctrine creștine a comentariilor lui la Aristotel încă nu fusese evaluată realist în mediul universitar parizian până spre 1265, îl face pe Toma să redacteze acest tratat ca pe o reconstrucție a unor probleme avicenniene, cu o încercare de depășire a lor din interior spre Averroes, cu așezarea acestor probleme pe coloana vertebrală a distincțiilor boethiene. Așa se explică faptul că Toma discută despre *fiind* (*ens*) și *esență* (*essentia*), combinând practic tradiția latină cu cea arabă în numele orizontului lor grec (peripatetic și neoplatonician comun). Anii următori aduc în scenă celebrele cenzuri universitare ale episcopului Etienne Tempier (1270 și 1277)²⁵, în care este vizată o solidă critică a universului ierarhic neoplatonician, a averroismului și, parțial, a tomismului, iar propoziția 79 conține o critică explicită a distincției reale dintre ființă și esență la nivelul îngerilor. Toma din Aquino își formulează o poziție definitivă deja în 1264 în privința distincției în cauză în *Summa contra gentiles*, II, 54. Siger din Brabant ia, în deceniul opt al secolului al XIII-lea, distanță față de poziția tomistă în *Comentariul* său la *Metafizica*, (*Introducere*, q. 7)²⁶ și mai ales în *Comentariul* său la *Liber de causis*, q. 53²⁷. Începând cu anul 1276, intră în scena disputei Henri din Gand, iar din 1286-1287 alți doi autori, teologi parizieni, care diversifică soluțiile: Godefroid de Fontaines și Aegidius din Roma²⁸. Henri din Gand, unul dintre membrii comisiei de cenzură a tezelor de la 1277, neagă natura reală a distincției dintre ființă și esență și propune acceptarea unei naturi strict conceptuale a ei, deschizând calea către intenționalismul scotist²⁹. Aegidius din Roma apără o formulă proprie a distincției reale de origine tomistă³⁰. Godefroid din Fontaines, urmându-l întrucâtva pe Siger din Brabant, pledează pentru reducerea distincției la un mod de a semnifica propriu exclusiv limbajului, livrând astfel originilor medievale ale filosofiei analitice competența discutării acestei distincții³¹. Trebuie remarcat, deja la acest nivel general și istoric al expunerii noastre, faptul că disputele trebuie să fi avut o anvergură publică reală și să fi captat atenția unei părți importante a comunității intelectuale pariziene a timpului: dovada este faptul că lucrările celor trei autori sunt redactări ale unor prezentări orale reunite sub titlul generic de *Quodlibeta*, ceea ce în tradiția universitară medievală se referă la obiceiul profesorului de a se pune de două ori pe an, în Postul Paștilor și în cel al Crăciunului, la dispoziția comunității intelectuale pentru a răspunde oricărei întrebări i se adresează (*de quolibet*). Disputa pare să fi marcat într-adevăr comunitatea teologilor și filosofilor parizieni dacă, între anii 1293 și 1297, Iacob din Viterbo redactează *Întrebări privind categoriile divine*³², unde încearcă, pe lângă precizarea propriei soluții, și o clasificare a principalelor poziții polemice, vizându-i pe cei

²⁴ Chiar dacă P. Mandonnet (cf. *Les premiers disputes sur la distinction réelle entre l'essence et l'existence*, în *Revue thomiste*, t. XVIII (1910), p. 753) trimite la Guillaume din Auvergne și la Jean de la Rochelle, ca primi receptori ai avicennismului latin în privința acestor teze.

²⁵ Pentru o versiune a lor în limba română, cf. *Despre eternitatea lumii*, fragmente sau tratate, traducere din limba latină, tabel cronologic, note și postfață de A. Baumgarten, ediția a II-a, București, Editura IRI, 2007, pp. 199-229.

²⁶ Siger de Brabant, *Quaestiones in Metaphysicam*, ed. A. Graiff, Louvain, 1948, text redactat de Siger în jurul anului 1273 (apud Catherine König-Pralong, în *Etre, essence et contingence: Henri de Gand, Gilles de Rome, Godefroid de Fontaines*, introduction, traduction et notes par Catherine König-Pralong, Paris, Les Belles Lettres, 2006).

²⁷ Antonio Marlasca, *Les Quaestiones super librum de causis de Siger de Brabant*, ed. critique, Publ. Universitaires de Louvain, Paris, 1972, p. 29, care propune intervalul 1274-1276 pentru datarea comentariului.

²⁸ Pentru cronologia disputei celor trei teologi, sursa noastră este: Catherine König-Pralong, *op. cit.*, pp. 9-30.

²⁹ Henri din Gand, *Quodlibet*, X, 7, *Quodlibet*, XI, 3, ambele texte în C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 167 sqq. și 349 sqq.

³⁰ Aegidius din Roma, *Theoremata de esse et essentia*, ed. E. Hocedez, Louvain, 1930. Editorul plasează *terminus a quo* anul 1278 și *terminus ad quem* anul 1286 pentru redactarea operei (*op. cit.*, p. 12*). La fel, Aegidius din Roma, *Quodlibet*, II, 6 (în C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 341 sqq.).

³¹ Godefroid din Fontaines, *Quodlibet*, III, 1, în C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 225 sqq.

³² Iacobi de Viterbio O.E.S.A., *Quaestiones de divinis praedicamentis*, I-X, quas edendas curavit Eelcko Ypma, O.S.A., Augustinianum, Roma, 1983, *quaestio* I, 2.

trei de mai sus: pentru el, unii ar susține că diferența este pur rațională și potrivită modului semnificării, alții că diferența ar consta în faptul că ființa și esența se deosebesc real, în sensul că ființa este ceva supraadăugat esenței. Divizând a doua categorie, unii ar susține, după părerea lui Iacob, că supraadăugarea aduce cu sine ceva actual (implicând astfel un realism extrem) și alții că supraadăugarea ființei s-ar referi la „o relație a lucrului cu Creatorul în sensul cauzei eficiente, potrivit actului” (*habitudinem ad Deum in ratione efficientis causae secundum actum*)³³.

Acesta este, poate, aspectul esențial al mediului în care se ivește tratatul lui Dietrich din Freiberg, în care el construiește o interpretare originală a celor două concepte, negând distincția lor. În același timp, însă, diferiți autori consacră analize particulare deosebirii dintre *esse* și *essentia*, prelungind mult după debutul secolului al XIV-lea disputa: Duns Scotus susține, în jurul anului 1300, o distincție intențională între cele două concepte³⁴ și mult mai târziu, spre 1324, Ockham acuză de pur verbalism întreaga istorie a distincției³⁵, iar Iohannes Buridan concede asupra distincției semantice, refuzând-o categoric pe cea reală³⁶.

După această schiță sumară de cronologie largă și restrânsă, fatalmente oprită la turnura dintre secolele al XIII-lea și al XIV-lea prin dimensiunea restrânsă a studiului pe care ni l-am propus, ne putem da seama că înțelegerea dialogului filosofic dintre Toma și Dietrich reprezintă o repunere în scenă a unor chestiuni de ontologie peripatetică și neoplatoniciană, trecute prin filtrul asumpțiilor teologiei creștine, chestiuni care obligă la remodelarea continuă a acestei teologii. Putem examina acum cele două poziții din perspectiva cronologiilor stabilite: din perspectiva celei largi, reconstruind pozițiile celor doi gânditori latini și a celor doi arabi menționați; din perspectiva celei restrânse, rezumând tezele tomiste, sesizând transformările prin care ele trec în disputa celor trei parizieni și abordând, finalmente, cele patru critici din tratatul lui Dietrich.

*

Despre cele șapte reguli este un text care poate părea ambiguu în ochii unor cititori obișnuiți să separe întrebarea teologică adresată raportului dintre creatură și Creator de întrebarea ontologică adresată naturii de ființă a oricărei ființări. Ambiguitatea pleacă de la faptul că textul nu precizează (și nici nu ar fi avut datoria să o facă, întrucât distincția domeniilor îi era improprie) în care dintre cele două domenii trebuie să cadă lectura lui. Fapt este însă că el poate fi citit în ambele domenii, iar comentatorii lui nu au ezitat, în epoci istorice diferite, să o facă. La originea acestei dublări a planurilor se află, însă, efortul lui Boethius de a folosi scheme de gândire peripatetice și, parțial, neoplatoniciene, pentru a conceptualiza raporturi proprii teologiei creștine. Astfel, fragmentul face parte din unul din tratatele sale teologice, care se întreabă *Cum sunt bune substanțele întrucât sunt, deși nu sunt substanțial bune*³⁷. Intenția lui nu este de a face neapărat distincții ontologice, ci de a le folosi, ordonate într-o formă axiomatică preluată, poate, de la Euclid sau de la Proclus³⁸, în direcția relevării unui univers ierarhizat în care ordinea este dată de o regulă a participației. Toma din Aquino, remarcând acest scop, merge chiar până la a susține că acest text este de fapt dedicat doctrinei transcendentaliilor, de vreme ce el poate fi împărțit în trei părți, dintre care primul se

³³ Iacob din Viterbo, *op. cit.*, r. 162-204.

³⁴ Duns Scotus, *Ordinatio* II, distinctio 1, q. 2, în Ioannis Duns Scoti *Opera omnia*, ed. C. Balic, Commissio scotistica vaticana, vol. VII, p. 41-44, n. 76-83. Am preluat datarea textului după Alain de Libera et Cyrille Michon, *op. cit.*, p. 239.

³⁵ William Ockham, *Summa logicae*, III, 27, în *Guillelmi de Ockham Opera philosophica*, vol. I, ed. G. Gál, St. Brown, Franciscan Institute, St. Bonaventure, 1974, pp. 553-555. Am preluat datarea textului după *L'être et l'essence – le vocabulaire médiéval de l'ontologie, deux traités De ente et essentia* de Thomas d'Aquin et Dietrich de Freiberg, présentés et traduits par Alain de Libera et Cyrille Michon, Édition du Seuil, Paris, 1996, p. 242.

³⁶ Johannes Buridanus, *Lectura Erfordiensis in I-IV Metaphysicam* together with the 15th Century Abbreviatio Caminensis, Introduction, critical Edition and Indexes by L. M. de Rijk, Brepols, Turnhout, 2008, *quaestio* 8A și 9A. Prima *quaestio* citată are o notă preponderent ontologică, iar a doua semantică. Ambele recapitulează argumentele disputei și principalele poziții, dar afirmă identitatea reală și deosebirea semantică a termenilor.

³⁷ Vom urma în acest comentariu traducerea modificată a lui O. Gordon, *ed. cit.*, pp. 66-67.

³⁸ Pentru discuția asupra naturii axiomatică a textului, vezi A. Galonnier, *Axiomatique et théologie dans le De hebdomadibus du Boèce*, în A. de Libera, E. Elamrani-Jamal și A. Galonnier, *Langage et philosophie, Hommage à Jean Jolivet*, Édition J. Vrin, Paris, 1997, pp. 311-330.

ocupă de problema ființei, al doilea de problema unului, iar ultimul de problema binelui³⁹. Cele șapte propoziții ale lui Boethius spun, pe scurt, următorul lucru: că ființa se deosebește de fiind, că fiindul participă la ființa pentru a fi, că fiindul are o natură compusă, pe când ființa o natură simplă, că fiindul are accidente, că realitățile simple cunosc o unitate între ființă și fiind și că, în cele din urmă, că cele simple se cuvin dorite de către cele compuse în numele unei asemănări parțiale și dezirabile.

Avem aici, în fond, o schiță lacunară a unui model de participatie de tip neoplatonician clasic, chiar dacă sursa cea mai îndepărtată a primului enunț al hebdomadibus pe care o putem invoca este, la nivelul conținutului său, deosebirea platoniciană din dialogul *Parmenide* între ipoteza *unului care este* de ipoteza *unului care este unu*⁴⁰. Sau, la nivelul formei sale, deosebirea dintre *numele* și *verbele* care pot deopotrivă semnifica ființa pentru a constitui un discurs capabil să o deosebească pe aceasta din urmă de ne-ființă, în *Sofistul* aceluiași Platon⁴¹. Dar pentru că textul lui Boethius a avut o imensă influență în mediul latin și a constituit paradigma modelelor ontologice medievale occidentale, trebuie să îi amintim pe de o parte sursele directe, pe de altă parte, modul în care a fost înțeles ulterior.

Diversum est esse et id quod est. Propoziția este, la prima vedere, profund neclară, întrucât ea depinde în totalitate de modul special în care folosea Boethius acești termeni. Este deja un *locus classicus* al exegezei boethiene identificarea sensului termenilor lui Boethius realizată de Pierre Hadot⁴² în *Comentariul la dialogul Parmenide*⁴³, pe care savantul îl atribuie lui Porfir, la care Boethius ar fi avut acces prin reluarea ei în tratatul *Contra lui Arius* al lui Marius Victorinus⁴⁴. Cuplul ὄν – τὸ εἶναι desemnează la Porfir ființarea participantă și ființa supremă participată, identificată, se pare, pentru prima oară în neoplatonism cu transcendența absolută. La fel, la Marius Victorinus, cuplul își păstrează semnificația, iar Boethius îl traduce în textul său prin *esse-id quod est*. Acest lucru legitimează faptul că, de-a lungul polemicii medievale, expresia *id quod est* (tradusă de noi prin *ceea ce este*) este echivalată întotdeauna prin *ens* (tradus de noi prin *fiind*). Toma din Aquino o spune explicit în comentariul său la Boethius: *sed quod est, id est ens*⁴⁵.

Plasarea sursei lui Boethius într-un neoplatonism reformat de Porfir în direcția unei ontologii a transcendenței este acum un fapt binecunoscut. La el putem adăuga însă și un fragment din Plotin, *Enneade*, VI, 7, 2, care întărește această ipoteză și spune chiar mai mult, că realitățile inferioare inteligibilelor sunt compuse din ele însele și din cauza lor, pe când cele inteligibile cunosc o compoziție între aceleași elemente⁴⁶. Afirmatia lui Plotin ne atrage atenția la fel de mult ca

³⁹ Toma din Aquino, *Expositio libri Boethii de ebdomadibus*, în *Opera omnia*, iussu Leonis XIII P.M. edita, tomus L, p. 270, r. 12 sqq. Asimilarea între *id quod est* și *ens* este justificată și de E. Gilson, *op. cit.*, p. 337.

⁴⁰ Platon, *Parmenide*, 142b sqq. și 155e sqq.

⁴¹ Platon, *Sofistul*, 252a sqq.

⁴² P. Hadot, *La distinction de l'être et de l'étant dans le De hebdomadibus de Boèce*, în *Miscellanea Mediaevalia*, 2/1963, p. 149. La pagina 153 a articolului, autorul afirmă: „De hebdomadibus nu este, poate, decât traducerea unui text neoplatonician care tratează această chestiune”.

⁴³ P. Hadot, *Porphyre et Victorinus*, Études Augustiniennes, Paris, 1968, vol. II, pp. 60-113, text reluat în Porfir, *Comentariu la Parmenide*, ediție bilingvă, traducere și comentarii de G. Chindea și C. Andron, Editura Humanitas, București, 2010, p. 84-85: „Vezi însă ca Platon să nu semene aici cu cineva care vorbește aluziv, pentru că unul care este dincolo de ființă și de ceea ce este nu e ceva ce este nici ființă, nici act, ci mai degrabă este activ și este el însuși faptul pur de a fi activ, încât este și însuși faptul de a fi (s.n. - αὐτὸ τὸ εἶναι), anterior față de ceea ce este (πρὸ τοῦ ὄντος)”.

⁴⁴ Marius Victorinus, *Adversus Arium*, ed. P. Henri et Pierre Hadot, în *Sources chretiennes*, 68, Paris, 1960, IV, 19, 4: „Ante ὄν et ante λόγον vis et potentia existendi illa est quae significatur hoc verbo quod est esse, graece est τὸ εἶναι”.

⁴⁵ Toma din Aquino, *Expositio libri Boethii de ebdomadibus*, ed. cit., p. 270, r. 44.

⁴⁶ Plotin, *Enneade*, VI, 7, 2, ediție bilingvă, Editura IRI, București, 2007, traducere de V. Rus: „În lumea inteligibilă, toate sunt într-unul singur, încât lucrul și de ce-ul lui sunt identice (ταὐτὸν τὸ πρᾶγμα καὶ τὸ διὰ τί τοῦ πρᾶγματος) (...) ce anume oprește și în cazul celorlalte lucruri sensibile fiecare lucru să fie de ce- ul lui? Dimpotrivă e chiar necesar <să fie așa> (...)”. Pasajul ni se pare important întrucât el ar putea sugera o rădăcină a ceea ce Pierre Hadot, într-un articol din 1973, încerca să regăsească drept posibilă sursă a lui Boethius în distincția neoplatoniciană târzie dintre ὑπάρξις și οὐσία, adică între ființa transcendentă și cea derivată la Proclus și la Damascius (P. Hadot, *L'être et l'étant dans le néoplatonisme*, în *Revue de Théologie et de Philosophie*, 1973, pp. 101-113). Totuși, acest pasaj, între mai multe, a fost deja încadrat într-un ansamblu general de gândire a antichității târzii drept una dintre sursele posibile ale lui Boethius de K. Corrigan, *A New Source for the Distinction between id quod est and esse in Boethius' De hebdomadibus*, în *Studia Patristica*, 18, p. 135. Contrar opiniei lui Corrigan, nu am merge până la a vedea în descrițiile plotiniene ale ființei derivate „ceva general și bine fundamentat deja în gândirea greco-romană” (*ibid.*, p.

și sursa directă a lui Boethius în Marius Victorinus, fiindcă și Boethius, și Plotin ordonează ierarhia lumii după gradul de compoziție ontologică a realităților, la fel cum o va face Toma mult mai târziu. Dar, la Plotin schema e dinamică și ceea ce joacă rolul *essentia*-ei este cauzator al lui *esse* (foarte aproape de ceea ce vom vedea la Dietrich). El vorbește de o compoziție între lucru (πρᾶγμα) și „de ce-ul” lui (τὸ διὰ τί). În schimb, Boethius vorbește despre o compoziție a lucrului (*id quod est*) cu ceva ce primește din partea ființei (*esse*), adică o *formă de a fi* (*essendi forma*), care are aici tot rolul unui „de ce”, chiar dacă el nu face decât să transmită cauzalitatea ființei supreme, iar nu să o alăture eventual și pe a ei proprie, ceea ce este firesc într-un univers creștin. Ce este această *forma essendi*, cea care este dată de ființa supremă și face fiindul să fie ceea ce este?

Ipsium enim esse nondum est, at vero quod est accepta essendi forma est atque consistit. Pentru a putea propune un răspuns posibil, trebuie să ne amintim un fapt care îl singularizează pe Boethius în literatura primelor secole creștine. Intenția sa declarată este recuperarea lui Aristotel în proiectul teologic creștin, de la nivelul terminologiei la nivelul conceptului. Mai precis, conform observației lui Alain de Libera⁴⁷, Boethius încearcă un transfer al categoriilor aristotelice asupra naturii transcendente, fapt mărturisit și de autorul însuși⁴⁸. Este oare posibil ca *forma essendi* să preia ceva din sensul formal al οὐσίας-ei aristotelice? În sprijin ne vine un alt articol al lui Pierre Hadot, care analizează diferitele interpretări medievale ale expresiei boethiene *forma essendi*⁴⁹. El face mai întâi o listă de accepții medievale ale ei, constatând că Ioan Scotus Eriugena, Gilbertus Porretanus și Toma o interpretează cu variații modeste în sensul substanței secunde aristotelice⁵⁰. Apoi, trece la analiza surselor neoplatoniciene analizate în articolul anterior și conchide faptul că *esse* primește în text două semnificații: prima, de ființă transcendentă, donatoare a existenței pentru toate realitățile, iar apoi de ființă care se poate predica despre toate realitățile, în sensul în care, am spune noi, prima este obiectul teologiei, cealaltă, a filosofiei. Concluzia lui Hadot este că *forma essendi* desemnează acest al doilea sens al ființei: „fiindul este când primește propria formă de a fi, când preia maniera sa proprie de a exersa actul ființei”⁵¹. Dacă acceptăm această interpretare, recunoașterea unei filiere aristotelice a sensului sintagmei nu ar fi decât o particularizare armonioasă a celor spuse de Pierre Hadot și, în plus, un gest conform intențiilor generale de *praedicatio in divinis* ale lui Boethius, chiar dacă reținem faptul că *forma essendi*, odată montată pe schema neoplatoniciană, are, după expresia lui K. Corrigan, un rol „productiv și creator”⁵².

În Cartea a II-a a *Analiticelor Secunde*, Aristotel face o diferențiere (care, fapt interesant, se va regăsi și în *Metafizica* tocmai în pasajul în baza căruia Averroes polemizează cu Avicenna, cum vom vedea mai jos) care ar putea fi o sursă posibilă a lui Boethius: „căci ce anume este omul și faptul de a fi om diferă”⁵³. Cu câteva capitole înainte, Aristotel deosebise deja între întrebarea „dacă un lucru este” și „ce este el” (ἐστὶ ἔστι și τί ἔστι)⁵⁴. În *Metafizica*, IV, 2, 1003b 22-23, Aristotel se apropie de o distingere a celor doi termeni la nivel conceptual, afirmându-le unitatea reală: „Chiar dacă unul și fiindul sunt una și aceeași natură, fiindcă se însoțesc reciproc precum principiul și cauza, totuși ele nu sunt lămurite printr-un singur concept ... căci același lucru este un om, omul care este și omul”⁵⁵. Boethius nu a tradus aceste opere aristotelice în limba latină, dar este

133), ci mai degrabă o schiță plotiniană a unor relații conceptuale în care și Porfir dar mai ales Boethius își au originalitatea lor inconfundabilă.

⁴⁷ A. de Libera, art. „*Metaphysique*”, *op. cit.*, p. 913.

⁴⁸ Boethius, *Articolele teologice, Despre Treime* ..., 4, *ed. cit.*, pp. 96-97.

⁴⁹ P. Hadot, *Forma essendi, Interprétation philosophique et interprétation philosophique d'une formule de Boèce*, în *Les études classiques*, XXXVIII, 1968, pp. 143-156.

⁵⁰ P. Hadot, *op. cit.*, p. 146.

⁵¹ P. Hadot, *op. cit.*, p. 154.

⁵² K. Corrigan, *op. cit.*, p. 134.

⁵³ Aristotel, *Analiticele secunde*, II, 7, 92b 10-11: τὸ δὲ τί ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τὸ εἶναι ἄνθρωπον ἄλλο.

⁵⁴ Aristotel, *Analiticele secunde*, II, 1, 89b 24-35. Înrudirea acestui enunț cu cel al lui Boethius a fost susținută de R. Hisette, *Enquête sur les 219 articles condamnés à Paris le 7 mars 1277*, Louvain-Paris, 1977, p. 91.

⁵⁵ Aristotel, *Metafizica*, IV, 2, 1003b 22-23 și 26-27: εἰ δὴ τὸ ἐν καὶ τὸ ὄν ταῦτόν καὶ μία φύσις, τῷ ἀκολουθεῖν ἀλλήλοις ὥσπερ ἀρχὴ καὶ ἄλτιον, ἀλλ' οὐκ ὥς ἐνὶ λόγῳ δηλοῦμενα ... ταῦτό γάρ εἰς ἄνθρωπος καὶ ὢν ἄνθρωπος

firesc ca el să le fi citit⁵⁶. Ceea ce spune aici Aristotel este în fond, faptul că unul, ființa și esența sunt convertibile, dar rămân distincte conceptual. Fără ca Aristotel să se dedice vreo clipă unei metafizici a distincției dintre ființă și esență, el îi deschide posibilitatea. Or, Boethius folosește deosebirea dintre „ceea ce este (*id quod est*)” și „ceea ce face lucrul să fie în sens formal (*forma essendi*)”, indiferent ce relație există între *esse* și *forma essendi*. Putem atunci să presupunem necontradictoriu că, pentru relația dintre *esse* și *forma essendi* Boethius se folosește de o structură de gândire neoplatoniciană, iar pentru raportul dintre *forma essendi* și *id quod est* de o structură peripatetică. Acest fapt dă dreptate pur și simplu autorilor medievali citați de Hadot care văd în *forma essendi* substanța secundă, exprimată de Aristotel mai sus prin expresia „ce este (omul)”, adică acel sens al termenului οὐσία (reluat de Boethius prin *substantia*) care exprimă aspectul universal al lucrului, sens pe care îl traducem în limba română de obicei prin „esență” și care corespunde cu semnificația termenului *essentia* din polemica medievală pe care ne-am propus să o studiem.

Dacă această ipoteză este acceptabilă (fără ca ea să fie originală, de vreme ce conține doar acceptarea lecturii latine medievale a fragmentului), putem adăuga la ea și motivul posibil pentru care Boethius nu folosește propriu-zis termenul *essentia*. Jean-François Courtine a demonstrat deja, într-un text clasic pentru această problemă⁵⁷, faptul că traducerea în latină a οὐσία-ei a cunoscut mai multe etape, iar termenul a fost încărcat cu conotații noi. De la Seneca, cel ce se întreba retoric „în ce fel vom spune ousia, lucru necesar, natură ce are în sine fundamentul tuturor?”⁵⁸, pas cu pas, termenul *substantia* s-a impus ca traducere a termenului grec, ceea ce, pentru Courtine, revine la o opțiune mai degrabă filosofică decât filologică⁵⁹, în măsura în care opțiunea lui Boethius pentru înțelegerea termenului grec este una stoică și nominalistă, înțelegând prin οὐσία o formă de semnificare, iar nu una de subzistență⁶⁰, privilegiind astfel nuanța de subiect al enunțului din sensul termenului grec. Dimpotrivă, cariera termenului de *essentia*, după mai multe încercări ale retorului Plautus, ale lui Seneca, Apuleius, Macrobius sau Calcidius, el este impus de Augustin, în *De trinitate*, V, 8, 9-10, pentru a regăsi astfel componenta activă, de prezență (pe care *substantia* îl lăsase deoparte) a termenului grec: „numesc esență (*essentiam*) ceea ce în greacă se spune οὐσία, iar în latină spunem mai uzual substanță (*substantiam*)”.

Am putea acum conchide astfel: în textul lui Boethius, folosirea lui *substantia* indică modul în care lucrul a primit *forma essendi* și recuperează nuanța de subiect a οὐσία-ei. Din sensul întreg al termenului în folosire aristotelică, rămâne cel de substanță secundă. Boethius admite, ca bun aristotelician, sensul „substanței” împărțit în primă și secundă. Rămâne ca el să folosească un termen

και ὁντιον. Cele două fragmente aristotelice sunt de două ori importante, întrucât ele, probabil, inspiră parțial schema lui Boethius, da și pentru că ele constituie, așa cum vom vedea mai jos, textele în jurul cărora dispută Avicenna și Averroes.

⁵⁶ În volumul 64 al *Patrologiei* latine există o traducere din *Analiticele posterioare*, unde cele două fragmente sunt traduse astfel: II, 1, 89b 24-35: *si est et quid est* (col. 743c); II, 7, 92b 10-11: *id autem quod est quid est homo, et esse hominem, aliud est* (col. 749a). Totuși, conform unor cercetări recente, se pare că, deși Boethius a cunoscut textul *Analiticele Posterioare*, nu ni s-a păstrat o traducere care să îi fie atribuită infailibil. Boethius însuși, în *In Ciceronis Topica* (*Patrologia latina*, 64, 1184d-1185a) spune că ar fi tradus ambele *Analitice* („*prioris posterioresque nostros Analyticos, quas ab Aristotele transtulimus*”); în primele rânduri din comentariul său la *Despre interpretare*, mărturisește că știa de existența unui text latin al tratatului (Boethius, *In librum Peri Hermeneias*, I, prologul, ed. Meiser, pp. 3-4). Cf. Aristoteles Latinus, IV, 1-4, *Analytica Posteriora*, ed. L. Minio-Paluello și B. G. Dod, Brill, Leiden, 1968, p. XI, dar și Sten Ebbesen, 'The Aristotelian Commentator', în *The Cambridge Companion to Boethius*, ed. J. Marenbon, Cambridge, 2009, p. 36, p. 38 și p. 52, n. 10. La această notă, autorul își exprimă reținerile față de concluziile proprii din articolul "Manlius Boethius on Aristotle's *Analytica Posteriora*," în *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 9: 68-73 (1973), unde considera totuși că Boethius ar fi tradus textul. Cât despre *Metafizica*, Kristell Trego consideră că Boethius nu a tradus *Metafizica* întrucât nu era nevoie de ea în contextul studiilor pe care le preconiza. (K. Trego, *La substance des existants. La contribution de Jean Scot Erigène à la constitution d'un vocabulaire latin de l'être*, în *Chôra, Revue des Etudes Anciennes et Médiévales*, 6, 2008, p. 153).

⁵⁷ J.-F. Courtine, *Note complémentaire pour l'histoire du vocabulaire de l'être*, în P. Aubenque (ed.), *Concept set categories dans la pensée antique*, Édition J. Vrin, Paris, 1980, pp. 33-87, dar și articolul „Esență”, în B. Cassin (ed.), *Vocabularul filosofiilor europene* (Seuil, 2003), Editura Polirom, Iași, în curs de apariție.

⁵⁸ Seneca, *Epistole către Lucilius*, VI, 58, 6, trad. (modif.) Ioana Costa, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 183.

⁵⁹ J.-F. Courtine, *Note ...*, p. 36.

⁶⁰ J.-F. Courtine, *Note ...*, p. 39, citând pe Boethius cu *Comentariul la Categorii*, 1: „*est igitur in huius operis intentione de vocibus res significantibus, in eo quod significanda sunt, pertractare*”.

special pentru a desemna sensul celei secunde. *Essentia* nu îi este la îndemână, întrucât l-a folosit în *Contra lui Eutiches și Nestorius*, 3⁶¹ schițând o teorie a universalului prezent în lucruri, ceea ce aici nu face, dat fiind contextul neoplatonizant al *Regulilor*. Este posibil ca aceasta să fie conjunctura în care Boethius alege expresia *forma essendi* pentru a da un răspuns la întrebarea la care οὐσία răspundea în contextul aristotelic: ce anume face ca un lucru să fie ceea ce el este? Oricum, termenii *substantia* și *essentia* rămân apropiați ca semnificație, păstrând totuși accentul substratului pentru cel dintâi, așa încât componenta activă a semnificației termenului grec să fie polarizată de *essentia*, așa cum a arătat, de exemplu, Kristell Trego că se petrece în cazul lui Eriugena⁶². Ba mai mult, în secolul al XI-lea, Anselm folosește *essentia* cu sensul augustinian de sursă a fiindului, apropiat mai degrabă de sensul lui *esse* de la Boethius, *essentia* fiind cea care dă *esse* din partea lui *ens*⁶³.

Prin urmare, Boethius a preluat o schemă de gândire neoplatoniciană și a montat pe ea o distincție aristotelică, obținând un nou sens al ei și invitând la o reflecție privind natura noilor raporturi conceptuale și știința care este demnă să le asume. Chiar dacă sursa textuală este în Porfir, prin Marius Victorinus (Hadot) și corespunde unui ton mai general neoplatonician (Corrigan), am mai putea face o observație mărunță care ne-ar putea face să înțelegem și motivația creștină pentru care Boethius este dispus să preia modelele menționate. Observația ne-a fost sugerată de lectura unui opuscul al lui Albert cel Mare⁶⁴, unde magistrul dominican discută sensurile lui *ens*, *esse* și *essentia* și reduce deosebirea dintre *essentia* și *ens* la distincția lui Hilarius din Poitiers, din secolul al IV-lea, între *natura* și *res naturae*. Dar, pentru Hilarius, în *Despre Treime*⁶⁵, cele două concepte sunt deosebite în Creator, ca și în creatură, ceea ce înseamnă că Albert le-a înțeles prea restrictiv: „Și te întreb acum dacă tu ai în vedere în Duhul lui Dumnezeu natura sau lucrul semnat al naturii. Căci nu este același lucru natura cu ceea ce este lucrul naturii, tot așa cum nu este același lucru omul și ceea ce este al omului, nici focul cu ceea ce este al focului însuși, iar în acest sens nu este același lucru Dumnezeu cu ceea ce este al lui Dumnezeu”.

Fără a intra în discuția raporturilor intratrinitare, să reținem faptul că *res naturae*, identificat de Bonaventura cu *suppositum*⁶⁶ (corespondent grecescului ὑπόστασις), se opune la Hilarius atât la nivelul Creatorului, cât și la nivelul creaturii lui *natura* (negând, probabil accidental, tocmai exemplul omului, pe care Aristotel îl folosea pentru a marca o identitate). Nu ne putem încumeta aici să mergem mai departe în vastul continent al carierei conceptuale a lui ὑπόστασις în cultura patristică și neoplatoniciană⁶⁷, și nici să susținem o influență a lui Hilarius asupra lui Boethius, dar este suficient să sesizăm faptul că Albert a atras atenția asupra *fondului* creștin care motivează alegerea lui Boethius. Dacă este plauzibil ceea ce spunem, atunci distincția lui Boethius este reducerea unei deosebiri intratrinitare la valoarea unei diferențe ontologice, care este amintită de Albert pentru a clarifica raportul dintre *essentia* (aici: *natura*) și *ens* (aici: *res naturae*). În acest caz, dacă în distincția

⁶¹ Boethius, *ed. cit.*, p. 26-27: *essentiae in universalibus quidem esse possunt* etc. cf. și Courtine, *op. cit.*, p. 51.

⁶² Ioan Scotus Eriugena, *Periphyseon*, II, 31: „*omnis substantia a generali essentia defluit*”; K. Trego, *op. cit.*, p. 146.

⁶³ Anselm de Canterbury, *Monologion*, traducere și comentarii de A. Baumgarten, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj, 1998, p. 23, capitolul 6: „Într-un oarecare mod, așa cum se raportează una la alta lumina (*lux*), luminarea (*lucere*) și luminătorul (*lucens*), tot astfel se raportează una la alta esența (*essentia*), ființa (*esse*) și ființarea (*ens*), adică ceea ce există sau subzistă”.

⁶⁴ Albert cel Mare, *Despre quiditate și ființă*, ed. A. Vries, (*Eine quaestio des Albertus Magnus De quiditate et esse*, ed. Ferdinand Schoningh, Paderborn, 1983), p. 24, r. 340-347: Hilarius in libro De trinitate distinguit inter naturam et rem naturae, et appellat naturam formam essentialem, secundum vero quod est principium agendi, sicut homo generat virtute humanitatis quae et in ipso, et ignis ignit virtute igneitis, et sic de aliis. Res autem naturae est particulare ipsum vel individuum, quod mediante illo actu cuius principium est natura, in esse producitur, ut Sortes per generationem hominis, et hic ignis per generationem ignis. Et ideo dicit Hilarius quod **in omni creato aliud est natura, aliud res naturae** (s.n.).

⁶⁵ Hilarius din Poitiers, *De trinitate*, VIII, 22, în *Patrologia latina*, vol. X, coll. 252C: Et quaero nunc in Spiritu Dei utrum naturam, an rem naturae significatam existimes. Non idem est enim natura, quod naturae res: sicuti non idem est homo, et quod hominis est, nec idem est ignis, et quod ignis ipsius est: et secundum hoc non idem est Deus, et quod Dei est.

⁶⁶ Bonaventura, *Commentarium super quatuor libros Sententiarum*, ed. Quaracchi, I, d. 5, dubium 5, p. 106, sau I, d. 23, a. 1, q. 2, p. 497.

⁶⁷ Destul doar să amintim concluzia lui Pierre Hadot (*L'être et l'étant*, *ed. cit.*, p. 103 sqq.), conform căreia distincția dintre *esse* și *ens* este asimilată la Marius Victorinus cu distincția, la toate nivelele realității, dintre existență (*existentia*, ὑπαρξις) și substanță (*substantia*, οὐσία), ceea ce înseamnă că formula lui Hilarius nu făcea decât să redea un concept comun epocii, chiar dacă el îl aplică și Treimii, pe când Boethius îl aplică doar creaturii.

lui Boethius avem dreptul să sesizăm urma, chiar și discretă, a unei distincții intratrinitare, atunci forța ei ar putea contamina propozițiile lui Boethius așa încât ele să poată fi interpretate la finele secolului al XIII-lea de Dietrich din Freiberg în sensul în care *esse* este manifestarea puterii de difuziune (pentru a parafraza termenul neoplatonician folosit de Albert) a *essentia*-ei.

*

Putem acum spune că textul lui Boethius, livrat unui ev mediu interesat să răspundă la aceeași întrebare și să construiască în baza răspunsului o teologie adecvată, reprezintă o mină gata de explozie pentru oricine o atinge, ale cărei piese odată dezintegrate se recompun din perspectiva celui care a atins-o și constituie de tot atâtea ori o nouă coerență posibilă. Textul rămâne valabil astfel pe orice plan citim raportul dintre *forma essendi* și *id quod est*, sau altfel spus, dintre *essentia* și *ens*, indiferent că negăm diferența dintre ele, sau că afirmăm natura reală, nominală sau semantică a acestei diferențe. Textul nu a constituit *subiectul* dezbaterii din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, ci a fost paradigma în care această dezbateri s-a situat: o paradigmă permisivă, deschisă interpretărilor, capabilă să primească atât dezvoltări în spirit neoplatonician cât și aristotelic neașteptate. Pentru că sursa textuală în Porfir-Victorinus și inspirația îndepărtată și indirectă din Plotin au rămas ascunse medievalilor, ei puteau citi astfel textul atât în cheie teologică cât și ontologică.

Or, tocmai acest lucru îl observă Gilbertus Porretanus în comentariul său la Boethius⁶⁸, atunci când plasează, în relatarea sa, două grupuri de interpreți, dintre care unii citesc ontologic textul lui Boethius, alții teologic: „Așadar, atunci când <Boetius> spune că ființa se deosebește de ceea ce este, potrivit teologilor se înțelege că ființa este principiul, pe când ceea ce este e ceea ce provine din principiu. Potrivit însă altor filosofi, ființa celor subzistente aparține numai subzistențelor celor supuse predicăției; acestea sunt cu adevărat, având în ele acele subzistențe. Așadar astfel, atât potrivit teologilor cât și potrivit altor filosofi se poate spune corect: există o deosebire între ființă și ceea ce este.”⁶⁹

Nu știm dacă acești teologi și filosofi corespund unor prezențe istorice sau nu, dar indiferent de acest lucru, pozițiile lor sunt posibile și reflectă deschiderea pe care o resimte Gilbert în textul *Regulilor* atât spre o lectură bazată pe conceptul teologic al provenirii, cât și una bazată pe conceptul ontologic al subzistenței. Datorită acestei ambivalențe, Gilbert preferă să trateze întrucâtva de pe o perspectivă echidistantă cele două interpretări posibile, întrebându-se doar ce îl face pe *id quod est* să fie și răspunde indicând global spre *esse* și *forma essendi*, întrucât acestea constituie „cel în care” este „*id quod est*”⁷⁰. Din acest moment, Gilbert redenumeste distincția lui Boethius, deosebind între *id quod est* (ceea ce este fiindul, adică *esența* lui) și *quo est* (cel prin care această esență este)⁷¹. Orientată⁷² astfel, lectura lui Boethius în secolul al XIII-lea îi determină natural pe cei ce o fac să cerceteze conținutul acestui *quo est* și să plaseze în acest conținut diferitele teorii despre raportul dintre *esse* și *essentia*. Dar pentru a face acest gest ca pe o continuare și o dezvoltare firească a problemelor lansate de Boethius, universitarii parizieni au la îndemână două exemple care provin din lumea arabă. Pe de o parte, este vorba despre exemplul câtorva propoziții din *Liber de causis*, anonim arab din secolul al IX-lea de inspirație procliană. Pe de altă parte, este vorba despre exemplul criticii făcute de Averroes lui Avicenna în privința aceluiași raport, în

⁶⁸ Gilberti Porretae *Commentaria in librum Boetii quomodo substantiae bonae sint*, în *Patrologia latina*, vol. 64, coll. 1317-1319.

⁶⁹ *Ibidem*: Ergo cum dicitur diversum esse et id quod est, secundum theologicos quidem intelligitur esse id quod est principium, id quod est vero, illud quod est ex principio; sed secundum alios philosophos, esse subsistentium solae illorum quae praedicantur subsistentiae; quae vero sunt, ea tantum quae illas in se habendo subsistunt. Sic ergo et secundum theologicos, et secundum alios philosophos recte potest dici: diversum est esse et id quod est.

⁷⁰ *Ibidem*: „Astfel, deoarece ființa nu poate avea în sine ceva prin care să fie, nici nu va conține altceva în ea prin participare. Dar pentru că fiindul, adică subzistentul, este tocmai o subzistență determinată, atunci are loc o participare la o altă natură care o sprijină în potența lui de a subzista și prin care este de un anume fel și de o anume măsură. - Ita cum esse non possit in se habere quo sit, nec participatione aliud aliquid in se habebit, vere: cum enim aliquid, id est subsistens, iam est aliqua subsistentia, tunc fit alterius naturae ad illius subsistentiae potentiam pertinentis, participatio, qua subsistens ipsum quale vel quantum sit.”

⁷¹ *Ibidem*, col. 1318b-d și 1319 c-d.

⁷² Această „orientare” este certificată de citarea frecventă în epocă a acestui comentariu, dar mai ales de faptul că Dietrich îl numește pur și simplu Comentatorul în tratatul său (I, 7, 8), cu un nume care, în alte condiții, ar fi făcut referire implicit la Averroes.

interiorul unei culturi filosofice care a dezbătut probleme complementare pentru că s-a născut pe același sol al întâlnirilor dintre aristotelism și neoplatonism.

*

Liber de causis este un text de autoritate pentru întreaga scolastică, indiferent că el a fost inițial, prudent și ezitant, atribuit lui Aristotel și că după anul 1268 a fost recunoscut în el modelul *Elementelor de teologie* ale lui Proclus pe care autorul anonim arab le parafrazează în acest text capital pentru înțelegerea culturii filosofice medievale⁷³. El conține două propoziții, 90-91, cuprinse într-un grup mai mare de enunțuri referitoare la tema inteligenței ca ipostază creată primă, care discută separația în interiorul inteligenței între ființă și formă, folosind un termen care, pentru primii latini cititori ai lui, era un mister datorită calcului lingvistic pe care Gerardus din Cremona, traducător al textului în latină în a doua parte a secolului al XII-lea, și anume *yliathim*:

„90. Inteligența deține *yliathim* deoarece ea este ființă și formă, și la fel sufletul deține *yliathim* și natura deține *yliathim*. Cauzei prime nu îi revine *yliathim* deoarece ea este numai ființă. 91. Chiar dacă ar spune cineva că este necesar ca ea să dețină *yliathim*, noi am spune: *yliathim* al său este infinit, iar individualitatea sa este bunătatea pură influentă asupra inteligenței cu toate bunătățile precum și asupra celorlalte lucruri prin medierea inteligenței.”⁷⁴

Comentatorii latini puteau înțelege de aici că inteligența se compune din ființă (*esse*) și formă (*forma*) și că acest lucru este explicat de misteriosul termen. Or, așa cum a arătat Cristina d'Ancona Costa, termenul avea sensul unui aspect formal al realității, iar sursa particulară a propoziției nu este Proclus, ci *plotiniana arabica*⁷⁵. Unii latini, între care Albert cel Mare și Toma au mers chiar mai departe, forțând eufonia și sugerând asemănarea cu grecescul ὕλη, ceea ce era o eroare filologică, dar și o intuiție filosofică întemeiată în măsura în care era vorba despre recunoașterea, pentru un derivat ontologic, a unei compoziții dintr-un substrat (aici: inteligibil) și o formă⁷⁶. Cel mai important pentru noi este faptul că, în pasajul la care am făcut trimitere, Albert explică propozițiile din *Liber de causis* făcând apel exact la primul enunț din *Despre cele șapte reguli*, autorizând astfel istoric înțelegerea polemicii latine prin apel simultan la ambele texte. Aceasta nu înseamnă însă că avem dreptul să atribuim autorului anonim ideea unei separații reale între esență și existență, ci avem doar dreptul să spunem că propozițiile 90-91, desprinse din contextul lor, puteau servi unei asemenea teze. Motivul este acela că, în realitate, contextul tratatului miza pe o teză centrală, conform căreia emanația are loc *mediante intelligentia* (prop. 91 sau prop. 32 și altele): a susține această mediere înseamnă a intra în conflict cu creația din nimic, dar înseamnă în același timp a impune faptul că esențele conținute în inteligența mediatoare sunt responsabile de producerea existenței; or, din acest punct de vedere, *Liber de causis* este mai înrudit cu oponenții distincției reale dintre *esse* și *essentia*, între care și Dietrich.

Ceea ce este remarcabil în acest tratat, pe lângă faptul că funcționează drept una din sursele medievale ale polemicii cercetate, este faptul că el (dacă îl comparăm cu modul în care Plotin ridică aceeași problemă a realității compuse în pasajul citat mai sus) operează un transfer în interiorul tradiției neoplatoniciene de la atributele inteligenței spre atributele transcendenței. Acest caz de transfer nu este unul singular în deplasarea conceptelor filosofiei grecești dintre neoplatonism spre

⁷³ Pseudo-Aristotel, *Cartea despre cauze*, ediție bilingvă, traducere și comentarii de A. Baumgarten, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002. Pentru receptarea textului în lumea latină, un rezumat al discuțiilor privind paternitatea textului și modelul său ontologic, cf. postfața volumului citat.

⁷⁴ 90. Et intelligentia est habens yliathim quoniam est esse et forma et similiter anima est habens yliathim, et natura est habens yliathim. Et causae quidem primae non est yliathim, quoniam ipsa est esse tantum. 91. Quod si dixerit aliquis: necesse est ut sit yliathim, dicemus: yliathim suum est infinitum et individuum suum est bonitas pura, influens super intelligentiam omnes bonitates et super reliqua res mediante intelligentia.

⁷⁵ C. d'Ancona Costa, *Recherches sur le Liber de causis*, Édition J. Vrin, Paris, 1995, p. 96-119, dar mai ales p. 107 sqq.

⁷⁶ S. Thomae Aquinatis *In librum de causis expositio*, cura et studio fr. Ceslaj Pera, O.P., Ed. Marietti, Taurini-Romae, 1955, p. 62, §. 230, Alberti Magni *De causis et processu universitatis*, edidit W. Fauser, S.J., Aschendorf, 1993, p. 111, r. 28-46. Pentru o interpretare a înțelegerii lui *yliathim* ca ὕλη, cf. A. Baumgarten, *Intermediaritate și Ev Mediu*, Editura Viața Creștină, Cluj-Napoca, 2002, p. 25 sqq., cap. 2, *Valoarea interpretărilor date propoziției 90 din Liber de causis de Albert cel Mare și Sf. Toma din Aquino*.

teologiile monoteiste⁷⁷. Spre deosebire de Plotin, care plasa la nivelul inteligibilului identitatea dintre ce este și cauza pentru care este un inteligibil, aici identitatea aparține doar cauzei prime, la fel ca în cazul tratatului *Despre fiind și esență* al lui Toma. Dimpotrivă, Toma se folosește de această deplasare pentru a argumenta natura compusă a inteligențelor-îngeri fără mai face apel la conceptul materiei⁷⁸.

*

Însă teza din *Liber de causis* i-a servit lui Avicenna pentru a construi prima metafizică fundamentată pe distincția dintre ființă și esență. Așa cum au remarcat Alain de Libera și Cyrille Michon în analiza istorică pe care o fac polemicii⁷⁹, ideea propoziției 90 a fost reluată de Avicenna pentru a afirma unitatea ființei divine⁸⁰: „ființa necesară nu are quiditate, decât în măsura în care este ființa necesară, iar acest lucru înseamnă anitas. Apoi îți spun că tot ceea ce are quiditate în afară de anitas este cauzal”. Termenul *anitas*, un nou calc lingvistic al traducătorilor, desemnează aici ființa necesară, iar a doua frază a enunțului îl apropie extrem pe Avicenna de Toma, întrucât conține exact argumentul participăției pomenit mai sus din tratatul tomist.

În fond, modelul ontologic avicennian se bazează pe câteva presupozii simple, formulate în *Metafizica*, I, 5 (pentru teoria distincției între *esse* și *essentia*) și V, 1 (pentru teoria universalului)⁸¹. Astfel, Creatorul, înțeles ca un intelect agent desprins din *Despre suflet* al lui Aristotel și recalificat, este dător al formelor (*dator formarum*). Această operă de producere a esențelor universale face ca esențele produse să aibă un grad de autonomie față de existența lor factuală, care corespunde cu teoria indiferenței esenței față de existență sau nonexistență (teorie care folosește ca exemplu – devenit ulterior unul de școală – propoziția „cabalitatea este doar cabalitate”⁸²). Această „indiferență” conduce la cea mai importantă teorie avicenniană, în ochii magiștrilor latini prinși în polemica raportului dintre ființă și esență: că ființa unui lucru este accidentală în raport cu esența sa⁸³:

„Să spunem așadar acum că, deși fiindul, precum știi, nu este un gen și nici un predicat în mod egal cu privire la cele care se află mai prejos de el, totuși el este o intenție în care ele se reunesc potrivit anteriorului și posteriorului; însă primul loc îi revine quiddității care se află în substanță, iar apoi celei care îi urmează acesteia. Însă după ce o intenție este fiindul așa cum l-am indicat, urmează accidentalele ei care îi sunt proprii, precum am spus mai sus”.

Nu putem revendica, firește, o poziție avicenniană originară în baza versiunii latine a operei sale. Dimpotrivă, există avertismente asupra faptului că, în fond, Avicenna nici nu a fost autorul unei asemenea distincții radicale și că, dimpotrivă, el a deosebit esența de existență în sensul plasării primeia într-un limbaj natural, iar a celei de-a doua într-un metalimbaj, în vreme ce Averroes, primul lui critic care îl acuză de teoria existenței accidentale, l-ar fi răstălmăcit⁸⁴. Dar o

⁷⁷ În acest sens mai putem da trei exemple: pe de o parte, transferul atributului ființei de la inteligență la natura divină, începută deja de Porfir în *Comentariul la Parmenide* citat mai sus. Un alt exemplu este folosirea la Anselm, prin transmitere augustiniană, a sintagmei *id quo maius cogitari nequit*, la adresa lui Dumnezeu, în vreme ce Plotin, inspirându-se din *Phaidros*, îi folosea echivalentul grec în *Enneade*, I, 6 pentru a desemna inteligibilul (cf. A. Baumgarten, *Sfântul Anselm și conceptul ierarhiei*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 108). Un altul este transferul ființei inteligență de la nivelul celei de-a doua ipostaze neoplatoniciene la natura divină, în *Predica pariziană* I a lui Eckhart.

⁷⁸ Toma din Aquino, *Despre fiind și esență*, Ediție bilingvă, traducere, studiu introductiv, note și comentarii, referințe bibliografice și tabel cronologic de Eugen Munteanu, ed. a II-a revăzută, Iași, Editura Polirom, 2008, capitolul IV, p. 79.

⁷⁹ A. de Libera și C. Michon, *op. cit.*, p. 33.

⁸⁰ Avicenna, *Liber de philosophia prima*, ed. cit., VIII, 4, p. 401, r. 31-32: *necesse esse non habet quidditatem nisi quod est necesse esse, et hoc est anitas. Item dico quod, quicquid habet quidditatem praeter anitatem, causatum est*. Este interesant de remarcat că A. de Libera și C. Michon citează doar prima frază a pasajului, deși abia a doua face vizibilă neechivoc filiația avicenniană a textului lui Toma.

⁸¹ Pentru o expunere largă a teoriei avicenniene, vezi A. de Libera, *Cearta universalilor*, traducere I. și M. Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, 1998, p. 179 sqq.

⁸² *Equinitas est tantum equinitas*, cf. Avicenna, *Liber de philosophia prima*, ed. cit., V, 1, p. 229, r. 42.

⁸³ Avicenna, *Liber de philosophia prima*, ed. cit., V, 1, p. 40, r. 46-53: *Dicemus igitur nunc quod quamvis ens, sicut scisti, non sit genus nec praedicatum aequaliter de his quae sub eo sunt, tamen est intentio in qua conveniunt secundum prius et posterius; primum autem est quidditati quae est in substantia, deinde ei quod est post ipsam. Postquam autem una intentio est ens secundum hoc quod assignavimus, sequuntur illud accidentalia quae ei sunt propria, sicut supra diximus*.

⁸⁴ Parviz Morewedge, *Philosophical Analysis and Ibn Sina's Essence and Existence distinction*, în *Journal of the American Oriental Society*, vol. 92, nr. 3, 1972, pp. 425-435, desfășoară o amplă argumentație cu largi comparații în filosofia analitică actuală, urmând teza lui F. Rahman, *Essence and Existence in Avicenna*, în *Medieval and Renaissance Studies*, IV, 1958, pp. 1-

doctrină cum este cea din versiunea latină pe care o citim și pe care au citit-o și universitarii medievali parizieni este evident inadaptabilă teologiei creștine, pentru că declară natura accidentală a creației în raport cu esențele-arhetipuri din mintea divină. Faptul că Toma totuși o folosește, îl obligă pe acesta din urmă să își încheie tratatul cu un capitol despre accidente, în care interpretează, vom vedea, accidentul ca simplu eveniment al esenței, iar nu ca eveniment contingent, opus celui necesar. Dar până la a sesiza neconformitatea lui Avicenna cu teologia pentru sprijinul căreia părea să fi sosit în cultura latină, Averroes a sesizat neconformitatea acestui text cu metafizica aristotelică și a amendat această concepție despre accident. El face acest lucru în *Comentariul* său la *Metafizica* lui Aristotel, exact acolo unde comentează pasajul din cartea a IV-a, 2, 1003b 22-23, cel care identifica unul, fiindul și esența lui⁸⁵:

„Avicenna însă a greșit mult în faptul că a considerat că unul și fiindul semnifică niște dispoziții adăugate esenței lucrului. Și mă mir de omul acesta, cum de a căzut într-o asemenea greșală. El i-a auzit pe unii exprimându-se în legea noastră, și a amestecat cu vorbele lor știința divină. Căci spune că anumite dispoziții sunt intenționale, altele animale sau esențiale. Și spune că unul și fiindul se reduc la esența dispusă prin aceasta...”

Desigur, nu ne putem sprijini pe această polemică pentru a-i înțelege pe latini, ci ne putem sprijini pe modul în care au înțeles latinii această polemică pentru a înțelege, la rândul ei, polemica lor. Catherine König-Pralong a atras atenția asupra faptului că sensul „accidentului” la Avicenna este menit doar să sprijine indiferența esenței față de existență, iar nu o natură a existenței propriu zise și că H. de Gand ar fi fost, poate, singurul dintre medievali care ar fi reconstruit corect această teorie⁸⁶. Cert este însă, pentru noi, că replica lui Averroes este folosită în lumea latină pentru a ameliora avicennismul, în efortul teologilor latini de a-l adapta pe Avicenna exigențelor lor teologice. Acest lucru îl face tacit Toma în *Despre fiind și esență*, dar îl declară explicit în *Comentariul* său la *Metafizica* la același pasaj⁸⁷, folosind un lexic care dovedește limpede că se raporta direct la comentariul lui Averroes⁸⁸:

„Trebuie însă știut că în această privință Avicenna a fost de altă părere. Căci el a spus că unul și fiindul nu semnifică substanța lucrului, ci semnifică ceva adăugat (...). Dar în primul rând el nu pare să se fi exprimat corect. Căci ființa lucrului, *chiar dacă este altceva decât esența sa* (s.n.), nu trebuie totuși înțeles că este ceva supraadăugat în felul accidentului, ci în sensul în care se constituie prin principiile esenței.”

Cuvintele pe care le-am subliniat arată limpede cum Toma încearcă să se plaseze între Averroes și Avicenna, și anume să preia critica celui dintâi privind accidentalitatea existenței, dar să păstreze ideea celui de-al doilea de a separa în mod real cele două concepte. Acesta pare să fie primul reper în meditația ontologică tomistă. Totuși, este un fapt foarte bine cunoscut astăzi, în urma cercetărilor lui C. Fabro⁸⁹, că Toma a încercat întreaga sa viață să depășească formula avicenniană „forma dă ființă (*forma dat esse*)” din opusculul său de tinerețe *Despre fiind și esență*, ajungând

16, amândoi împotriva suprapunerii dintre *Avicenna arabus* și *Avicenna latinus*, al cărei partizan este A. M. Goichon, *La distinction de l'essence et de l'existence d'après Ibn Sina (Avicenne)*, Paris, 1937.

⁸⁵ Averrois Cordubensis, *Commentarium in Aristotelis Metaphysicorum libros*, IV, 3, în *Aristotelis Opera cum Averrois Commentariis*, Venetiis apud iunctas, 1562, t. VIII, 67r B-C: *Avicenna autem peccavit multum in hoc quod existimavit quod unum et ens significant dispositiones additas essentiae rei. Et mirum est de isto homine, quomodo erravit tali errore. Et iste audivit loquentes in nostra lege, cum quorum sermonibus admisit scientiam divinam. Dixit enim quod dispositiones quaedam sunt intentionales, et quaedam animales sive essentiales. Et dixit quod unum et ens reducuntur ad essentiam dispositam per illa.*

⁸⁶ Cf. C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 41.

⁸⁷ S. Thomae Aquinatis *In Metaphysicam Aristotelis commentaria*, ed. fr. M.-R. Cathala, O.P., ed. Marietti, Torino, 1926, pp. 186-187: *Sciendum est autem quod circa hoc Avicenna aliud sensit. Dixit enim quod unum et ens non significant substantiam rei, sed significant aliquid additum. (...) Sed in primo quidem non videtur dixisse recte. Esse enim rei quamvis sit aliud ab eius essentia, non tamen est intelligendum quod sit aliquod superadditum ad modum accidentis, sed quasi constituitur per principia essentiae.*

⁸⁸ De pildă, și la Averroes (*op. cit.*, p. 67, col. A) și la Toma (*op. cit.*, p. 186, col. B., r. 1) apare faptul că predicarea „un om este om” ar fi o glumă (*nugatio*) în sens de tautologie, dacă nu ar fi rostite în sensuri diferite. La fel și la Albert cel Mare, *Metaphysica*, ed. B. Geyer, Aschendorff, 1960, p. 166, r. 76.

⁸⁹ C. Fabro, *Participation et causalité selon S. Thomas d'Aquin*, Paris-Louvain, 1961, p. 357.

finalmente la o teorie a actului ființei (*actus essendi*)⁹⁰ date divin fără medierea esenței. Aceasta nu înseamnă însă că el a renunțat vreodată să susțină natura reală a distincției dintre *esse* și *essentia*⁹¹.

Înainte de a aborda propriu zis argumentele lui Toma, putem recapitula: am văzut cum „durata lungă” a polemicii se deschide cu suprapunerea unor distincții aristotelice pe o viziune neoplatoniciană asupra lumii, cum această suprapunere prefăce distincțiile aristotelice în adevărate motoare de diversificare ontologică, cum diverși autori folosesc acest mecanism pentru a citi când teologic ordinea universului (iar atunci termenii în cauză sunt folosiți pentru a descrie raportul dintre Creator și creație), când filosofic, pentru a descrie constituția de ființă a lucrului (iar atunci termenii desemnează concepte cărora trebuie să li se lămurească natura distingerii: anume dacă este ea reală, nominală, conceptuală sau trebuie complet negată). Cunoscând acest sol, putem reconstrui argumentele tomiste, pentru a le putea compara cu oponentul său german, pentru a cântări în cele din urmă plasarea acestuia din urmă în tradiția metafizicii occidentale.

*

Să încercăm să înțelegem tratatul lui Toma din perspectiva sursei proxime, a intenției și a structurii sale. Mai întâi, sursa proximă, care îi vizează pe acei autori latini contemporani cu el care cunoșteau dezbaterea dintre Avicenna și Averroes și, bineînțeles, Boethius. În jurul anilor 1250, temele acestea sunt comune mediului universitar parizian⁹², dar, dintre toți cei care le discută, este semnificativ să ne adresăm lui Albert cel Mare, față de care îi putem numi discipoli atât pe Toma cât și pe Dietrich. Lui Albert îi este cunoscută polemica arabilor, așa cum am văzut mai sus, din *Comentariul* său la *Metafizica* lui Aristotel, unde magistrul latin relua sintagme din *Comentariul* lui Averroes. La fel, un bun cultural comun îl constituie și distincția lui Boethius⁹³. Însă Albert are o poziție proprie în ceea ce privește această distincție, care nu intră în contradicție cu critica lui Averroes la Avicenna: el vede, în lumina unei „metafizici a fluxului” de inspirație dionisiană și procliană⁹⁴, raportul dintre *essentia* și *esse* în sensul în care, în jurul anului 1260, „ființa (*esse*) este actul esențial și difuziunea în ceea ce este (*quod est*)”⁹⁵, dar reia această expresie și în *Despre suflet* (1254⁹⁶), sau în *Metafizica* (1263-1267⁹⁷). Ne atrage atenția însă un alt text a cărui paternitate albertistă a susținut-o Albert Fries, în 1983: *Despre quidditate și ființă (De quidditate et esse)* și pe care l-am amintit mai sus pentru faptul de a fi apropiat regula boethiană de o distincție a lui Hilarius din Poitiers. Acest tratat albertist are o poziție interesantă, fiindcă spune despre ființă că este actul esenței (*ed. cit.*, p. 14, r. 7), numește materia primă cu termenul din *De causis* (*yliathim* – *ed. cit.*, p. 15, r. 29), se referă la sensul *lucrului existent (res)* incluzând aici ficțiunile minții (*chimaera*) și semnalând astfel faptul că e conștient de exemplul central pe care îl va folosi Toma pentru a-și dovedi teza (*ed. cit.*, p. 16, r. 55), dar vorbește despre aceste ficțiuni incluzându-le, asemănător lui Dietrich, în sfera unor produse *reale* ale minții. Ba mai mult, el prezintă o teorie a accidentului (folosind exact exemplul raportului *album / albedo*, folosit atât de Toma cât și de Dietrich) care subliniază faptul că semnificarea accidentului trimite la lucrul real (*ed. cit.*, p. 16, r. 73-75)⁹⁸:

⁹⁰ Toma din Aquino, *Despre substanțele separate*, c. 8, exemplificat de Fabro pentru această ultimă fază a operei tomiste, *op. cit.*, p. 380 *et passim*, dar și ceea ce Fabro numește „uimitoarea formulă” a ființei date mai presus de orice quidditate, din *Comentariul* tomist la *Liber de causis*, VI, 175, *ed. C. Pera*, p. 47: Causa autem prima secundum platonicos quidem est supra ens, in quantum essentia bonitatis et unitatis quae est causa prima excedit etiam ipsum ens separatum, sicut supra dictum est; sed, secundum rei veritatem, causa prima est supra ens, in quantum est ipsum esse infinitum. Ens autem dicitur id quod finite participat esse et hoc est proportionatum intellectui nostro, cuius obiectum est “quod quid est”, ut dicitur in III de anima. Unde illud solum est capibile ab intellectu nostro quod habet quidditatem participantem esse; sed Dei quidditas est ipsum esse, unde est supra intellectum.

⁹¹ Toma din Aquino, *Summa contra Gentiles*, II, 54.

⁹² De pildă, Guillaume d’Auvergne sau Jean de la Rochelle, cf. *supra*, nota 23.

⁹³ Vezi, între multe alte citări, Albertus Magnus, *Metaphysica*, 7, 2, 3, *ed. B. Geyer, Aschendorff*, 1964, p. 343, r. 7 sqq.

⁹⁴ Vezi Alain de Libera, *Albert le Grand et la philosophie*, Édition J. Vrin, Paris, 1990, cap. 4, p. 117 sqq.

⁹⁵ Albertus Magnus, *De unitate intellectus*, 1, *ed. A. Hufnagel, Aschendorf*, 1975, p. 13, r. 61-63.

⁹⁶ Folosim datarea lui A. de Libera, *op. cit.*, p. 21.

⁹⁷ Albertus Magnus, *De anima*, *ed. C. Stroick, Aschendorf*, 1968 p. 65, r. 5-8 și *Metaphysica*, *ed. cit.*, p. 48, r. 84-87.

⁹⁸ Vezi și pasajul dedicat efectiv accidentului, *ed. cit.*, p. 21, r. 255 sqq., unde *deus* și *deitas* se referă mereu la același lucru în act, ca și p. 20, r. 214, unde Albert vorbește despre *anima* și *animeitas* în aceiași termeni.

„Însă la fel mă exprim despre albiciune și alb ca și despre umanitate și om. Și chiar sunt unii, exprimându-se mai degrabă impropriu, care numesc ființa însăși esență, chiar dacă, totuși, ființa este <doar> difuziunea sau actul esenței, precum reiese din cele spuse.”⁹⁹

Iată-l, așadar, pe Albert evocând o polemică față de care se distanțează și preferă o poziție neutră: fără să ne spună că *esse* și *essentia* diferă radical și în mod *real*, el neagă totuși identificarea lor absolută, păstrându-le totuși în termenii ecuației emanatiste. O asemenea atitudine, putem recunoaște, este un bun sol de pornire și pentru Toma și, vom vedea, și pentru Dietrich.

Apoi, intenția lui Toma: el dorește să ia o poziție în problema dezbătută de Avicenna și Averroes, astfel încât această poziție să folosească ontologia arabilor pentru edificarea unui model creștin al creației. Pentru aceasta, el reînnoadă problema cu sursele ei aristotelice și folosește, natural, atât solul neoplatonician preparat de Boethius cât și distincțiile privind lumea inteligibilă din *Liber de causis*. Vom vedea mai jos că acestea se îmbină armonios și că principalele chei de boltă ale sistemului sunt propozițiile din *Liber de causis* care, interpretate tomist, dau fundamentul tratatului. Rezultatul acestei intenții este, în fond, nașterea unui sistem de gândire, întrucât din structura capitolului al V-lea al lucrării reies liniile principale ale ontologiei tomiste, pe care autorul lor le va urmări și rafina întreaga sa viață.

Apoi, structura tratatului. Compus din 6 capitole, ordonarea tematicii lor poate da seama, credem, de conținutul lui. Introducerea ne comunică două idei: 1. Înțelegerea ca *primum notum* a fiindului și a esenței din Avicenna, *Metafizica*, I, 5¹⁰⁰ duce la necesitatea clarificării semnificației lor, a prezenței lor în realitățile plurale (*in diversis*) și raporturile lor cu conceptele genului, speciei și diferenței. (*Introd.*, 1-10). 2. Pentru că ordinea cunoașterii este inversă ordinii de constituire a realului, conform lui Aristotel¹⁰¹ și pentru că principiul avicennian al prezenței originare a conceptului ființei în intelect ține de constituirea realului, iar nu a cunoașterii, ordinea acestei cunoașteri trebuie să plece de la experiența lucrurilor individuale pentru a construi înțelegerea a ceea ce a fost dat în intelect în mod originar, dar nelămurit (*Introd.*, 11-15). Expresia cheie a acestei introduceri ni se pare a fi expresia *in diversis*: conotația ei este strict neoplatoniciană, în sensul în care ea sugerează ceea ce va constitui obiectul final al tratatului, și anume expunerea unei ordini a lucrurilor care diferă de unu prin pluralitatea lor ordonată calitativ și înțelegerea unui procedeu de distincție a lor. Acest procedeu va fi, începând cu capitolul al IV-lea, gradul lor de deosebire dintre ceea ce sunt (*essentia*) și faptul că sunt (*esse*). Dar tot *in diversis* leagă celelalte două: tratarea genului, speciei și diferenței are ca scop înțelegerea punților de legătură între ceea ce este *primum notum* și *in diversis*, iar semnificația termenilor *ens* și *essentia* este dată în funcție de felul în care acești termeni sunt distribuiți, prin intermediul categoriilor, tot *in diversis*.

Dacă înțelegem așa introducerea, atunci structura capitolelor ilustrează dintr-o dată parcursul gândirii care își ia ca scop înțelegerea naturii de ființă a lucrului particular și plasarea lui, *grație acestei naturi*, în orizontul creației. În fond, cei doi termeni care dau titlul tratatului, imediat după introducere, se despart din punct de vedere textual, fiindcă *ens* (fiindul, care la Boethius se numise *id quod est*) este doar un reper care trebuie neîncetat lămurit, dar care nu lămurește pe un altul. Dimpotrivă, asociindu-se cu conceptele genului, diferenței și speciei, *essentia* este adevăratul termen operațional al tratatului. Esența este cea care are parte, în fond, aici de o poveste: despre ea se povestește cum, combinată cu celelalte concepte amintite, realizează întregul parcurs al creației (care nu este, încă, decât o donare de forme în sens avicennian) și explică în cele din urmă individualul concret, blocându-se totuși în fața ultimei porți a ființei individualului, și anume existența (*esse*) acestuia. Așadar, odată expusă „povestea” esenței, rămân de oferit doar argumentele deosebirii reale dintre *essentia* și *esse*, pentru a justifica blocajul amintit.

Capitolul 1 este legitimator al „povestirii” drumului esenței și are trei teme mari: 1. legitimitatea raportării esenței la gen, specie și diferență. 2. Natura de *formă* a esenței și 3.

⁹⁹ Simili autem modo dico de albedine et albo, et humanitate et homine. Et sunt etiam quidam magis improprie loquentes, qui dicunt ipsum esse essentiam, cum tamen esse sit diffusio sive actus essentiae, sicut patet ex praedictis.

¹⁰⁰ Avicenna, *Liber de philosophia prima*, V, 1, ed. cit., p. 31-33, unde autorul se referă la *res*, *ens* și *unum* ca primele concepute de intelect, dar nu și la *essentia*.

¹⁰¹ Aristotel, *De prece suflor*, II, 2, 413a 11-13.

existența unei ierarhii unde esența-formă se poate distribui. Aici Toma se sprijină pe două din sensurile ființei la Aristotel, și anume pe sensul categorial și cel de adevăr. Ultimul, care nu este operator în tratat, ci doar îi conferă un orizont, îl interesează pe Toma numai pentru a fixa punctul ultim al demersului: spre lucrurile concrete, în ființa lor adevărată. Primul sens însă legitimează raportarea esenței la gen, specie și diferență, și de aceea ea privilegiază sensul formal. Aici se confirmă pe deplin concluziile articolului lui J.-Fr. Courtine legat de traduceri latine ale οὐσια-
ei, care păstrează nuanța de substrat-subiect pentru *substantia*¹⁰², denumind preponderent prin *essentia* sensul aristotelic al formei. Totuși, grație forței active cu care doctrina creației investește această formă (reluând în fond tonul cu care Boethius își prezenta propriul concept de *forma essendi*), Toma nu uită să amintească că esența-formă e datoare să ajungă până la explicarea naturii individuale care este, tot în ordine aristotelică, o formă dată pentru a se împlini într-un subiect, adică un „ceva ce era pentru a fi” (*quod quid erat esse* – cap. 1, 30-35). Prin urmare, capitolul 1 a legitimat un traseu într-o ierarhie dată (căci nicăieri nu găsim în text un argument care să spună de ce lumea este ierarhică, ci acest fapt trece drept unul al culturii comune a epocii) și a formulat sarcina pe care următoarele trei capitole o realizează.

Dar ordinea acestor trei capitole are de ce să surprindă. Capitolul 2 tratează prezența esenței în cele materiale, capitolul 4 se ocupă de esență în cele imateriale (îngeri și suflet). În schimb, capitolul 3 este metodologic și expune o teorie avicenniană a esenței, discutând universalitatea acesteia. Cititorul care cade de acord asupra interpretării noastre de până aici, se poate întreba firesc: ce rost are el între celelalte două și de ce nu a fost alipit primului capitol, cel care a fixat conceptul esenței și valoarea lui? Credem că, răspunzând la această întrebare, pregătim exact clarificarea tezei principale a tratatului, cea privind distincția reală între *esse* și *essentia*: Toma dorește să întemeieze această distincție independent de conceptul materiei, și de aceea are nevoie de o analiză a celor materiale, apoi de o separare a sensului esenței de acestea, pentru a dovedi pe cazul îngerilor (imateriali) valoarea distincției sale. Aceasta este ca și cum ar spune că distincția este validă pe tot cuprinsul ierarhiei, dar ea nu este vizibilă decât la nivelul imaterial, din pricina suprapunerii cu funcțiile materiei la nivelul inferior al acestei ierarhii¹⁰³.

Să urmărim, așadar, constituirea conceptului de materie în capitolul al II-lea. Grație puterii esenței-formă de a constitui individualul, ea asimilează sensul materiei (cap. II, 1-5), dar nu este relația dintre formă și materie (cap. II, 25 sqq.), ci cauzează individualul (cap. II, 53), care deține o materie desemnată, deosebită de principiul materiei individualizante. De aceea, esența denumeste individualul diferențiind un gen. Aceste diferențieri conduc la specii, în interiorul cărora se află indivizii multiplicați de materia desemnată. Rezultatul, construit oarecum pe relevanța ontologică a arborelui porfirian, este o primă proporție care exprimă individualul:

gen / diferență = specie / materie desemnată = esența individuată (ens).

Toma explică această proporție prin exemplul corpului viu, dar se lovește de o dificultate: deși fiecare dintre cele trei concepte logice exprimă individualul, totuși ele o fac în sens diferit (cap. II, 164 sqq.): genul apelează materia, specia apelează compusul, iar diferența apelează forma¹⁰⁴. De aceea, capitolul oferă un nou șir de proporții, care exprimă de această dată mai precis individualul:

gen / materie = specie / compus = diferență / formă = esența individuată (ens).

Acum, odată expus „succesul” esenței în dobândirea unei explicații a individualului, încheierea capitolului poate deja anunța, discret, blocajul pomenit mai sus. Și o face discret, prin două idei: 1. deși exprimat de niște proporții, individualul e mereu unitar, fiindcă genul și materia din care provine sunt unitare (cap. II, 222-290); 2. esența (de pildă, termenul *om*) semnifică individualul ca

¹⁰² J. Fr. Courtine, *op. cit.*, p. 78.

¹⁰³ Toma folosește aici o schemă argumentativă cu o structură asemănătoare cu cea pe care Kant a folosit-o, în fond, când a susținut faptul că însoțirea înclinației cu datoria face datoria invizibilă și că ea devine evidentă abia atunci când se exercită în lipsa sau împotriva înclinației, fără să afirme totuși că prezența înclinației exclude datoria.

¹⁰⁴ Cap. II, 194-196: *Et ex hoc patet ratio quare genus et species et differentia se habent proportionaliter ad materiam et formam et compositum in natura* etc. Propoziția conține totuși o dificultate, întrucât ea raportează diferența la compus, ceea ce ar contrazice cele spuse mai sus în text, la rândul 166 și până la rândul 193, unde diferența este raportată la formă: [166] ... *differentia significat totum et non significat tantum formam* etc. De aceea, ordinea logică în care ar trebui înțelească fraza citată ar fi ...*ad materiam et compositum et formam* etc.

întreg, adică în calitate de om individual, dar și ca parte, și anume ca *umanitate* (cap. II, 291-307). Să fie ales exemplul omului pentru că Toma se gândea tocmai la exemplul din *Metafizica*, IV? E posibil, dacă acceptăm faptul că acest model ontologic se construiește în contrapunct cu o critică averroistă care invocă acest pasaj din Aristotel. Prin urmare, esența semnifică individualul, adică *essentia* îl semnifică în lucru pe *ens*, dar sfârșește prin a se semnifica tot pe sine ca universalitate, recunoscându-se astfel, întrucâtva fără puteri în fața faptului că lucrul este (*esse*). Am îndrăzni să avansăm ipoteza că evidența acestei replieri a esenței neputincioase asupra ei înseși, înregistrată ca un eșec al analizei, explică revenirea lui Toma cu un nou capitol asupra naturii esenței, decis să abordeze de această dată dintr-un punct de vedere nou funcția ontologică constitutivă a acesteia.

Acest nou punct de vedere este, firesc, clarificarea a ce anume este universal într-o esență și este misiunea capitolului al III-lea. El debutează cu sublinierea faptului că esența scapă conceptelor de unitate și pluralitate, ceea ce ar putea interpreta drept o palidă reflecție a teoriei avicenniene a indiferenței esenței (cap. III, 36-50). De aici, Toma afirmă că esența e prezentă în lucruri și în suflet, dar că numai în suflet are universalitate (cap. III, 89-90). Desigur, în lucruri ea este plurală, grație materiei desemnate. Dar ce o face plurală în suflet? Dacă nu ar exista un asemenea principiu, nu am putea gândi singularele. Răspunsul clasic tomist nu se află aici, ci în *Summa theologiae*, q. 85, a. 1, q. 86 a. 1 și mai ales în q. 84, a. 7: imaginea, care ține în intelect locul materiei corporale. Această schemă de individualizare a fost criticată de întreaga epistemologie medievală care a încercat edificarea unei teorii a cunoașterii directe a singularelor, asupra căreia nu ne îngăduim să insistăm aici¹⁰⁵. Dimpotrivă, aici nu ni se spune nimic mai mult decât că universalitatea esenței din intelect se referă la pluralitatea indivizilor reali (cap. III, 104 și 112) pentru care ea este o asemănare (*similitudo*), dar că ea este „o anumită specie înțeleasă particulară – *quaedam species intellecta particularis*”. Dar cum are loc această particularizare, cine o garantează, nu ni se spune¹⁰⁶. Tăcerea este motivată prin faptul că explicația este amânată pentru capitolul următor, unde Toma susține diferența reală între *esse* și *essentia* la nivelul realităților imateriale, fie ele înger, suflete sau conținuturi intelectuale. (Indirect, aceasta înseamnă că autorii care au negat ulterior valoarea acestei distincții sunt implicit forțați să nege și teoria particularizării conceptelor prin imagini și să propună o nouă teorie a cunoașterii singularului, așa cum au și făcut, pe căi diferite, Mathaeus de Aquasparta, Duns Scotus, sau William Ockham).

Se poate acum înțelege de ce capitolul al IV-lea conține locul decisiv al întregii teorii. El trebuie să răspundă problemei din capitolul doi, legată de puterea universalului de a explica individualul fără aportul materiei. La fel, el trebuie să răspundă, indirect, problemei din capitolul al III-lea, legată de individualizarea unui concept în absența unei materii.

Aici, Toma ia în discuție cazul îngerilor. O face pentru că terenul angelologiei este extrem de fertil pentru dezbaterile ontologice, din două motive. Mai întâi, pentru că el elimină, cel puțin pentru unii autori medievali¹⁰⁷, tema materiei și caută un nou principiu al individuării. Dar în al doilea rând, pentru că acest etaj al ierarhiei lumii medievale corespunde celei de-a doua ipostaze neoplatoniciene. Or, această ipostază însemna pentru Plotin identitatea dintre inteligență și ființă¹⁰⁸, iar pentru Proclus locul multiplicării imateriale a unului în henade și monade. Mai mult, în general pentru neoplatonism, discuția asupra inteligenței-ființei reprezintă reluarea marelui pariu grec al ființei înțeleasă ca *logos*. Acest lucru merita reamintit pentru a înțelege *caracterul firesc* al domeniului angelologiei pe care Toma și-l alege pentru a dezbate între *esse* și *essentia*. Pentru el, îngerii sunt imateriali și definiți de imensa lor capacitate de înțelegere (cap. IV, 12-13). Aici apare, brusc, cheia de boltă a tratatului. Ea nu intră în scenă spectaculos, ci doar ca un nou apel la neoplatonism, și mai precis la versiunea lui

¹⁰⁵ Pentru o schiță a criticilor și cazul particular al lui Mathaeus de Aquasparta, vezi A. Irimescu, *Problema cunoașterii la sfârșitul secolului al XIII-lea: Mathaeus de Aquasparta și spiritul franciscan*, în Mathaeus de Aquasparta, *Întrebări despre cunoaștere*, ediție bilingvă, traducere, ediție îngrijită, notă introductivă, tabel cronologic și postfață de Ana Irimescu, Iași, Polirom, 2010, pp. 199-237.

¹⁰⁶ Din acest motiv, divagația din rândurile 106-110, unde Averroes este criticat (pentru prima oară în opera tomistă) pentru teoria unității intelectului, exprimă mai degrabă un entuziasm critic al lui Toma în această problemă decât un argument întemeiat. Abia în 1270, când polemica aceasta a avut alte dimensiuni, Toma a luat o poziție mult diferită de această critică în tratatul său *Despre unitatea intelectului contra averroistilor*.

¹⁰⁷ Pentru o discuție sistematizatoare a câtorva poziții ale polemicii materialității angelice vezi studiul nostru *De ce este important să reflectăm asupra materialității angelice?*, în *Intermedietate și Ev Mediu*, ed. cit., pp. 10-24.

¹⁰⁸ Plotin, *Enneade*, V, 1, 4 et *passim*.

monoteistă arabă, adică tocmai la propozițiile din *Liber de causis* pe care le-am citat mai sus (90 și 91). În ele, *intelligentia ... est esse et forma*, ceea ce pentru Toma înseamnă acum *esse et essentia*. Autorul anonim arab folosea (poate chiar din *plotiniana arabica*, așa cum a sugerat C. d'Ancona Costa¹⁰⁹) ideea unei diferențieri între ființa și forma celei de-a doua ipostaze, pentru a argumenta inferioritatea ei față de transcendent. În același spirit acționează Toma, afirmând distincția dintre *esse* și *forma* fără o argumentare proprie, ci doar pe baza autorității autorului anonim¹¹⁰.

Odată admisă distincția, își face în text loc principiul *forma dat esse*, de sursă avicenniană, dar cu rădăcini mai vechi în filosofia evreiască de limbă arabă¹¹¹. El pare la prima vedere salvator, pentru că se sprijină pe distincția reală între *essentia* (sau *forma*) și *esse* și explică ceea ce nu puteau face capitolele anterioare, adică faptul că existența lucrului individual ar fi dată de *essentia* sa creată. Distincția este avantajoasă din două puncte de vedere (dealtminteri, reductibile la unul comun) pe care Toma le precizează clar: 1. esența imaterială este semnificată doar ca întreg, prin urmare aici esența se regăsește pe sine integral fără să lase „rest”, adică ceea ce constituise obstacolul din finalul capitolului al II-lea. 2. în lipsa materiei îngerilor, ei nu pot fi decât unul singur într-o specie, ceea ce înseamnă că individuația și existența sunt asigurate pur și simplu de cauzalitatea esenței. Aceste două aspecte sunt reductibile pentru că ele vizează un singur lucru, și anume faptul că esența devine individuală prin ea însăși, distincția dintre *essentia* și *esse* nemaifiind aici decât un alt mod de a aprecia această capacitate a esenței de a se individua singură la acest nivel.

Firește, aceasta este o formă de realism filosofic, pe care Toma o asumă și care va trebui armonizată cu doctrina creației. Dar această armonie preexistă, pentru că *Liber de causis* marca diferența dintre *forma* și *esse* tocmai pentru a sublinia natura derivată a acestei ipostaze. De aceea, forma se poate individua pe sine, dar o poate face în calitate de creatură, lucru subliniat de însăși deținerea acestei capacități în *potență* (cap. III, 93). Cu aceste elemente, Toma formulează silogismul central al tratatului său, din care izvorăște întreaga sa ontologie, precum și tratatul de față. Îl redăm integral, pentru că în acest punct teoria va fi atacată explicit de Dietrich din Freiberg:

„[*Majora:*] Orice nu aparține conceptului de esență sau cviditate este ceva care provine din afară și alcătuiește un compus împreună cu esența, deoarece nici o esență nu poate fi concepută fără ceea ce constituie părți ale sale. [*Minora:*] Dar orice esență sau cviditate poate fi concepută și fără să cunoaștem ceva în legătură cu ființa sa; căci pot să concep ceea ce este un om sau un fenix și totuși să nu știu dacă aceștia dețin ființare în natura lucrurilor. [*Concluzie:*] E limpede deci că ființarea este altceva decât esența sau cviditatea, dacă nu cumva ar exista un lucru a cărui cviditate este însăși ființarea sa”¹¹².

Acest ultim lucru este, desigur, Dumnezeu, care nu mai cunoaște nici o distincție, nefiind un derivat. Trebuie remarcat faptul că acest fragment are o fundamentare ontologică (căci el discută natura de ființă a unui lucru compus din esență și *altceva*) și o fundamentare epistemologică (pentru că el discută puterea omenească de a concepe ceva fără a predica despre el existența, ceea ce ne amintește de critica kantiană a argumentului ontologic). Aceste două fundamente se convertesc pe pagina următoare într-o consecință teologică (cap. IV, 120-122 și 135-136): toate lucrurile care cunosc o diferență între *esse* și *essentia* sunt create.

¹⁰⁹ C. d'Ancona Costa, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹¹⁰ Cap. III, 36: ... *sed est ibi compositio formae et esse. Unde* (s.n.) *in commento nonae propositionis libri de causis dicitur etc.* – dar există acolo o compoziție între formă și faptul de a fi. **De aceea** (s.n.) se spune în comentariul la cea de-a noua propoziție a Cărții despre cauze etc.

¹¹¹ Cap. IV, 46, dar și Avencebrol, *Sursa vieții*, IV, 10, și Avicenna, *Metafizica*, V, 1. Aflat la debutul carierei sale, Toma izează de acest principiu preluându-l din Avicenna, dar ulterior va modifica acest tip de cauzalitate, așa cum a arătat C. Fabro și am amintit deja, punând pe seama puterii divine darul direct al existenței, ceea ce nu modifică totuși presupunerea acestei distincții.

¹¹² Trad. de E. Munteanu, Cap. IV, 93-103: *Quidquid enim non est de intellectu essentiae vel quidditatis, hoc est adveniens extra, et faciens compositionem cum essentia, quia nulla essentia sine his quae sunt partes essentiae intelligi potest. Omnis autem essentia vel quidditas potest intelligi sine hoc quod aliquid intelligatur de esse suo; possum enim intelligere quid est homo vel phoenix, et tamen ignorare an esse habeat in rerum natura. Ergo patet quod esse est aliud ab essentia vel quidditate, nisi forte sit aliqua res cuius quidditas sit ipsum suum esse.* Am modificat ușor traducerea lui Eugen Munteanu, traducând pe *autem* prin *dar*, iar nu prin *pe de altă parte*, la fel pe *esse* prin *ființă* și nu prin *ființare*, pentru a evidenția mai clar pașii silogismului și pentru respecta ordinea terminologică a studiului de față. Raționamentul este reluat în *Summa theologia*, Ia, q. 50, art. 2, dar și q. 3, a. 4: „ceva care are ființă, dar nu este ființa sa este o ființă prin participare” (traducere C. Bejan, în Toma din Aquino, *Summa theologia*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 74).

Odată expusă teza principală a tratatului, rămân de făcut doi pași. Primul este aplicarea la tradiția creștină a problemei dezbătute, pentru a o reînoda cu firul neoplatonismului latin al antichității târzii (adică Boethius), iar al doilea este o tacită separare de Avicenna, pentru ca teza tomistă să nu fie afectată de teoria accidentalității existenței. Acestea sunt rolurile ultimelor două capitole, pe care le amintim doar în treacăt, fiind simple consecințe ale tezei expuse. Deja din capitolul IV, 163-165, Toma amintește *De hebdomadibus*, cu o aluzie la terminologia lui Gilbert, integrând problema avicenniană în schema *Regulilor* lui Boethius. De aici rezultă întreg capitolul 5, care prezintă un tablou al lumii pe structura boethiană, completat de ideea că, pe măsură ce coborâm în ierarhie, distincția dintre *esse* și *essentia* este tot mai mare. Iar pentru a expune al doilea pas, cel al „despărțirii” de teza avicenniană, Toma rezervă un capitol accidentelor. Întreg capitolul prezintă tipologii de accidente, cu atât mai mult cu cât trecerea de la esența universală la individuare presupune implicit accidentul. Miza tipologiilor este de a arăta că „nici un accident nu însoțește materia fără o comuniune cu forma” (cap. VI, 71-72), ceea ce este un principiu care întărește puterea tezei „forma dă ființă”. Aceasta ar putea însemna că „accidentalitatea” existenței s-ar putea lua exclusiv în sensul în care accidentul poate să însemne și ceva ce i se întâmplă esenței fără să o afecteze, iar nu drept ceva care nu ar avea nici o legătură sau chiar s-ar opune acesteia. Ba chiar, accidentul se întâmplă esenței pe măsură ce ea își parcurge traseul, cu ajutorul genului, speciei și diferenței, spre individ și, uneori, materie, în sensul în care există accidente ale genului, ale speciei și ale materiei (cap. VI, 74 sqq.) Am putea chiar spune că accidentele sunt jaloanele care anunță, la capătul acestui parcurs, survenirea lui *esse*, fără ca, desigur, să o determine. Faptul că accidentul ar putea fi înțeles așa, deși Toma nu o exprimă aici în mod efectiv, poate fi susținut de un pasaj din debutul capitolului 4, care presupune continuitatea dintre *essentia* și *esse* și faptul că *esse* este ceva ce i se întâmplă *essentia*-ei, afirmând faptul că *ens commune* (ființa în general, cea care era semnificată în debutul tratatului și urma să fie acum descoperită) poate fi gândit fără *adaos* (cap. IV, 22-29 – *in intellectu suo non includit aliquam additionem*) în sensul în care nu are nevoie de nimic altceva pentru a face inteligibilă trecerea de la *essentia* la *esse*. Acest „fără *adaos*” a fost explicat peste mai mulți ani de Toma, în *Summa theologica*, Ia, q. 3, a. 4, ad 1, unde autorul deosebește între conceperea fără *adaos* a lui Dumnezeu și conceperea fără *adaos* a lui *ens commune*. Dumnezeu este așa în sensul că „nu stă în definiția lui să îi fie făcută vreo adăugire”, pe când la *ens commune* „adăugirea nu ține de definiția sa”, ceea ce înseamnă, pe scurt, că *ens* nu întreține cu *esse* raporturi în care *esse* să fie un *adaos* contingent, așa cum îi reproșase odinioară Averroes lui Avicenna.

Iată-l, așadar, pe Toma apărând o formă de avicennism temperat de criticile Comentatorului, montând o schemă de gândire arabă de origine neoplatoniciană pe structura boethiană venită, în fond, din același climat al antichității târzii, dar producând prin aceasta un model ontologic nou, cu nenumărate implicații care traversează, în fond, întreaga operă a Aquinatului și care depind de o teză majoră, reformulabilă astfel: *esse* se deosebește de *essentia* în mod real, iar nu verbal sau mental, iar această deosebire justifică întreaga ierarhie a ființelor create și participarea lor la Creator. *Essentia* e unul din motoarele creației (reamintind de *forma essendi*), dar niciodată *essentia* nu trece în *esse*, nu o acoperă integral și mai ales nu o produce. La această teză au reacționat, adâncind-o, opunându-i-se sau suspendând-o, un mare număr de autori ai finalului secolului al XIII-lea, dintre care vom aminti câțiva pentru a putea opera o trecere spre replica lui Dietrich, fără a vedea în aceasta din urmă un pol absolut sau destinal al discuției, ci doar una din variantele polemicii, cu implicații proprii și relevante pentru un tip de tradiție germană care își poate argumenta unitatea într-un sens mult mai larg decât această secvență scolastică.

Pentru că nu ne putem îngădui o analiză amănunțită a pozițiilor legate de această dispută între 1252 și 1297 în cuprinsul intențiilor modeste ale studiului de față, ne vom mărgini la a prezenta câteva trăsături generale ale acestora pentru a putea înțelege direct sensul criticii lui Dietrich. Aceasta, desigur, fără a le considera un interludiu între cei doi mari dominicani, ci reținându-le mai degrabă drept nuclee de filosofare care se deschid, fiecare, în direcții proprii, întemeindu-și propria istorie ulterioară. Este meritul lui John Wippel de a fi semnalat, în 1982¹¹³ faptul că miza latină a disputei se conturează, după Toma, în stabilirea unui raport de echilibru între determinarea obiectului metafizicii și cel al teologiei. Într-adevăr, cu cât distincția dintre *esse* și *essentia* este mai reală, cu atât obiectul metafizicii este mai determinat de teologie (întrucât discursul metafizicii trebuie să apeleze la Creator pentru a explica natura de ființă a fiecărui lucru), în vreme ce, cu cât distincția este în mai mare măsură negată, cu atât obiectul metafizicii este conturat mai unitar și autonom. Observația este importantă, pentru că autorii care dispută raportul dintre *esse* și *essentia* au mereu în vedere statutul celor două discipline precum și miza instituțională a raporturilor lor.

Unul dintre autorii care se desparte parțial de tomism a fost Siger de Brabant. Din opera lui Siger, ne interesează trei texte: *Comentariul* său la *Metafizica*, redactat probabil în 1273¹¹⁴, unde el respinge natura reală a distincției și încearcă să depășească alternativa Avicenna/Averroes, arătând că distincția este mai degrabă una de ordinul semnificării limbajului¹¹⁵. Această poziție este dezvoltată de el într-o *Întrebare privind adevărul propoziției*, *Omul este un animal*, *chiar dacă nu ar exista nici un om*¹¹⁶, unde el analizează valoarea modurilor de semnificare în absența obiectelor reale. Al treilea text, cel în care – după opinia lui J. Wippel¹¹⁷ – pare să illustreze poziția ultimă a lui Siger, este q. 53 din *Comentariul* lui Siger la *Liber de causis*¹¹⁸, la propozițiile discutate deja de Toma, compus între 1274 și 1276¹¹⁹. Aici, în trena interpretărilor date de Albert și de Toma propozițiilor 90 și 91 din *Liber de causis*, el deduce din finitudinea oricărei creaturi, materială sau imaterială, faptul că *esse* și *essentia* se referă la sensuri diferite ale aceleiași creaturi finite: atât forma cât și materia, ca principii, sunt infinite, dar ele devin finite când iau existență într-o creatură, pentru că se determină și definesc una pe cealaltă. Ceea ce înseamnă că creatura este întotdeauna o formă-esență infinită determinată într-o materie care devine și ea, astfel, finită, sau într-un substitut al ei în cazul ființelor imateriale¹²⁰.

Totuși, ființa în fiecare dintre celelalte lucruri este contrasă la materie și finită prin materia care o primește, așa încât în felul acesta, chiar dacă în inteligențe ființa nu este finită și încheiată de către materie, ea este totuși contrasă de natura ființei care o receptează și care, în cazul lor, se raportează la ființa lor ca potența la act.

Păstrând distincția dintre *esse* și *essentia* la un nivel semantic, acest text operează cu ea. Între anii 1270 și 1277, situația lui Siger este controversată la Universitatea din Paris, datorită dezvoltărilor proprii pe care le-a dat averroismului. Fără să deschidem acest dosar aici¹²¹, trebuie doar să amintim faptul că împotriva lui și a altor magiștri parizieni, la 7 martie 1277, episcopul

¹¹³ J. Wippel, *Essence and existence*, în *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, ed. N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg, Cambridge University Press, 1982, pp. 385-410.

¹¹⁴ C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 18.

¹¹⁵ Siger de Brabant, *Quaestiones in Metaphysicam*, Reportations de Cambridge et de Paris, éd. A. Maurer, Louvain-Paris, 1983, *Introductio*, q. 7, pp. 33: *ponere igitur quod esse in entibus sit causatis sit additum tale, ut dictum est, erit ponere quartam naturam in entibus*.

¹¹⁶ Siger din Brabant, *Quaestio utrum haec est vera: Homo est animal, nullo homine existente*, în *Ecrits de logique, de morale et de physique*, éd. B. Bazán, Louvain-Paris, 1974, pp. 56-59.

¹¹⁷ J. Wippel, *op. cit.*, p. 398.

¹¹⁸ Antonio Marlasca, *Les Quaestiones super librum de causis de Siger de Brabant*, édition critique, Publications Universitaires de Louvain, Louvain-Paris, 1972, q. 53, *Utrum causa prima sit infinita secundum essentiam*, pp. 183-184.

¹¹⁹ A. Marlasca, *op. cit.*, p. 29.

¹²⁰ Siger din Brabant, *op. cit.*, p. 184, r. 33-37: *Tamen esse in singulis aliis fit contractum ad materiam et fit finitum per materiam recipientem, ita quod secundum hoc, licet in intelligentiis esse non sit finitum et terminatum ad materiam, est tamen contractum ad naturam esse recipientem, quae in eis se habet ad esse earum sicut potentia ad actum. Causa autem prima est esse purum etc.*

¹²¹ R. Imbach, X. Putallaz, *Profession: philosophe. Siger de Brabant*, Édition du Cerf, Paris, 1997.

Etienne Tempier al Parisului a cenzurat pomenitele 219 propoziții dintre care, o parte, proveneau din mediul Facultății de Arte unde profesa și Siger. Este știut astăzi faptul că Henri de Gand a făcut parte din comisia de selectare a propozițiilor. Dacă reținem faptul că, în 1276, la *Quodlibeta* de Crăciun, Henri de Gand lansează propria sa teză, probabil împotriva semanticii lui Siger din Brabant¹²², teză conform căreia esența creaturii este în mod real identică cu existența sa, iar distingerea acestora este doar mentală¹²³, este ușor de presupus că, la numai două luni după acest eveniment, el subscrive includerii între cele 219 teze a propoziției:

79. Că substanțele separate sunt propria esență, fiindcă, în cazul lor, totuna este *cel prin care este și ceea ce este*¹²⁴.

Propoziția împrumută terminologia lui Gilbertus Porretanus dintr-un motiv evident: ea nu vrea să îi oprească pe cei ce admit o compoziție la nivelul angelic, dar nici pe cei ce nu o admit, ci ea vrea să îi oprească pe cei ce îi asimilează pe îngeri transcedenței absolut simple, în care identitatea dintre cauza de a fi și rezultatul ei există exclusiv. Dar cei criticați aluziv și implicit par a fi aici, după opinia lui R. Hisette¹²⁵, deopotrivă Toma și Siger. Amândoi au susținut, așa cum am văzut deja, că la nivelul inteligențelor separate (îngeri) absența materiei face ca esența să se definească singură pe sine ca pe un individual, chiar dacă Toma a dus această susținere până la afirmarea unei distincții reale între *esse* și *essentia* în îngeri, în vreme ce Siger a mers doar până la afirmarea unei unități a lor realizate de forma și receptacolul lor. Totuși pozițiile lui Siger și Toma nu sunt foarte îndepărtate în acest punct, ci mai degrabă accente diferite ale unei soluții comune. Să recunoaștem însă ambiguitatea formulei lui Tempier, în privința autorului vizat: prin urmare, trebuie oare să înțelegem de aici că edictul admite diferența reală între *esse* și *essentia* îngerilor, sau putem admite unitatea lor, cu condiția de a nu admite faptul că ei sunt unici în specia lor și, eventual, de a introduce pentru ei o materie? Propoziția poate da câștig de cauză și lui Toma, și lui Henri. Totuși, la data documentului, Toma se stinsese de trei ani, așa încât disputa se dă acum între eventualii săi urmași.

Disputa a fost reluată în 1286-1287, între Henri din Gand, Godefroid din Fontaines și Aegidius din Roma, toți trei magistri în teologie la Paris. Recent, argumentele lor au fost excelent clarificate de Catherine König-Pralong¹²⁶, astfel încât nu vom reveni asupra acestora decât pentru a preciza poziția fiecăruia în dispută. Avem, în schimb, un alt text, mai apropiat cronologic de Dietrich, pe care îl putem urma pentru a aborda poziția celor trei autori. Iacob din Viterbo redactează, la Paris, între 1293 și 1297, lucrarea sa *Întrebări privind categoriile divine*, în care descrie cele trei poziții disputate „*apud modernos doctores*”¹²⁷ (putem înțelege, urmându-l pe J. Wippel¹²⁸, că Iacob se referă la cele dintre 1286 și 1287) și ia, ulterior, o poziție proprie. El menționează două poziții distincte, dintre care a doua se divide la rândul ei (r. 162-204).

Primii sunt cei ce ar susține că *essentia* și *esse* nu se deosebesc decât mental și potrivit unui mod de semnificare, ca și verbul *currere* (*a alerga*) de substantivul *cursus* (*alergare* – r. 162 sqq.) Aici putem recunoaște poziția lui Godefroid de Fontaines, care îl moștenește și dezvoltă pe Siger, deși A. de Libera vede aici o reconstrucție a tezelor lui Dietrich însuși¹²⁹. Pentru magistrul Godefroid, distincția este un mod de semnificare divers a unei realități unitare, un fapt de limbaj propriu zis¹³⁰:

¹²² Autorul vizat a fost propus de P. Mandonnet, *Les premières disputes sur la distinction réelle entre l'essence et l'existence*, în *Revue thomiste*, XVIII, 1910, p. 750.

¹²³ Henri de Gand, *Quodlibeta*, q. 9, pentru datare, *apud* C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 20.

¹²⁴ *Despre eternitatea lumii*, ed. cit., pp. 210-211: *Quod substantiae separatae sunt sua essentia, quia in eis idem est quo est et quod est.*

¹²⁵ R. Hisette, *op. cit.*, pp. 91-94. Totuși, poziția lui Hisette este nuanțată, incriminându-l mai degrabă pe Siger decât pe Toma, în sensul în care Toma susținuse o distincție reală între *esse* și *essentia*, în vreme ce Siger a negat-o în *Comentariul la Metafizica*, păstrând în inteligențele separate numai o finitudine dată de formă și de receptacolul ei, așa cum reiese din pasajul citat mai sus din Siger.

¹²⁶ C. König-Pralong, *op. cit.*, *Introduction*, p. 31 sqq.

¹²⁷ Iacob din Viterbo, *op. cit.*, q. I, 2, r. 147.

¹²⁸ J. Wippel, *op. cit.*, p. 404.

¹²⁹ C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 57, dar și p. 20, unde autoarea trimite, pentru această filiație, la R. Imbach, *Averroistisches Stellungnahmen zur Diskussion über das Verhältnis von esse und essentia. Von Siger von Brabant zu Taddäus von Parma*, în A. Maierú, A. Paravicini Bagliani (eds.), *Studi sul XIV secolo in memoria di Anneliese Maier*, Roma, Ed. di Storia e Letteratura, 1996, pp. 299-339. Totuși, stabilirea acestei filiații nu se acordă cu ceea ce spune

Ele sunt identice întru totul în realitate, și diferă doar potrivit rațiunii, precum și potrivit modului de înțelegere și semnificare.

Al doilea grup este reunit de susținerea comună a unei distincții între *esse* și *essentia*: „ei susțin că ființa diferă de esență nu doar conform rațiunii, ci mai mult decât conform rațiunii, și că ființa indică ceva supraadăugat esenței”¹³¹. Între ei, o primă categorie ar susține separarea reală și radicală a celor două, ca și cum *esse* aduce față de *essentia* „o anumită actualitate” (r. 179: *quadam actualitate*), chiar dacă, precizează Iacob pentru a nu recădea în avicennism, această adăugare nu are sensul unui accident, ci a ceva ce i se petrece esenței fără să o afecteze. Din acest grup face evident parte Toma, dar referința mult mai probabilă a lui Iacob, fiind de dată mai recentă pentru el, este Aegidius din Roma, care ia parte la disputa din 1286-1287. Într-adevăr, Aegidius a susținut această separație, ba chiar a împins-o dincolo de limitele sale tomiste, schimbându-i sensul:

Să spunem, așadar, că, tot așa cum generarea ne face să știm că materia este altceva decât forma, tot așa creația ne face să știm că esența este deosebită de formă. Căci așa cum prin sine nu este generată nici forma, nici materia, ci compusul acestora din care este alcătuit ceea ce este generat, tot așa nici natura și nici ființa nu sunt create de agentul prim și supranatural prin sine, ci compusul din natură și ființă; și după cum, odată generat compusul, este generată materia și forma, tot așa, odată creat ceea ce este, este creată esența și ființa.¹³²

Textul lui Aegidius este foarte interesant, fiindcă el reduce distincția ontologică la teologia creației, lăsând ca discipline funcționale (și până la un punct analogice) doar teologia și fizica. El radicalizează distincția tomistă, incluzând-o ca atare în proiectul creației, dar oprind-o de la explicația pe care o oferea ordinii provenienței la Boethius și la Toma.

În fine, în a doua diviziune a celui de-al doilea grup sunt, după Iacob, cei care susțin că *esse* aduce în plus față de *essentia* o anumită relație cu Dumnezeu (r. 192-195: *habitudinem ad Deum in ratione efficientis*) și instituie doar o distincție mentală (*intentionale tantum*) și nu una reală (*non re*). Aici putem recunoaște poziția lui Henri din Gand. Într-adevăr, el a negat orice deosebire reală între esența și existența lucrului, propunând între ele o simplă relație mentală, care explică atât modul în care noi cunoaștem aceste concepte, cât și modul în care Dumnezeu creează lucrurile. Aceasta înseamnă, pentru Henri, definirea existenței separate mental a fiecăreia, astfel încât Henri vorbește despre o *esse essentiae* (o ființă a esenței) și de o *esse existentiae* (ființă a existenței), pentru a sublinia că existența nu afectează niciodată esența și nu se poate predica despre ea, motiv pentru care C. König-Pralong¹³³ îl prezintă drept un bun interpret avicennian. Într-adevăr, Henri afirmă această teorie atât la nivelul intenției noastre de cunoaștere, cât și la nivelul intenției Creatorului:

Și prin acest mod a spus Avicenna că toate celelalte li se întâmplă esenței și quiddității lucrului prin care este ceea ce este prin sine. Dar nu pentru că esența și natura sunt altele decât lucrul chiar în realitate, făcând o compoziție reală cu el, ci pentru că sunt intenții în sine în afara intenției esenței, adică sunt conceptibile¹³⁴.

Alain de Libera în comentariul său la tratatul lui Dietrich (A. de Libera și C. Michon, *op. cit.*, p. 153), care susține că aceasta este poziția lui Dietrich. Propriu-zis, nu putea fi aceasta, dacă acceptăm datarea textului lui Iacob între 1293 și 1297 și a lui Dietrich în 1297. În spirit, desigur, pozițiile pot semăna, iar acest lucru este important din alt punct de vedere: acela că Siger este o premisă pentru Dietrich, transmițându-i, cum vom vedea, o parte a averroismului său.

¹³⁰ Godefroid de Fontaines, *Quodlibet*, 4, q. 2: ... *omnino sint idem secundum rem et differunt solum secundum raionem et modum intelligendi et significandi* ..., citat *apud* J. Wippel, *op. cit.*, p. 399.

¹³¹ Iacob din Viterbo, *op. cit.*, q. I, 2, r. 174-176: *alii vero ... ponunt quod esse difert ab essentia non solum ratione, sed amplius quam ratione, et quod esse dicit aliquid superadditum essentiae*.

¹³² Aegidius din Roma, *Theoremata de esse et essentia*, ed. E. Hocedez, *ed. cit.*, p. 19 r. 20 – p. 20 r. 3: *dicemus ergo sicut generatio facit scire materiam aliud esse a forma, sic creatio facit nos scire essentiam esse aliud ab esse. Nam sicut per se non generantur nec materia, nec forma, sed compositum ex his ex quibus componitur illud quod generatur, sic ab agente primo et supernaturali per se non creatur natura nec esse sed compositum ex natura et esse; et sicut generato composito generatur materia et forma, ita creato eo quod est, creatur essentia et esse*.

¹³³ C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 41: „Henri din Gand este fără îndoială cel mai bun exeget al lui Avicenna produs de latinitatea medievală. El a făcut efortul de a înțelege teoria avicenniană a esenței în propriul ei orizont intelectual, fără a o reduce la caricatura schițată de Averroes și Siger”.

¹³⁴ Henri de Gand, *Quodlibet*, III, q. 9: *Et per hunc modum ponit Avicenna quod essentiae et quidditati rei qua est id quod est secundum se accidunt omnia alia. Non quia sunt secundum ipsum re, essentia, et natura, aliae ab ipsa,*

Precum și:

Ființa nu este înțeleasă, așa cum spun aceștia, drept un lucru absolut diferit de esență, ci drept ceea ce reprezintă o altă intenție, întemeiată în esența lucrului ca în sursa de la care își are întreaga realitate, care nu este prin sine achiziționată în esență și nici nu este înlăturată de la ea, ci doar prin faptul că esența însăși este sau nu scopul operației divine¹³⁵.

La aceste trei orientări diferite se adaugă soluția pe care Iacob însuși o formulează, în care adăugarea lui *esse* la *essentia* ar putea rezulta din ansamblul tuturor relațiilor în care sunt prinse lucrurile reciproc (r. 222: *alii coniuncta*) și în lipsa cărora lucrurile nu ar putea fi gândite în act. Soluția este interesantă, deoarece ea deplasează distincția de la nivelul structurii ontologice a fiecărui lucru în parte și o proiectează la nivelul unui adevărat *fenomen al lumii* pe care îl înțelegem întrucât proiectăm global asupra lui o intenție:

Când se spune că lucrul este un fiind prin ceva supraadăugat, prin acest *supraadăugat* se înțelege tot acel ceva în lipsa căruia acel lucru despre care se spune că este un fiind nu se poate afla în act¹³⁶.

Același mediu pe care îl evocă Iacob este și cel căruia i se adresează Dietrich. Formulându-și teza proprie, el știe acum că are de răspuns la poziția conceptualistă, la cea semantică și la cea realistă. De aceea, gestul lui de a apela întrucâtva direct tratatul lui Toma poate fi considerat drept o reevaluare curajoasă a rădăcinilor latine ale problemei, dar și chestionare implicită a originilor grecești ale acestor modele ontologice.

*

Dominicanul german Dietrich din Freiberg era la Paris între anii 1281 și 1293 și a asistat, probabil, la disputele quodlibetice ale celor trei magiștri. Toma și chiar Siger începeau să devină în acei ani o amintire care determina chipul fiecăruia dintre ei să treacă tot mai mult de la personajul istoric spre simbolul cu care comunitatea intelectuală prefera să îl invoce: Toma este tot mai mult un reprezentant prestigios al dominicanilor, pe care aceștia sunt sfătuiți de documentele ordinului tot mai frecvent să îl apere doctrinar¹³⁷, în vreme ce Siger devine tot mai mult un simbol al averroismului condamnat dar, fatalmente, simplificat. Pentru Dietrich, susținătorii dezbaterei sunt cei trei amintiți mai sus, împreună cu alții pe care îi vom aminti mai jos, ceea ce nu îl împiedică pe autor să revină la Toma ca la o sursă a distincției reale.

Totuși, universul spiritual al lui Dietrich este radical diferit de teologia tomistă, atât de mult încât diferențele ne fac să ne întrebăm dacă omonimia titlurilor celor două tratate *De ente et essentia* corespunde cu adevărat unui dialog filosofic sau dacă întâmpinăm în sine o pură echivocitate datorată unor asumptions diferite. Nu are, în răspunsul la această întrebare, nici o importanță faptul că și Toma și Dietrich invocă aceeași bibliotecă și sunt amândoi teologi creștini: modul în care ei folosesc textele primare (*Metafizica* și *Despre suflet* ale lui Aristotel, *Metafizica* lui Avicenna, și mai ales *Liber de causis*) și în care gândesc raportul sufletului cu Dumnezeu diferă atât de mult încât va trebui să răspundem deschis acestei întrebări după ce vom analiza tratatul lui Dietrich.

facientia realem compositionem cum ipsa, sed quia sunt intentiones secundum se extra intentionem essentiae vel conceptibiles. – apud C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 67.

¹³⁵ Henri de Gand, *Quodlibeta*, XI, 3: [...] *esse non, ut illi dicunt, res altera absoluta ab essentia, sed ut id quod est altera intentio fundata in essentia rei ut a qua habet omnem suam realitatem, quae non acquiritur per se in essentia nec tollitur ab ea, sed solum per hoc quod ipsa essentia est vel non est terminus operationis divinae.* – C. König-Pralong, *op. cit.*, p. 80.

¹³⁶ Iacob din Viterbo, *op. cit.*, r. 264-265: *cum dicitur res est ens per aliquid superadditum, per hoc superadditum intelligitur omne illud sine quo illa res, quae dicitur ens, inveniri non potest actu.* O opinie asemănătoare formulează Iacob în jurul anului 1293 în *Quodlibeta*, I, q. 4, în Jacobi de Viterbio O.E.S.A., *Disputatio prima de quodlibet*, ed. Eelko Ypma, ed. Augustianum, 1967, p. 43 și 47-49, tradusă de A. de Libera și C. Michon, *op. cit.*, p. 235 sqq.

¹³⁷ R. Imbach, *Gravis iactura ...*, ed. cit., p. 389, care citează un document contemporan cu Dietrich din *Monumenta ordinis fratrum praedicatorum historica*, 3, Roma, 1898, p. 199, 1-11: *Cum venerabilis vir memoriae recolendae fr. Thomae de Aquino ...nec sit aliquatenus tolerandum quod de ipso vel scriptis eius aliqui irreverenter et indecenter loquantur ...*. Totuși, autorul articolului remarcă (*ibidem*, p. 390) faptul că nu se cunoaște nici un document dominican de reacție la critica deschisă a lui Dietrich, care a ocupat la rândul său funcții înalte în ordin după scrierea tratatului.

Universul spiritual al lui Dietrich a fost strălucit și clarificator analizat de K. Flasch¹³⁸, de R. Imbach¹³⁹ și de A. de Libera¹⁴⁰. Dietrich este un filosof care construiește universul pornind de la un concept central: intelectul. În acest concept se adună mai multe surse de autoritate și ele sunt interpretate original și uneori departe de intenția lor originală, astfel încât ele formează o concepție sintetică despre Dumnezeu, om și creație. Aceste surse sunt: teoria aristotelică a intelectului agent și a celui posibil (care sunt trecute prin filtrul neoplatonismului atât de mult încât se resemnifică aproape complet), teoria participăției ierarhice de inspirație procliană, critica adresată de Averroes lui Avicenna privind doctrina ființei, teologia subiectivității de inspirație augustiniană și mai ales propozițiile din *Liber de causis* privind descendența inteligenței și natura ei de primă ființă creată.

Aceste surse, pentru a nu le aminti decât pe cele mai frecvente, construiesc ceea ce Alain de Libera a numit „gestul inaugural al misticiei renane”¹⁴¹, iar K. Flasch a analizat drept un subtil transfer al unor teorii peripatetice greco-arabe și augustinene spre Meister Eckhart¹⁴², cu care nici unul dintre cei doi exegeți nu se îndoieste că Dietrich s-ar fi întâlnit atât personal, cât și în interiorul unui climat intelectual comun. Acest gest este exprimat propriu zis de Dietrich în *Introducerea* la tratatul său *Despre viziunea beatifică*, într-un pasaj care urmează imediat după un elogiu al principiului continuității ierarhiei lumii unde sunt citați abundant Proclus și Dionisie¹⁴³:

Acest lucru (*viziunea beatifică* – n.n.) trebuie să se petreacă potrivit cu ceea ce Dumnezeu suprem a sădit în natura noastră, fiindcă prin acest principiu aflat în noi accedem în mod maxim la o conformitate divină și la o anumită lipsă de mediere față de Dumnezeu, fiindcă noi chiar am fost făcuți după imaginea și asemănarea lui Dumnezeu, iar acesta este aspectul nostru intelectual, care se împarte, conform lui Augustin, în *Despre Treime*, XIV, 13-14 și XV, 63 în două: o parte, prin care noi ne convertim în chip intelectual la cele intelectuale, prin primirea unei forme exterioare în cugetare, și alta, care în *străfundul* – pentru a mă folosi de cuvântul lui – și în profunzimea minții fulgeră în chip intelectual, din care se naște, ca dintr-un principiu originar și izvorâtor acel lucru care este împlinit prin cugetarea exterioară de noi în chip intelectual. Acesta este acela pe care, chiar dacă cu alte cuvinte, dar fără a se deosebi ca sens, îl găsim la filosofi, care deosebesc în facultatea noastră intelectuală intelectul activ de cel posibil, astfel încât intelectul activ este același lucru cu profunzimea minții de la Augustin, iar intelectul posibil de la filosofi același lucru cu facultatea cugetătoare exterioară de la Augustin. Acest lucru reiese din faptul că tot ce a tratat vreodată Filosoful despre intelectul agent și cel posibil se verifică în privința profunzimii minții și a facultății cugetătoare exterioare de la Augustin și invers.

Fragmentul unește, evident, continente diferite, dar deschide un nou orizont gândirii. De fapt, Dietrich are în vedere ceva ce nu numește în acest text: el nu operează nici cu intelectul agent al lui Aristotel, nici cu profunzimea sufletului individual al lui Augustin, ci investește ambele concepte cu atributele ierarhice ale inteligenței neoplatoniciene. Din acest motiv, tot ceea ce înseamnă proveniență din Dumnezeu în creaturi este operație a acestei inteligențe universale, iar

¹³⁸ K. Flasch, *D'Averroes à Maître Eckhart. Les sources arabes de la „mystique” allemande*, Édition J. Vrin, Paris, 2008, cap. „Dietrich de Freiberg, une nouvelle métaphysique”, p. 86-117.

¹³⁹ R. Imbach, *Gravis iactura...*, ed. cit.

¹⁴⁰ A. de Libera, *Mistica renană, de la Albert cel Mare la Meister Eckhart*, traducere C. Bădiliță, Editura Amarcord, Timișoara, 1997, cap. „Dietrich din Freiberg”, pp. 89-122.

¹⁴¹ A. de Libera, op. cit., p. 107.

¹⁴² K. Flasch, op. cit., p. 114.

¹⁴³ Dietrich din Freiberg, *Despre viziunea beatifică, Introdúcere*, r. 32 sqq: Hoc enim necesse est fieri secundum id, quod supremum Deus in natura nostra plantavit, quoniam hoc principio in nobis maxime ad divinam conformitatem et quandam immediationem ad Deum accedimus, quo etiam ad imaginem Dei et similitudinem facti sumus, et hoc est intellectuale nostrum, quod secundum Augustinum XIV De Trinitate c. 13 et 14 et I. XV c. 63 in duo dividitur: unum, quo exteriore cogitationis informatione circa intellectualia intellectualiter versamur, aliud autem, quod in abstruso, ut verbo eius utar, et in abdito mentis intellectualiter fulget, ex quo tamquam ex originali et fontali principio nascitur hoc, quod exteriore cogitatione intellectualiter a nobis agitur. Istud est, quod quamvis verbis aliis, non tamen in sententia discrepans invenimus apud philosophos, qui distinguunt in intellectuali nostro intellectum agentem ab intellectu possibili, ut idem sit intellectus agens apud philosophos, quod abdítum mentis apud Augustinum, et intellectus possibilis apud philosophos idem, quod exterius cogitativum secundum Augustinum. Quod ex eo patet, quod, quidquid umquam Philosophus tractavit de intellectu agente et possibili, totum verificatur de abdítum mentis et exteriore cogitativa secundum Augustinum et e converso.

mecanismul de generare a tuturor ființelor reale are la bază modul în care această inteligență contemplă natura divină, ceea ce ne amintește frapant de modul în care Plotin pune contemplarea la baza generării ierarhiei, în tratatul *Despre contemplare (Enneade, III, 8)*. Viziunea beatifică a omului înseamnă atingerea acestei origini intelectuale supreme, iar în felul acesta nu suntem departe de binecunoscuta teză eckhartiană „Dumnezeu este înțelegere”¹⁴⁴. Inteligența universală este „prima dintre lucrurile create” (reluând cu un sens original celebra propoziție 4 din *Liber de causis*), astfel încât în ea are loc atât accesul omului la Dumnezeu, cât și accesul omului la întreaga realitate.

Asemenea afirmații înseamnă, pentru R. Imbach, „așezarea pe o nouă cale a relației dintre ființă (*Sein*) și gândire (*Denken*)”¹⁴⁵. Pentru K. Flasch, ea înseamnă descoperirea funcției constitutive a gândirii omenești, anunțând *mutatis mutandis* kantianismul¹⁴⁶. Pentru A. de Libera, ea înseamnă „ceea ce filosofia germană modernă a numit metafizica spiritului”¹⁴⁷. Toate aceste afirmații au o gravitate imensă, în sensul în care este acum limpede că, analizând ontologia lui Dietrich, sondăm una dintre cele mai importante ramuri ale dezvoltării întregii metafizici occidentale. În fond, afirmând o unitate a ființei cu gândirea, Dietrich reușește să reia într-o formă personală, cu ajutorul și cu premisele neoplatonicienilor, pariul eleat și să îl transmită unei tradiții care se dezvoltă în modernitate. Ideea centrală a acestei construcții personale a magistrului dominican este aceea că actul contemplației intelectuale poate determina în om manifestarea inteligenței universale care îl poate uni cu originea sa și îi poate dezvălui simultan sensul întregii realități. Intelectul-ființă al neoplatonicienilor devine aici sursă a funcției constitutive a minții omenești, în sensul în care, în tratatul *Despre originea realităților predicamentale*, vedem cum intelectul își construiește obiectul cunoașterii, își instituie *real* inteligibilul, întrucât gândirea este act de producere a realității și expresie a „difuziunii de sine (*diffusivum sui*)” a transcendenței. Această „noetică speculativă”¹⁴⁸ face ca intelectul cunoscător să devină „oarecum toate lucrurile” (parafrazându-l pe Aristotel, în *Despre suflet*, III, 8) și să le producă în sens intelectual.

Dacă traducem în termenii disputei expuse în paginile anterioare, aceasta înseamnă indicarea unui cadru filosofic în care se poate, într-adevăr, afirma faptul că *forma dat esse*, în sensul plenar de care s-a ferit Toma, adică în sensul în care forma inteligibilă sau esența lucrului dă ființa lucrului pentru că este această ființă în mod originar. La rândul ei, devenirea lumii nu este altceva decât manifestarea acestei inteligențe care face ca esențele să devină în propria lor procesualitate reale, atingându-și ființa particulară. Firește, într-un asemenea sistem, *esse* și *essentia* nu se mai pot deosebi, ceea ce nu înseamnă totuși un argument adus în dispută, nici instituirea unui dialog filosofic, ci doar precizarea unor presupoziii filosofice noi față de tomism.

Atât A. de Libera, cât și R. Imbach¹⁴⁹ formulează rezerve metodologice în a folosi acest fundament teoretic pentru a înțelege dialogul lui Dietrich cu Toma, de vreme ce acest dialog are loc, și într-un tratat și în altul, folosind metoda analizei modului de semnificare a termenilor. Acest fundament poate fi, credem, totuși folosit pentru a înțelege modul în care Dietrich își gândește unitar problema, dar mai ales pentru a înțelege motivul pentru care tradiția tomistă a distincției reale a putut fi criticată în alt secol de autori care au putut prelua o parte a fundamentelor asumate de dominicanul german. Să reconstruim, așadar, pașii tratatului lui Dietrich, pentru a vedea în cele din urmă ce din viziunea sa filosofică expusă anterior se regăsește aici.

¹⁴⁴ Pentru formula *Deus est intelligere*, vezi Eckhart, *Predica pariziană I, Dacă în Dumnezeu este identică ființa și înțelegerea*.

¹⁴⁵ R. Imbach, *Gravis iactura ...*, ed. cit., p. 370.

¹⁴⁶ K. Flasch, *Kennt die mittelalterliche Philosophie ...*, ed. cit.

¹⁴⁷ A. de Libera, *op. cit.*, p. 96. Urmărind o asemenea filieră, Ștefan Vianu a reconstituit pe etape evoluția unei asemenea metafizici până la Hegel: cf. Șt. Vianu, *Metafizica spiritului, de la Aristotel la Hegel*, București, Editura Humanitas, 2005, cu un interesant capitol dedicat lui Dietrich și teoriei emanației intelectuale.

¹⁴⁸ A. de Libera, *op. cit.*, 95

¹⁴⁹ Pentru amândoi autorii, cf. A. de Libera și C. Michon, *op. cit.*, p. 136.

Tratatul are două părți, dintre care prima face o analiză a câtorva cupluri terminologice ale ontologiei, iar al doilea se ocupă de respingerea efectivă a distincției reale dintre *esse* și *essentia*. Sensul convergent al primei părți are în vedere argumentarea unei teze unice: semnificarea faptului că un lucru este și a ceea ce el este au loc unitar. Această teză, putem deja remarca, deține o presuposiție nerostită: limbajul determină esența să ne facă prezență ființa unui lucru, limbajul dezvăluie „este”-le fiecărui fiind. Iată, cu riscul simplificării, cele mai generale teze ale magistrului Dietrich:

I, 1: În limbă, *ens* (fiindul) semnifică întreaga esență a lucrului, care cuprinde împreună, dar în sensuri diferite, substanța și accidentele lucrurilor. Afirmția se bazează pe faptul că substanța este ceea ce este prin esența sa, iar accidentul este ceea ce este prin raportare la substanța lui, de vreme ce natura sa constă în a avea esență într-un altul. De aceea, *ens* și *entitas* se referă la același lucru, dar unul semnifică concret, celălalt abstract.

I, 2-4: În limbă, termenul *quid* (ceva) nu se raportează la fel la *quiditas* (*quid*-itate) ca raportul precedent dintre *ens* și *entitas*. *Quid* exprimă esența integral, dar într-un sens universal, iar *quidditas* semnifică doar formal „pe acela prin care lucrul este în mod esențial”. Situația aceasta este clară prin exemplul distincției dintre termenii alb și albiciune, unde alb este un *quid*, iar albiciunea este *quidditas*. Deși ambii termeni se referă la același lucru și anume la faptul de a fi alb, totuși o fac diferit, deoarece *alb* trimite la o calitate care este în mod necesar atașată unui subiect, pe când *albiciunea* exprimă această calitate fără un subiect. Semnificarea aceluiasi lucru de către cei doi termeni are loc dacă considerăm semnificarea în sens *propriu*, asemenea modului în care semnifică părțile de vorbire separate între ele. Semnificarea diferită de către cei doi termeni are loc dacă considerăm semnificarea în sens *general*, asemenea modului în care semnifică părțile de propoziție legate într-un enunț. Așadar, *quiditatea* semnifică lucrul doar în sens formal, de aceea *ens* și *entitas* nu întrețin același raport ca și *quid* și *quidditas*.

I, 5. În limbă, termenii *esse* și *essentia* sunt la fel ca primul cuplu (*ens/entitas*) și diferă de al doilea (Am putea înțelege: iluzia separației lor vine din asemănarea greșită cu al doilea cuplu.) Ei semnifică același lucru, dar diferă în modul de semnificare, întrucât primul termen semnifică așa ca un verb ceea ce al doilea semnifică așa ca un substantiv. Ambii termeni semnifică în sens abstract, cu diferența că *esse* semnifică prin modul actului, pe când *essentia* „prin modul substanței asociate calității”.

Până aici, Dietrich a făcut un pas: a arătat că limba nu trimite la nici o diferență reală între *esse* și *essentia*, ci doar că diferențele sunt instituite ca fapte de limbaj prin gradul de abstratizare cu care este numit fiindul. Urmează al doilea pas, în care autorul argumentează faptul că cei doi termeni se implică unul pe celălalt integral: paragraful 6, care afirmă faptul că *esse* semnifică întotdeauna în întregime *essentia* și care argumentează în patru moduri, arătând: 1) faptul că prin rostirea ființei „lucrul se îndepărtează de nimic”, iar această „îndepărtare” angajează întreaga lui esență; 2) faptul că cel mai intim aspect al esenței este faptul că ea este, iar dacă nu ar fi așa, atunci *esse* ar fi pentru ea un accident; 3) simplitatea, noblețea și primordialitatea în creație a ființei (citând *Liber de causis*, prop. 4) impun identitatea ei cu esența, fără care și-ar pierde aceste atribute; 4) natura maximală a cauzalității lui *esse* (în triada neoplatoniciană *esse, vivere, intelligere*) presupune ca ea să explice integral ceea ce cauzează, pentru a nu trebui făcut apel la un nou principiu cauzal.

Această primă parte a textului se încheie cu o exegeză pe Boethius și pe *Liber de causis* care argumentează tezele de mai sus, cu un paragraf care dezvoltă aceste argumente în direcția terminologiei lui Gilbert și cu o încheiere care exemplifică termeni analogici celor discutați. Până în acest moment, analiza de limbaj a confirmat, dar nu a implicat deschis presuposițiile metafizice anterioare, poate doar cu excepția presuposiției privind faptul că limba, într-adevăr, prin structurile ei semantice, manifestă realul. Și totuși, putem îndrăzni să remarcăm un fapt care ni se pare important la capătul acestei expuneri a primelor argumente: presuposițiile metafizice ale lui Dietrich se regăsesc în aceste analize semantice cel puțin dintr-un punct de vedere, și anume din acela că, tot așa cum inteligența universală accesată de om atinge toate realitățile doar după modul ei propriu, adică *intelectual*, tot așa semnificarea realizată de *ens* și *essentia* are loc în sens exclusiv *abstract*. Altfel spus, argumentele lui Dietrich nu vor să spună că gândirea instituie ființa (ar fi

atunci un banal solipsism sau un argument ontologic¹⁵⁰ stângaci mascat), ci faptul că gândirea omului are posibilitatea de a manifesta în ea fluxul inteligenței universale construind prin esențele vehiculate în ea semnificația intelectuală a ceea ce este. Numai așa putem înțelege primul și principalul contraargument îndreptat împotriva lui Toma:

II, 1, 5: ... când înțeleg esența omului, o înțeleg ca pe ceva necompus, în care nu există nici adevăr, nici falsitate. Înțelegând însă chiar faptul că omul este, îl înțeleg tot pe el, dar printr-un mod care aparține compusului, în care este vizat adevărul sau falsul. (...) 8. ... dacă omul nu există, este falsă și propoziția *omul este om*. Nu doar propoziția *omul este*, ci și *omul este om*, tot așa cum este falsă propoziția *omul raționează* dacă omul nu există, tot așa cum, dacă ni s-ar permite să reducem propoziția *omul este om* la propoziția *omul umanizează*, ea ar fi falsă dacă omul nu există¹⁵¹.

Teza acestui argument revine la faptul că, în general, conceperea unei esențe necompuse din formă și materie și conceperea existentului care îi corespunde se referă la același lucru, dar în moduri diferite. Esența omului umanizează tot așa cum ființa ființează. Când copula „*se ține de partea predicatului*” (II, 1, 8), propoziția semnifică întotdeauna sub modul actului. De aceea, deși Dietrich nu comentează, ci doar citează exemplul tomist, a-ți imagina un *phoenix* înseamnă a-i da o ființă actuală în orizontul minții, dar nu a-i concepe esența în pura ei universalitate desprinsă de conceptul de existență. Firește, acest argument nu ar putea fi funcțional dacă în spatele lui nu ar sta ontologia lui Dietrich pe care am schițat-o, în câteva linii generale, mai sus: inteligența supremă, înțeleasă ca intelect actualizator și identificată cu ființa forțează esența să se prezentifice, să devină actuală sub un mod sau altul. Or, aceasta înseamnă a gândi: a activa modul cel mai intim de manifestare a realului. În consonanță cu analiza din prima parte a tratatului, orice *ens* este un *quid* și reciproc, chiar dacă sunt moduri de semnificare diferite. Știm că Dietrich spune literal acest lucru în debutul tratatului *Despre quidditatea fiindurilor*, un tratat scris tot ca o replică la ontologia tomistă și care este construit analogic planului tratatului *Despre fiind și esență* al lui Toma, așa cum a remarcat unul dintre editorii săi, A. Maurer¹⁵². Dietrich spune:

... *Fiindul și ceva-ul*, chiar dacă potrivit extensiei lor și consistenței lor conforme supozițiilor sunt reciproc convertibili – căci nimic nu este fiind, dacă nu este ceva, și nimic nu este ceva, care să nu fie un fiind – se deosebesc totuși potrivit rațiunilor proprii, în sensul în care Filosoful a deosebit în cele despre demonstrație, în *Analiticele Posterioare*, întrebarea *dacă este* de întrebarea *ce este*.¹⁵³

Se impune, credem, firesc, o precizare a valabilității regulii, tocmai pentru a o întări. Ea se aplică peste tot unde ființa se manifestă, dar tocmai pentru ca această manifestare să fie posibilă, ar fi contradictoriu ca ea să se aplice și intelectului agent (în accepția pe care freiburghezul o dă conceptului) de vreme ce el este orizontul în care are loc această convertibilitate. În fond, tradiția peripatetică îi putea oferi exemple de *ens* care nu sunt un *quid*, iar primul gând care ne poate veni în

¹⁵⁰ Folosim expresia „argument ontologic” în sensul argumentului criticat de Kant în *Critica rațiunii pure*. Am susținut în altă parte (*Sfântul Anselm și conceptul ierarhiei*, Iași, Polirom, 2003) faptul că argumentul kantian nu atinge argumentul anselmian, deoarece Kant critică pretenția rațiunii de a institui o realitate prin folosirea existenței ca predicat, în vreme ce Anselm remarcă diferența dintre conștiința posibilității unui fapt și conștiința existenței ei, construind un concept propriu de Dumnezeu, în linia neoplatonismului latin. Aici ne frapază asemănarea dintre Anselm și Dietrich, întrucât amândoi susțin faptul că rațiunea semnifică existența într-un sens în care această semnificare este total diferită de semnificarea unei posibilități absolute.

¹⁵¹ Dietrich din Freiberg, *Despre fiind și esență*, II, 5 și 8: *Intelligendo autem ipsum hominem esse iam intelligo illud idem, sed per modum complexi, in quo attenditur veritas vel falsitas. Unde non est inconueniens aliquid intelligere per modum incomplexi non intelligendo ipsum per modum complexi. 8. ...homine non existente ista est falsa “homo est homo”, et non solum illa “homo est”, sed etiam ista “homo est homo”, sicut ista est falsa “homo ratiocinatur” homine non existente, sicut etiam ista, si sic liceret hanc, scilicet “homo est homo”, resolvere in istam “homo hominat”, esset falsa homine non existente.*

¹⁵² A. Maurer, *The De Quidditatibus entium of Dietrich of Freiberg and its criticism of Thomistic Metaphysics*, în *Medieval Studies*, vol. XVIII, 1956, p. 175.

¹⁵³ Dietrich din Freiberg, *Despre quidditatea fiindurilor*, *Introd.*, 2: ... *ens et quid, quamvis secundum utriusque eorum latitudinem et continentiam secundum supposita convertantur ad invicem - nihil enim est ens, quod non sit aliquid, et nihil est aliquid, quod non sit ens -, differunt tamen secundum suas proprias rationes, secundum quod etiam Philosophus distinguit in demonstrativis in libro Posteriorum quaestionem, si est' a quaestione, quid est'.* A. de Libera, care citează și el (A. de Libera și C. Michon, *op. cit.*, p. 149) prima propoziție din acest pasaj, subliniază aici continuarea teoriei semantice a lui Siger din Brabant, dar și un spirit heideggerian al afirmației conform căreia esența are forța de a manifesta ființa ca fiind mereu ceva.

minte este intelectul posibil în accepție aristotelică și averroistă¹⁵⁴. Dar este intelectul agent, așa cum îl înțelege Dietrich, o ființă care nu este ceva? Dragoș Calma¹⁵⁵ a arătat recent modul în care, printr-un transfer operat sub etape discrete, de la Averroes la Dietrich din Freiberg, conotația expresiei *intelligendo se intelligit alia*, inspirată din *Liber de causis* și folosită pentru a explica în peripatetismul medieval cunoașterea de sine a intelectului aristotelic, a suferit câteva conotații fundamentale. Ea a trecut treptat, prin alunecări semantice sesizabile, de la aplicarea ei asupra intelectului omenesc în general la aplicarea ei strictă asupra intelectului agent, la Dietrich din Freiberg. Treptat, această cunoaștere de sine începe să aibă o natură autosuficientă, să nu mai aibă nevoie de speciile sale inteligibile pentru a se cunoaște pe sine. De la această natură cunoscătoare autonomă, Dietrich decide trecerea spre afirmarea intelectului agent ca sursă a existenței tuturor realităților, în *Despre intelect și inteligibil*¹⁵⁶, pentru ca în *Despre viziunea beatifică*, I, el să dea formula memorabilă „*ipse per suam essentiam sit exemplar totius entis in eo quod ens et secundum hoc sit intellectualiter totum ens (s.n.) – el, prin esența sa, este modelul întregii ființe ca ființă și în acest sens este întreaga ființă în sens intelectual*”.

Putem interpreta adverbul *intellectualiter* ca pe o restricție? Într-un sens da, probabil în sensul în care intelectul agent nu este, totuși, Dumnezeu. Dar într-un sens nu, fiindcă el se aplică numai intelectului agent, ca mod propriu, fără a afecta ceea ce el este (adică *totum ens*), fiindcă intelectul agent este aici model al ființei *în măsura în care este ființă*. Deși nu am putut identifica în opera lui Dietrich un enunț care să indice *expressis verbis* că intelectul agent ar fi un *quid* determinat, credem totuși că este întemeiat să reținem această tensiune, dintre natura creată a intelectului agent și faptul că el dă mediul apariției oricărui *quid* (în spiritul celebrei expresii din *Liber de causis*, p. 137, care admitea medierea inteligenței în creație).

Intelectul agent este, putem spune, orizontul ineputabil pe care orice *ens/quid* îl manifestă și la care el participă. În acest fel putem orienta înțelegerea celui de-al doilea contraargument al lui Dietrich. El spune: admitem trei sensuri ale participației și ne întrebăm în care din ele participă creatura la Creator. Într-un sens a participa înseamnă a primi ceva din afară și acesta este sensul transcendent a creației. În al doilea, a participa ar putea fi înțeles în sensul că esența este un substrat iar existența este forma ei, ceea ce ar contrazice complet presuposițiile de mai sus. Este evidentă sursa acestei teze exact în pasajul pe care l-am citat mai sus din Aegidius din Roma¹⁵⁷:

Dietrich, *De ente et essentia*, II, 2, 3: *Participația se poate înțelege în alt sens, adică după cum esența, care are rolul de supozit, primește ceva din altă parte, care face un compus împreună cu esența. - Alio modo potest intelligi participatio, ut videlicet supposita essentia rei recipiat aliquid aliunde, quod cum essentia faciat aliquam compositionem.*

Aegidius din Roma, *Theoremata de esse et essentia*, V, p. 19 r. 20-21: *Să spunem, așadar, că, tot așa cum generarea ne face să știm că materia este altceva decât forma, tot așa creația ne face să știm că esența este deosebită de formă. -dicemus ergo sicut generatio facit scire materiam aliud esse a forma, sic creatio facit nos scire essentiam esse aliud ab esse.*

¹⁵⁴ Aristotel, *Despre suflet*, III, 4-5. Am amintit acest exemplu tocmai pentru că era cel mai disponibil pentru Dietrich. Dar tradiția antică și medievală dispune de un exemplu și mai elocvent de „ființă fără quidditate”, și anume conceptul diafanului, pe care Anca Vasiliu îl numește exact cu termenii „ființei fără quidditate”, în Anca Vasiliu, *Despre diafan, imagine, mediu, lumină în filosofia antică și medievală*, traducere de I. Antoniu, Iași, Polirom, 2010, p. 152 și p. 290. Sau, la fel, poate fi amintit conceptul receptacolului platonician din *Timaios*, binecunoscut lumii medievale.

¹⁵⁵ D. Calma, *La connaissance réflexive de l'intellect agent. Le premier averroïsme et Dietrich de Freiberg*, în J. Biard, D. Calma, R. Imbach, *Recherches sur Dietrich de Freiberg*, Brepols, 2009, pp. 63-105. La finele articolului, autorul editează un comentariu latin anonim anterior lui Dietrich, pentru a sprijini teza continuității alunecării semantice.

¹⁵⁶ Dietrich din Freiberg, *Despre intelect și inteligibil*, II, 39: *quidquid aliud intelligit, non intelligit nisi per essentiam suam secundum modul propriae suae essentiae.*

¹⁵⁷ Identificarea acestui argument ni se pare argumentabilă, deși ea nu este amintită în analiza lui A. de Libera (*op. cit.*, p. 160, care spune doar că și Henri din Gand ar fi respins argumentul) iar R. Imbach (*op. cit.*, p. 393) recunoaște aici o teză fundamentală tomistă și trimite în comun la Thomas din Sutton, *De esse et essentia* și la Aegidius, *Theoremata...*, q. 9 (*Nam quicquid participat aliquo est aliquid aliud praeter illud – căci orice participă la un altul este altceva decât el*); să remarcăm faptul că ultima formulă corespunde într-un mod mai general cu enunțul lui Dietrich decât formula din capitolul V.

În al treilea sens, cel etimologic, a participa înseamnă a lua parte la un altul: aceasta înseamnă faptul că ființa din Dumnezeu se manifestă în creatură și că intelectul activ are puterea de a împlini acest lucru tocmai grație identității dintre *esse* și *essentia*.

Al treilea argument se opune unei teze identificate de R. Imbach la Jean de Paris¹⁵⁸, care evocă de fapt un avicennism extrem, în care existența chiar este accidentul esenței. Pasajul discutat este din *Despre Treime* a lui Hilarius din Poitiers, iar argumentul este respins de Dietrich (în același ton pe care l-a folosit Toma, în *Summa theologiae*, Ia, q. 3, a. 4) prin înțelegerea termenului *accidens* ca un fapt petrecut în mod esențial esenței, iar nu ca pe o adăugire contingentă.

În fine, ultimul argument, pe care A. de Libera îl identifică la Aegidius din Roma¹⁵⁹: dacă un termen poate fi înțeles în opoziție cu altul, ei nu pot fi identici. Dar conform analizei modului în care semnifică cei doi termeni, ei nu pot fi opuși, întrucât o esență creată implică faptul ei de a fi.

Tratatul lui Dietrich se poate reduce, astfel, la o idee centrală, prin care semnificarea ființei și esenței au loc mereu împreună, chiar dacă sub moduri de semnificare diferite. Acest fapt este dovedit prin analiza semantică și este analogic cu presuposițiile metafizice ale lui Dietrich. Faptul că Dietrich nu își folosește explicit aceste presuposiții pentru a-și argumenta poziția ne dă dreptul să afirmăm că, într-adevăr, există un dialog filosofic cu tomismul, pe terenul semanticii (cu atât mai mult cu cât terenul pare să fi fost pregătit de Albert, prin tratatul său *Despre quiditate și ființă*). Chiar dacă pe acest teren argumentele lui Dietrich sunt convingătoare, cele două modele metafizice nu comunică foarte mult: în fond, cel tomist vorbește despre insondabilitatea existenței care rămâne un dar divin, Dietrich vorbește de participare intelectuală a omului la nașterea existenței din esență, dar presuposițiile despre natura subiectivității și a accesului acesteia la misterul divin diferă radical.

*

Putem relua acum, în urma acestei incursiuni în polemica medievală a ființei și a esenței, cele patru motive de interes pe care le-am schițat la începutul studiului nostru.

1. Simpla analiză a pozițiilor diferite dovedește că imaginea centrală a tomismului în discuția asupra ființei și esenței este inconsistentă. De fapt, avem de-a face în această dezbatere cu memorarea latină a criticii adresate de Averroes lui Avicenna, astfel încât această „memorare” asumă fundamentul boethian, plasează autorii scolastici mai aproape sau mai departe de cei doi arabi și înregistrează eforturile lor de a produce modele ontologice noi și tot mai diverse. Cu acest ultim tip de efort, ei părăsesc cadrul arab al discuției, dar se despart și de limitele, tot mai îndepărtate acum, ale aristotelismului original, interpretându-i conceptele în spiritul neoplatonismului lui Proclus sau al celui din *Liber de causis*. Această diversificare a metafizicilor este originea dezbatelor moderne, în sensul în care, se știe foarte bine, semantica modistă este o rădăcină a filosofiei analitice, tomismul își continuă ascensiunea în secolele viitoare ca atare, iar spiritualismul renan este un fundament cunoscut a ceea ce fusese amintit mai sus ca filosofie germană a spiritului. Disputa asupra celor doi termeni a continuat în deceniile următoare cu construcții metafizice impresionante, de la Ockham la Buridan, la Scotus, la Pierre de Jean Olivi, chiar dacă dimensiunile și scopurile modeste ale acestui studiu nu ne îngăduie să ne dedicăm unei analize consistente a acestora.

2. Dacă „*nimic nu ne oprește să ne imaginăm*”¹⁶⁰ ca Engelbert Krebs i-a prezentat tânărului Heidegger acest tratat, totuși nimic nu atestă un asemenea eveniment. Dar există două aspecte sub care continuitatea tematică dintre cei doi filosofi este de neocolit.

Primul aspect este că amândoi critică distincția reală dintre *esse* și *essentia*, punând-o, unul, la originea ocultării intuiției origine a ființei grecești, altul, la originea unei „grave lovitură aduse adevăratei doctrine” creștine. Principalul contraargument cu care ei critică această poziție este unul asemănător: ei identifică problema la nivelul discuției asupra „modului în care efectivitatea unei ființări se raportează la realitatea ei”¹⁶¹. Heidegger, după ce evaluează diferitele poziții scolastice ale disputei, atât cât medievistica timpului său îi pune la dispoziție, dorește să identifice cauza

¹⁵⁸ Alias Jean Quidort, în R. Imbach, *Gravis iactura...*, ed. cit., p. 395.

¹⁵⁹ A. de Libera și C. Michon, op. cit., p. 161.

¹⁶⁰ A. de Libera și C. Michon, op. cit., p. 138.

¹⁶¹ M. Heidegger, op. cit., p. 140.

apariției istorice a distincției reale între *esse* și *essentia*. Pentru aceasta, el realizează un „*recurs la atitudinea producătoare a Dasein-ului față de ființare*”¹⁶² și remarcă faptul că această atitudine producătoare naște sensul (latin?) al conceptului de οὐσία, atitudine a cărei trăsătură fundamentală este faptul că οὐσία este „*disponibilă oricând în vederea utilizării*”, ceea ce exprimă o „*unilateralitate de neîndurat*”¹⁶³. Chiar și pentru un simplu amator nespecializat al lecturilor din Heidegger, așa cum se mărturisește a fi autorul acestor rânduri, centralitatea acestei teze în textul din 1927 este o evidență, pe deplin coerentă cu analiza pe care J.-Fr. Courtine¹⁶⁴ o dedică evoluției latine a sensului termenului οὐσία, dar coerentă textual și cu al doilea sens al participației din al doilea argument respins de Dietrich, pe care l-am recunoscut într-o afirmație a lui Aegidius din Roma: că esența ar fi un substrat căreia existența îi dă actualitate, așa cum face forma cu materia.

Al doilea aspect constă în faptul că amândoi țin de o familie de gândire comună, cu rădăcini în neoplatonismul antichității târzii și în cel arab, care trece prin „școala de la Köln” a lui Albert cel Mare, prin Dietrich și Eckhart, prin Jacob Böhme, apoi prin filosofia germană a spiritului. Ceea ce unește această gândire este miza legată de faptul că identitatea dintre ființă și inteligență face ca ființa să se manifeste nepuizabil și să se reflecte *ca inteligență* în ființarea prezentă, exprimând integral, chiar sub forma misterului, propriul inexprimabil. Dacă critica heideggeriană la adresa întregii filosofii medievale are la rândul ei rădăcini într-o atitudine medievală, atunci ea nu se mai poate aplica întregului ei obiect, ci doar părții pe care o vizase și originea ei medievală. Mai mult, dacă disputele medievale preconțin critica lor contemporană, înseamnă că ele trebuie revizitate pentru a putea depăși însuși impasul pe care îl aduce în lumea contemporană o asemenea critică. Firește, această afirmație poate fi explicată doar prin trufia de neiertat a medievistului, care vrea să atragă atenția asupra obiectului lui de studiu. Tocmai de aceea, analiza unei asemenea mari familii de gândire nu poate fi rolul acestui studiu și ea nici nu este pe măsura capacităților noastre limitate la un episod al unei polemici medievale determinate. Putem remarca, totuși, că ea este una dintre cele mai importante moduri de a interpreta enigmatică identitate eleată dintre ființă și gândire, iar Dietrich a avut inspirația senzațională de a străbate istoric drumul invers, spre originea eleată, regăsind în modul lui particular și istoric unitatea de semnificație a ființei, fără să fără să reifice disocierea ei într-o componentă nominală și una verbală.

3. Al treilea aspect ține de modul în care se așază filosofia lui Dietrich în evoluția viziunii despre univers a omului medieval. Chiar dacă o asemenea temă este ea însăși un subiect în sine foarte larg, ne mărginim la sublinierea unui singur aspect. În critica pe care Dietrich o formulează teoriei participației, el propune un model în care faptul de a lua parte la o realitate transcendentă înseamnă a *lua o parte efectivă* a ei, *sine aliqua diminutione*. Modelul accentuează, de fapt, o trăsătură a emanației neoplatoniciene, dar accentul este atât de marcat încât el se leagă de modul în care Meister Eckhart expune participația subiectului la Creator, o participație care se încheie cu identitatea absolută care suprimă orice ierarhie și mai cu seamă orice mediație¹⁶⁵. Prin aceasta, Dietrich este angajat implicit într-un proces mult mai larg de disoluție a viziunii ierarhice a lumii (deși, momentan, el este un fervent susținător al modelului proclusian) care anunță universul modern și un raport nou al sufletului cu transcendentul.

4. În ultimă instanță, textul lui Dietrich nu poate fi doar obiectul de studiu al medievistilor. El trebuie să dea de gândit asupra unei întrebări simple pe care și-o pune firesc mintea omenească: de ce spunem că toate cele ce sunt ceva sunt? Bineînțeles, întrebarea este pusă pe solul natural al efortului istoric și cult al celor care au angajat această întrebare în diferite direcții. Toți aceștia sunt cei care au răspuns mereu viclean întrebării, în fond sustrăgându-i-se: ei au indicat mereu un orizont pe care limba nu îl poate exprima decât tot ca pe un ceva, dar care, în realitate, alimentează validitatea propoziției conținute în întrebarea de mai sus. Din acest motiv, mai sus, ne-am întrebat dacă validitatea convertibilității dintre *ens* și *quid*, enunțată de magistrul Dietrich din Freiberg se extinde și asupra intelectului agent.

¹⁶² M. Heidegger, *op. cit.*, p. 180.

¹⁶³ M. Heidegger, *op. cit.*, pp. 192 și 194.

¹⁶⁴ J. Fr. Courtine, *op. cit.*, p. 78 sqq.

¹⁶⁵ M. Eckhart, *Predica pariziană* I.

STAN ZUGRAVUL DIN RĂȘINARI – SIBIU. OPERE ÎN COLECȚIA ARHIEPISCOPIEI ORTODOXE ROMÂNE DE ALBA IULIA

*Drd. Saveta-Florica POP**

Abstract. *Stan Zugravul from Rasinari, Sibiu. Icons in the Collection of the Romanian Orthodox Archiepiscopacy, Alba Iulia. Stan Zugravul from Rasinari, Jacob's brother, sons of the priest Radu, reveals his ancestry through the inscription from 1761, retained on the outer wall of the Neagoe Basarab church from Curtea de Arges. His presence in the south of Carpathian Mountains, in 1732, alongside the Ranite painters, reveals his artistic training stage, Stan signs with the appellation apprentice. Identifying the painter from Rasinari, among the homonyms artists of the time, it's a difficult intervention, some of the paintings that probably evoke his name have been lost and others share a common signature. Signed and dated pieces from the collection of the Archbishopric of Alba Iulia, made in the seventh and eighth decade, evoke the style and iconographic particularity of the art painter who detaches himself from Brancovian art. The personal note is the artist's signature on the front and the back of the pieces, followed by his family naming.*

Keywords: *icons, painter, Rasinari, Sibiu, Stan Zugravul.*

Cuvinte-cheie: *icoane, Rășinari, Sibiu, Stan Zugravul, zugrav.*

Atenția insolită acordată Zugravului Iacov¹, fratele protagonistului acestei lucrări², nu diminuează profilul artistic al celui care-și va expune cu obstinație în opera sa genealogia rășinăreană „sin popei Radu”, invocând constant numele fratelui, adăugându-le în timp și pe cele ale propriei familii. Nu putem cuantifica, în secolul al XVIII-lea, efectul etalării numelui său de cel al familiei din Rășinari. O posibilă „reclamă”, făcând apel la personalitatea preotului „Radu ot Rășinari”³, nu trebuie eludată. Dar, evocarea acestor denominații se metamorfozează într-un constant pomelnic, ceea ce ne induce atașamentul său față de cei rămași acasă. Se cuvine să amintim, în acest sens, că formarea și periplu artistic al Zugravului Stan, cel puțin pentru o perioadă, se desfășoară la sudul Carpaților.

Încercarea de a contura o biografie cât mai veridică a zugravului Iacov nu a avut efectul preliminar⁴. Mărturiile la care ne raportăm, constant și continuu, se fundamentează pe creația acestuia, cramponându-ne de parcimonia documentelor epocii. Multe din întrebările ivite au rămas fără răspuns, ipotezele propuse la stadiul încercărilor desperate de a pătrunde intimitatea operei și cea a propriei persoane. S-a recurs mereu la puținele mărturii pe care ni le-a oferit Zugravul Stan, fără să avem însă mutualitate din partea lui Iacov, dovedind, din această perspectivă, o mai mare rețineră.

Creația artistică din secolul al XVIII-lea ne pune în fața unor opere care dețin semnătura artiștilor, din care lipsesc însă patronimele, asociindu-și la general, apelativul „Zugrav”. Semnăturile acestora nu le vom afla pe fiecare piesă, unele icoane sunt semnate fie pe față, fie pe

* Arhiepiscopia Ortodoxă Română Alba Iulia; ulbsrest02@yahoo.com.

¹ Cercetări realizate în cadrul proiectului POSDRU 7706 Creșterea rolului studiilor doctorale și a competitivității doctoranzilor într-o Europă unită cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

² Dumitran, Cucui 2008, cap. *Iacov Zugravul*; Dumitran, Cucui, Mihiu, Pop 2010.

³ Urbariul rășinărean din anii 1754-1755 consemnează numele unui preot Radu, care se poate identifica cu tatăl artistului. Acesta lipsește în conscripțiile preoților români din 1720-1723, sub această denominație se identifică doi grămăticii (cântăreț bisericesc), la 1733 este semnalat doar unul dintre ei; vezi *Tabella individualis*, p. 253; Gîlea 1959, p. 61; Hitchins, Beju 1989, p. V.

⁴ Dumitran, Cucui, Mihiu, Pop 2010, cap. *Repere biografice*.

verso⁵, altele dețin semnătura zugravului în mai multe locuri⁶. Menționarea localității de proveniență sau calitatea pe care au deprins-o de-a lungul carierei artistice, cea de dascăl de zugravi, apartenența sau funcția deținută în comunitate, dintre care cea mai frecvent menționată fiind cea clericală, constituie situații rarissime. În cazul zugravului Stan, o parte din icoane sunt semnate atât pe fața cât și pe verso, manieră grefată pe moștenirea artistică sau determinată de sfera culturală a epocii, constituind o notă personală.

Ucenicia Zugravului Stan, în proximitatea celor doi mari artiști rășinăreni Popa Ivan și Nistor Dascălul⁷, nu avea să satisfacă aspirațiile tânărului novice. Factorul determinant l-a constituit probabil tatăl acestuia, Popa Radul, doritor ca fiii săi să beneficieze de îndrumarea directă a zugravilor de la sudul Carpaților, spațiu devenit creuzetul cultural efervescent al picturii românești.

Frecvența în epocă a acestui nume ne determină să eludăm artiștii omonimi, unul dintre aceștia fiind consemnat în inscripția bisericii mari de la Mănăstirea Hurezi (Vâlcea)⁸, 1694, identificându-se probabil cu zugravul prezent alături de Pârnu Mutul la biserica din Filipeștii de Pădure (jud. Prahova)⁹. Fără a-l putea particulariza stilistic în pictura bisericii de la Hurezi, numele său fiind înscris alături de alți artiști consacrați ai epocii, ceea ce denotă că avea deja o formație artistică de excepție și nu poate fi identificat cu zugravul rășinărean.

Un zugrav omonim semnează icoana *Maica Domnului cu Pruncul* aflată în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României¹⁰. Piesa a cărei datare și proveniență nu o cunoaștem, ilustrează tipul iconografic *Hodighitria*, inscripția indicându-l pe cel de *Ieleusa*, Maica fiind redată pe un tron impozant, încadrată de Arhanghelii Mihail și Gavriil. Icoana denotă o realizare de excepție, tributară zugravilor de pe șantierul brâncovenești, databilă începutului de veac al XVIII-lea. Nu excludem posibilitatea atribuirii acestei piese chiar zugravului Stan mai sus menționat¹¹.

Prezența unui zugrav Stan în Banat, la Banloc, semnalată prin colaborarea din 1741 cu Nedelcu Popovici, l-a determinat pe Ioan Mureșianu să-i atribuie zugravului rășinărean două icoane aflate astăzi în colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe din Timișoara¹², prin analogie cu o icoană și ușile împărătești semnate la 1743, de la Ofenița¹³. Una dintre cele două piese atribuite lui Stan, a fost reatribuită, fără rezerve, lui Nedelcu Popovici¹⁴, iar semnătura de pe ușile împărătești, din perspectiva Dorinei Pârvolescu, aplicată pe suprafața suportului, nu pe cea a straturilor picturale, indică meșterul care a lucrat suportul, nu și partea estetică, piesele reatribuindu-se zugravului Gheorghe Ranite¹⁵.

Două manuscrise, realizate la 1749 și 1750, sunt asociate de către cercetătoarea Ioana Cristache-Panait cu numele zugravului Stan, considerat responsabil, alături de caligraful din Țara Românească, Ion Erneanul, peregrin în Transilvania, la decorarea acestora¹⁶. Ideea unei asemenea asocieri putea să fie generată tocmai de prezența lui Stan în Țara Românească, moment de interferență cu viitori colaboratori.

⁵ Vezi Dumitran 2010, p. 89, n. 44.

⁶ Zugravul Popa Ivan din Rășinari semnează icoana *Maica Domnului cu Pruncul încadrată de Proroci*, de la Certege (jud. Alba), atât în inscripția dedicatorie din partea inferioară cât și în alte două locuri, la finalul textului de pe rotulusul prorocilor Ghedeon și Iacov, nu excludem existența unei a treia semnături pe unul din filacterele acoperite cu o vopsea căzută accidental; vezi și Pop, Cucui, Dumitran 2010, p. 47-48, fig. 13.

⁷ Pop, Cucui, Dumitran 2010, p. 33.

⁸ Popa, Iancovescu 2009, p. 259.

⁹ Voinescu 1955, p. 153; Popa, Iancovescu 2009, p. 148.

¹⁰ Inv. nr. 172 i.

¹¹ Date despre zugravul Stan, cel identificat la Hurezi, sunt relativ puține; poate fi artistul aflat în fruntea pisaniei păstrată la proscomidarul bisericii din Filipeștii de Pădure (jud. Prahova), 1692, succedat de marele zugrav Pârnu Mutu, regăsit apoi la pictura paraclisului curții domnești de la Târgoviște, ceea ce atestă renumele său artistic în epocă; vezi Ene 2008, cap. *Zugravii de icoane*.

¹² Mureșianu 1973, p. 34 nr. 15, cu fig. 19 (*Iisus Pantocrator*, inv. 4609) și p. 40, nr. 100 (inv. 4608).

¹³ Ibidem, p. 76, piesele se păstrează în Colecția Vicariatului Ortodox Sârb din Timișoara.

¹⁴ Pârvolescu 2001, p. 23, fig. 13.

¹⁵ Ibidem, p. 24, fig. 14.

¹⁶ Cristache-Panait 1984, p. 76.

Pictura bisericii din Sânpetru de Câmpie (jud. Mureș), realizată la 1752, ne pune în fața unui zugrav semnat Stan Munteanu¹⁷, alături de Matei Voileanu și Irimie Săvăstreanu¹⁸. Edificiul dispărut la 1953, comportând o repictare în epocă, la 1780¹⁹, face imposibilă analiza paramentului, identificarea acestui Stan cu protagonistul studiului rămâne pe lista posibilităților. Apelativul Munteanu, în circumstanța artistului rășinărean, s-ar legitima prin stagiul înfăptuit la sudul Carpaților²⁰, moment de interferență cu Matei Voileanu, originar din Voila (jud. Brașov), figură artistică marcantă, aflat în 1736 la Mănăstirea Bistrița din Oltenia²¹. Conlucrarea acestora poate fi consecința unei relații anterioare a lui Matei Voileanu cu Iacov Zugravul la împodobirea bisericii azi dispărute de la Pata (jud. Cluj)²², sudul Carpaților indicând creuzetul întâlnirii acestora.

Prezența zugravului Stan Munteanu alături de copistul și zugravul Matei Voileanu a suscitât alte demersuri în reconstituirea artistică a rășinăreanului. Căutările au fost dirijate spre mănăstirea făgărășeană a Drăgușului, din proximitatea așezării Voila, unde Matei Voileanu, petrece în nenumărate rânduri²³. Unul dintre cei doi preoți cu numele Stan Manovici, primul înregistrat în 1767 la Sânmihaiu Român (jud. Timiș)²⁴, iar omonimul său în apropiatul Utvin, unde oficia încă în 1776, fiind hirotonit ca preot din 1768²⁵, a fost identificat cu zugravul Stan din Rășinari. Concluzia s-a fundamentat pe două considerente: asocierea cu localitatea Drăguș și practica sârbă a epocii, prin adăugarea unui sufix la patronimul Man²⁶. Preotul slujitor la Sânmihaiu Român s-a născut la Drăguș nu la Rășinari, deci nu se identifică cu Zugravul Stan. Cel de la Utvin oficia în răstimpul în care Stan avea în Transilvania multiple comenzi, deci puțin probabil să poată fi substituit cu sacerdotul bănățean²⁷. După această intervenție, cei doi zugravi, Stan și Iacov, au fost lansați, în literatura de specialitate, ca fiii ai preotului Man Izdrail din Rășinari.

Se pare că cel care-i substituie pe Iacov și pe Stan cu fiii popii Man din Rășinari, este Mircea Popa²⁸, atribuind caietul de modele zugravului rășinărean, datorită existenței numelui dascălului Grigorie Ranite. De aici Stan a fost asociat cu Iacov fiul popii Man, cel care a lăsat însemnarea pe Cazania din Rășinari, deși cele două persoane omonime erau distincte.

Stan Zugravul, în inscripția de la Curtea de Argeș, alături de Iacov, se declară ca fiii preotului Radu din Rășinari. Însemnările autobiografice ale diacului Iacov, fiu al preotului Man din Rășinari, cel cunoscut de „*dascălul Grigorie Zugravul Ranite*”²⁹, în 1754, la Mănăstirea Sărăcineștilor din Țara Românească, apoi hirotonit diacon și preot în 1761³⁰, au fost preluate ca aparținând lui Iacov Zugravul.

Scindarea consimilitudinii zugravului Iacov de cea a fiului popii *Man Izdrail*³¹, consacrat ca „*popa Iacov Izdrail*” până în primii ani ai secolului al XIX-lea³², înlătură din ecuație eventualitatea ca artistul Stan din Rășinari să se identifice cu preoții omonimi din Banat.

Demersul zugravului Stan din Rășinari cunoaște o turnură, în deceniul al șaptelea localitatea Orăștie (jud. Hunedoara) devine noua reședință a artistului. Icoana păstrată astăzi în patrimoniul

¹⁷ Cristache-Panait 1984, p. 77; Porumb 1998, p. 379; Porumb 2003, p. 48.

¹⁸ Șematism 1900, p. 476.

¹⁹ Ibidem, p. 476. O repictare a bisericii, după mai puțin de trei decenii, nu constituie un element singular în epocă. Iconostasul bisericii *Cuvioasa Paraschiva* din Rășinari, pictat la 1761-1762, a fost înlocuit în 1794, probabil pentru simplu motiv că a fost realizat sub auspiciile bisericii unite.

²⁰ Porumb 2003, p. 48.

²¹ Meteș 1936 p. 79, 80.

²² Porumb 1998, p. 170. Șt. Meteș precizează zugrăvirea, la 1746, a bisericii de lemn din Pata (jud. Cluj), fără a menționa pictarea bisericii din Sânpetru de Câmpie, la 1752, consemnând-o însă pe cea din localitatea învecinată Pogăceaua (jud. Mureș), pictată în 1753 de Matei Voileanu – cf. Meteș 1936, p. 80.

²³ Meteș 1936, p. 80.

²⁴ Suciu, Constantinescu 1980, p. 304.

²⁵ Ibidem, p. 367-368.

²⁶ Porumb 1998, p. 379; Porumb 2003, p. 48.

²⁷ Conscriptia fiscală din Rășinari, pentru anii 1754-1755, menționează trei persoane cu numele Stan și patronimul Munteanu, lipsește însă orice detaliu cu referire la descendență, pentru a-l recunoaște pe vreunul ca fiu al popii Radu.

²⁸ Apud Manolache 1969, p. 307.

²⁹ Iorga 1906, p. 155, nr. 531; vezi și Porumb 2003, p. 45.

³⁰ Meteș 1928, p. 60; Cioran 1940, p. 331; Porumb 2003, p. 46.

³¹ Dumitran, Cucui 2007-2008, p. 139-146.

³² Cioran 1940, p. 334.

Muzeului de Etnografie și Artă Populară din Orăștie³³, datată 1766, deține inscripția prin care Stan își asociază numele de localitatea în care s-a statornicit „ot Orăștie”.

Prezența inscripției din 1758, dezvăluind numele unui zugrav Stan, precedat de zugravul Ștefan, ne pune din nou în ipostaza incertitudinii și a posibilelor interferențe a rășinăreanului cu alți artiști din epocă. Icoana *Deisis* care deține semnătura zugravilor se află astăzi într-o colecție particulară bucureșteană și cea a *Maicii Domnului cu Pruncul*, realizată prin colaborarea acelorași zugravi, se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Artă al României³⁴.

Metoda de al extrage pe Stan din această ecuație ar fi simplă, analizăm piesele identificăm elementele stilistice ale celor doi zugravi și cuantificăm astfel contribuția fiecăruia. Prim semnatarul acestor piese se poate identifica fără dubii cu zugravul Ștefan Popa³⁵, activ în deceniile ulterioare mijlocului de secol al XVIII-lea în localități din zona Clujului³⁶. Analiza icoanelor ne permite conturarea unei imagini concise a stilului zugravului. Abordează o manieră grafică a chipurilor, cu contur accentuat, volumetria feței este redată prin aplicarea carnației roz-roșu, în zona inferioară a obrazilor și pe mediana frunții. Tușele de lumină, aplicate amplu, juxtapuse zonelor de umbră, creează contrast cromatic. Zugravul Ștefan are maniera de a alătura imaginii un text, din repertoriul religios sau evocând comanditarii piesei. Fondul icoanelor se remarcă prin elemente vegetale incizate sau în relief, circumscris de motivul frânghiei răsucite.

Particularitatea stilistică a zugravului Stan ne pune în dificultate, practic, din creația artistului rășinărean, în acest moment al epocii, nu aveam nici o piesă semnată și datată care să susținând demersul inițiat. Variabila prezenței lui Stan la aceste piese s-ar putea acroșa totuși de un detaliu deloc nesemnificativ, maniera de redare a volumetriei feței prin contrastul cromatic închis-deschis, indicând aceleași suprafețe ca și în cazul zugravului Ștefan. Justificarea implicării lui Stan nu se consolidează pe elemente solide, dar constatăm cum creația artistică a zugravului se detașează vădit de stilul și modelele uzitate de zugravii atașați sferei brâncovenești, în proximitatea cărora acesta s-a format.

Numele unui zugrav Stan pe un tipar din caietul de modele păstrat în patrimoniul Muzeului Banatului din Timișoara, l-a lansat pe zugravul rășinărean în bibliografia de specialitate ca proprietar al acestor schițe. Tiparul cu tema *Maica Domnului cu Pruncul* indică posesorul respectivei foi „*Acest izvod iaste [al] lui Stan Zugraf; leat 7242 [= 1734]*”³⁷, nu și a celorlalte modele reunite într-un mic volum. Identificarea posesorului tiparului cu artistul din Rășinari s-a făcut pe baza xilogravurii blăjene, tipărită la 1764, care deține marginal textul: „*Aceasta este tâmpla de la epi[scopia] Blajului, zugrăvită de dascălul Grigorie Hranite, 17[...]*”³⁸.

Zugravul Grigorie Ranite a fost considerat, ca urmare a însemnări autobiografice menționate, atribuite lui Iacov din Rășinari, nu doar dascălul acestuia, ci și părinte spiritual, ca naș al cununiei sale religioase³⁹. O asemenea apropiere de comunitatea rășinăreană îl plasa pe Zugravul Stan printre ucenicii favoriți, beneficiind de îndrumarea directă a dascălului Grigorie Ranite din Craiova⁴⁰.

Anul consemnat în caietul de modele, 1734, pus în balanță cu existența tardivă a pieselor zugravului rășinărean, ultima din 1794, s-a semnalat ca moment al nașterii artistului⁴¹, considerat anterior ca etapă a constituirii respectivului caiet⁴². Categoriile diverse ale materialului ilustrativ, ca manieră stilistică și cronologică, au pus sub semnul incertitudinii atribuirea acestor foi zugravului

³³ *Iisus Hristos Pantocrator*, inv. nr. 2476.

³⁴ Porumb 1998, p. 383; indică icoanele: *Sfântul Nicolae*, *Soborul Arhanghelilor* și *Deisis*; cea de-a patra *Maica Domnului cu Pruncul* (inv. nr. i. 1633/84889), vezi Dumitran, Cucui, Miha, Pop 2010, DVD / Ștefan Pop / București / 1-2.

³⁵ Porumb 1998, p. 383, 405-406; Porumb 2003, fig. 155, 157.

³⁶ Colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Cluj-Napoca deține mai multe piese semnate și datate de către zugravul Ștefan Popa. Semnalăm la 1757 icoanele: *Deisis*, inv. 240 și *Sf. Nicolae*, inv. 260, de la Pietroasa (com. Moldovenești, jud. Cluj) și Cornești (jud. Cluj); din 1775 se află două icoane *Deisis*, semnate și datate, una dintre acestea, inv. 44, provine de la Iuriu de Câmpie (com. Cojocna, jud. Cluj).

³⁷ Ultima ediție la Pârvulescu 2008, p. 49; vezi și Porumb 2003, p. 49, fig. 27.

³⁸ Porumb 2003, p. 49; Pârvulescu 2008, p. 49.

³⁹ Porumb 2003, p. 46.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 49.

⁴¹ Porumb 1998, p. 378; Porumb 2003, p. 48.

⁴² Podlipny 1970, p. 166.

Stan. Tiparul semnat cu această denotație poate să-i aparțină zugravului rășinărean, deoarece între 1732-1734, este surprins în jurul lui Grigorie Ranite, fără însă să avem în opera lui Stan acest model iconografic. Grigorie Ranite era personalitate juvenilă la acel moment, după propria mărturisire, în 1766 avea aproape 54 de ani⁴³, ceea ce nu ne împiedică să-i apreciem veleitățile artistice, grefate pe moștenirea paternă, prin zugravul Ranite⁴⁴, care-și înscrie numele pe șantierul pictural ale Mănăstirii Hurezi, alături de artiștii meniți să satisfacă cele mai rafinate exigențe în epocă. Însemnările lăsate de către diaconul Iacov, fiul popii Man din Rășinari, uzitând de apelativul *dascăl* asociat lui Grigorie Ranite, denotă, la 1754, cvasi-recunoașterea calificativului artistic al acestuia, nu doar de breasla zugravilor ci și de cei care-l cunoșteau⁴⁵. Deci, însemnarea aflată pe xilogravura din caietul indicat nu reclamă o circumscriere la zugravul Stan, metamorfozată într-o aducere-aminte a dascălului, cât se poate constitui într-o apreciere venită dinspre cei care-i recunoșteau talentul.

Revenim la Stan din Rășinari, cu etapa 1732-1734, a cărei prezență în județul Gorj, la un grup de monumente, pare să ofere imaginea veridică a formării artistului în proximitatea familiei de zugravi craioveni. Pisanie de la proscomidarul bisericii din Vădeni, evocă numele zugravilor „Ranite, Grigorie, Gheorghie, Vasilie, Ion uc[enic]“, iar pe peretele alăturat sunt semnați „*Nicolea ucenic*“ și „*Stan ucenic*“, acesta din urmă semnează în aceeași manieră și în naos, pe latura de nord în partea inferioară, cea decorativă. Calificativul „ucenic“ asociat numelui Stan permite identificarea acestuia cu zugravul rășinărean și prezența alături de familia Ranite. Semnătura zugravului Grigorie Ranite, în pictura murală a bisericii *Sf. Mina*, pe sabia sfântului hramului bisericii, la 1731, din Craiova⁴⁶, atestă, în pofida celor vreo 19 ani, formarea sa artistică de excepție, însă nu reclamă o postură de dascăl, ceea ce ne determină să admitem, fără pretenții de justificare, că Stan se afla sub directă îndrumare și supraveghere a bătrânului Hranite. Pictura Mănăstirii Tismana, 1732, deține pisanie cu numele zugravilor, se mai distinge: „*Ranite, Gligorie, Ghiorghie, Tudor*“, iar glaful ferestrei de sud al naosului destăinuie prezența lui Stan la pictura bisericii⁴⁷.

Pisanie bisericii de la Ceauru, 1732-1733, semnaleză doi zugravi, Stan și Vasilie, denotații regăsite și în biserica din Glogova: „*Diniu, Vasilie, Grigorie, Ștefan, Gheorghie, Șarban, Stanu*“⁴⁸, datată 14 septembrie 1734, făcând apel, din nou, la identitatea zugravului Stan din Rășinari, informație care nu ne ajută în demersul propus, deoarece pictura este pierdută. Se pare că aici se încheie interferența lui Stan cu cea a zugravilor Ranite pe care îi surprindem, după perioada Banatului, din nou în Transilvania⁴⁹.

Anterior revirimentului de la Curtea de Argeș, îl constituie icoana, semnată și datată, 1760, *Iisus Hristos Pantocrator*, bordat de sfinți cuvioși, ierarhi, Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul, provenind de la Mănăstirea Radu-Vodă⁵⁰. În partea inferioară a icoanei sunt redați Sf. Împărați Constantin și Elena, susținând crucea pe care este răstignit Hristos. Maniera stilistică a artistului se identifică cert cu cea a zugravului rășinărean, raportându-ne la piesele păstrate din deceniile ulterioare.

Inscripția bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, datată 1761, ne indică cu certitudine prezența artistului Stan din Rășinari⁵¹, textul fiind cât se poate de elocvent: „*† Stan zug[rav] i brat ego Iacov zug[rav], sin popei Radul ot Rășinar. Meșta sep[tembrie] 1, leat 7270 (= 1761). Pământ*

⁴³ Chindriș 1997, p. 53

⁴⁴ Vezi Ioana Ene 2008, cap. *Zugravii de icoane*; Dumitran 2010, p. 83-86.

⁴⁵ Zugravul Grigorie Ranite nu și-a asociat în nici o lucrare cunoscută până acum apelativul de „dascăl“, așa cum o va face Zugravul Nistor, la 1758, în pictura exterioară a bisericii *Cuvioasa Paraschiva* din Rășinari; vezi Porumb 1998, p. 265; Pop 2010, p. 157; Dumitran 2010, p. 83-94.

⁴⁶ Dumitran 2010, p. 83-86.

⁴⁷ Intervențiile de restaurare ale picturii murale afle în curs vor confirma existența acestei semnături, fiind plasată la o înălțime care depășește 4 m.

⁴⁸ Meteș 1929, p. 68; Nu considerăm justă identificarea de către Ioana Cristache-Panait a zugravului Stan din această pisanie cu artistul prezent, la 1692, alături de Părvu Mutul în pictura bisericii din Filipeștii de Pădure (jud. Prahova). Acesta s-a bucurat în epocă de un renume considerabil, deci este puțin probabil să se identifice cu zugravul care încheie, pe poziția a șaptea, pisanie bisericii din Glogova; cf. Cristache-Panait 1998-1999, p. 194; vezi Popa, Iancovescu 2009, p. 148, 259; Ene 2008, cap. *Zugravii de icoane*; Voinescu 1955, p. 137.

⁴⁹ Porumb 1998, p. 317-320.

⁵⁰ „*De robul lui Dumnezeu Stan zugrav, m[...] u[...], leat 7268*“, în Muzeul Național de Artă al României, București, inv. nr. 818 i.

⁵¹ Meteș 1929, p. 69.

și cenușe”. Amplasamentul și contextul inscripției, pe absida sudică, în exterior, la o înălțime care depășește 4 metri, a provocat atenția istoricilor de artă, generând diverse interpretări. Pisană aplicată cu roșu are lateral motive geometrizate și semivolute a căror prelungire se întâlnește central în chipul unui înger, purtând o cruce înscrisă într-un medalion și un motiv grafic.

Zugravilor rășinari li s-a atribuit intervenția de reînnoire a picturilor bisericii de la Curtea de Argeș⁵². Din perspectiva altei opinii, inscripția constituie „piatra de mormânt a unui zugrav”⁵³, temeiul constituindu-l probabil începutul și finalul textului: „f”, „Pământ și cenușe”. Sintagma textului o găsim în scrierile înțeleptului Sirah care asociază condiția umană cu pământ și cenușă, iar frumusețea acestuia se strică de când este în viață (*Carte înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah, Ecclesiasticul*, 10, 9; 17, 27). Partea sudică a bisericii mai deține în proximitatea textului în cauză, la nivelul soclului, o inscripție săpată în piatră, din 1793, care ne spune că în „*acest loc odihnescuse oasele*” egumenului Partenie Schimonah, sugerându-i probabil istoricului de artă I. D. Ștefănescu destinația inscripției ca lespede de mormânt al unui zugrav.

Refacerile ample ale bisericii, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, demolată în totalitate de către André Lecomte du Noüy, împreună cu clădirile aparținătoare, înălțată probabil pe vechiul soclu, credem că sunt răspunzătoare de inscripțiile existente, dorindu-se conservarea și evidențierea particularităților acestora.

Inscripția de la Curtea de Argeș deschide just creația artistică a Zugravului Stan. Acalmia dintre 1734-1760 are totuși un fragil ecou, prin posibila participare a rășinăreanului la pictura din 1753, în biserica din Șerbănești (jud. Vâlcea)⁵⁴, chiar dacă nu mai există posibilitatea verificării, podoaba picturală fiind pierdută. Existența unei icoane, provenită de la Vătășești (com. Bărbătești, jud. Vâlcea), aflată în Colecția Muzeală a Mănăstirii Cozia, care poate fi atribuită zugravului rășinărean⁵⁵, se adaugă ca mărturie minoră activității acestei perioade.

Îndreptându-ne atenția spre pisană de la Curtea de Argeș, textul constituie un prototip al Zugravului Stan de a semna operele ulterioare, destăinuindu-se, alături de Iacov, ca fiii Popii Radu din Rășinari, denumirea acestuia din urmă nu impune însă și participarea sa artistică. În opera lui Iacov, din această perspectivă, nu am găsit nici cel mai vag indiciu care să-l atașeze de familia rășinăreană sau de fratele său Stan. Excludem ipoteza unei posibile frustrări din partea lui Iacov, motiv justificativ de al eluda pe Stan sau pe cei rămași în Rășinari din inscripțiile sale. Cei doi frați au avut o carieră artistică remarcabilă, Iacov, prin lucrarea catedralei blăjeane, 1747, trebuie să-și fi creat deja o carte de vizită suficient de verosimilă încât să fie solicitat pentru lucrările înfăptuite în acest areal, stabilindu-se ulterior la Feisa (jud. Alba). Reședința lui Stan la Orăștie, zonă în care comenziile artistice se succed constant, admite succesul de care trebuia să se bucure în epocă. Interferarea artistică a celor doi rășinari, ulterioară momentului uceniciei acestora în Țara Românească, alături de familia Ranite, nu am surprins-o în creația acestora.

Revenirea acasă a Zugravului Stan, anterior anului 1766, moment în care își dezvoltă stabilirea sa în Orăștie, se petrecea în casa preotului Radu și a preotesei Ana, al cărui atașament l-a evocat cu atâta evlavie. Două icoane păstrate în colecția Arhiepiscopiei din Sibiu, provenite de la Rășinari, stau mărturie a legăturii zugravului cu cei dragi din comunitatea rășinăreană: *Sf. Treime*⁵⁶; *Cei 40 de mucenici*, aceasta din urmă poate fi atribuită zugravului rășinărean.

Stabilirea în Orăștie pentru întemeierea unei familii, totuși tardiv, ar fi explicația cea mai verosimilă, deși numele soției, Ilinca, apare alături de al său abia din 1771⁵⁷, în vreme ce descendența sa „*sin popii Radu*”, devine uzuală în inscripțiile de după 1769, de la o vreme se adaugă numele mamei, Ana, iar Iacov nu lipsește din pomelnicul acestuia. Numele fiicei Ana/Anița

⁵² Meteș 1926-1928, p. 69; Porumb 2003, p. 46.

⁵³ Ștefănescu 1981, p. 88, 127.

⁵⁴ Cristache-Panait 1984, p. 77; Porumb 1998, p. 380.

⁵⁵ *Maica Domnului cu Pruncul*, de dimensiuni mici: 26,5x13 cm, vezi Ene 2008, cap. *Govora, Păpușa, Vătășești*, cat. nr. inv. 226, datată 1715-1717, fără a fi atribuită.

⁵⁶ Nr. inv. 519, semnată și datată 1773.

⁵⁷ În inscripția epitafului de la Acmaru (jud. Alba).

este menționat din 1774, peste două decenii acesta se căsătorise cu ucenicul tatălui său, Ioan⁵⁸, pe care îl găsim alături de Stan încă din 1782⁵⁹.

Operele realizate de zugrav, păstrate astăzi în patrimoniul Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia au ca proveniență bisericile ortodoxe de la: *Schitul Afteia*, 1767, (com. Săliște, jud. Alba); *Acmariu*, 1771, (com. Blandiana, jud. Alba); *Izvoru Ampoiului*, 1774, (or. Zlatna, jud. Alba); *Galda de Sus*, 1782, (com. Galda de Jos, jud. Alba).

Onorarea comenzii pentru biserica Schitului Afteia era probabil consecința prezenței zugravului în acest areal, încă din anul 1761, când Iacov împodobește biserica de la Pianu de Sus (jud. Alba)⁶⁰. Pictura de aici a fost atribuită zugravului Stan și unui posibil frate Filip⁶¹, extras din transliterarea inadecvată a inscripției păstrată pe epitaful bisericii de la Acmariu⁶².

Proveniența icoanelor *Maica Domnului cu Pruncul* și *Adormirea Maicii Domnului* de la Schitul Afteia, se poate determina grație textului lăsat de Zugravul Stan, la 1767, pe versoul pieselor și informațiilor comunicate de Gelu Mihai Hărdălău, deoarece piesele au fost consemnate în registru inventar cu proveniența Catedralei Ortodoxe din Alba-Iulia. Starea precară de conservare a acestora exclude orice ipoteză a utilității lor în lăcașul-reședință episcopală.

1767, Schitul Afteia (com. Săliște, jud. Alba)

1. Maica Domnului cu Pruncul⁶³ (fig. 1). Tempera pe lemn; dimensiuni: 68x49 cm; nr. inv. 496; inscripție: „*Stan Zug[rav]*, 1767⁶⁴ – pe verso.

Iconografic, piesa ilustrează tipul *Hodighitria* (*Cea care arată calea*), cu Maica Domnului redată bust, compoziție uzitată cu predilecție de zugrav alături de varianta care redă același tip, dar Maica este așezată pe un tron somptuos. Tunica Maicii Domnului tratată prin tușe ample primește la baza gâtului și la mâneci o bandă decorativă aplicată cu foiță metalică aurie și pietre prețioase încadrate de contur. Mantia roșie comportă un motiv decorativ geometrizat, redat grafiat cu culoare deschisă, manieră care substituie metoda tradițională de tratare a veșmintelor prin elementele liniare. Mantia Maicii are în jurul feței, pe mâna dreaptă și marginal, o bandă decorată cu motive grafiate. Pruncul binecuvântează, în mâna stângă susține un glob decorat cu o cruce, veșmântul se constituie dintr-un chiton încins la mijloc, cu elemente liniare simplificate, aplicate prin degrade cromatic. Poziția himationului, mai mult scenică, acoperă picioarele, volumetria fiind redată prin liniaritatea care converge pe piciorul stâng. Fața Maicii, ilustrată dintr-un ușor semiprofil, are forma ovală și viguroasă. Culoarea de bază aplicată cu ocru-verde, în zona marginală, la ochi și în partea de umbră a nasului, se delimitează clar, fiind juxtapusă tușelor luminoase, creează contrast cromatic închis-deschis și conferă feței volumetrie. Nasul și ochii au formă pronunțată, buzele aplicate cu roșu, ca și luminile punctiforme ale ochilor diversifică paleta cromatică ternă a feței. Același manieră frustă o întâlnim și la figura Pruncului, șevalura simetrică încadrează chipul într-o formă circulară. Schematizarea redării volumetriei feței este substituită de contrastul închis-deschis, manieră proprie creației zugravului rășinărean. Nimburile personajelor aplicate cu foiță metalică aurie primesc contur dublu incizat și elemente decorative poansonate. Câmpul icoanei aplicat cu verde ilustrează în partea superioară medalioane circulare decorative cu inițialele Maicii Domnului. Rama simplu profilată, aplicată la suport, prin îmbinare adezivă și elemente structurale, are la interior o foiță metalică, bordată cu culoare roșie.

⁵⁸ *Prăznicar*, datată 1794, păstrată la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia (inv. nr. 10755), indică cele două familii de zugravi: „*Stan Zug[rav]*, *Ilincă*”, „*Ioan Zug[rav]*, *Anița*”.

⁵⁹ În spațiul de la baza turnului bisericii din Mesentea, în partea inferioară a imaginii *Strașnica moarte*, numele Ioan apare alături de cele ale familiei.

⁶⁰ Dumitran, Cucui, Mihu, Pop 2010, p. 130-131.

⁶¹ Cristache-Panait 1984, p. 78; Cristache-Panait 1987, p. 104-107; Demersurile întreprinse până în acest moment nu au identificat un frate al zugravilor rășinăreni cu acest nume. Găsim însă un frate, Marin, surprins de urbaniul domeniului Blaj, din 1747, locuind împreună cu familia lui Iacov la Ciufud (BAR-CN, Ms. lat. 372, p. 116-117; Dumitran, Cucui, Mihu, Pop 2010, p. 10).

⁶² Cristache-Panait 1987, p. 107.

⁶³ Hărdălău 1981, p. 399, 408, 412; Hărdălău 1983, p. 59 (inversează inscripțiile celor două icoane provenite de la Schitul Afteia); Porumb 1998, p. 380.

Zugravul Stan construiește compoziția pe un raport de 2/3, iar axa mâinii Maicii, îndreptată spre Prunc întâlnește mâna care binecuvântează și fața Acestuia. Axa chipului Maicii converge cu linia orizontală care delimitează treimea inferioară a câmpului icoanei, în mâna îndreptată spre Prunc.

Preferința Zugravului Stan pentru tipul iconografic *Hodighitria* ne determină să facem o scurtă incursiune a acestui model uzitat atât de frecvent în pictura bizantină și postbizantină.

Tipul vechi iconografic al *Hodighitriei* o înfățișă pe Maica în picioare, șezând sau bust. Se presupune că această tipologie își are originea în vechea reprezentare a *Închinării Magilor*⁶⁴, Fecioara și Pruncul au fost scoși, episodic, din acest cadru, iar redarea bust a Maicii pare a se generaliza⁶⁵. O altă părere a prototipului *Maicii Domnului Hodighitria* ne indică tipul sirian, destul de frecvent în secolul al VI-lea, care o înfățișează pe Maica Domnului ținând Pruncul înfășat pe mâna dreaptă⁶⁶. Tipul iconografic al *Hodighitriei* bust cu Pruncul pe brațul stâng, cu brațul drept întins spre El, îl întâlnim la icoana de secolul al VI-lea, de la Mănăstirea Sinai, aflată astăzi în Muzeul de Artă Occidentală și Orientală din Kiev⁶⁷. Piesa a suscitât atenția istoricilor de artă, fiind considerată mai mult realistă decât hieratică, ca o punte între tabloul istoric și icoana de cult⁶⁸.

Iconografia bizantină consacră tipul *Hodighitria*, cu Pruncul ilustrat ca *Iisus-Emanuel* – „*Dumnezeu Cel mai înainte de veci*” – așezat pe brațul stâng al Maicii Sale. Din secolul al IX-lea acest tip iconografic s-a generalizat și în pictura murală⁶⁹. Un exemplar remarcabil al acestui tip iconografic, din secolul XII-lea, cu doi arhangheli redați bust în partea superioară, se păstrează în Muzeul Bizantin din Kastoria – Macedonia⁷⁰.

Două impozante icoane ale *Hodighitriei*, aparținând atelierelor din Țara Românească și Moldova sunt datate de către istoricul de artă Al. Efremov, sfârșitului de secol al XIV-lea⁷¹. Tipologia icoanelor românești din secolele XV-XVII rămâne invariabilă⁷², diferențierile fiind surprinse doar la temele marginale, pe lângă profeții care încadrează tema este ilustrată uneori și Buna Vestire, încheind în partea superioară șirul acestor personaje⁷³.

2. Adormirea Maicii Domnului⁷⁴ (fig. 2). Tempera pe lemn; dimensiuni: 67x49,5 cm; nr. inv. 495; inscripție: „*Stan Zug[rav] ot Orăștie. 1767* (cu slove și litere). *Plăișor. Stan, Dumnezeu să-l ierte*” – pe verso. Compoziția icoanei comportă două planuri, cel inferior ilustrează ritualul oficiat de Apostoli înainte de îngroparea Maicii Domnului, delimitat de cel superior prin arhitectura cu arcade geminate și ferestre terminate semicircular. Cel superior ilustrează chipul lui Iisus, încadrat de nori, ținând în mâna stângă sufletul Maicii redat prin chipul unei copile înfășate.

Revenim la primul plan în care punctul de interes se focalizează pe figura Maicii, ilustrată întinsă pe catafalc, încadrată de grupurile de Apostoli. Dintre aceștia se distinge profilul apostolului Petru, cu cădelnița în mâna dreaptă, avându-l pandant pe Sfântul Pavel.

Icoana Adormirii nu are temeuri scripturistice, baza acesteia constituind-o iconografia Bisericii, în mod particular imnul cântat în ziua prăznuirii Adormirii, 15 august, și în cele 14 zile precedente. Cântarea menționată justifică concis lealitatea iconografică a temei: „*Apostoli de la margini, adunați-vă aici, în satul Ghetsimani, îngropați trupul meu*”, iar invocarea către Hristos vine prin textul: „*și Tu, Fiule și Dumnezeul meu, primește duhul meu*”. Raportul între Maica Domnului și Iisus, invocă simultan relația de fiu și de Dumnezeu. Evangheliile indică locul unde s-au adunat Apostolii, Ghetsimani, în care Iisus mergea adesea acolo cu ucenicii (*Ioan, 18, 1-2*), fiind,

⁶⁴ Vezi Delvoye 1976, il. 39.

⁶⁵ Sendler 2008, p. 92, 100.

⁶⁶ Uspensky, Lossky 2003, p. 110.

⁶⁷ Kondakov 2009, p. 38, il. 25.

⁶⁸ Sendler 2008, p. 93.

⁶⁹ Uspensky, Lossky 2003, p. 110.

⁷⁰ Vezi Kondakov 2009, p. 11, il. 4.

⁷¹ Efremov 2002, p. 31, il. 10, p. 76, il. 120.

⁷² Vezi Efremov 2002; Corina Nicolescu 1971.

⁷³ Efremov 2002, p. 122, il. 229; Icoana *Maica Domnului cu Pruncul Hodighitria*, datată 1539, în biserica de lemn Sf. Arhangheli de la Urisiu de Jos (jud. Mureș).

⁷⁴ Hărdălău 1983, p. 59; Porumb 1998, p. 380.

se pare, același loc în care se adunau la rugăciune după Înălțarea lui Hristos „împreună cu femeile și cu Maria mama lui Iisus și cu frații Lui” (Fapte 1, 12-14).

În partea centrală a planului au fost redați doi ierarhi, în sacos și cu omofor, binecuvântându-o pe Maica, ținând câte un codex. Atenția acordată personajului cu mâinile tăiate din prim plan, cât și suprafeței decorative din proximitate, pare puțin exagerată. Pentru a surprinde personajele de interes ale compoziției trebuie „urcată” suprafața amplă, în detrimentul spațiului rezervat Apostolilor, înghesuiți pe laterale. Veșmintele Maicii redată cu roșu și albastru prezintă decorații fitomorfe aplicate grafiat, aureola amplă cu foiță metalică și contur roșu se evidențiază prin proporțiile mari. Arhiereul ilustrat în partea dreaptă poartă de asemenea sacos albastru decorat cu motivul crinului stilizat și omofor ocru cu cruce, etalând frontal codexul închis. Chipurile personajelor, construite prin aplicări cromatice succesive, de la culoarea de bază la cea de lumină, primesc volum prin contrast cromatic, suprafețele închise se juxtapun tușelor viguroase de lumină, manieră predilectă Zugravului Stan în tratarea chipurilor. Astfel, contururile minimaliste lasă locul tușelor energice aplicate dezinvolt. Tristețea și durerea Apostolilor, în momentul despărțirii de cea care i-a fost încredințată Evanghelistului Ioan: „iată mama ta [...]” (Ioan, 19, 27-28), a fost surprinsă prin lacrimile ilustrate pe obraji personajelor.

Cele două grupuri arhitecturale redată aproape simetric, micile diferențieri regăsindu-se la terminațiile ferestrelor, dețin un motivul vegetal la baza tamburului – ramuri cu frunze cârcel, regăsit constant în pictura bizantină și occidentală încă din secolul al XII-lea, perpetuându-se în iconografia românească și în secolul precedent acestor opere.

Spațiul compoziției este organizat pe raportul 2/3, diagonalele secundare și linia orizontală a celor două părți superioare, delimitează chipul lui Iisus, figurile celor doi arhierei și Maica întinsă pe pat. Figura lui Iisus și mâna arhiereului binecuvântând sunt amplasate pe mediana icoanei, una dintre diagonalele principale intersectează chipul acestuia din urmă. Diagonalele secundare întretaie chipul Maicii și fețele celor doi Apostoli imberbi, poziționați la capul și picioarele acesteia.

Compoziția tradițională a temei ilustrează figura lui Hristos primind sufletul Maicii într-un plan apropiat de cel inferior, icoana zugravului Stan divide evident cele două momente, Hristos fiind redat într-un plan superior, flancat de nori. De asemenea, ierarhii prezenți, trei sau patru, se recunosc după veșminte, inscripțiile lor lipsesc. Sufletul Maicii, sub chipul unui prunc înfășat, s-a inspirat, în opinia marelui istoric de artă Virgil Vătășianu din diversitatea panteonului egiptean, în care Isis sau Horus ține în brațe, în chip de prunc, sufletul lui Osiris.

1771, Acmaru (comuna Blandiana, jud. Alba)⁷⁵

Epitaf⁷⁶ (fig. 3). Tempera pe pânză; dimensiuni: 104,5x82,8 cm; inscripții: „1771 (cu slove) Stan Zugrav i brat ego Iacov, sin popi[i] Radu, Ilinca, Dumnezeu să-i erte. Toma. 1771 (cu cifre)”⁷⁷. Planul central îl reprezintă pe Hristos așezat pe piatra ungerii, Iosif și Nicodim țin lințoliul, având alături femeile purtătoare de mir, cu Maica Domnului ilustrată central și Sf. Ioan Evanghelistul în partea stângă. Doi îngeri ocupă lateralele superioare. În redarea trupului lui Hristos, picioarelor rigide și subțiri, delimitate prin conturul pronunțat, li se alătură un bust în care încercările de redare a volumetriei, prin modul de aplicare a cromaticii, cu treceri succesive, de la culoarea de bază la zonele de lumină, sunt cât se poate de evidente. Conturul viguros și energic, nu ne oprim la detalii ci la suprafețele extinse, pare să fie elementul caracteristic al redării lui Hristos. Maniera laconică a Zugravului Stan poate fi surprinsă în redarea feței lui Iisus, chipul primește tușe ample, culoarea de bază se alătură zonelor de carnație și lumină care creează volum prin efectul de clarobscur. Capul lui Hristos, mic și oval, cu pieptănătura simetrică este încadrat de nimbul amplu conturat cu roșu. Cele două personaje, Iosif și Nicodim, redați într-un ușor semiprofil, susțin giulgiu cu corpul lui Hristos. Maica Domnului ilustrată în centru grupului, anturată de două femei, una chiar o sprijină în durerea copleșitoare, poartă tunică și mantie, vâlul revărsat peste umeri, îi acoperă

⁷⁵ Intervenția artistică a lui Stan la Acmaru nu s-a limitat doar la pictarea epitafului, i se atribuie și iconostasul azi dispărut – cf. Cristache-Panait 1984, p. 78; Cristache-Panait 1987, p. 57; Porumb 1998, p. 380.

⁷⁶ Cristache-Panait 1984, p. 78; Cristache-Panait 1987, p. 57; Porumb 1998, p. 380; Dumitran, Cucui 2008, p. 150-151, 157, fig. 10.

⁷⁷ Versoul epitafului deține încă o inscripție greu lizibilă, probabil o radiografie a piesei ar facilita lecturarea acesteia, fiind aplicată cu alb, ceea ce poate fi un alb de plumb, cu un bun semnal RX.

capul. Femeia din dreapta ține în brațe un vas circular cu ulei binemirositor, pregătit pentru trupul lui Hristos, pandantul acesteia fiind Ioan Evanghelistul. Veșmintele personajelor aplicate simplu, prin contrast cromatic roșu-verde, primesc tușe ample de lumină, cel al Maicii fiind reprezentat cu decor grafiat. Chipurile sunt construite prin juxtapuneri cromatice, celei de bază i se alătură tușele de carnație și lumină. Aureolele ample redată prin foiță metalică și contur roșu, aplicate una lângă cealaltă acoperă fondul acestui nivel. Axele celor doi îngeri de pe laterale formează un unghi drept, una dintre aripile acestora urmează suprafața convexă a aureolei personajului din jur. Chipurile comportă aceeași tratată ca și cel al lui Hristos, linia dinamică a veșmintelor lui Iosif și Nicodim descrie mișcarea acestora, fiind amplificată de elementele liniare redată cu culoare deschisă.

Spațiul compozițional s-a organizat în jurul axei mediane, pe orizontală, unde este redat Hristos. Diagonalele principale întâlnesc fețele a două personaje și se intersectează la mijlocul trupului lui Iisus cu mediana verticală. Diagonalele secundare sunt tangente chipului lui Iisus, întâlnind fețele îngerilor și a celor două personaje care țin lințoliul. Trupul lui Hristos se încadrează într-un triunghi isoscel format de diagonalele secundare. Alcătuirea compoziției comportă o succesiune de linii curbe descendente, în partea centrală pornind de la aureola Maicii, spre Hristos, pe linia veșmântului, pe laterale, de la nimburile personajelor urmând forma veșmintelor.

Zona marginală a piesei deține textul consacrat, indicându-l pe Iosif „*cel cu bun chip luând de pe lemn preacurat trupul Tău*”, în giulgiu cu miresme înfășurându-L, după obiceiul înmormântării la iudei. Unul dintre cele două personaje, Iosif din Arimateea, care susțin giulgiu cu trupul lui Iisus, era considerat „*bărbat bun și drept*”, fiind ucenic al lui Iisus „*dar într-ascuns*” (Ioan, 19, 38), a rugat pe Pilat să-i permită ridicarea trupului lui Iisus. Împreună cu Nicodim, „*aducând ca la o sută de litre de amestec de smirnă și aloe*” (Ioan, 19, 39), au luat trupul lui Iisus, l-au înfășurat în giulgiu de în și l-au pus într-un mormânt săpat în piatră în care nimeni, niciodată, nu mai fusese pus (Luca, 19, 53).

Compoziția ilustrată de Stan urmează textele evanghelice, ancorându-se în exemplarele tradiționale care ilustrează această temă, dar care a suferit pe parcursul secolelor unele modificări, raportate mai ales la personajele secundare.

Astfel, Mănăstirea Putna, păstrează exemplare de excepție, unul dintre acestea de secolul al XIV-lea⁷⁸, ilustrează trupul lui Hristos pe mediană orizontală, înconjurat de îngeri, personajele secundare nu sunt redată, compoziția este degajată, dramatismul lipsește cu desăvârșire.

Piesa de la Cozia, atribuită unui atelier sârbo-bizantin⁷⁹, datată 1395-1396, ilustrează alături două personaje: Maica Domnului puternic aplecată peste trupul lui Iisus, așezându-L pe piatra ungerii și Ioan Evanghelistul; axele trupurilor acestora fiind paralele cu piatra ungerii. Patru arhangheli cu ripide sunt redați în planul secund.

Epitaful datat 1437, păstrat la Mănăstirea Neamț marchează, pe lângă îngerii, prezența Maicii Domnului la capul lui Iisus și a unei sigure femei, în colțuri fiind prezente simbolurile evangheliștilor⁸⁰. Compoziția va primi încă de la sfârșitul secolului al XV-lea personajele consacrate din jurul lui Hristos⁸¹, organizate într-o manieră distinctă de cele ale secolului al XVIII-lea. Piesa de la Mănăstirea Dragomirna, 1598, ilustrează, pe mediana verticală a compoziției, Duhul Sfânt în forma porumbelului, cele două astre – soarele și luna – antropomorfizate, iar marginal în medalioane sunt redați: Prorocii, Apostolii, Ierarhii și Adormirea Maicii mult schematizată⁸².

Compoziția epitafului a avut, pe parcursul celor patru secole, mutații majore, chipul lui Hristos redat cu o expresie firească, înconjurat de îngeri, va ajunge „transfigurat” de durere, iar grupurile de personaje, care lipseau inițial din scenă, au gesturi înduioșătoare și pline de durere. Remarcăm, în această temă, cvasi-prezența îngerilor, așa cum vor fi ilustrați și în momentul Răstignirii.

⁷⁸ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Zn5sbVL1JbYJ:www.putna.ro/Epitaf-s3-ss1-c1-cc1.php+epitafe+putna&cd=1&hl=ro&ct=clnk>.

⁷⁹ http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:rA6Z_sCNf6MJ:europa.cimec.ro/detaliu.asp%3Fk%3D1A90904868C24E2FAC7F5B2E371AF024+epitaf+cozia&cd=4&hl=ro&ct=clnk.

⁸⁰ <http://facem-istorie.blogspot.com/2010/06/un-egumen-moldovean-din-prima-jumatate.html>.

⁸¹ Epitaful aparține tot Mănăstirii Putna, vezi nota 78.

⁸² <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pmxNlcYfrzYJ:clasate.cimec.ro/detaliu.asp%3Fk%3Df9DE4370AB7411DAA0605254ABDD25F5+epitaf+dragomirna+1598&cd=4&hl=ro&ct=clnk>.

Iconografia bizantină uzitează de prezența îngerilor în tema *Răstignirii* sau în scenele legate de evenimente pământești, cum ar fi încoronarea unui basileu⁸³. În pictura italiană din duecento, cele două admirabile *Răstigniri* ale Bisericii San Francesco din Assisi, realizate de marele artist Cimabue, sunt anturate de îngeri, prezenți în jurul crucii lui Hristos, poziția și gestică acestora variază⁸⁴.

1774, Izvorul Ampoiului (or. Zlatna, jud. Alba)

1. Iisus Hristos Pantocrator⁸⁵ (fig. 4). Tempera pe lemn; dimensiuni: 53,4x43 cm; nr. inv. 628; inscripții: „*Stan Zugrav, 1774 (cu cifre și slove)*” – pe față, partea inferioară; „*Mult păcătosul Stan Zug[rav] i Ana. Dumnezeu să-i erte cu tot neamul lor. 1774 (cu cifre și slove)*” – pe verso. Ilustrarea iconografică a lui Hristos, redat bust, va constitui, la fel ca și în reprezentarea Maicii cu Pruncul, un tip iconografic preferat al Zugravului Stan. Hristos redă gestul binecuvântării, cu mâna stângă ține dinspre lateral codexul deschis, tratat prin contur viguros, cu textul: „*Veniți blagosloviți părintelui meu de moșteniți împărăția ceriului care e*”, se pare că zugravul nu și-a propus să termine citatul. Comanditarii unor asemenea piese se constituiau, în majoritatea cazurilor, din comunitatea religioasă, pentru care era prioritar mesajul estetic, în detrimentul textului.

Chitonul roșu primește o decorație fitomorfă aplicată grafic, banda marginală a acestuia și a mantiei se evidențiază prin elementele ornamentale, alăturând șirul de perle motivelor geometrize și conturului viguros. Mantia albastră așezată pe diagonală formează în partea stângă falduri bogate, volumetria fiind redată prin tușe liniare ample. Culoarea de bază a feței, ocru-verde, se evidențiază în zona marginală, iar la redarea ochilor, a nasului și buzelor, i se alătură tușele luminoase, aplicate pe mediana chipului și pe diagonală obrajilor. Efectul de clarobscur se temperează în această piesă, deoarece zugravul interpune, între cromatica de bază și cea de lumină, o nuanță caldă, roz-roșu de carnație. Nimbul cruciger aplicat cu foiță metalică aurie și motive poansonate vegetale, cu contur roșu, încadrează chipul cu șevalura simetrică revărsă pe umeri. Câmpul icoanei redat cu albastru are în partea superioară inscripția, fiecare grup de litere se află încadrat de elemente decorative vegetale. Rama profilată simplu, aplicată la suport, adeziv și structural, a suferit un *retuș cromatic* cu o culoare în ulei, extins și în partea inferioară unde lipsește bagheta. Chipul lui Iisus descrie, raportat la aureolă, un cerc concentric, centrul aflându-se în punctul de întâlnire a medianei cu axa ochilor.

2. Maica Domului cu Pruncul⁸⁶ (fig. 5). Tempera pe lemn; dimensiuni: 53,8x42,5 cm; nr. inv. 629; inscripții: „*Mult păcătosul Stan Zug[rav] i Ilinca. Dumnezău să-i erte. Amin. 1774 (cu cifre și slove), în Orăștie*”. Icoana ilustrează tipul iconografic *Hodighitria*, aidoma piesei realizate pentru schitul Afteia, cu Maica redată bust, mâna dreaptă arătându-L pe Prunc, cu cealaltă îl susține. Veșmintele Maicii aplicate cu albastru și roșu comportă motive vegetale tratate grafiat, bordate cu galon a cărui perle încadrează pietre prețioase. Pruncul binecuvântează și susține un glob, veșmintele constau dintr-un chiton încins la mijloc și mantia care-i acoperă picioarele, primind volumetrie prin elementele liniare. Cromatica chipurilor se identifică cu cea din icoana *Iisus Hristos Pantocrator* (fig. 4), conturul brun se evidențiază la fața Maicii și la nasul redat din semiprofil. Nimburile decorate cu motive poansonate vegetale primesc contur roșu. Fondul icoanei aplicat cu albastru deține numele personajelor încadrate de mici elemente decorative vegetale.

În compoziția icoanei, o diagonală principală se întretaie cu una secundară la nivelul mâinii Maicii îndreptată spre Prunc. Diagonala secundară întâlnește mâna Pruncului care susține globul și pe cea stângă a Maicii, chipul acesteia fiind încadrat de triunghiul isoscel format de diagonalele principale.

Suportul icoanei se constituie din două planșe îmbinate adeziv, tehnică de execuție frecvent întâlnită la Zugravul Stan (fig. 2), fără elementele structurale, care ar fi constituit o mai mare rezistență a suportului. Planșele sunt întărite pe verso prin două traverse semiîngropate, partea din

⁸³ Sculptura bizantină de secolul al XI-lea, cu tema *Răstignirii*, conservată la British Museum din Londra, ilustrează în jurul lui Hristos doi îngeri bust; în frontispiciul miniaturii bizantine din secolul al XI-lea, *Salterio di Basilio II*, Veneția, Biblioteca Marciana, eleganta și impunătoare figură a unui autocrat este încoronat de Arhanghelul Gavriil care susține cu mâna dreaptă corona, în cea stângă ține o tijă roșie, cf. Bellosi 1998, p. 50, il. 51 a, 51 b.

⁸⁴ Bellosi 1998, p. 50, il. 51 c. Aceeași temă realizată de artistul Cimabue pentru biserica San Francesco din Assisi, redă în jurul crucii mai mulți îngeri.

⁸⁵ Porumb 1998, p. 380; Cristache-Panait 1986, p. 36, fig. 6; Cristache-Panait 1987, p. 145.

⁸⁶ Porumb 1998, p. 380.

față primește o ramă aplicată, echilibrând astfel jocul planșelor generat de modul tangențial de debitare. Tipul de esență lemnoasă utilizat, la majoritatea pieselor cel de rășinoase, prezintă o rezistență scăzută la acțiunea factorilor de microclimat, degradarea acestuia se repercutează în starea de conservare a straturilor picturale.

1782, Galda de Sus (com. Galda de Jos, jud. Alba)

Sfântul Nicolae⁸⁷ (fig. 6). Tempera pe lemn dimensiuni: 70x51 cm; nr. inv. 428; inscripții: „1782 (cu cifre), *Stan Z[ugrav]*, 1782 (cu slove)“ – în partea inferioară. Tipul iconografic al Sf. Nicolae comportă, în opera Zugravului Stan două variante, redarea bust sau mai mult de jumătate, în veșmânt arhieresc, fără mitră cu Evanghelia închisă⁸⁸, sau așezat pe tron somptuos, într-un bogat costumul arhieresc, cu Evanghelia deschisă⁸⁹.

Icoana de la Galda de Jos ilustrează cea de-a doua variantă, însă opulența, prin analogie cu piesele menționate anterior, se atenuează. Veșmintele se constituie din stiharul ilustrat cu verde-albastru, aplicat prin degrade cromatic, care formează în partea inferioară falduri ample, liniaritatea amplifică volumetria. Stiharul are marginal o decorație grafiată, elemente semicirculare concentrice intersectate de patru motive în forma petalelor alungite, iar la manșete și gât decorațiile sunt garnisite cu pietre prețioase. Epitrahilul, vizibil doar în partea inferioară, are un contur deschis și motive aplicate grafiat. Sacosul ilustrat cu ocră primește elemente liniare ample redată cu culoare închisă, contrastând cu motivele decorative marginale aplicate minuțios. Omoforul cu motivul ubicu grafiat, încadrează umerii și formează planuri verticale și înclinate. Degetele mâinii care binecuvântează sunt puternic conturate cu brun. Evanghelia deschisă redă textul „*În vremea aceea ...*”, citat, așa cum am văzut și anterior, nu este finalizat.

Chipul mic ușor rectangular, construit prin aplicări cromatice succesive, de la ocră-verde la ocră-roz și alb pentru părțile de lumină, se află surmontat de mitra impozantă. Tușele luminoase juxtapuse zonelor de umbră, aplicate de la baza nasului pe diagonala obrazului, formează o suprafață triunghiulară. Luminile punctiforme și buzele redată cu roșu și-au pierdut intensitatea cromatică folosită la piesele anterioare. Urechile mici, geometrize, delimitează zona părului de barba care descrie o formă concavă, cu contur energic. Volumetria nasului se accentuează prin tușa de lumină aplicată median. Mitra redată cu foiță metalică aurie prezintă elemente grafice și pietre prețioase, aureola este dublu incizată, cu contur roșu. Stilul dezinvolt al zugravului se remarcă prin libertatea de execuție a nimburilor personajelor secundare, trasate liber cu linie modulată. Monumentalitatea tronului se amplifică prin grafică și ornamentică cât și prin proporția amplă a orizontalei. Montanții primesc în partea inferioară un element vegetal, ramuri cu frunze cârcel, iar forme rectangulare decorată cu medalioane ovale i se alătură motivul semivolutei. Pe verticală, suprafața torică redată grafic, succedată de o mică cornișă, realizează trecerea la spătarul tronului. Și în această zonă, decorul geometric, vegetal și grafic aplicat peste foița de aur se evidențiază pregnant constituind factorul decisiv în redarea volumetriei.

În partea superioară Hristos ilustrat bust, încadrat de trei nori, binecuvântează și îndreaptă codexul închis spre Sfântul Nicolae. Pandant lui Hristos, Maica Domnului, oferă sfântului omoforul susținut pe ambele mâini. Veșmintele celor două personaje, aplicate peste foița metalică aurie, redată cu roșu și verde, prezintă o tratare schematizată. Câmpul icoanei redat cu roșu și foiță metalică aurie primește rama profilată tratată cu alt tip de foiță, încadrată marginal de suprafața roșie.

O altă piesă din colecția Arhiepiscopiei de Alba-Iulia, *Sfânta Troiță într-un trup*, atribuită zugravului Stan din Rășinari⁹⁰, considerată cu proveniența de la Galda de Sus, ceea ce ar fi justificat oarecum atribuirea icoanei prin prezența zugravului aici, aparține comunității din Geoagiu de Sus. Analiza stilistică a piesei schimbă perspectiva atribuirii, determinându-ne să o eludăm din această lucrare. Desigur, nu ne propunem acum reatribuirea icoanei unui alt zugrav activ în acest perimetru

⁸⁷ Hărdălău 1983, p. 59; Porumb 1998, p. 132, 381; Dumitran, Cucui 2009, p. 19, fig. 30.

⁸⁸ 1774, Banpotoc (com. Hărău, jud. Hunedoara), azi în colecția Protopopiatului Ortodox Orăștie, inv. nr. 2061-2062; 1776, Chimindia, 1776, (com. Hărău, jud. Hunedoara).

⁸⁹ 1779, Săliște, Sibiu (jud. Sibiu); 1779, Sibiel (jud. Sibiu), vezi Porumb, 1998, p. 380-381.

⁹⁰ Inv. nr. 430. Hărdălău 1983, p. 60, o consideră tributară școlii de la Săliște; Dumitran, Cucui 2007-2008, p. 174, atribuie icoana Zugravului Stan.

al județului, o analiză a pieselor existente în Colecția Arhiepiscopiei provenite de la Geoagiu de Sus, prin existența unei semnături a zugravului, ar facilita acest demers.

Din această succintă prezentare putem contura maniera stilistică a zugravului Stan, fundamentată pe câteva coordonate facil recognoscibile. Astfel, modul de redare al volumetriei feței, prin tușe ample, bazat pe contrast închis-deschis, ne pune în fața artistului care renunță la detalii elaborate, construind cromatic, cu contur minimalist, o figură viguroasă. Formele anatomice ale feței: nasul, ochii, urechile sunt identificabile în creația artistică a zugravului. Nasul are fose nazale cărnoase și robuste, construit energic prin tușe cromatice succesive, comportă o tratare naturalistă, umanizată. Conturul superior al ochilor se evidențiază prin cromatica închisă, pupilele contrastează cu albul din jur, zona circulară de umbră din jurul ochilor, sugerează anatomia acestora. Sprâncenele sunt arcuite și subțiri, coloritul buzelor și luminile punctiforme ale ochilor aplicate cu roșu intens diversifică paleta cromatică a feței. La tratarea veșmintelor, Zugravul Stan substituie adesea procedeul tradițional de aplicare a elementelor liniare în construirea volumului, cu motive decorative fitomorfe, grafice. Maniera amplă de redare a tușelor și a liniarității în construirea volumului se juxtapune predilecției pentru detalii grafice. Motivele decorative care bordează veșmintele personajelor sunt dovada acestei preferințe, construite cu atâta acribie.

Revenind la momentul formării artistice al Zugravului Stan și la parcursul celor aproape trei decenii, 1732-1760, în care numele acestuia, dacă demersul nostru ar fi just, se asociază unor lucrări artistice care lasă fără finalitate încercarea de a-l particulariza. Remarcăm însă în opera zugravului rășinărean, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, îndepărtarea de modelele promovate de școala brâncovenească și de maniera stilistică a zugravilor din Țara Românească cât și de cea a dascălului Grigorie Ranite⁹¹. Suntem surprinși atunci când analizăm opera lui Iacov, fratele lui Stan, a cărei manieră stilistică și tipare sunt atât de similare cu cele uzitate de Grigorie Ranite, uneori până la identificare, fără a găsi însă, în cazul lui Iacov, cea mai firavă informație documentară a colaborării lor. Să fie oare momentul detașării lui Stan de familia Ranite o interferare cu alți zugravi ai epocii și căutări personale determinate de periplul acestuia, poate în Banat, unde Grigorie și Gheorghe Ranite s-au aflat o perioadă, iar Transilvania, prin metamorfozele artistice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, putea să-i ofere mediul adecvat de grefare pe alt calapod stilistic. Aceste supoziții rămân deocamdată la nivelul ipotezelor deoarece nu avem decât un vag indiciu care e oferă o colaborare a zugravului cu alt artist al epocii.

Bibliografie

BAR-CN, Ms. lat. 372 – *Monasterii Balasf. Sanctissimae Trinitatis Urbarium seu Conscripito*, 1747, Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, ms. lat. 372.

Bellosi 1998 – Luciano Bellosi, *Cimabue*, Editor: Giovanna Ragionieri, Milano, 1998.

Chindriș 1997 – *Icoana plângătoare de la Blaj. 1764*, ediție coordonată de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1997.

Cioran 1940 – Emilian Cioran, *Biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva din Rășinari*, în *Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan Mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940.

Crețeanu 1956 – Radu Crețeanu, *Biserica din Glogova*, în *Mitropolia Olteniei*, an 1956, nr. 6-7.

Cristache-Panait 1984 – Ioana Cristache-Panait, *Rolul zugravilor de la sud de Carpați în dezvoltarea picturii românești din Transilvania (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, Seria Artă Plastică, tom 31, 1984.

Cristache-Panait 1986 – Ioana Cristache-Panait, *Contribuție la cunoașterea populației românești a județului Alba la mijlocul secolului al XVIII-lea în lumina valorilor de cultură și artă*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, tom 33, 1986.

⁹¹ Dumitran, Cucui, Mihai, Pop 2010, DVD / Grigorie Ranite; Dumitran 2010, p. 95-98.

- Cristache-Panait 1987 – Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987.
- Cristache-Panait 1998-1999 – Ioana Cristache-Panait, *Un zugrav de la răscrucea veacurilor XVII-XVIII*, în *Ars Transilvaniae*, VIII-IX, 1998-1999.
- Delvoye 1976 – Charles Delvoye, *Artă bizantină*, vol. I, București, 1976.
- Dumitran, Cucui 2007-2008 – Ana Dumitran, Elena Cucui, „*Sfânta Troiță într-un trup*“ în *opera zugravilor de la Feisa*, în *Nemus*, anii II-III (2007-2008), nr. 3-6, Alba Iulia, 2008.
- Dumitran, Cucui 2008, Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, catalogul expoziției temporare *Zugravii de la Feisa*, Alba Iulia, 2008.
- Dumitran 2010 – Ana Dumitran, *Un zugrav de elită: Grigorie Ranite*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 14/I, Alba Iulia, 2010.
- Efremov 2002 – Alexandru Efremov, *Icoane Românești*, București, 2002.
- Ene 2008 – Ioana Ene, *Icoane brâncovenești și postbrâncovenești din județul Vâlcea (1680-1730)*. Catalog, Teză de doctorat, Universitatea de Arte București, 2008.
- Gîlea 1959 – Andrei Gîlea, *Conscrierea preoților și grămăticilor (dascălilor) români, făcută la anii 1720-1723, în scaunele Șăliște, Sibiu și Tâlmăciu*, în *Mitropolia Ardealului*, an IV, nr. 1-2/ianuarie-februarie, Sibiu, 1959.
- Kondakov 2009 – Nikodim Kondakov, *Icoane*, Chișinău, 2009.
- Hărdălău 1981 – Gelu Mihai Hărdălău, *Zugravii din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în județul Alba*, în *Apulum*, XIX, 1981.
- Hărdălău 1983 – Gelu Mihai Hărdălău, *Icoane pe sticlă și lemn în colecția Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia*, în *Îndrumător Pastoral*, VII, 1983.
- Hitchins, Beju 1989 – Keith Hitchins, Ioan Beju, *Conscripția scaunală a clerului român de pe pământul crăiesc. 1733. (II)*, în *Mitropolia Ardealului*, an XXXIV, nr. 4, iulie-august, Sibiu, 1989.
- Manolache 1969 – Theodor Manolache, *Spicuri din presă*, în *Mitropolia Olteniei*, an XXI, nr. 3-4, Craiova, 1969.
- Meteș 1928 – Ștefan Meteș, *Relațiile bisericii românești din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928.
- Meteș 1936 – Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
- Nicolescu 1971 – Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, București, 1971.
- Pop 2010 – Saveta-Florica Pop, *Pictura murală exterioară a bisericii Cuvioasa Paraschiva din Rășinari*, în *Eshatologie populară*, Editori: Avram Cristea, Jan Nicolae, Alba Iulia, 2010.
- Pop, Cucui, Dumitran 2010 – Saveta-Florica Pop, Elena-Daniela Cucui, Ana Dumitran *Zugravul Nistor Dascălul din Rășinari*, în *Nemus*, anii V (2010), nr. 9-10, Alba Iulia, 2010.
- Popa, Iancovescu 2009 – Corina Popa, Ioana Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, Editura Simetria, 2009.
- Porumb 1998 – Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, București, 1998.
- Porumb 2003 – Marius Porumb, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, București, 2003.
- Procopie 2006 – Maria Procopie, *Mănăstirea Tismana*. Scurt studiu monografic, atestat în muzeografie susținut în 2006.
- Sendler 2008 – Egon Sendler, *Icoanele bizantine ale Maicii Domnului*, București, 2008.

Tabella individualis – Tabella individualis praestanda contributionis pro anno militari 1754/5, pagi Resinar in Sede Saxonicali Cibiniensi existentis et ad emporium primae classis Cibiniense eiusque plagam primam spectantis. Muzeul bisericesc din Rășinari.

Voinescu 1955 – Teodora Voinescu, *Zugravul Pârvul Mutul și școala sa*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, Anul II, Nr. 3-4, 1955.

Uspensky, Lossky 2003 – Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, București, 2003.

Lista figurilor

- Fig. 1.** Stan Zugravul, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1767.
- Fig. 2.** Stan Zugravul, *Adormirea Maicii Domnului*, 1767.
- Fig. 3.** Stan Zugravul, *Epitaf*, 1771.
- Fig. 4.** Stan Zugravul, *Iisus Hristos Pantocrator*, 1774.
- Fig. 5.** Stan Zugravul, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1774.
- Fig. 6.** Stan Zugravul, *Sfântul Nicolae*, 1782.

List of figures

- Fig. 1.** Stan Zugravul, *Virgin Mary and Child*, 1767.
- Fig. 2.** Stan Zugravul, *Dormition of the Virgin Mary*, 1767.
- Fig. 3.** Stan Zugravul, *Epitaph*, 1771.
- Fig. 4.** Stan Zugravul, *Christ Pantocrator*, 1774.
- Fig. 5.** Stan Zugravul, *Virgin Mary and Child*, 1774.
- Fig. 6.** Stan Zugravul, *Saint Nicholas*, 1782.

Fig. 1. Stan Zugravul, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1767.

Fig. 2. Stan Zugravul, *Adormirea Maicii Domnului*, 1767.

Fig. 3. Stan Zugravul, *Epitaf*, 1771.

Fig. 4. Stan Zugravul, *Iisus Hristos Pantocrator*, 1774.

Fig. 5. Stan Zugravul, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1774.

Fig. 6. Stan Zugravul, *Sfântul Nicolae*, 1782.

CORNELIU ZELEA CODREANU ÎN ANII 1919-1922

Conf. univ. dr. Cristian SANDACHE*

Abstract. *Activity of Corneliu Zelea Codreanu in 1919-1922. The article highlights the activity of Corneliu Zelea Codreanu in the period mentioned above. He was born in 1899 to a German mother and a father teacher who, although Polish as origin became an active Romanian nationalist. Corneliu Zelea Codreanu was educated at Jassy University and qualified for the law. At Jassy he came under the influence of the famous nationalist professor A. C. Cuza, the founder of a far rightist movement renamed in 1925 as the League of National Christian Defense. Cuza espoused an extreme anti-Semitism deduced from organic nationalism. The nation must be one, purged of all non-Romanian elements. Romanian far right was religious, preoccupied with personal moral reform, very contemptuous of materialism. The Legion of the Archangel Michael, was the most mystic religious of all Interwar European far right parties and one of the readiest to remove Jews and bourgeois politicians. In a Romania governed by a corrupt oligarchy, the Legion of the Archangel Michael had a fervent rapport with its popular following, mostly hitherto apolitical persons, dazzled by the youthful Corneliu Zelea Codreanu and his disciples.*

Keywords: A. C. Cuza, anti-Semitism, communism, Corneliu Zelea Codreanu, far right, Judaism, nationalism, Romania.

Cuvinte-cheie: A. C. Cuza, antisemitism, comunism, Corneliu Zelea Codreanu, iudaism, naționalism, România.

Corneliu Zelea Codreanu devenea student al Facultății de Drept din cadrul Universității din Iași în septembrie 1919¹. După propriile-i mărturisiri, atunci când pășește în lumea universitară, fosta capitală a Moldovei ar fi fost un oraș aproape sub asediu, frământat de o serie de „greve, ciocniri, agitare stângistă, puterea sovietică dincolo de Nistru”².

Codreanu avea o admirație aproape mistică pentru simbolul cultural-bisericesc reprezentat de către Iași, dar atmosfera din cadrul Universității i-a displicut, consemnările sale probând o stare de spirit sumbră. Incontestabil, un puternic curent de idei raționalist, de inspirație marxistă și ateistă, exista în mediile academice ieșene, iar Codreanu (constant în fixațiile sale), îl va atribui în exclusivitate elementului evreiesc, căruia îi conferea capacități manipulatorii extraordinare³.

Majoritatea profesorilor ieșeni i-au lăsat o impresie proastă, considerându-i ostili intereselor românismului. Cei spre care mergeau preferințele sale erau naționaliști și antisemiți declarați⁴.

Numărul important al studenților de origine etnică evreiască, prezenți în cadrul facultăților de Electrotehnică, Medicină, Drept și Litere l-a exasperat pe Codreanu și i-au oferit argumente suplimentare pentru amplificarea dezgustului său pentru iudaism, în general. După unele surse (care trebuie însă analizate cu toată circumspecția), în cadrul Universității ieșene, procentele studenților evrei ar fi fost de 80% la Facultatea de Electrotehnică, 60% la cea de Medicină, 40% la Drept și 25% la Litere⁵.

Ar fi cu totul eronat dacă am considera că elementului evreiesc în exclusivitate i s-ar fi datorat difuziunea ideilor comuniste în România sau că doar prezența evreilor ar fi reprezentat unica

* Universitatea „Mihail Kogălniceanu”, Facultatea de Drept, Iași; cristiansandache@yahoo.com.

¹ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I, Editura Totul Pentru Țară, Tipografia Veștemean, Sibiu, 1936, p. 15.

² *Ibidem*, pp. 17-18; Nicholas M. Nagy-Talavera, *Fascismul în Ungaria și România*, Editura Hasefer, București, 1996, p. 347; Alexander E. Ronnett, *Neam fără noroc sau blestemul lui Zamolxe*, Chicago, 1994, pp. 121-122; Arhivele Naționale Iași (în continuare: ANI), Fond Universitatea Al. I. Cuza-Rektorat, dosar nr. 884/1918, f. 58.

³ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 16.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 26, din 31 ianuarie 1923, pp. 663-675.

sursă a frustrărilor generației căreia îi aparținea și Corneliu Zelea Codreanu. Pentru el, însă, nu exista nici un fel de nuanțări, totul reducându-se la o judecată de valoare de un dogmatism incasabil: evreii și numai evreii (alături de politicienii presupuși a fi fost susținuți sau subordonați lor) echivalau cu maladia care ulcera din străfunduri organismul moral-instituțional românesc. Față de aceștia nu trebuia să existe nici un fel de milă. Lupta ar fi trebuit purtată la început împotriva acelor studenți și profesori, pe care Codreanu îi suspecta de slujire a intereselor „iudeo-comuniste”⁶.

În consecință, perioada studiilor la Iași va fi pentru el una frământată, în care va căuta să se impună ca un veritabil lider al „*studențimii naționaliste și creștine*”⁷.

În anul 1921, Codreanu va fi ales președinte al Societății Studenților în Drept din Iași, cu largul concurs al profesorului universitar A. C. Cuza, care îl botezase și îi era, totodată, un statornic mentor și protector⁸.

Majoritatea membrilor corpului profesoral nu-l agreau pe Codreanu, pe care-l considerau a fi fost turbulent, lipsit de o pasiune reală pentru studiu și, mai cu seamă, periculos pentru atmosfera universitară⁹.

Însuși Codreanu va scrie, mai târziu că, împreună cu fideli săi (inițial foarte puțini), provocau „dezordini”, concretizate (printre altele) prin brutalizarea colegilor cu opinii de stânga, pătrunderea cu forța în sediile unor ziare ieșene de aceeași orientare (cazul „Opinie”) sau perturbarea cursurilor unor profesori deveniți (în percepția lor) indezirabili.

Fără îndoială, tânărul avea manifestări colerice, lipsite adesea de orice justificare rațională. Atunci părea cuprins de un fel de transă, devenea sigur de sine, cu o privire extatică, sticloasă, neliniștitoare pentru mulți. Dacă patriotismul pe care și-l declara cu o energie viguroasă nu reprezenta în sine un lucru rușinos, îngrijora maniera lui cu totul atipică în care și manifesta revolta față de ceea ce considera a fi fost pericolul comunist în mediul intelectual și social ieșean. Atunci, Codreanu părea să ignore orice fel de regulă, manifestându-se vulcanic, huliganic chiar, prin orchestrarea unor violențe fizice îndreptate fie asupra unor studenți evrei, fie asupra unor adepți ai socialismului: șepci smulse din capetele unor colegi de generație (din cauza croielii „rusești” a acestora), spargerea geamurilor unor magazine evreiești, proferarea unor amenințări.

Toate aceste turbulențe erau considerate de către liderul micului grup de tineri autoproclamați „naționaliști”, drept reacții de răspuns la actele de batjocorire a sentimentului național românesc, ori a credinței creștine. Le repugnau chiar unele cuvinte sau expresii pe care le bănuiau ca fiind ofensatoare, denigratoare, ironice la adresa lor.

Ni-i putem imagina, dominați de prezența sumbru-charismatică a lui Codreanu, spumegând de indignare, simțindu-se ca niște haiduci moderni chemați să împartă dreptatea, cultivând în exces scenarii apocaliptico-mistice, consecvenți obsesiilor lor. Pentru mulți dintre ei, prezentul nu era altceva decât o luptă surdă, spiritul tranșeelor nu murise, ci se mutase în stradă, în amfiteatre, în prezența acelor colegi și profesori care considerau că, mai presus de ideea națională, ar fi trebuit să se afle încrederea în capitalism și în democrația de inspirație neoliberală, care ar fi apropiat definitiv societatea românească de Occidentul eliberat de prejudecăți, modern și prosper.

Biserica Ortodoxă le apărea unora dintre acești critici ușor demodată în conservarea dogmelor sale sacramentale; se plictiseau atunci când audiau discuțiile teologale în care nu mai vedeau scânteind esența relevantă, ci doar repetarea unor clișee. Codreanu și apropiații săi ascultau cu fascinație nedisimulată filipicele antisemite ale profesorului A. C. Cuza și se recunoșteau în pasiunea cu care acesta le descria tabloul apocaliptic al unei Români sfâșiate de colții iudaismului și condamnată la bolșevizare. Frenetic, excepțional de spontan, capabil de memorabile sarcasme, A. C. Cuza devenea în acele momente preotul oficiant al unui ritual de o stupiditate morală absolută.

Codreanu era un romantic mistuit de viziuni ample, îndrăgostit de acțiunea capabilă a fixa pentru totdeauna în conștiințe un model sau o cale de urmat. Fanatismul său structural îi umbrea însă toate reprezentările. Lipsa de nuanță, neverosimila încăpățănare, fixațiile imposibil de înlăturat, îl transformau într-un personaj greu de acceptat sau de urmat, de către spiritele tolerante sau carteziene. Un handicap important cu care se confrunta era acela reprezentat de absența unor

⁶ Corneliu Zelea Codreanu, *Scrisori studențești din închisoarea Văcărești. 9 octombrie 1923-30 martie 1924*, Iași, 1925, pp. 17-19.

⁷ *Idem*, *Pentru legionari*, p. 47.

⁸ Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia Dreptei Românești*, Editura FF Press, București, 1996, p. 84.

⁹ ANI, Fond Universitatea Al. I. Cuza-Rectorat, dosar nr. 978/1921, f. 131.

performanțe universitare. Nu era un cititor insașiabil, nici un doritor de a acumula cunoștințe peste cunoștințe, deși inteligența sa era incontestabilă. Admira ierarhiile de inspirație cazonă, stricta organizare, spiritul autoritar și detesta verbiajul în exces. Din păcate, atitudinea sa devenea tot mai voluntaristă și mai stranie, dincolo de comportamentul unui student obișnuit.

Au rămas antologice numeroasele incidente înregistrate între studenții naționaliști și profesorii care se opuneau serviciului religios la deschiderea cursurilor. De la conflictele deschise născute pe această temă între profesorii Corneliu Șumuleanu și Constantin I. Parhon s-a ajuns la o ciocnire directă între grupul lui Corneliu Zelea Codreanu (decis să impună cu forța ceremonialul religios în cadrul *Almei Mater*) și restul studenților – ostili acestei idei¹⁰.

La Universitatea din Cernăuți se înregistrau, concomitent, evenimente similare, unii profesori, precum Eugen Kozak sau Eugen Ehrlich fiind respinși cu toată energia de către o parte a studenților, care au considerat că aceștia „*au jignit statul român, biserica noastră și românismul*”¹¹.

Facultatea de Drept a Universității din Iași, prin al său Consiliu (A. C. Cuza, G. G. Tabacovici, M. B. Cantacuzino, V. Pella, I. Coroi) lua în mod frecvent apărarea grupului studențesc coordonat de Codreanu¹². Se ajunsese până acolo încât reprezentanții Facultății de Drept ignorau cu seninătate convocările Senatului Universitar, aceștia absentând la toate ședințele¹³.

Într-o ședință a Marelui Colegiu al Universității ieșene, la 2 martie 1922, profesorul I. Simionescu observa: „*Suntem în plin spirit de anarhie universitară. E și o anarhie între profesori. E Codreanu care, în toamna lui 1920, cu bâta a oprit intrarea în Universitate a studenților. Decanul Facultății de Drept, care i-a și ridicat pedeapsa a declarat război*”¹⁴.

La rândul său, profesorul D. Ștefănescu-Galați preciza: „*Dacă la Facultatea de Medicină între studenți este neliniște, tot domnului Cuza se datorește, care ține la cuvântul de ordine «Jos jidanii», în timp ce noi, profesorii, căutăm apropierea între toți elevii noștri. Dar faptul că studentul Corneliu Zelea Codreanu semnează convocări afișate prin vitrinele prăvăliilor, fără aprobarea Rectoratului și sfidând autoritatea școlii căreia îi aparține, nu e oare un act anarhic susținut de domnul Cuza?*”¹⁵.

Aceeași atitudine o avea și profesorul P. Dragomirescu¹⁶.

Studenții evrei priveau cu teamă manifestările radicale ale lui Corneliu Zelea Codreanu. Ei trimiteau numeroase memorii către instituțiile statului, în care atrăgeau atenția asupra pericolului reprezentat de către el¹⁷.

Un asemenea memoriu, datat 13 octombrie 1920, era semnat de către un grup de studenți mediciști: Isahar, Sura, Noihevici, Abrahim, Cahinschi, Pinchas, Morihoi, Dejeu, Sircovic, Viner, Waisman¹⁸.

Intervenții similare făceau și studenții evrei de la Facultatea de Litere. La 14 octombrie 1920, un memoriu asemănător era semnat (printre alții) de Nuhim, Roitman, Sraibman, Gandrich¹⁹.

Prin adresa ministerială nr. 809 din 14 iunie 1921, Corneliu Zelea Codreanu a fost eliminat din Universitate, dar Facultatea de Drept a refuzat să accepte această decizie și a continuat să-l mențină printre studenții săi²⁰. Ulterior, Codreanu a absolvit Dreptul la 22 iunie 1922, deși Universitatea din Iași nu i-a acordat niciodată diploma de licență²¹.

Peisajul social din Iași a cunoscut, în perioada 1919-1922, acțiuni ale unor segmente muncitorești suficient de radicale, pentru a-l face pe Codreanu (și nu numai pe el) să considere evidentă existența unui real pericol comunist la adresa României. Greve, discursuri publice de inspirație marxistă sau bolșevică, agitații de tot felul²².

¹⁰ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 44-45; ANI, Fond Universitatea Al. I. Cuza-Rectorat, dosar nr. 966/1921, f. 4.

¹¹ ANI, Fond Universitatea Al. I. Cuza-Rectorat, dosar nr. 966/1921, ff. 5-6.

¹² *Ibidem*, dosar nr. 978/1921, f. 66.

¹³ *Ibidem*, f. 100.

¹⁴ *Ibidem*, f. 131.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, dosar nr. 936/1920, f. 261; *ibidem*, dosar nr. 997/1921, f. 5.

¹⁷ *Ibidem*, dosar nr. 936/1920, f. 243.

¹⁸ *Ibidem*, f. 293.

¹⁹ *Ibidem*, f. 294.

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 997/1921, f. 74.

²¹ Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*, p. 348.

²² Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, p. 17.

Codreanu nu putea (și nici nu dorea) să renunțe la ideea conform căreia între comunism și iudaism ar fi existat o similitudine. Indiscutabil, un număr mare de etnici evrei, atât din Rusia, cât și din România, aderaseră la ideile marxiste sau socialist-comunizante.

O vie emoție a produs la nivelul opiniei publice românești atentatul din 8 decembrie 1920, în care un rol important îi revenise comunistului Max Goldstein (etnic evreu), cel care a plasat o bombă în incinta clădirii Senatului României din București, în urma exploziei acesteia murind atât ministrul Justiției, Dimitrie Greceanu, cât și un înalt prelat ardelean²³.

Este lesne de înțeles cum au receptat cercurile antisemite un asemenea eveniment; după cum și unii cetățeni, care n-aveau nimic în comun cu dezbaterile ideologice au considerat că rolul evreilor în orchestrarea unor acțiuni antiromânești nu poate fi, în nici un caz, unul marginal. Pentru Codreanu și apropiații săi, gestul lui Goldstein (repudiat, totuși, vehement de către însăși comunitatea evreilor din România) venea ca un argument în sprijinul antisemitismului său inflexibil. Comunismul și iudaismul s-ar fi contopit, generând o sinteză fatidică pentru destinul colectivității românești.

Codreanu își imagina România asemenea unui teritoriu blestemat, supus unei catastrofe istorice fără precedent, transformat instantaneu într-o nouă „Palestină”, în sensul că ar fi fost „colonizată de mase jidănești”²⁴.

Cea mai mare indignare i-o provocau lui Codreanu, în acea perioadă, o parte a intelectualilor, pe care-i acuza de inconștiență, filosemitism sau pur și simplu indiferență la presupusul pericol pe care liderul studenților naționaliști ieșeni îl clama cu febrilitate. El îi considera pe aproape toți ca având simpatii stângiste, chiar sovietice, văzând în Rusia comunistă un posibil model politic al viitorului său, în orice caz, acceptându-i existența, fără a o considera un pericol la adresa suveranității României.

Codreanu trăia cu intensitate evenimentele, semănând mult cu Adolf Hitler, cel din perioada petrecută la Viena sau München. Aceeași intransigență dogmatică, aceleași reflexe maniacale... Spre deosebire însă de Hitler, Codreanu avea o sensibilitate religioasă pronunțată, care se va amplifica în următorii ani.

În acest context s-a produs întâlnirea sa cu Constantin Pancu, liderul unui grupuscul de naționaliști radicali, intitulat Garda Conștiinței Naționale. Instalator de apă și electricitate, Pancu nu era un intelectual, dar avea un anumit talent oratoric. Președinte al sindicatului metalurgiștilor ieșeni, se impunea și sub aspect fizic, detaliu care l-a impresionat pe Codreanu²⁵.

În toamna anului 1919, Codreanu a devenit membru al formațiunii condusă de Constantin Pancu. Gruparea acestuia era anticomunistă și antisemită, încercând să atragă în special reprezentanți ai muncitorimii, în condițiile în care stânga și extrema-stângă aveau o notabilă influență la nivelul acestui segment social. Constantin Pancu rămâne o figură oarecum enigmatică, un protofascist român care miza, mai ales, pe elementul spectaculos, brutal chiar, dar care credea cu sinceritate și fanatism în oportunitatea acțiunilor sale. Recurgea și la forță în unele situații, fiind secondat cu entuziasm de tânărul Codreanu. Garda Conștiinței Naționale era o formațiune minoră, dar, ca toate grupusculele de extremă-dreapta, miza pe acțiunile surprinzătoare, violente și curajoase.

Codreanu a adus în cadrul acestei organizații un plus de imaginație, Pancu neputând fi decât mulțumit de o asemenea achiziție. Talentul organizatoric incontestabil al lui Codreanu nu era un detaliu peste care se putea trece ușor. Formațiunea a evoluat lent, dar sigur, ajungând (conform afirmațiilor lui Codreanu) să reunească în cadrul întrunirilor pe care le organiza și 10.000 de oameni, cifră care însă este probabil exagerată²⁶.

În februarie 1920, atmosfera socială cunoștea mari tulburări, în condițiile în care, la nivel național, se intenționa declanșarea unei greve generale. Aproximativ 1000 de angajați ai Regiei Monopolului Statului din Iași au intrat în grevă. E cert că mulți dintre reprezentanții muncitorimii din România se confruntau cu dificultăți economice majore, aspect de care elementele comuniste căutau să profite pentru generarea unor acțiuni anarhice de amploare. La Iași a fost arborat steagul roșu, iar portretul regelui Ferdinand I a fost înlocuit cu acelea reprezentându-i pe Karl Marx, Leon Troțki și Christian Racovski²⁷.

²³ „Curierul Israelit”, 19 februarie 1922.

²⁴ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, p. 18.

²⁵ *Ibidem*, p. 19.

²⁶ *Ibidem*, p. 20.

²⁷ *Ibidem*, p. 21.

Garda Conștiinței Naționale a decis atunci să intervină, propunerea aparținându-i lui Codreanu. Naționaliștii au mărșăluit pe străzile Iașilor, intonând „Deșteaptă-te române” și înfruntând grupuri de muncitori care au căutat să le oprească înaintarea. Dovedind prezență de spirit și curaj, Corneliu Zelea Codreanu a escaladat acoperișul fabricii și să înalțe tricolorul românesc. Ulterior, prin eforturile formațiunii lui Pancu, unitatea a fost redeschisă prin aducerea a 400 de noi lucrători în oraș. Fără îndoială, acțiunea a fost una temerară, deși Codreanu i-a exagerat mult importanța²⁸.

O acțiune similară, dar care comporta riscuri cu mult mai mari, va fi organizată de către Constantin Pancu și Codreanu la atelierele „Nicolina” din Iași, cei aproximativ 400 de muncitori din cadrul acestora inițiind o grevă generală, influențele comuniste fiind incontestabile.

Sensibilitatea antisemită a lui Codreanu este vizibilă și în acest caz, el considerând că greviștii s-ar fi bucurat de o puternică susținere mai ales din partea numeroșilor locuitori de origine evreiască trăitori în cartierele din jurul atelierelor „Nicolina”. Tensiunea și surpriza au atins apogeul atunci când membrii Gărzii Conștiinței Naționale, utilizând un tren, au pătruns în interiorul atelierelor, iar Codreanu a optat din nou pentru un gest spectaculos, de mare efect psihologic: *„Pe una din clădiri, steagul roșu. Eu încep să mă cațăr pe niște trepte de fier prinse în perete luând în gură un steag tricolor. Cu oarecare greutate, pentru că era o înălțime mare, ajung până la acoperiș. Mă ridic deasupra și mă târăsc până la vârful. Smulg steagul roșu în mijlocul uralelor de nedescris, care se prelungesc câteva minute, ridic și leg steagul tricolor”*²⁹.

Ar trebui să ne transpunem în atmosfera acelei perioade pentru a înțelege totuși intransigența anticomunistă cu totul excepțională manifestată de către naționaliștii radicali. Bolșevismul din Rusia vecină reprezenta un avertisment de mare gravitate și, dincolo de inerentele exagerări, relatările cele mai numeroase descriau scene de coșmar, violări ale drepturilor omului, crime, spolieri ale bunurilor, tendințe expansioniste.

Ateismul agresiv reprezenta un semn al Antichristului și contribuia din plin la amplificarea emoțiilor colective, la nivelul multor segmente ale societății românești. Abia unificată, România de după 1918 risca să devină ținta atacurilor unei Rusii infestate de o ideologie care nu semăna cu nimic din ceea ce lumea civilizată cunoscuse. Nici un principiu nu mai era respectat și nici o lege nu se mai dovedea suficient de viabilă, cu excepția legii bunului plac. Era firesc ca oameni precum Pancu sau Codreanu să se îngrijoreze.

Pe fond, ei aveau dreptate și agitațiile oamenilor lor erau concretizarea unei sincere dorințe de a apăra interesele României. Mai puțin era înțeleasă și acceptată însă, înverșunarea lor antisemită, care căpăta forme (în special declarative) de o maximă virulență.

Nu putem decrifica atitudinea extremiștilor de dreapta români fără a ține cont de comunismul în expansiune. Codreanu a făcut o adevărată criză de nervi atunci când a citit în publicațiile de stânga ieșene o sumă de articole ironice la adresa ortodoxiei și Bisericii, considerate insuficient de adaptate la condițiile prezentului, ori, identificate pur și simplu cu niște relicve inutile ale timpurilor medievale³⁰.

Nici măcar socialismul nu era acceptat de Codreanu, acesta considerându-l doar un mijloc de dezbinare a românilor. Singurul simbol admis urma să fie drapelul național românesc, iar patriotismul oamenilor politici ar fi trebuit să se manifeste în mod concret, prin fapte nobile și în nici un caz să se confunde cu o succesiune de declarații demagogice.

I se părea că o conspirație amplă se urzise împotriva statului român, sub masca democrației, un concept pe care nu-l înțelegea, văzând în el un lux inutil, ori o trambulină de lansare a ambițiilor politicianilor. Sensibilitatea paseistă a lui Codreanu nu trebuie să ne mire, aceasta fiind trăsătura majorității liderilor extremei-drepte europene. Este cert că, un om simplu, dar curajos, precum Constantin Pancu, răspundea nevoii de modele a tânărului Codreanu, impresionându-l prin fanatismul și fervoarea adesea simplistă cu care își urma convingerile. Intrat rapid în anonimat după 1922, bolnav de inimă, liderul Gărzii Conștiinței Naționale și-a sfârșit zilele în sărăcie, fiind însă menționat cu constantă prețuire de către fostul său emul³¹.

²⁸ *Ibidem*, pp. 22-23.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ „Opinia”, 26 octombrie 1919.

³¹ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, p. 38.

În perioada 4-6 septembrie 1920, congresul studenților români de la Cluj (în cadrul lucrărilor căruia Codreanu și-a făcut auzită vocea cu energie, susținut de circa 100 de adepți), luase decizia excluderii etnicilor evrei din cadrul organizațiilor studențești. Atmosfera generală fusese una tensionată, iar Codreanu atribuia iar tot răul iudaismului, presupus a fi fost interesat în a concepe aranjamente de culise cu scop antiromânesc. Ulterior, la 20 mai 1922, se puseseră bazele Asociației Studenților Creștini, care înlocuia, astfel, fostul Centru Studențesc din Iași, acțiune care-l avusese ca inițiator pe același Corneliu Zelea Codreanu. La aproape 23 de ani, el reușea să grupeze în jurul său un nucleu de fideli, care-l priveau ca pe un lider înăscut³².

Asociația Studenților Creștini reflecta din plin stilul lui Codreanu, cazon și misterios, de o evidentă mistică. Într-un așa-zis angajament de onoare, membrii săi constatau că națiunea română s-ar fi aflat într-un moment extrem de greu al istoriei sale, cu totul amenințată de către „*un neam străin, care ne-a acaparat moșia și tinde să pună mâna pe conducerea țării*”³³.

Toată energia organizației urma să fie concentrată în numele slujirii unui unic scop: „*apărării patriei noastre în contra cotropirii jidovești*”³⁴.

Nu se ofereau amănunte justificative, totul fiind învăluit în acel laconism sugestiv, pe care Codreanu l-a agreat în tot cursul vieții sale. Mai târziu, a încercat să-și explice înclinațiile politice într-o manieră simplă, susținând că, în mod spontan, i se relevase presupusa primejdie a deznaționalizării românilor. Codreanu credea că prin intermediul muncitorimii sărăcite și exploatate „*va veni peste noi stăpânitoare și pustiitoare hoarda jidovească*”³⁵.

Apar aproape obositoare aceste teme ale gândirii politice specifice tânărului Codreanu, dovedind nu numai dogmatism extrem, ci și o anumită lipsă de nuanțare elementară. El evita demonstrațiile minuțioase, consecvent aceleași ambiguități, care lăsa loc liber interpretărilor. În acești ani i se va cristaliza și convingerea (devenită ulterior obsesivă), în conformitate cu care el și adepții săi n-ar fi făcut altceva decât să exprime aspirațiile subterane ale colectivității românești în ansamblul acesteia, inclusiv spiritele celor repauzați³⁶.

Codreanu se încadra în categoria posedaților exemplari, prin maniera clară în care-și descria trăirile. Sentimentul său religios era filtrat într-o manieră particulară, cu numeroase influențe păgâne, amintind de eresurile și obiceiurile străvechi, populare. Surprindea invocarea morților, o asemenea reprezentare având în sine ceva fascinant și macabru. O voință inflexibilă, neomenească, străbate toate rostirile codreniste, conferindu-le un plus de seducătoare absurditate.

Apare clar definită, în acești ani, ideea autoritară, respingerea modelului democratic constituind ceva firesc³⁷.

Disciplina de extracție cazonă pe care-o admira necondiționat și care corespundea datelor sale temperamentale, nu se putea compatibiliza cu mecanismele sistemului democratic.

Codreanu se simțea, probabil, în postura liderului unui ordin de luptători religioși, dorind să le imprime oamenilor săi, credința în ierarhie și în el însuși. Nu s-ar fi putut spune însă că el și-ar fi dorit puterea de dragul puterii sau ca un mijloc de parvenire socială. Era însă convins că procedează corect și a avut o încredere nestrămutată în deciziile și destinul său, afișând un puternic stoicism.

Nu va renunța nici o clipă la antisemitism, îndemnându-și emulii să se manifeste cu vehemență împotriva cetățenilor români de origine etnică evreiască, pe care-i considera potențiali distrugători ai culturii și spiritualității românești.

Anul 1922 a fost semnificativ în această privință, grupul lui Codreanu concentrându-și atacurile la adresa trupelor de teatru care puneau în scenă piese în limba idiș. Naționaliștii încercau să provoace tulburarea reprezentațiilor teatrale, îi bruscau pe actori, semănau spaima în rândul spectatorilor, fiind dezaprobați inclusiv de mulți etnici români, aspect recunoscut cu indignare de către însuși Codreanu.

Zadarnic invoca el necesitatea apărării identității românești. Stilul pe care îl impusese era departe de standardele civilizate. Mulți îl considerau un huligan bântuit de impulsuri patologice, incapabil de a se stăpâni, dorind cu orice preț să răspândească doar ură și anarhie. Este evident că, în această perioadă, notorietatea lui Corneliu Zelea Codreanu era mai curând una negativă.

³² ANI, Fond Universitatea Al. I. Cuza-Rectorat, dosar nr. 936/1920, f. 25.

³³ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, p. 61.

³⁴ *Ibidem*, p. 62.

³⁵ *Ibidem*, p. 65.

³⁶ *Ibidem*, p. 66.

³⁷ *Ibidem*.

CONCEPȚII PRIVIND SISTEMUL FISCAL DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Conf. univ. dr. Marin BADEA*
Drd. Constantin ROTARU**

Abstract. *Conceptions about the tax system in the Interwar Romania. In the context of the Romanian historical realities after World War I, many problems, especially the acuity of social tensions have developed on a large scale. The need to trigger and sustain a new cycle of modernization have found were reflected in the large idea debates among protagonists from a large ideological and political spectrum – from liberalism to neoliberalism and peasant, marxism or far right. A distinct matter reflected in this debate is about ways to modernise the tax system. There are also presented the results of the reforms from the one initiated by Nicolae Titulescu to those of Vintilă I. C. Brătianu. So, there are presented and analysed four decades of legislation on this issue.*

Keywords: *far right, ideological orientation, liberalism, marxism, peasant, social tension, tax system.*

Cuvinte-cheie: *extrema dreaptă, fiscalitate, liberalism, marxism, orientare ideologică, tensiuni sociale, țărănism.*

Războiul prim mondial, numit așa după izbucnirea și desfășurarea celei de a doua conflagrații militare de dimensiuni mondiale (1939-1945), dar desemnat în epocă sub denumirea de „Marele Război”, a prins în vârtoarea sa și fiii ai poporului român, unii dintre ei încă de la izbucnirea în vara anului 1914, înrolați în armate străine (austro-ungară, bulgară), cei mai mulți începând din august 1916, când România a intrat în marea confruntare militară alături de Puterile Antantei, care promiteau sprijinul lor pentru unirea Banatului, Transilvaniei și Bucovinei cu „țara”, fără Basarabia, întrucât Rusia țaristă era membră a coaliției numită Antanta.

Scopul declarat, și urmărit ca atare, al intrării României în război nu s-a realizat prin înfăptuirea proiectului militar vizat, ci pe fondul general al desfășurării marelui conflict militar, al subrezirii, până la destrămare totală, ca în cazul Imperiului Austro-Ungar, doar parțială ca în situația Imperiului Țarist, și mai ales pe calea luptei naționale a românilor din teritoriile ocupate de amintitele Imperii: unirea Basarabiei cu România în primăvara anului 1918, a Bucovinei și Transilvaniei în toamna aceluiași an, 15/27 noiembrie, respectiv 1/13 decembrie.

Aceste mari realizări, cu adevărat istorice pe firul devenirii națiunii noastre, au alimentat, prin însăși natura lor, un optimism general privind viitorul mai apropiat sau mai depărtat al țării, împărtășit ca atare la scara întregii societăți. Un optimism poate mai temperat la nivelul gândirii și simțirii celor mulți, îndeosebi ale țăranilor, pentru care ideea de schimbare printr-o reformă care să le aducă în proprietate pământul de care era intim legată viața lor de zi cu zi, o considerau absolut imperativă și, în plus, le fusese promisă, chiar în tranșee, de către regele Ferdinand.

Era o realitate sesizată riguros de către tânărul economist Virgil Madgearu și despre care, în decembrie 1919, acesta scria: „Adevărul este că procesul lichidării *vechii stări politice* își are obârșia în deșteptarea, în timpul războiului, a conștiinței de cetățean și de drepturile legate de acesta în masele țărănești, care n-au avut până atunci cunoștință decât de datorii. Zi de zi, războiul a

* Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie, București; revista.istorie.ucdc@gmail.com.

** Doctorand la Academia de Științe Economice, București; director general, S.C. Rotarexim S.A., Râmnicu-Vâlcea; www.constantinrotaru.ro.

luminat soldații țărani că suferința e purtată de toți deopotrivă, dezvăluindu-le deosebirea dintre huzurul celor puțini, ce aveau puterea în mâini, și mizeria celor mulți; totodată, sacrificiile care li se cereau țăranilor înainte de toate, le-a arătat însemnătatea propriei puteri care, dacă e în stare să îndeplinească misiunea de a apăra țara în fața dușmanului, pentru ce n-ar fi folosită, în timp de pace, și pentru ridicarea stării și pentru dezrobirea lor?”

Iar opinia lui Madgearu nu era nici pe departe singulară și cu atât mai mult întâmplătoare. O opinie absolut similară era exprimată, spre exemplu, în coloanele ziarului „Țara nouă” cu aproape șase luni mai devreme, în care se scria că: „Plugarul acesta a înțeles ce poate fi pentru țară în clipe grele, dar tot atunci a înțeles și ce drepturi se cuvine să aibă el în aceeași țară. [...] Și să mai știe iarăși și că în ziua în care s-a întors acasă sărăcit și distrus, țăranul, învățat prin gloria armelor, a refuzat să mai fie rob pe pământul lui.”¹

La orașe, starea de spirit era poate mai agitată în contextul aceluiași suferințe grele provocate de război, tot mai dificil de suportat în condițiile prelungirii stării reale de război chiar și după încheierea armistițiilor și debutul lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris (a doua jumătate a lunii ianuarie 1919), urmare a stării conflictuale întreținute în raporturile cu România de către Ungaria, ai cărei conducători, deși noi după evenimentele de la Budapesta, din octombrie 1918, când a fost înlăturat Guvernul Tisza István, refuzau, ca și predecesorii, să recunoască dreptul românilor asupra Transilvaniei și, implicit, legitimitatea actului Unirii de la 1/13 decembrie.

Așa, de pildă, la București, în Piața Teatrului Național a curs pe caldarâm sânge când protestul muncitorilor tipografi a fost înăbușit cu ajutorul armelor de foc; aproape doi ani mai târziu, muncitorii din toată țara au intrat în grevă generală și mulți dintre conducătorii lor, lideri ai Partidului Socialist și ai sindicatelor muncitorești, au fost arestați, întemnițați, judecați de instanțe militare și condamnați. Iar unii dintre ei erau aceiași care semnaseră, pe 13 februarie 1919, o *Declarație* politică referitoare la unirea teritoriilor românești cu țara, salutând „cu bucurie dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate până acum” și se angajau să respecte „legămintele de unire hotărâte.”²

Aceleași frământări, de factură economico-socială, cu precădere, dar și politico-instituționale și, desigur, ideologice, animau și clasele dominante: pe moșieri, cărora le era deosebit de clară perspectiva pierderii unei bune părți din latifundiile ce le dețineau, pe arendași, care se vedeau în situația posibilă de a-și pierde obiectul „muncii”, pe reprezentanții burgheziei, din rândurile cărora s-au recrutat spirite dintre cele mai elevate, preocupate de ce va trebui să fie România Mare, pe ce căi trebuia să fie împins noul stat român pentru a face noi și semnificativi pași pe calea modernizării, un proces istoric ce trebuia să înglobeze în noul său curs ansamblul structurilor societății românești: de la economie la instituțiile statului, de la structurile sociale la învățământ, sănătate, apărarea noilor fruntarii, viața cultural științifică ș.a.m.d. Sau, cum se exprima Nicolae Titulescu în Parlamentul țării, când a trebuit să susțină proiectul său de reformă fiscală (10 iunie 1921): „În fața noastră stă un uriaș program de refacere pe tărâmul economic, în genere, pe tărâmul industrial și al căilor de comunicație, pe tărâmul cultural, pe tărâmul militar, îndeosebi. Noi nu putem, după ce am făcut România Mare, să nu facem toate jertfele necesare pentru a o păstra și a o dezvolta. Și să se știe pretutindeni, și înăuntru, și în afară, că suntem hotărâți să [ne] facem pe de-a întregul datoria pe care ne-au legat-o morții noștri.”³

Iar vocea lui Nicolae Titulescu era doar una. Multe altele au considerat, chiar dinainte de intrarea României în război, imediat după marea răscoală a țăranilor din 1907, cu un accent deosebit în timpul alegerilor din martie 1914 și imediat după alegerea noului Parlament, ales și ca Adunare Constituantă, menit a aduce unele modificări textului Constituției și apoi, imediat după război, că era nevoie de un nou ciclu reformist după cel legat mai ales de opera lui Alexandru Ioan Cuza; că, pentru a face ca România de după Marea Unire să se afirme cu valorile ei specifice în plan european, și nu numai, era nevoie de promovarea unor noi politici economice și sociale, altele decât

¹ „Țara nouă” din 29 iunie 1919.

² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916-1921*, Editura Politică, București, 1966, p. 166-167.

³ Ion Saizu, Emilian Bold, *Dimensiuni economice și financiare ale activității lui Nicolae Titulescu*, în Gh. Buzatu (coord.), *Titulescu și strategia păcii*, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 102.

cele de până la izbucnirea războiului și, întâi de toate, să se reia politica de reforme, blocată de izbucnirea războiului în vara anului 1914.⁴

Era nevoie, practic, de un set de reforme mai amplu care să aducă o restructurare în profunzime a întregului organism economico-social și politico-instituțional al societății românești pentru că aceasta din urmă, în ansamblul ei, se resimțea de pe urma realizării parțiale, incomplete a restructurării și modernizării ei. Era ceea ce se resimțea acut în viața economică, în relațiile sociale, în funcționalitatea instituțiilor, în creația spirituală, în viața însăși a oamenilor, îndeosebi a țăranimii, a muncitorilor, a funcționarilor etc. Era imperativul fundamental al epocii, pe care un economist ca I. N. Angelescu, într-o lecție de deschidere a cursurilor de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale, îl definea astfel: „Marea reformă pe care o așteaptă timpul nostru nu va fi una juridică, formală, ci una economică, reală, de schimbare a repartizării avuțiilor. Prin schimbarea repartizării avuțiilor se deplasează puterea politică reală și, prin aceasta, se schimbă, într-adevăr, ordinea de drept, nu se creează drept în cadouri, ci drept care trăiește în viața economică și socială.”⁵

După înfăptuirea Marii Uniri o asemenea reformă era posibilă, chiar pe temeiul ei ca realizare istorică. Era cu siguranță o reformă complexă, o reformă structurală ce trebuia să vizeze reșezarea raporturilor de proprietate, îndeosebi în viața satului, a relațiilor de repartitie, a instituțiilor publice ș.a.m.d., astfel încât să fie înlăturate toate piedicile ce continuau să se opună afirmării nestingherite a progresului general istoric și, în primul rând, progresului economic al țării, al națiunii. „Pentru România, scria în acei ani un tânăr sociolog de factură neoliberală, Ștefan Zeletin, problema supremă de care atârna soarta ei viitoare este aceasta: dezvoltarea forțelor naționale de producție, se înțelege că vorbim de producția capitalistă.”⁶

În acest sens, din multiple direcții și cu mijloace diferite, s-au făcut eforturi deosebite pentru conștientizarea imperativului că România trebuia supusă unei chirurgii istorice radicale, că pentru consolidarea unității naționale depline, deja înfăptuite și, implicit, a independenței, era nevoie de un cadru social-politic și juridic nou, apt a favoriza punerea în valoare, la un standard superior, a resurselor naturale și de muncă pentru a se putea edifica o economie cu adevărat modernă, competitivă în raport cu piața internațională, un obiectiv ce trebuia atins neapărat, ca fiind absolut necesar pentru înseși existența și afirmarea națiunii române.⁷ Și aceasta cu atât mai mult cu cât se putea considera că, odată depășită marea confruntare militară și readusă pacea între popoare, între care unele, cel puțin în Europa, reușiseră să-și recapete independența și unitatea națională, între care și poporul român, se va putea păși către o treptată integrare politică și culturală europeană, ceea ce presupunea, ca o necesitate vitală, depășirea cât mai repede posibil a diferențelor de dezvoltare economică între țările Europei Occidentale și cele din estul și sud-estul bătrânului continent.

Această aspirație nutrită ardent și de generațiile care înfăptuiseră Unirea Principatelor și recâștigarea independenței de stat în 1859 și 1877-1878 pentru „România Mică” a fost de natură a spori urgența analizelor și a confruntărilor de idei privind conținutul și sensul modernizării pe mai departe a societății românești. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, pe plan european, au fost reluate ideile federaliste, unele, ce-i drept, având ca substrat refacerea imperiilor prăbușite, altele, însă, vizând cu adevărat modelarea unui nou cadru istoric de dezvoltare a bătrânului continent, atât de greu încercat în anii 1914-1918, pe de o parte, iar pe de altă parte, nu era deloc de ignorat ascensiunea economică și politico-militară a SUA, cu tendințe hegemonice deja vizibile mai ales în timpul lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920).

Altfel spus, „noua” realitate europeană din care făcea parte și regimul comunist din Rusia, a avut darul de a contribui la accentuarea urgenței dezbaterilor de idei din societatea românească postbelică, o dezbateră ce fusese, de fapt, antamată, așa cum am amintit deja, încă în ultimii 10-15 ani premergători războiului, amplificată ca urmare a răscoalei țăranilor din primăvara anului 1907, mai apoi a reformelor propuse de Partidul Național Liberal în septembrie 1913 și atenuată doar de izbucnirea ostilităților militare în vara anului 1914. Spunem doar atenuată pentru că despre nevoia

⁴ Cf. Marin Badea, *Istoria economiei naționale românești*, Casa de Editură și Librărie „Nicolae Bălcescu”, București, 2003, p. 209.

⁵ I. N. Angelescu, *Puterea economică și puterea politică*, București, 1916, p. 88.

⁶ Ștefan Zeletin, *Țărănism și Marxism*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, nr. 1-2, 1924, p. 220.

⁷ Cf. Marin Badea, *op. cit.*, p. 210.

de reluare a reformelor, și agrară și electorală, îndeosebi, despre necesitatea accelerării procesului de industrializare, de amplificare a rețelei de comunicații, de extindere a învățământului sau de dezvoltare a sistemului de asigurare a sănătății ca și alte cerințe ale procesului istoric de modernizare a societății românești, cum era și nevoia unui nou sistem fiscal, a continuat să se discute, să se exprime puncte de vedere deosebite chiar și în anii 1914-1916, când România a fost în stare de neutralitate sau imediat după război.

Și dacă necesitatea modernizării societății românești, cu prioritate a structurilor ei economico-sociale, reprezenta un imperativ riguros conștientizat încă înaintea războiului, după marea conflagrație și înfăptuirea Marii Uniri, care a adus desăvârșirea construcției statului național unitar, cu atât mai mult preocupările referitoare la conținutul și sensul dezvoltării societății românești au căpătat noi valențe, un plus masiv de intensitate, au polarizat atenția unui număr tot mai mare de intelectuali. O realitate ce-și găsește explicația nu doar în rațiuni de ordin teoretic, de identificare științifică a căilor de acțiune pentru înrăurirea cursului mișcării istorice propriu-zise de modernizare pe mai departe și în ritm cât mai accelerat posibil a societății românești, a economiei, întâi de toate, dar și din rațiuni practice, sau, cum observa un sociolog american încă în urmă cu trei decenii, dezbaterile de idei de după Marea Unire în legătură cu dezvoltarea României era chiar mai importantă din rațiuni practice decât teoretice.⁸ Este sensul autentic în care exprima o asemenea necesitate, chiar în primul an de după război, marele savant român Grigore Antipa, când scria că: „Odată cu Marea Unire, România s-a găsit în fața celei mai importante probleme ce i s-a prezentat vreodată, aceea a organizării noului său stat și a stabilirii liniilor mari ale dezvoltării sale în viitor.”⁹

La determinarea amplei dezbateri de idei la care ne referim a mai contribuit o anume chestiune ce ține de unele evoluții concret-istorice, respectiv de faptul că participarea României la războiul prim mondial, cu evenimentele din 1916, care au ridicat cota optimismului național la înălțimi cu totul deosebite din momentul intrării în marele conflict militar, dar au făcut să se și prăbușească speranțele în victorie până la disperare, mai ales din momentul semnării Tratatului de pace cu Puterile Centrale de la București/Buftenă pe 7 mai 1918, la care s-au adăugat mai apoi dureroasele și persistentele consecințe economico-sociale ale mării conflagrații.

Drept urmare, în mentalul colectiv al vremii s-a instalat o neîncredere accentuată în viitorul societății românești, al oamenilor ei, cu răsfrângeri negative în comportamentul de zi cu zi. O stare de spirit pe care au sesizat-o numeroase spirite ale timpului, pe care o invoca motivațional deja amintitul Ștefan Zeletin, unul dintre cei mai proeminenți participanți la confruntarea de idei privind evoluția, legitimitatea și perspectivele capitalismului în România¹⁰, atunci când, în 1925, își prefăta cartea intitulată *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, scriind că: „Am simțit nevoia unei cunoașteri amănunțite a originilor societății române de astăzi spre a căpăta puțința unei orientări clare în haosul vieții noastre sociale și politice. Trebuia să aflăm, prin cercetare proprie și amănunțită, de unde a venit România modernă și încotro merge”.

Trebuia procedat astfel pentru că, scria mai departe Ștefan Zeletin, „suntem la o cotitură istorică când criticismul, care a intrat azi în mentalitatea obștească, e pe cale de a deveni o primejdie națională. Această pornire bolnăvicioasă, de a privi cu neîncredere tot ceea ce s-a făcut și se face în societatea noastră modernă, împiedică unirea tuturor spiritelor într-o aspirație națională pozitivă. Când, însă, știința socială românească va izbuti să răspândească convingerea că ceea ce s-a făcut în România modernă a izvorât din cauze determinate și a avut un rol istoric și o funcție socială determinată, vor putea înțelege și românii că, în loc de a-și pune mândria să critice ceea ce au creat alții, e mai bine să cerce a crea fiecare în sfera sa proprie de viață.”¹¹

Sigur că ampla dezbateră de idei privind viitorul dezvoltării României moderne s-a realizat într-un cadru istoric prin el însuși complex și, pe deasupra, marcat de tensiuni. Confruntarea diverselor opinii s-a desfășurat între și în sânul curenților de gândire existente pe eșichierul vieții ideologice și cultural-științifice interbelice: neoliberal, țărănist, marxist (comunist, social-democrat,

⁸ Daniel Chirot, *Neoliberal and social democratic theories of development in Social change in Romania 1860-1940*, Berkeley, 1978, p. 31.

⁹ Grigore Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. V.

¹⁰ Cf. Dumitru Mureșan, *Concepția economică a lui Ștefan Zeletin*, Editura Academiei, București, 1975.

¹¹ Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, ediția a doua, Editura Humanitas, București, 1991, p. 20.

socialist) la care, spre sfârșitul perioadei, s-au alăturat adepții doctrinei cooperatiste plus ideologii curentului de extremă dreaptă. Și aceasta, desigur, în strânsă legătură cu preocupările forțelor politice existente de a deține frâiele puterii, protagoniștii de primă mărime fiind Partidul Național Liberal și, din 1926, Partidul Național Țărănesc, rezultat din fuziunea Partidului Țărănesc prezent mai ales în Vechiul Regat cu Partidul Național Român din Transilvania.¹² Grigore Antipa, Dimitrie Gusti, Mihail Manoilescu, Virgil N. Madgearu, Ion I. C. Brătianu, Vintilă I. C. Brătianu, Nicolae Titulescu, I. G. Duca, Ion Mihalache, Ștefan Zeletin, Constantin Rădulescu-Motru, dar și Eugen Lovinescu, Nichifor Crainic, Lucian Blaga, Nae Ionescu sau mai tinerii Mircea Eliade și Emil Cioran s-au aflat în primele rânduri ale militantismului politico-ideologic pentru dezvoltarea și modernizarea societății românești în ansamblul ei, pentru progresul tuturor factorilor de producție, de circulație, desfacere și consum, fără de care nu se puteau micșora decalajele existente între România și țările dezvoltate din Occident. Calea acțiunii era reforma ca instrument al redeclanșării și amplificării procesului istoric de modernizare și dezvoltare a societății, însoțit de un amplu și susținut efort de organizare, aceasta din urmă fiind apreciată ca „o fațetă a modernizării, purtând un caracter imperativ.”¹³

Răspunsurile la asemenea chestiuni fundamentale pe care le-au oferit cei angajați la acea amplă dezbateră de idei au fost, prin conținutul lor, diferite și, oricum, au sfidat ideea de consens. Diversitatea punctelor de vedere a fost determinată nu atât de natura și profunzimea actului de cunoaștere, condiționat la rândul său de mulți alți factori, ci cu precădere de pozițiile politico-ideologice pe care s-au situat protagoniștii în cvasitotalitatea lor. Dar, dincolo de această policromie politico-ideologică (liberalism, neoliberalism, național-țărănism, marxism, naționalism cu tentă xenofobă ș.a.m.d.), atât în epocă cât mai ales în perspectiva tot mai largă a istoriei, au putut fi identificate două grupări mai largi de intelectuali angajați în a descifra conținutul și sensul procesului de modernizare a societății românești de după primul război mondial și înfăptuirea Marii Uniri: *europeniștii și tradiționaliștii*.¹⁴

Primii au avut ca punct de pornire în analizele și considerațiile lor *România ca parte integrantă a Europei*, al cărei destin istoric nu putea fi diferit de acela al Europei apusene, și, ca atare, calea dezvoltării ei economice, în primul rând, dar și sociale, politice, instituționale, cultural-științifice etc. n-ar fi fost alta decât cea urmată de țările Occidentului industrializat și puternic urbanizat.

Tradiționaliștii, în schimb, porneau de la realitatea marilor decalaje existente între nivelul de dezvoltare economică, în primul rând, dar și pe alte planuri, între țările avansate ale Europei occidentale și cel al României, cu caracterul ei pronunțat agrar, astfel că orice proiecție a viitorului, orice model al dezvoltării civilizației românești nu puteau fi realizate decât de la ceea ce reprezenta propria-i moștenire economică și culturală.

Cu mențiunea că atât europeniștii cât și tradiționaliștii s-au revendicat, fiecare în parte, din tradiția antebelică a viziunilor industriale și, respectiv, agrare privind viitorul națiunii române fără a fi, în vreun fel, prizonieri ai operei înaintașilor fiindcă, așa cum sublinia un cunoscut istoric românolog din SUA, Keith Hitchins, „în materie de originalitate, gândirea acestora nu a plătit tribut predecesorilor lor intelectuali, întrucât ei au reinterpretat locul României în Europa, în lumina propriei experiențe și a propriilor speranțe privind noul veac.”¹⁵

Europeniștii au supus cunoașterii, din diverse unghiuri, modul cum s-a produs angajarea României pe calea dezvoltării moderne și stadiul la care se ajunsese, la care se afla societatea românească imediat după primul război mondial și înfăptuirea Marii Uniri; au căutat să descifreze cauzele ce au provocat declanșarea diverselor procese istorice modernizatoare, de la apariția producției de tip industrial, la intensificarea schimburilor de produse și, mai ales, angajarea tot mai masivă a economiei românești în circuitele comerțului internațional; de la modificările intervenite în producția agrară, mai ales după Tratatul de pace de la Adrianopole (septembrie 1829), la pătrunderea capitalului străin în economia Principatelor Române și apariția instituțiilor de credit; de la structurarea instituțională a învățământului la dezvoltarea creației literar-artistice și științifice,

¹² Vezi Ioan Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică)*. Pas și impas, Editura Academiei, București, 1991, p. 12.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 315.

¹⁵ *Ibidem*.

până la ceea ce a fost efort pentru reformarea instituțiilor și vieții politice în ansamblul lor, pe fondul înfrângerii revoluțiilor din 1821 și 1848, și care aveau să se înregistreze ca victorii mai mici sau mai mari în lupta pentru modernizarea societății, pentru unitatea națională, inițial doar parțială, o dată cu înfăptuirea Unirii Principatelor (1859), și independența națională (1877).

Prin toate acestea s-a căutat să se demonstreze că, în mod obiectiv, societatea românească, în evoluția ei, „verificase” caracterul ineluctabil al căii capitaliste de dezvoltare și că, în noile condiții istorice, era imperios necesar să se meargă în același sens, dar într-un ritm mult mai accelerat, singurul în măsură a contribui la o apropiere reală de țările dezvoltate din Occident. Protagonisții europenismului au fost numeroși, dar între ei două au fost spiritele mai proeminente: criticul literar Eugen Lovinescu, autorul a două lucrări de referință: *Istoria civilizației române moderne*, (1824-1826) și *Istoria literaturii române contemporane (1900-1937)*, respectiv economistul și sociologul Ștefan Zeletin, și el autor a două lucrări de aceeași factură, adevărate „puncte” de reper în configurația istorică de ansamblu a confruntărilor de idei la care ne referim: *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (1925) și *Neoliberalismul*, prin care a continuat, de fapt, problematica tratată în lucrarea *Burghezia română*.

În concepția ambilor protagoniști ai curentului europenist, procesul istoric al trecerii de la feudalism la capitalism, al angajării societății românești pe calea dezvoltării moderne își are sorginea în pătrunderea capitalismului de factură occidentală în economia românească, considerând revoluția de la 1848 și adoptarea Constituției din 1866 drept adevărate pietre de hotar ale edificării României moderne. Cu deosebirea dintre ei că Eugen Lovinescu identifica forța motrice a schimbării de orânduire și de regim social-politic în planul ideilor, pe când Zeletin o căuta și o găsea în zona structurilor economice și sociale.

Acordul dintre ei se realiza din nou în conținutul concluziilor de ansamblu conform căruia „occidentalizarea” era o etapă istorică necesară pe care obligatoriu trebuia să o parcurgă fiecare țară și n-aveau nici cel mai mic dubiu că influențele europene, veritabili factori externi, au reprezentat, mai curând decât cauzele de ordin intern, adevăratul catalizator al dezvoltării României moderne. De menționat că afirmarea punctelor lor de vedere europeniștii au realizat-o pe fondul unei critici deosebit de aspre la adresa tradiționaliștilor pe care i-au acuzat nu o dată și de o manieră violentă de „romantism” și „reacționarism” în gândire, proslăvind civilizația urbană și industrială plină de vitalitate și forță creatoare, criticând, totodată, pe cea rurală pentru tendințele ei de „pasivitate” și „inertie” creată, cum scrie Ștefan Zeletin, într-o notă evident exagerată, de o forță socială „înapoiată” și „apatică”.¹⁶

La polul opus europeniștilor, grupuri de intelectuali sau doar indivizi au căutat modele pentru viitoarea dezvoltare a societății românești în imaginea trecutului istoric național, reconstituit științific dar nu o dată și imaginar. Au invocat ca element de legitimitate tradițiile autohtone, în care predominantă era componenta rurală cu economia agrară și reflexele ei în planul creației spirituale, din care, subliniate cu tărie, erau cele de sorginte populară și mai ales de proveniență religioasă. Credința religioasă și îndeosebi „ortodoxia la români” au fost invocate nu o dată obsesiv și cu prea evidente note de exagerare drept elemente specifice ale tradițiilor noastre istorice și care trebuiau să servească drept sursă majoră de inspirație pentru elaborarea modelelor dezvoltării României în viitor, respingându-se, de o manieră explicită, importurile culturale și instituționale de proveniență occidentală pe motiv de inadecvare „organică”, ba, chiar mai mult, de a fi fost veritabile surse de alterare a proceselor dezvoltării istorice a societății românești în epoca modernă, îndeosebi a ceea ce ar fi fost specificul național românesc. Iar soluția, pentru viitor, nu putea fi alta decât ruperea de Occident, acesta din urmă, prin tendințele sale așa-zis nihiliste, echivalând, în optica, de pildă, a lui Nichifor Crainic, cu „negarea posibilităților noastre creatoare. Ceea ce înseamnă negarea principală a unei culturi românești.”¹⁷ Ruptura de Occident trebuia însoțită de un sprijin esențial pe tradiția populară românească și pe valorificarea tradițiilor spirituale românești, dar unidimensionate prin raportare la ortodoxism.

Încercând a demonstra necesitatea „autohtonizării filozofiei”, Vasile Băncilă, unul dintre exponenții ideologici ai tradiționalismului, credea că „și în acest domeniu, deci, drumul deplin trece prin sufletul popular. Acolo vom găsi cele mai însemnate teme inițiale ale filozofiei românești, acolo e tot

¹⁶ Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, p. 206 și urm.

¹⁷ *Gândirea*, an IX (1929), nr. 1-2, p. 3.

ortodoxismul românesc ce va trebui să intre ca element de frunte în filozofia românească. Fiindcă de la paznicii oficiali ai ortodoxismului nostru vom găsi adevărata structura acestuia.”¹⁸

Figura reprezentativă a grupului tradiționaliștilor, cu contribuții reale la cunoașterea realităților istorice românești ce nu s-a lăsat copleșit de „povara” trecutului, cu merite deosebite în declanșarea „marii dezbateri”, în susținerea acesteia și în cuplarea gândirii economice cu politica economică însăși ca ministru în guvernele țărăniste din anii 1928-1933, a fost Virgil N. Madgearu. El gândea, ca în textul lucrării sale fundamentale *Evoluția economiei românești după războiul mondial* apărută în 1940, în final de carieră, o carieră întreruptă brutal prin asasinarea sa de către legionari, că la noi „Capitalismul comercial care se formează în România este *creațiunea anexă a capitalismului extern invadant* (subl.n.), funcțiunea lui fiind redusă numai la comerț și la camătă, iar rolul său limitat numai la promovarea și dezvoltarea instituțiilor și instrumentelor necesare expansiunii capitalismului: consolidarea proprietății private, dezvoltarea procesului de circulațiune și a instituțiilor de drept modern” pentru a continua cu afirmația conform căreia „Capitalul comercial intern nu poate exercita mult timp o influență asupra producțiunii naționale. Aceasta se formează extrem de lent ca urmare a dăinuirii până la începutul secolului al XX-lea a regimului neiobag, care condamnă la regres tehnic agricultura și, în consecință, la un randament scăzut, din care rezultă o limitare a economiilor care pot fi transformate în fiecare an în capital comercial” Și concluzia reținută, din perspectiva istoriei drumului urmat de economia românească pe calea modernizării, a capitalismului, era că: „Deci, n-a existat la noi un *capitalism comercial românesc* capabil a se transforma în capitalism industrial, în faza întâi prin reorganizare pe baze capitaliste a industriei casnice și a meseriilor și, în faza următoare, prin înființarea de fabrici. Din această cauză, *România a trecut direct la industrie de fabrică*, tot cu ajutorul capitalismului străin, în urma introducerii unui regim vamal protecționist și a unui sistem de încurajare a industriei naționale.”¹⁹

Într-o altă lucrare, anterioară celei citate imediat mai sus, intitulată *Țărănismul*, Virgil Madgearu a susținut, pe de o parte, că agricultura s-ar fi dezvoltat în România după alte legi decât industria, iar, pe de altă parte, că agricultura românească ar fi urmat o cale proprie de dezvoltare și nu s-ar fi încadrat în „tiparul” dezvoltării de tip capitalist ceea ce, în replică, l-a determinat pe Ștefan Zeletin să afirme că „eroarea de origine a acestei teorii” consta în stăruința de a „desprinde agricultura din legătura ei organică cu capitalismul și a o trata ca un factor autonom.”²⁰

Pornind de aici, Virgil Madgearu a considerat că pentru perioada interbelică reforma agrară ar fi condus la preponderența „proprietății bazate pe muncă în agricultură”, că țărănimea ar fi fost o clasă socială omogenă, că mica gospodărie țărănească ar fi fost trainică și chiar superioară și capabilă să conducă societatea prin intermediul *țărănismului* ca mișcare politică, putând ieși victorioasă în confruntarea cu sistemul capitalist de exploatare economică și dominație politică.

Instrumentul necesar și eficient în această confruntare ar fi trebuit să fie *statul țărănesc* aflat între cel *capitalist* și cel *socialist*.²¹ Ernest Ene, un alt adept de marcă al țărănismului, afirma și el că „Statul țărănesc trebuie să fie forma de guvernământ a unui popor a cărui mare majoritate este alcătuită din țărani, adică din proprietari de mici parcele de pământ pe care ei îl cultivă cu mijloace mai mult familiale, consumând în gospodăria proprie cea mai mare parte a producțiunii lor.”²²

Mai târziu, în sinteza sa referitoare la evoluția economiei românești după războiul prim mondial, Virgil Madgearu avea să observe și să scrie că „după 1929 și pe baza legii pentru reglementarea circulației pământurilor cultivabile... se înlesnește o diferențiere a clasei țărănești, în sensul formării unei categorii de proprietari mijlocii, pe de o parte, și a unui proletariat, pe de altă parte, fără să fi renunțat efectiv la ideea trăinicieii și superiorității miciei gospodării țărănești.”²³

În principal, aceste două curente de gândire economică s-au confruntat în cursul a ceea ce s-a numit „marea dezbateră” de idei privind conținutul și sensul continuării procesului istoric de

¹⁸ *Idem*, an VII (1927), nr. 11, p. 279-280.

¹⁹ Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Editura Independența Economică, București, 1940, p. 19-22.

²⁰ *Arhiva pentru știință și reformă socială*, an III, nr. 2, 1928, p. 352.

²¹ Virgil Madgearu, *op. cit.*

²² Ernest Ene, *Spre statul țărănesc*, București, 1932, p. 4.

²³ Cf. N. N. Constantinescu, *Istoria gândirii economice românești. Studii*, Editura Economică, București, 1999, p. 75-76.

modernizare a României, ieșind în prim plan personalități ca: I. N. Angelescu, I. G. Duca, G. Tașcă, Victor Slăvescu, Mitiță Constantinescu sau Vintilă I. C. Brătianu, ca principali reprezentanți ai curentului liberal, din care se poate considera că făcea parte și Nicolae Titulescu, ministru de Finanțe în 1917 pentru o scurtă perioadă de timp, numai trei luni de zile, iar mai apoi din iulie 1920 până în decembrie 1921 în guvernul Averescu-Take Ionescu, inițiatorul proiectului de lege privind modernizarea sistemului fiscal; Mihail Manoilescu și Ștefan Zeletin ca reprezentanți, dar și creatori, ai neoliberalismului românesc; Virgil N. Madgearu, Ion Răducanu, Constantin Stere, Gr. Mladenatz, Mihail Ralea, dr. N. Lupu ca reprezentanți ai curentului țărănist de gândire economică; Șerban Voinea și Lothar Rădăceanu sau I. Moscovici, ca reprezentanți ai gândirii economice social-democrate și socialiste; Nicolae Iorga, ca promotor al doctrinei naționale; Lucrețiu Pătrășcanu, Roman Moldovan, Ștefan Voicu și alții, reprezentanți ai gândirii economice marxiste de orientare comunistă.

Doctrinile promovate de cei menționați mai sus, inclusiv ca oameni politici, au sintetizat programele de acțiune ale partidelor respective pe termen lung și au contribuit la afirmarea curentelor de gândire economică amintite. Ele au vizat, deopotrivă, *sistemul fiscal* și politica fiscală.

De altfel, necesitatea consolidării statului național unitar reieșit din retorta luptei pentru unire a tuturor românilor, adică ceea ce a fost Marea Unire, cu cele trei acte componente adoptate la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, a fost cea care a impus urgența elaborării și adoptării de măsuri fiscale apte pentru a conduce la o bază unică de organizare și conducere a vieții economice și financiare. Statul avea nevoie de venituri bănești cât mai mari și mai sigure pentru creșterea avuției naționale, pentru susținerea și dezvoltarea marii industrii, pentru înfăptuirea reformei agrare și creșterea randamentului producției agricole, utilizarea rațională a tuturor forțelor productive, valorificarea superioară a resurselor, ameliorarea repartiției, susținerea culturii ș.a.m.d.

În materie fiscală au și fost adoptate de urgență, de-a lungul anilor 1918-1921, mai multe decrete-legi: 1615/1918; 192, 193, 2264, 2456, 2819 și 3710/1919 sau 1901 și 2227/1920, respectiv 1516/1921 pentru ca Parlamentul României să dezbată un amplu proiect de lege, pentru reforma sistemului de impozitare propus de Nicolae Titulescu, în calitate de ministru al Finanțelor (13 iunie 1920-16 decembrie 1921) în Cabinetul Alexandru Averescu-Take Ionescu.

Reforma avută în vedere de Nicolae Titulescu și guvernul din care făcea parte viza *contribuțiile directe și instituirea impozitului progresiv pe avere* și pe îmbogățirea de război. În ambele situații, concepția de politică fiscală a lui Nicolae Titulescu se întemeia pe *principiul democratic al impunerii progresive* combinat cu cel al dării proporționale, menajate fiind câștigurile mici, în general dobândite prin muncă cu degrevarea și chiar scutirea de impozite a unor categorii de venituri plus introducerea minimului neimpozabil, un sistem ce nu putea conduce în nici un fel la „egalizarea averilor prin sărăcirea bogaților”, era o reformă menită „să pună capăt dezordinii care dăinuia în finanțele publice și să distrugă un întreg șir de tradiții anacronice în materie fiscală constituind astfel expresia celei mai radicale și mai avansate concepții... în această materie.”²⁴ Erau fixate șapte clase de venituri impozabile și se raportau, din punctul de vedere al principiului impunerii, la următoarele categorii de venituri: produse de capital, izvorâte din activitatea în care capitalul colaborează cu forța de muncă și venituri realizate din valorificarea muncii fizice și intelectuale. Cât privește impozitul proporțional, acesta se aplica cedulelor (pentru industrie cedula D căreia i se stabilea cota de 10% din venitul net al anului precedent).

Impozitul progresiv și personal se aplica veniturii globale care depășea 2500 lei, sumă considerată drept minimum de subzistență în zona rurală și 3400 lei în cea urbană. Cota de impunere începea cu aceste sume într-un procent de 2% și urca progresiv până la 30%, respectiv până la 50% pentru venituri mai mari de 20 milioane lei.

Partizan al etatismului când era vorba de un interes național real, Nicolae Titulescu n-a ezitat să propună o politică de adevărată naționalizare a resurselor naturale și chiar a capitalurilor private în folosul comunității. Așa, spre pildă, pentru impozitul progresiv se prevedea în amintitul proiect de lege că societățile pe acțiuni, de orice fel, sunt supuse impozitării sub forma preluării de către stat, în

²⁴ Acad. Vasile Malinschi, *Economia, dreptul, diplomația în viziunea lui Nicolae Titulescu*, Editura Academiei, București, 1985, p. 101-102.

numerar, a 12,5% din capitalul și rezervele constatate prin ultimul bilanț încheiat înainte de promulgarea legii. Societățile cooperatiste, constituite conform legii și puse sub controlul statului se impozitau cu 6%.

O atenție deosebită era acordată de către legiuitor societăților anonime, al căror beneficiu net mediu în intervalul 1912-1919 inclusiv punea în evidență o depășire de 30% din capitalul subscris. În aceste cazuri cota de impunere creștea cu cota de 1% adăugat celor 12,5% de bază, proporțional cu fiecare porțiune de 5% pentru beneficiul de 30% luat și el ca bază. Prin textul aceluiași articol de lege se preciza că societățile anonime pe acțiuni cu capital străin având sucursale în România erau obligate la o cotă de impunere de 1/5 din totalul afacerilor lor. Iar în situația că în totalitate capitalul era amortizat, obligația era ca aceste societăți să pună la dispoziția statului prin Ministerul de Finanțe 16,5% din acțiuni, adică 1/6 din capitalul subscris și amortizat. Se afirma, totodată, disponibilitatea statului de a participa în viitor la noile emisiuni de acțiuni în aceeași proporție contra plată.

În principiu, impozitul extraordinar era exigibil imediat, dar putea fi plătit în 10 (zece) ani, timp în care statul institua o ipotecă asupra întregii averi mobiliare a societăților respective.

De consemnat faptul că reacțiile negative la adresa actului de naționalizare propus a se realiza cu ajutorul/prin intermediul fiscoi au fost numeroase. Un economist ca N. G. Leon, de pildă, spunea că „dreptul pe care și-l rezervă statul de a intra acționar la orice întreprindere particulară constituie o atingere gravă în exercitarea liberă a activității industriale și comerciale.”²⁵

E de menționat și că normele fiscale propuse de Nicolae Titulescu au avut darul de a incita gândirea financiară a timpului, astfel că Vintilă I. C. Brătianu a ținut cont de unele dintre ele cu prilejul promovării proiectului Legii impozitelor directe și a impozitului proporțional pe venitul global din 1923.

De altfel, cu Vintilă I. C. Brătianu, Nicolae Titulescu avea să colaboreze îndeaproape (până în 1926) în calitatea lui de reprezentant al României la Societatea Națiunilor, ministru al României la Londra și pion esențial al diplomației economice românești timp de aproape un deceniu și jumătate (evident, până la dispariția lui Vintilă I. C. Brătianu în 1930).

Altfel, către sfârșitul guvernării liberale (1926), Nicolae Titulescu îi adresa lui Vintilă I. C. Brătianu o scrisoare datată 24 martie, în care, printre altele, îi transmitea că: „Dumneata lași în urma dumitale o operă mare care poate să ridice critici de detaliu, dar care nu se poate să nu se impună oricărui om de bună credință prin curățenia iubirii de țară care te-a însuflețit în orice moment și prin munca enormă și organizată ce ai depus.”²⁶

Opera lui Vintilă I. C. Brătianu, la care făcea referire Nicolae Titulescu în scrisoarea menționată este Legea impunerii directe și a impozitului proporțional pe venitul global din 1923.

De această dată veniturile erau împărțite în șase categorii numite de Vintilă I. C. Brătianu „impozite elementare” realizate prin: cultura pământului, folosirea clădirilor, averea imobiliară, comerțul și industria, munca (impozitul pe salarii), profesiunile libere și alte câștiguri accidentale. Cotele de impunere fixate erau mai mici decât prin actul normativ titulescian.

Pasul înapoi din 1923 față de 1921 s-a făcut la cotele fixate pentru venitul global. Aceste cote erau cu mult mai mici avantajând marele capital.²⁷ Elementele comune erau clare și realmente esențiale: eliminarea vechiului sistem patentar de impozitare, respectiv unificarea regimurilor fiscale existente în Vechiul Regat, pe de o parte, și, pe de altă parte, provinciile unite: Basarabia, Bucovina, Banat și Transilvania ca și recursul la principii moderne de fiscalitate în fundamentarea actului normativ. Un act normativ care, cu mici modificări intervenite ulterior, a rămas în vigoare de-a lungul întregii perioade interbelice.²⁸

²⁵ N. G. Leon, *Elemente de știință financiară*, Cluj, 1925, p. 466.

²⁶ Ion Saizu, Emilian Bold, *op. cit.*, p. 106.

²⁷ Constantin C. Georgescu, *Legea pentru unificarea contribuțiilor directe din 1923*, București, 1923, p. 21.

²⁸ Cf. Vasile Pușcaș, Vasile Vesa (coord.), *Dezvoltare și modernizare în România interbelică (1919-1939)*, Editura Politică, București, 1988, p. 127.

ROMÂNIA SUB STĂPÂNIREA CAMARILEI REGALE (1930-1940) (II)*

Prof. univ. dr. Petre ȚURLEA**

Abstract. *Romania under the rule of Royal Camarilla (1930-1940) (II). A camarilla is a group of favorites which surround a king or a chief of state, who influence the decisions of the sovereign and the state affairs, for their self-interests. In Romania, the camarilla surrounding King Carol II played a major and profoundly negative role on the country's evolution. It was led by Elena Lupescu, the king's mistress. The origins of the Royal Camarilla can be traced back to 1925-1930, when Prince Carol, having renounced his attributes of heir to the Throne, was living in Paris. He gathered around him a number of adventurers who were expecting the prince to claim the Throne of Romania, so that they may become rich, under his protection. In 1930 King Michael was dethroned and his father, Carol II, was crowned with the interested complicity of a part of the Romanian political and economical class. In this way, the royal camarilla established their domination on the country, thus multiplying their wealth. Judging from the point of view of Romanian history, the reign on Romania of the Royal Camarilla led by Elena Lupescu is shameful; it has to be known, so that it may never happen again. This study deals with the complex relations between Camarilla and Romanian businessmen (Max Auschnitt, Nicolae Malaxa etc.), as well as the parties and the Romanian Freemasonry.*

Keywords: *Elena Lupescu, Freemasonry, King Carol II, Max Auschnitt, Nicolae Malaxa, Romania, Royal Camarilla.*

Cuvinte-cheie: *camarila regală, Elena Lupescu, Francmasonerie, Max Auschnitt, Nicolae Malaxa, regele Carol II, România.*

Societatea românească a fost intrigată, la începutul domniei lui Carol al II-lea, și apoi din ce în ce mai indignată, de omnipotența lui Puiu Dumitrescu, mai ales că acesta a început să-și arate ostentativ puterea. În mai multe cazuri au fost încercate atacuri, în presă, împotriva secretarului regelui; Cenzura fie a interzis apariția articolelor respective, fie a confiscat ziarele deja apărute care publicaseră articole denigratoare.

Cel mai acid s-a arătat un ziarist cu vederi de stânga, Scarlat Callimachi; în 1931, în „Opinia publică”, el va semna un pamflet intitulat *Domnul Puiu*: „A descins, într-o bună zi, pe aerodromul de la Băneasa. Această călătorie cu avionul i-a fost cu noroc, câteva ore mai târziu a sosit și înaltul său protector. Acesta a fost proclamat rege și a început să domnească. Puiu Dumitrescu ajunge secretar. Acest domn Puiu, despre care toți vorbesc cu respect, e Providența Poporului român. Fără el ce ne-am fi făcut? Cui i-ar fi pupat, cu buzele lor băloase, politicienii agreați mâinile și poalele anterului aurit? Cui i-ar fi putut cere sprijinul și înalta protecție, misterioasa Camarilă? Cui i s-ar fi putut plânge norodul flămânzit, văduva cu pruncul la sânul uscat, invalidul României Mari, orfanul, Sever Bocu și Boilă? Cui? [...] Dl. Puiu ne-a fost și ne este indispensabil. Am spus-o și o vom repeta mereu. El ne alege miniștrii, el conduce politica financiară a Țării, el semnează tratate cu statele vecine, el numește directorii teatrelor naționale, într-un cuvânt, el face totul. Și ce nedreaptă e mulțimea cu el! [...] Norodul – adică românul prost și răbdător – îl învinuiește, pe muncitorul și cinstitul domn Puiu, de toate porcăriile care se petrec în Țară; el e vinovat că regele își alege miniștrii dintre cei mai abjecți lingăi; el e vinovat că misterioasa Camarilă este compusă din proști, pervertiți și interesați; el este vinovat că d-nii Maniu – Madgearu – Lugoianu vor să vândă Țara străinilor. [...] Vrem să lămurim

* Fragment din volumul *Carol II și Camarila regală*, Editura Semne, București, 2010. Partea I a fost publicată în *Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, Seria Istorie, Serie nouă, anul 1, nr. 2, 2010, p. 93-115.

** Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie, București; revista.istorie.ucdc@gmail.com.

norodul. Vrem să-l sfătuim să fie, și de aici înainte, tot așa de răbdător ca și în vremea lui Soliman Magnificul; vrem să-l debărim de ideea că dl. Puiu este cea mai mare pacoste a Țării”.¹

Din anturajul de la Paris al prințului Carol, puțini și-au găsit un loc în Camarilă după Restaurare; iar cei care au pătruns au avut roluri secundare. Excepțiile au fost Elena Lupescu și Puiu Dumitrescu. Numele lui Barbu Ionescu apare foarte rar în corespondența primită de regele Carol al II-lea sau în documentele diverselor organe ale Statului; și, niciodată în presa de după 1930. Însă și el se considera îndreptățit la o răsplătă, pentru activitatea din timpul exilului; a profitat mai puțin ca alții și de la distanță. Îl găsim menționat într-o scrisoare din 5 martie 1932 către Carol al II-lea, trimisă de ministrul României la Paris, carlistul Dinu Cesianu. Ministrul anunța că a reușit să-l scutească pe Barbu Ionescu (la cererea lui Carol – se deduce) de o amendă pusă de fiscul francez: „A scăpat, astfel, de un mare bucluc și Măria Ta nu va mai avea a da vreun ban (dacă e adevărat, cum zice el, că ai scris că-i dai bani în caz că nu se va ridica amenda). I-am dat și un pașaport, dar nu cum dorea el, adică pe nume fictiv”.²

Prin 1934, Barbu Ionescu a venit să facă afaceri în România, considerând că va avea susținerea lui Carol. O notă a Siguranței din 22 iulie 1934 menționează că urmarea realizarea unei afaceri – constituirea unui monopol al cafelei în România; voia să creeze o societate numită BRAROM (Brazilia-România); îi oferise lui Constantin Argetoianu președinția Consiliului de administrație, consiliu în care urma să fie și Jean Pangal, conducătorul Masoneriei din România.³

Aristide Blank a devenit sfătuitoarea lui Carol al II-lea în domeniul economic, urmărindu-și, bineînțeles, și interesele băncii sale. În condițiile crizei financiare foarte grave care a bântuit România, regele a impulsionat Banca Națională să contribuie la salvarea Băncii Marmorosch-Blank; la fel, Guvernul. În august 1931, BNR – prin guvernatorul Mihail Manoilescu – patrona înființarea unui sindicat al băncilor (între care se regăsea și aceea a lui Aristide Blank), sindicat susținut de Guvern prin ministrul Finanțelor, Constantin Argetoianu.⁴ Astfel, Statul era antrenat în susținerea unor firme particulare. BNR înainta, în octombrie 1931, un memoriu de salvare a băncilor, cu referire și la banca Marmorosch-Blank.⁵ Însă situația s-a depreciat, ajungând a fi dezastruoasă, conform memoriului din 10 decembrie 1931 al Consiliului BNR.⁶

Și în acest caz, presa evreiască occidentală a aruncat vechea acuză: tot ce se întâmpla rău evreilor din România se datora antisemitismului românilor. Dezastrul băncii Marmorosch-Blank – se scria în ziarele evreiești din New York – reprezenta o dovadă a antisemitismului din România.⁷ Uitau să menționeze că aceeași bancă avusese o perioadă îndelungată de înflorire deosebită, în același climat pe care-l considerau antisemit. Acuza era aruncată în pofida cunoscutului ajutor dat de BNR și de Guvern, sub presiunea regelui; se scria că „Aristide Blank a fost forțat de Guvern să-și dea demisia de la direcția băncii Marmorosch-Blank”.⁸

Greutățile deosebite prin care trecea banca sa nu l-au împiedicat pe Aristide Blank să-l sfătuiască în continuare pe rege în plan financiar. Un memoriu pe această temă era trimis de el în ianuarie 1933; în principal, propunea o politică financiară independentă de organisme

¹ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 160/1931, f. 24.

² *Idem*, dosar 86/1932, f. 1-2. Un raport al DGP din decembrie 1930 înregistra faptul că lumea politică lega numirea la Paris a lui Dinu Cesianu de raporturile strânse avute de acesta cu Carol al II-lea și Elena Lupescu – *Idem*, fond DGP, dosar 10/1930, f. 52. Dinu Cesianu (născut în 1887) avea pregătire de jurist; înainte de a ajunge diplomat, fusese și ziarist. Va ocupa funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Paris din iulie 1930 până în decembrie 1938. Pentru a-i încredința postul atât de important de la Paris lui Cesianu, care venea din afara diplomației, Carol a provocat o completare la legea de organizare a Ministerului Afacerilor Străine, art. 39, în decembrie 1930. Vezi *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe, Acte și documente*, ed. de I. Mamina, G. G. Potra, Gh. Neacșu, N. Nicolescu, Fundația Europeană „Nicolae Titulescu”, vol. II (1920-1947), București, 2006, p. 125.

³ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 11/1934, f. 141.

⁴ *Idem*, dosar 32/1931, f. 1-4.

⁵ *Idem*, dosar 31/1931, f. 16-18, 23.

⁶ *Idem*, dosar 64/1931, f. 1-7. O sinteză a raporturilor dintre Marmorosch-Blank și Statul român, datată 1 noiembrie 1932 – *idem*, dosar 48/1932, f. 1-5. Planul de redresare era trimis și lui Carol – *idem*, dosar 64/1932, f. 1-3.

⁷ *Idem*, fond MPN, II. Presa Externă, dosar 205, f. 293.

⁸ „Jewish Daily Bulletin”, New York, 23 octombrie 1931.

internaționale: „Cataclisme bancare din România – se argumenta – n-au fost oprite de consilierii străini”.⁹ Aristide Blank va rămâne în sfera Camarilei, dar cu un rol tot mai șters.

S-au alăturat Camarilei și cei mai mari industriași ai României interbelice. Astfel, Nicolae Malaxa și Max Aușnitt (Auschnitt) erau interesați de obținerea protecției Statului pentru afacerile lor sau de obținerea unor comenzi de Stat. Ca și Aristide Blank, își cumpărau bunăvoința regelui și a Elenei Lupescu, folosind cele mai diferite metode, cadouri (de la bijuterii la case) acțiuni la întreprinderile lor, angajarea, cu salarii imense a unor rude ale Elenei Lupescu; bani gheață dați sub diferite pretexte; spre exemplu, pierdeau în mod deliberat la jocurile de cărți în favoarea regelui sau a amantei sale etc. Aristide Blank i-a cumpărat Elenei Lupescu vila din Aleea Vulpache; apoi, în 1934, prin Societatea „Techirghiol”, i-a construit o clădire în Eforie – „Casa de nisip”. Un alt membru al Camarilei, Tabacovici, ajuns director general al CFR, pentru aceeași vilă a construit, pe banii Statului, un tunel de acces pe sub calea ferată.¹⁰

Malaxa și Aușnitt au inaugurat metoda cadourilor către rege chiar la începutul domniei acestuia, oferindu-i o sută de milioane lei, sub pretextul contribuției la „operele de asistență ale Palatului”.¹¹ Metoda a devenit o practică, atât din partea unor particulari, cât și a unor firme. Raportul Comisiei de anchetă privind fraudele din avutul public săvârșite de regele Carol al II-lea datează din 1941; Comisia de anchetă fusese alcătuită în 1940 din ordinul lui Ion Antonescu. Documentul menționat preciza: „Fostul Suveran a primit de la particulari o serie întreagă de daruri și de avantaje prin care și-a mărit în mod considerabil averea. Prin valoarea lor, toate aceste daruri au depășit semnificația unor manifestări protocolare sau a unor măturii de devotament și afecțiune deosebită, devenind pur și simplu mijloace ilicite de îmbogățire”.¹²

Raportul prezenta darurile pentru rege de la Malaxa, Aușnitt, Reșița ș.a., dar și către diverși membri ai Camarilei. După rege, Elena Lupescu era principala beneficiară. Nicolae Malaxa, care i-a dat, în nenumărate rânduri, sume mari de bani, ajutând-o și să-și construiască, în august 1939, o casă de vacanță numită „Ferma albă”, explica în fața Comisiei de anchetă: „Făceam atari îndatoriri d-nei Lupescu pentru că este prea cunoscută situațiunea ei de atunci față de Suveran și că este ușor de înțeles că, dacă prea puțini au avut atitudini de altă natură cu d-na Lupescu, ei o puteau face ca simpli indivizi, dar nu o puteam face eu, conducător al unor mari întreprinderi, târând după mine existența a zeci de mii de oameni”.¹³ Malaxa nu a rămas în pierdere; a devenit unul dintre cei mai mari beneficiari ai regimului carlist; la uzinele sale, comenzile de Stat reprezentau 98% din producție.

De remarcat că, dacă regele, cel mai adesea, doar sugera așteptările sale materiale, Elena Lupescu cerea direct. Iar cine nu se executa, avea de pierdut.

După Malaxa, al doilea finanțator al Camarilei – din care a și făcut parte – era Max Aușnitt. Provenea dintr-o familie de industriași evrei; la intrarea României în primul război mondial (1916), averea acesteia se ridica la o sumă impresionantă pentru acel moment: 4.400.000 lei aur. În România Mare, Max Aușnitt a reușit să multiplice această avere. În timpul domniei lui Carol al II-lea deținea un număr impresionant de posturi de control în industrie: administrator-delegat la Uzinele Reșița și Titan-Nădrag-Călan; președinte sau vicepreședinte la Asociația Generală a Industriașilor din Banat, Uniunea Generală a Industriașilor din România, Compania Europeană a Participațiilor Industriale (CEPI), cu sediul în Monaco, Societatea de Telefoane, Banca Chrissoveloni ș.a. Într-o scrisoare către C. Orghidan, din 6 iulie 1943, Max Aușnitt își menționa meritele în industria românească: „Am salvat și organizat Reșița [...] după ce am organizat Astra (cu concursul Casei Vickers fabricasem tunurile A.A.) am realizat reorganizarea Copșei Mici și instalarea fabricațiunii de arme portative și munițiuni, grație legăturilor mele cu Zbrojovca, după ce am organizat din cenușă producția la T.N.C.” Toate le făcuse „fără a cere vreodată vreun ajutor de credit sau de comenzi ale Statului”.¹⁴

⁹ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 4/1933, f. 1-2.

¹⁰ *Monarhia de Hohenzollern...*, op. cit., p. 569.

¹¹ Al. Gârneață, *Adevărata istorie a unei monarhii. Familia de Hohenzollern*, Editura Cartea Românească, p. 110 – apud I. Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. II, *Carol al II-lea*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 119.

¹² *Monarhia de Hohenzollern...*, op. cit., p. 563.

¹³ *Ibidem*, p. 565.

¹⁴ ANIC, fond Casa Regală, dosar Max Aușnitt, dosar 36, f. 1-2.

Cei doi mari industriași, Malaxa și Aușnitt, își revărsau darurile și asupra altor membri ai Camarilei. Darurile erau diferențiate în funcție de poziția celui care le primea. După Carol și Elena Lupescu, urma Ernest Urdăreanu. La începutul domniei lui Carol al II-lea, Urdăreanu se afla în afara Camarilei; apoi a înaintat, cu pași mici, spre aceasta, fiind în anturajul lui Puiu Dumitrescu. Viza, însă, un loc în preajma Elenei Lupescu. Metoda folosită pentru a-și atinge scopul este consemnată de Petre Pandrea: „A cucerit pe Duduia spunându-i, arhaic, *Domniță* și purtându-se grațios. O respecta ca pe o regină. Toți îi spuneau, moldovenește, Duduia. Foană, bucureștean malițios, îi spunea Roaiba, iapa roșcată [apelativ ce apare și în unele rapoarte ale Siguranței din 1927-1928 – n.a.]. Olteanul pezevenghi Urdăreanu, strănepotul ucigașului lui Tudor Vladimirescu și nepot al lui Nicolae Titulescu, îi spunea Domnița. Cu timpul, s-a suit și în alcovul reginei neîncoronate. În cei zece ani de domnie ai Elenei Lupescu (1930-1940), Ernest Urdăreanu a fost singurul ei amant de inimă și pat”.

Urdăreanu reușise să se facă foarte util și lui Carol, căruia „îi aducea prostituate, actrițe și demimondene. Le culegea prin cluburile Capitalei, unde copilărise.”¹⁵ Astfel, a reușit să urce scara ierarhică. La 19 martie 1936 a fost numit vicemareșal al Curții Regale, ocazie cu care toți cei doritori de a intra sub protecția Camarilei i-au trimis telegrame entuziaste de felicitare; între ei, foarte mulți militari (chiar și generalul Samsonovici, șeful Marelui Stat Major), mari industriași (ca Mociorniță), diplomați (precum Victor Cădere sau Victor Ianculescu, directorul adjunct al Școlii Române din Paris, condusă de Nicolae Iorga) sau doritori de a intra în prima linie a Camarilei (ca Aristide Blank).¹⁶

Prin Urdăreanu au început să se facă toate afacerile oneroase ale lui Carol; prin el se dădeau cadourile-mită; prin el erau atacați posibili adversari. Dar făcea afaceri și în beneficiu personal ori pretindea cadouri pentru intervenții. De aceea, în epocă a fost numit „Murdăreanu”. A devenit foarte puternic mai ales după îndepărtarea lui Puiu Dumitrescu, ceea ce i-a supărat pe unii membri sau apropiați ai Camarilei. În octombrie 1934, Jean Pangal declara, acru, că Urdăreanu ajunsese „singurul mare *fac-totum* la Palat”.¹⁷

Nicolae Malaxa menționa sumele de bani date, repetat, lui Urdăreanu. În plus, i-a pus la dispoziție, gratuit, casa prințului Nicolae din Parcul Filipescu, pe care inginerul o achiziționase după plecarea acestuia din Țară. Despre darurile impuse de Urdăreanu, făcea declarații Comisiei de anchetă și Max Aușnitt: „Prin 1936, în urma unei afaceri ce am făcut-o cu dl. Malaxa la Londra, dl. Malaxa a dat, și cu participarea mea, 10.000 lire lui Urdăreanu. Am întrebuințat ca formă că ar fi participat și dânsul la afacerea de la Londra”.¹⁸ În rare cazuri, însă, se căuta o formulă acoperitoare, legală, de complezență. De cele mai multe ori, cumpărarea bunăvoinței – atât în cazul lui Urdăreanu, cât și în al celorlalți membri ai Camarilei – era făcută pe față, ca la piață, păstrându-se, totuși, ierarhia: cei mai aproape de Elena Lupescu primeau mai mult, ceilalți mai puțin. Un exemplu este unul din cazurile de cadouri în acțiuni: Aușnitt a dat, de la Societatea „Lujeni”, 435.000 de acțiuni, gratuit, lui Carol, iar ultimul din cei care au primit, Eugen Buhman, obținea numai 1.000.¹⁹ Și alți mari industriași sau finanțiști, interesați de afacerile cu Statul, procedau la fel.

Foarte multe cadouri impuse au primit regele și membrii Camarilei de la BNR. Același Raport din 1941 le inventariază; constau în: imobile; sume de bani, totalizând, din 1932, 81.000.000 lei, sub același pretext al susținerii operelor de binefacere; sute de colecții de monede jubiliare din aur; lingouri din aur pentru confecționarea diferitelor obiecte (numai în 1940, greutatea aurului dat era de 22,7965 kg). Bani erau livrați prin intermediul lui Urdăreanu, care ordona trimiterea lor. Raportul consemna protestele repetate ale doctorului Gerota – 1933, 1934, 1936 – în cadrul adunărilor generale ale Consiliului de Administrație al BNR, „în termeni mult mai tari decât se arăta

¹⁵ P. Pandrea, *Garda de Fier. Jurnal de filosofie politică. Memorii penitenciare*. Editura Vremea, București, 2001, p. 566.

¹⁶ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 155/1936, f. 32-34, 60, 97-98, 121; întreg dosarul este plin cu felicitări la adresa lui Urdăreanu. În sistemul revărsării laudelor la adresa membrilor de frunte ai Camarilei era cuprins și Max Aușnitt; i se trimiteau și versuri omagiale, fiind numit „Regele fierului din România” și chiar „mai mare decât Mecena” – *idem*, fond Max Aușnitt, dosar 39, f. 1.

¹⁷ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 11/1934, f. 243-244.

¹⁸ *Monarhia de Hohenzollern...*, *op. cit.*, p. 565.

¹⁹ *Ibidem*, p. 571-572. Alt sistem de mituire a regelui, folosit des de cei doi mari industriași, este prezentat de Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 565: „Carol juca baccara cu Malaxa și Aușnitt; îi jupuia, bancherii lăsându-se cu plăcere jupuiți, fiindcă își numeau miniștrii departamentelor respective”.

în procesele verbale, ceea ce determina închiderea discuțiilor”.²⁰ Se adăuga achiziționarea de către Carol, în condiții oneroase pentru Stat, a multor proprietăți și automobile; scutirea de impozite pe importurile de bunuri, atât pentru rege, cât și pentru Elena Lupescu, Ernest Urdăreanu, generalul Nicolae Condeescu și alți membri ai Camarilei. Urmau subvenții ilegale date de Stat ș.a.m.d. Comisia de anchetă din 1941 concluziona că Statul „este îndreptățit a se despăgubi din patrimoniul fostului rege” cu o sumă de 1.161.762.359 lei.²¹

Cu toate că sistemul era foarte bine pus la punct, nu erau siguri că se vor menține permanent în interiorul Camarilei sau în grațiile ei nici cei care se înscriseră deplin în el. Era sigură de „postul” ei numai Elena Lupescu; au existat tentative de a o înlătura; însă, de fiecare dată, autorii acestora au fost constrânși să plece.

Cel de-al doilea mare cotizant al Camarilei, Max Aușnitt, când s-a săturat să tot plătească și a intrat și în conflict cu Nicolae Malaxa, a fost determinat să demisioneze din funcția de președinte al Consiliului de Administrație al Uzinelor și Domeniilor Reșița (UDR – cea mai mare întreprindere din țară). În locul său, la 19 iulie 1939, a ajuns Ernest Urdăreanu, membru marcant al Camarilei și ministru al Palatului Regal. Doar după două zile, Urdăreanu sesizează Parchetul, acuzându-l pe Aușnitt de gestiune frauduloasă, escrocherie și fals; în 1940, acesta va fi condamnat la 6 ani închisoare.²² În epocă, era indicată și altă cauză a îndepărtării lui Aușnitt din rândurile Camarilei: Elena Lupescu ajunsese la concluzia că soția industriașului (din familia Pordea) devenise amanta regelui, în timpul unei călătorii la Istanbul, pe vasul „Luceafărul”.²³

Siguranța înregistra, în toamna lui 1939, o afirmație a lui Max Aușnitt, conform căreia procesul i-a fost intentat datorită lui Carol al II-lea, Urdăreanu și Malaxa – fiecare cu interesele lui.²⁴ Opinia publică, cunoscând relațiile de până atunci între Camarilă și marele industriaș s-a arătat intrigată de proces. Surprinderea și-o arăta și Iuliu Maniu – aflase că, de curând, Aușnitt făcuse un mare transfer de valută către Elena Lupescu.²⁵ S-a vehiculat și ideea că Germania determinase căderea industriașului pentru că acesta reprezenta interesele economice franco-britanice; ideea a fost întărită de repetatele presiuni ale ambasadorului Franței, Thierry, în favoarea celui arestat. Apăruse chiar zvonul că reprezentantul Franței plecase, supărat, la Paris.²⁶ Într-un *Memoriu* către Ion Antonescu, din octombrie 1940, Max Aușnitt prezenta el însuși cauzele căderii sale: „După o muncă asiduă și cinstită a familiei mele, începută de părintele meu în 1875 și continuată de mine și fratele meu din 1905 până în 1939, s-a dezlănțuit, în august 1939, urgia contra mea, de către atotputernicul zilei și președintele de atunci al Societății Reșița, Urdăreanu. Cauzele pe cari nici azi nu le cunosc și le pot bănuî, erau invidia și ura ce d-na Lupescu nutrea contra familiei mele, ale căror începuturi s-au manifestat din august 1938, terminând cu procesul început și dus până la condamnarea mea din înalt ordin și regizat de președintele Urdăreanu în numele Reșiței, cu mărturii

²⁰ *Monarhia de Hohenzollern...*, op. cit., p. 566-567.

²¹ *Ibidem*, p. 631. Încununarea afacerilor oneroase ale lui Carol și Camarilei a avut loc în perioada Dictaturii Regale. Ioan Hudiță, în *Jurnal politic [mai-decembrie 1939]*, ed. de Dan Berindei, Editura Fundației PRO, București, 2004, are câteva mențiuni: „Costache Lupu [...] citează o serie de societăți importante care au fost nevoite să dea lui Carol, Dudaiei și lui Urdăreanu pachete întregi de acțiuni, în valoare de sute de milioane de lei [...] În afară de bătrânul Lupescu, Dudaia și Urdăreanu mai sunt și alți membri ai Camarilei vârați până peste cap în aceste societăți, fie cu acțiuni, fie cu locuri gras plătite în comisiile lor de administrație, ca Al. Scanavi, generalul Ernest Balif, Al. Mocsony, Gavrilă Marinescu etc. etc.” (p. 278). „Comenzile pentru furniturile Armatei etc. etc. se fac acasă la Dudaia, casa ei fiind locul unde se adună toți samsarii prin care se aranjează toate aceste panamale. «Carol are partea lui din toate aceste gheșefturi, iar familia Lupescu 10% din totalul afacerilor», crede Ghiță Pop.” (p. 293). „Afacerile scandaloase ale familiei Lupescu, asociată cu Urdăreanu și cu Tătărescu.” (p. 296). „Familia Lupescu este pusă în mare încurcătură. Evreii îi reproșează prea marea lăcomie de bani.” (p. 301). În „Buletinul” săptămânal al PNT, decembrie 1939, se vorbește despre „afacerile familiei Lupescu, patronate de Urdăreanu și de Carol, marele gheșeftar.” (p. 303).

²² M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1988, p. 1042. Înlăturarea lui Max Aușnitt din Camarilă a fost pregătită din timp; de la sfârșitul lui 1937 și începutul lui 1938 datează primele interceptări ale convorbirilor telefonice ale acestuia, făcute de către organisme ale Statului – ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 35/1937, f. 12.

²³ P. Pandrea, op. cit., p. 567.

²⁴ ANIC, fond DGP, dosar 250/1939, f. 3-4.

²⁵ *Ibidem*, f. 7.

²⁶ *Ibidem*, f. 11, 15.

ordonate, cu refuz de acte și expertize, cu împiedicarea (prin ordine date de părăsire a Țării) a depunerii martorilor principali, d-nii general Baliff și inginer Malaxa (fostul președinte și administrator delegat timp de opt ani la Reșița)”.²⁷

Aușnitt încălcase de multe ori legea și acționase în dauna Statului cu știința și acceptul regelui și al Camarilei. Dar, aceleași învinuiri puteau fi aduse și celorlalți afaceriști din sfera Camarilei, mai ales lui Malaxa. Concluzia este evidentă; procesul era comandat. Prin Decizia penală nr. 1291/8 mai 1940 a Curții de Apel București – Secția a III-a, rămasă definitivă prin respingerea recursului la 6 iulie 1940, Max Aușnitt era condamnat la șase ani închisoare, patru ani interdicție, 10.000 lei amendă pentru gestiune frauduloasă, instigare la fals, cumul de infracțiuni la Legea devizelor; urma să plătească și 299.267.995 lei despăgubiri către Societatea Uzinele de Fier și Domeniile Reșița; simbolic, Statului trebuia să-i plătească un leu.²⁸

Odată cu abdicarea lui Carol al II-lea, Aușnitt a făcut mai multe memorii către Ion Antonescu, cerând rejudecarea. După vechea metodă, a făcut cadouri noului Guvern, tot pentru acțiuni patriotice; de data aceasta era vorba de înlăturarea efectelor cutremurului din noiembrie 1940. În ședința Consiliului de Miniștri din 11 noiembrie 1940, Ion Antonescu anunța, printre sursele fondurilor necesare reconstrucției și posibilitatea recuperării de la fostul rege Carol a două miliarde de lei; Malaxa oferise 500.000.000 lei; Aușnitt dăduse întreprinderile sale Titanul și Nădragul; astfel, „o parte din cheltuieli o să putem să le acoperim și cu ceea ce va intra în patrimoniul Statului din ceea ce a fost furat.”²⁹

Antonescu nu s-a lăsat cumpărat. Dar, legalist, în urma *Memoriului* trimis de Aușnitt, a cerut o judecată dreaptă. Și, spre deosebire de acuzațiile întocmite peste noapte, în 1939, a ordonat o analiză temeinică sub conducerea unui om în care avea deplină încredere – Mihai Antonescu. Reprezentanți ai mai multor ministere implicate s-au întrunit, pe această temă, de mai multe ori. La consfătuirea interministerială din 21 ianuarie 1942, condusă de Mihai Antonescu, au participat doi miniștri (generalul N. Stoenescu de la Finanțe și C. Stoicescu de la Justiție); Al. Ottescu, guvernator al BNR; C. Orghidan, director general al Societății Titan-Nădrag-Călan ș.a. Însuși Aușnitt dorise să participe.³⁰ În octombrie 1942, pe baza unor noi probe, se admite rejudecarea. La 13 ianuarie 1943 se pronunță achitarea pentru o parte din învinuiri, pentru altele menținându-se închisoarea de trei ani, deja efectuată. Ultima fază a procesului a fost după lovitura de Stat din august 1944, pe 25 octombrie 1944.³¹ Acum se ceruse și referințe din partea Uzinelor Reșița. Au fost pe deplin pozitive: „Dat fiind că împrejurările actuale îngăduie o libertate deplină de acțiune, ne putem prezenta în fața instanței pentru ca, pe această cale, să ne exprimăm punctul de vedere în acest proces”. Apoi infirma justetea sentinței din 1940, acțiunile lui Max Aușnitt considerându-le legale. „Ne-am simțit obligați să facem aceste precizări, atât față de persoana d-lui Max Aușnitt care, precum am arătat mai sus, a lucrat cu cele mai bune foloase pentru Societatea Reșița, dar și față de adevăr și dreptate, care trebuie să cârmuiască totdeauna acțiunile oamenilor; și dacă ar fi fost așa, acest proces nu ar fi trebuit să aibă loc niciodată, să facem aceste precizări. Suntem fericiți că, măcar în această clipă, lumină a putut să se facă și adevărul a triumfat”.³²

Este de urmărit procesul schimbărilor în componența Camarilei. Era efectul ciocnirii intereselor personale, luptei pentru un loc tot mai bun în interiorul oculte. A fost o permanentă

²⁷ *Idem*, fond Max Aușnitt, dosar 19, f. 1.

²⁸ *Ibidem*, dosar 26, f. 1.

²⁹ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, ed. de Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florian Popovici, vol. I, București, 1997, p. 438; P. Țurlea, *Ion Antonescu între extrema dreaptă și extrema stângă*, Editura Semne, București, 2009, p. 89.

³⁰ ANIC, fond Max Aușnitt, dosar 38, f. 1-3; stenograma discuțiilor până la f. 41.

³¹ *Idem*, dosar 26, f. 2-29. Odissea proceselor lui Max Aușnitt nu se va încheia, însă. Pentru donația de acțiuni ce-i fusese impusă de Ministerul Finanțelor în februarie 1944 se judeca cu acesta în 1946. În 1948 a fost condamnat pentru subminarea economiei naționale, în contumacie, la închisoare pe viață. Moare în exil, în 1959. După 1989, urmașii săi, ca și cei ai lui Nicolae Malaxa, au primit sume foarte mari drept despăgubiri pentru averile confiscate sub regimul comunist, deși fuseseră făcute oneros, cu ajutorul Camarilei Regale.

³² ANIC, fond Max Aușnitt, dosar 25, f. 1-2. În ultima perioadă de detenție, Aușnitt fusese închis în lagărul de la Târgu-Jiu – *idem*, dosar 36, f. 1).

mișcare, o parte din anturajul lui Carol la Paris sau din momentul Restaurației va fi îndepărtată și vor intra nume noi. Primii care au fost îndepărtați făceau parte dintre cei care au crezut sincer în necesitatea urcării pe Tron a lui Carol, ca o garanție a evoluției viitoare a României; când și-au dat seama că lucrurile evoluează într-o direcție greșită au protestat și au fost alungați fără nici un scrupul din partea regelui și al Elenei Lupescu.

În 1931 erau încă în grațiile regelui cei mai mulți dintre cei care-l ajutasera să revină în România; dintre aceștia, pe lista participanților la dejunul festiv dedicat împlinirii unui an de la aterizarea de la Băneasa apăreau: generalul Constantin Dumitrescu, coloneii Gabriel Marinescu și Paul Teodorescu, Puiu Dumitrescu, Nicolae Gatoski, locotenent-colonelul Victor Precup, maiorii Peneș și Pașcanu, căpitanul Opriș, Nae Ionescu.³³ În Camarilă au fost atrași, în principal, oameni din trei categorii: din sfera economică, pentru a satisface interesele majore materiale ale lui Carol și ale Elenei Lupescu; din sfera politică, pentru a putea manevra partidele și a le domina; oameni „buni la toate”, precum Ernest Urdăreanu. Pe lângă cei admiși în interiorul Camarilei, aspiranții la beneficiile oferite de aceasta erau lăsați să graviteze în jurul ei, oferind servicii și fiind răsplătiți pentru ele. Apartenența la Camarilă nu era definitivă și nici în funcție de dorința celui în cauză; admiterea sau îndepărtarea era în funcție de fidelitatea arătată Elenei Lupescu și de interesele acesteia. Dintre cei îndepărtați, cel mai important nume era acela al lui Puiu Dumitrescu.

Opinia publică a cunoscut mai ales eliminările din rândul Camarilei, pentru că erau făcute cu zgomot; se dorea ca ele să fie interpretate ca efectul dorinței regelui de a răspunde unor nemulțumiri populare. Asupra celor îndepărtați trebuia să se concentreze întreaga ostilitate a celor nemulțumiți de regim, regele apărând nu numai imaculat, dar și în postura de înfăptuitor al dorințelor populare. De remarcat și faptul că, în sprijinul ideii unui rege nepătat, care nu putea fi învinuit de malversațiunile Camarilei, au venit cei care au susținut Restaurația fără a urmări, prioritar, interese personale; ei au aruncat întreaga vină pentru derapajele regimului asupra Camarilei, absolvindu-l de vină pe Carol; credeau că acesta trebuia să fie salvat din mâinile anturajului său. Unii au avut naivitatea să i-o spună direct, criticând-o în special pe Elena Lupescu și au fost eliminați. Alții au încercat să acționeze împotriva Camarilei pentru a-l „elibera” pe rege, inclusiv cu metode violente.

În contextul formării guvernului Gheorghe Tătărescu (ianuarie 1934) și al bulversării societății românești în urma asasinării lui I. G. Duca s-a produs o puternică zguduire a Camarilei, provocată de oameni din afara ei, dar și din interior. Pentru cei din afară, vârful de lance a fost Nicolae Titulescu; iar din interior, acțiunea a fost determinată de Elena Lupescu.

Chemat urgent din Elveția, fiind considerat ca o garanție pentru viitorul guvern în ochii occidentalilor, Nicolae Titulescu a văzut momentul oportun pentru a face curățenie în jurul regelui. I-a cerut acestuia înlăturarea a cinci persoane reprezentând Camarila: Puiu Dumitrescu, secretarul personal al lui Carol; Constantin Dumitrescu, general, comandantul Jandarmeriei; Gabriel Marinescu, prefectul Poliției Capitalei; generalul Uică, ministrul de Război; generalul Stângaciu, directorul general al Siguranței. Pe aceasta temă, au fost trei audiențe ale lui Titulescu la rege. Acesta din urmă, mai întâi a acceptat; apoi, de bănuir sub influența Camarilei, s-a arătat foarte supărat pentru cererea imperativă și nici nu i-a întins mâna lui Titulescu; a treia oară, a acceptat parțial ce i se ceruse. În memoriile unora dintre contemporani, momentul era prezentat pe larg. Cele mai întinse sunt relatările lui Armand Călinescu și Raoul Bossy; în cea mai mare parte ele coincid, așadar pot fi considerate ca reflectând adevărul.³⁴ La a doua audiență – așa cum îi spusese Titulescu lui Raoul Bossy – atmosfera a fost foarte încinsă. La un moment dat, regele chiar s-a răstit: „Eu, regele d-tale, își dau ordin să intri în Guvern fără condiții. Nu îți permit să te atingi de Puiu Dumitrescu și de cei din jurul meu! Numai Știrbey își vârâse nasul în chestiunile de personal ale Curții. Înțelegeți? Îți dau un ordin!” Titulescu l-a întrebat: „Cui îi dai ordin, Majestate? Mie? [...] Mie? După ce m-ai persecutat de când te-ai întors în Țară, după ce m-ai dat afară de la Londra [Legatia României din Londra] [...], îmi mai dai și ordin să intru într-un Guvern unde nu voi avea nici o siguranță că vorbesc în doi cu regele meu, căci a doua zi ce-am spus va ieși în gazeta lui Nae Ionescu”.

³³ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 172/1931, f. 5.

³⁴ *Apud* M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 522-523.

Carol a fost constrâns să cedeze parțial. În timpul celei de a treia audiențe, s-a ajuns la un compromis. Regele a acceptat demiterea lui Puiu Dumitrescu și a tatălui său, generalul Constantin Dumitrescu; la fel generalul Stângaciu, directorul Siguranței, care urma să-și ia un concediu și apoi să nu se mai întoarcă la post. La demiterea generalului Uică a renunțat Titulescu (Uică va demisiona la 31 mai 1934). La demiterea lui Gabriel Marinescu s-a opus ferm Carol: „Acesta reprezintă – a spus el – garda mea personală, atâta lucru pot avea și eu pentru siguranța mea?” Bossy consemnează și faptul că, în timpul aceleiași audiențe, s-ar fi adus în discuție și soarta Elenei Lupescu. Titulescu i-ar fi spus lui Carol: „Nu cer înlăturarea anturajului feminin al M.V., căci am credința că nu face politică. În ziua în care voi avea o altă convingere, voi cere și plecarea Doamnei!”³⁵

Diplomat, Titulescu nu forțase nota, dar lansase un avertisment; toată lumea cunoștea amestecul Elenei Lupescu în politică; noul ministru de la Externe spera, probabil, ca poziția sa să determine încetarea pe viitor a acestei practici. Tot ce se poate ca Titulescu să fi cerut inițial mai mult decât dorea în realitate. Ținta principală era Puiu Dumitrescu, cel mai puternic om al Camarilei, după Elena Lupescu; a adăugat și alte nume, ca să aibă de unde ceda.

Carol a fost presat să-l elimine pe Puiu Dumitrescu și de Elena Lupescu. Ferm convins că nu-l poate înlătura nimeni, secretarul regelui i-a spus acestuia că amanta sa a scandalizat – prin atitudinea ei disprețuitoare și prin luxul afișat – societatea românească, cu largi ecouri și în străinătate; de aceea, ar trebui trimisă în afara României. Carol i-a relatat convorbirea Elenei Lupescu și aceasta a cerut alungarea lui Puiu Dumitrescu. S-a adăugat proasta inspirație a secretarului de a se căsători cu Ella Manu, o femeie foarte frumoasă, care ar fi putut să o eclipseze pe amanta regelui.³⁶

În momentul respectiv, în România, confruntarea dintre Carol și Titulescu pe tema Camarilei, datorită Cenzurii nu a fost cunoscută din presă de către opinia publică. În schimb, ziarele din alte țări au abordat rapid și amănunțit subiectul, fiind alimentate cu informații nu doar de corespondenții lor la București, ci și de către unii dintre românii participanți la evenimente; cum aceste ziare pătrundeau larg în România, măcar în parte au putut suplini lipsa de informații din presa autohtonă. Dacă faptele prezentate erau, în general, corecte, comentariile erau, de multe ori, excesiv subiective. Atașaii români de presă au trimis la București tot ce s-a scris; acestor surse s-au adăugat analizele și notele, pe această temă, făcute de agenții Siguranței și memoriile unor contemporani. Astfel, tabloul este complet.

Aproape întreaga presă din afara României considera că, în confruntarea ce avusese loc, regele și Camarila fuseseră înfrânți. Ziarele grecești aveau articole cu titluri ca *Titulescu a dizolvat clica palatină*; *Carol a cedat*; *D-na Lupescu a părăsit România?*; *Probabila împăcare a regelui Carol cu principesa Elena*; *Va pleca frumoasa evreică?*³⁷ Unele erau articole de analiză serioasă a situației din România. În plus, confirmau fapte știute și din alte surse și aduceau informații noi, chiar dacă, de cele mai multe ori, titlurile articolelor erau de senzație. În *Amorurile regelui Carol și politica* – „Elinikon Melon” din 11 ianuarie 1934 – era inclusă concluzia săptămânalului britanic „Sunday Dispatch”: „Ultima criză românească a fost provocată de Magda Lupescu, Doamna de Pompadour a României”. După asasinarea lui I. G. Duca, Bucureștii deveniseră „un oraș mort”: „Nu mai există nici o viață de noapte; străzile, după apusul soarelui, sunt pustii. Mai multe patrule de soldați cutreieră străzile în continuu. Starea de asediu a început să se aplice. Poliția face descinderi la case și arestează sute de suspecți. Mai multe sute din membrii Gărzii de Fier au fost arestați. În același timp, mulți dintre oamenii politici au primit scrisori prin care sunt amenințați cu moartea; aceste scrisori, în loc să fie scrise cu cerneală, sunt scrise cu sânge. [...] Toată armata este concentrată ca să poată apăra oamenii politici și elementul evreiesc”.

Opinia publică românească își îndrepta protestele împotriva Elenei Lupescu. „Cu toată această situație, fatala femeie, doamna Lupescu, deși nu are liniște, este însă hotărâtă să continue să locuiască într-o vilă splendidă, care este situată aproape de castelul regelui. Știe că viața ei este în pericol, dar refuză să părăsească pe rege și Țara”. Elenei Lupescu i se face un portret minuțios, sub titlul *Femeia fatală*: „D-na Lupescu este una dintre cele mai celebre și fatale femei din istoria

³⁵ ANIC, fond MPN, II. Presa Externă, dosar 312, f. 51.

³⁶ I. Scurtu, *Istoria românilor în timpul...*, op. cit., vol. III, p. 167.

³⁷ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 119/1954, f. 5.

Europei. De mai mult de zece ani, exercită o putere asemănătoare cu a lui Madame de Pompadour sau cu a contesei Dubary, în treburile politice ale României. [...] Se zice că ea, acum, nu ar mai fi așa de frumoasă cum era când a cunoscut-o Carol. Are însă întotdeauna o putere magnetică, o putere impunătoare, prin care se caracterizează toate femeile misterioase ale Istoriei. În jurul persoanei d-nei Lupescu se scrie istoria României. [...] Elena Lupescu, mereu cu altă înfățișare, participă regulat la toate serbările publice și oficiale și vrea să treacă drept o femeie care are mare influență asupra lui Carol. Traiul acestei femei cu regele Carol este cauza tuturor nemulțumirilor. Toată Țara știe luxul scandalos în care trăiește d-na Lupescu. Se spune că regele Carol îi dă voie acum să poarte în mod public bijuteriile Familiei Regale [...] Este cunoscut tuturor că această femeie, precum și omul de încredere și confidentul secretar, Constantin Dumitrescu, secretar particular al regelui Carol, dețin adevărata putere în spatele Tronului regal. Miniștrii și prim-miniștrii se schimbă mereu, dar d-na Lupescu și Dumitrescu rămân și dețin neschimbată influența lor asupra regelui. D-na Lupescu este acuzată că a convins pe regele Carol să facă concesii evreilor și din cauza aceasta a pornit în toată țara o mișcare contra evreilor. Garda de Fier o acuză că „a nenorocit Țara din punct de vedere politic și economic”. Iar „tot poporul nu a încetat nici un moment de a vorbi despre d-na Lupescu. Și se vede că nici nu va înceta să vorbească, cât timp d-na Lupescu va deține puterea”.³⁸

Cel mai important ziar din Bulgaria, „Utro” – numărul din 12 ianuarie 1934 – era ferm convins că *Titulescu a desființat Camarila regală*.³⁹ În Cehoslovacia, „Narodni Listy” – din 14 ianuarie 1934 – credea că „Victoria lui Titulescu este în interesul României”.⁴⁰ Iar „Poledni Express” – Praga, 11 ianuarie 1934 – se ocupa de relația dintre Elena Lupescu și Garda de Fier, după asasinarea lui I. G. Duca, considerând-o pe amanta regelui drept femeia fatală: „În umbra Palatului Regal există, încă, femeia fatală a României, d-na Lupescu, care a refuzat să părăsească pe rege și Țara, deși a fost amenințată că i se va curma viața.” Ea „vrea să domnească și să atragă”. Toată populația era nemulțumită: „În toată opinia publică, în cafenele, în fabrici și printre studenți se manifestă nemulțumirea împotriva ei, atât din pricina purtării ei, cât și din cauza puterii ei. Viața ei comună cu regele a devenit subiectul general de discuție. Întreaga Țară a observat luxul extraordinar în care trăiește”.⁴¹

Toate ziarele elvețiene abordau subiectul; „National Zeitung” – Basel, 11 ianuarie 1934 – scria că regele „numai cu greu s-a despărțit de unii dintre oamenii de încredere din anturajul său, dar a trebuit să cedeze”.⁴² Cel mai răspândit ziar german, „Berliner Tagblatt” – din 13 ianuarie 1934 – afirma: „Titulescu a reușit să facă ceea ce n-a reușit să facă Maniu”.⁴³ De aceeași părere era și „Budapesti Hirnap” – 13 ianuarie 1934 – care titra: *Titulescu a învins Camarila regală*; îi eticheta pe cei doi Dumitrești drept „intriganți” și remarca poziția opiniei publice românești: „Îndepărtarea Camarilei a provocat cea mai vie satisfacție în rândul tuturor partidelor politice românești, deoarece opinia publică s-a convins, de multă vreme, că situația politică internă plină de frământări se datorește, în bună parte, celor doi Dumitrești și anturajului lor. Această Camarilă a provocat și înrăutățirea atmosferei și a raporturilor dintre rege și Maniu, ajungându-se la retragerea lui Maniu”.⁴⁴ Toată presa franceză interpreta evenimentul de la București ca pe o victorie a lui Nicolae Titulescu împotriva Camarilei; și-și arăta satisfacția, având în vedere poziția constantă filofranceză și antirevizionistă a ministrului român de Externe; accentul era pus pe valoarea acestuia. În schimb, în Marea Britanie, în prezentarea evenimentelor i se acorda o mai mare atenție Elenei Lupescu. În „Daily Express” – din 5 ianuarie 1934 – întâlnim o imagine plastică: „Dl. Titulescu vine cu un tren în România, pe când cu alt tren fuge peste graniță d-na Lupescu”.⁴⁵ Ziarul se întreba: „Unde-i

³⁸ *Idem*, fond MPN, II. Presa Externă, dosar 272, f. 6-10.

³⁹ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 119/1934, f. 13-14.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 23.

⁴¹ *Idem*, fond MPN, II. Presa Externă, dosar 312, f. 45-48.

⁴² *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 119/1934, f. 16.

⁴³ *Ibidem*, f. 19-20.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 7-8.

⁴⁵ În numărul din 4 ianuarie 1934, „Daily Express” folosea aceeași imagine. *Titulescu aleargă la rege, pe când Lupeasca fuge. Două trenuri exprese*: „Două trenuri zburau în întunericul nopții prin Europa, cu acei cari au jucat un rol însemnat în drama vieții românești; primul tren a zburat cu ministrul de Externe Titulescu, iar secundul a purtat cu sine pe dna Lupescu, femeia cea roșcată a regelui Carol al României, care se refugia de frică de a nu cade victimă vreunui atentat”. Conform unor zvonuri, trei legionari fuseseră trimiși în Elveția, pentru a-l omorî pe Nicolae Titulescu, care locuia la Saint Moritz; acesta, ca să-i deruteze, a anunțat că pleacă la Paris, dar s-a îndreptat spre România, cu un tren de noapte. În acest timp, în România, Carol s-a închis în Peleș, păzit de o garda masivă – ANIC, fond MPN, II. Presa

doamna Lupescu? Ce rol a jucat ea în lupta aprigă care are loc acum în România? Nimeni nu a văzut-o și se crede că a fugit deghizată”. „Daily Mail”, în schimb, scria că amanta regelui se ascundea la Sinaia, „păzită strașnic, căci a primit multe scrisori de amenințare”. „The Sphere” – 13 ianuarie 1934 – se arăta, în schimb, pe deplin necunoscător: „E timpul – se scria în paginile sale – să se sfârșească și cu multe alte legende. De exemplu, d-na Lupescu. Legătura ei cu evenimentele din România nu există decât în capetele străinilor. Ea n-are nici o însemnătate politică ori socială. [...] Nu interesează pe nimeni, trăind retrasă și nu s-ar fi auzit de ea dacă n-ar fi spiritul inventiv al speculatorilor de senzațional”. „Manchester Guardian” – 9 ianuarie 1934 – făcea și el o paralelă cu acțiunile lui Maniu împotriva Camarilei, remarcând că Titulescu pusesese aceleași condiții, acesta din urmă având „sprijinul Națiunii întregi”.⁴⁶

Toată luna ianuarie 1934, ziarele europene s-au aplecat asupra sensurilor evenimentelor de la București; niciodată Camarila regală nu s-a mai bucurat de o asemenea atenție. Dar multe concluzii erau eronate. Preluând din „Daily Mail”, ziarul praghez „Pondelni List” – 15 ianuarie – titra: *Regele Carol renunță la d-na Lupescu. Victoria d-lui Titulescu*; „O victorie surprinzătoare asupra Camarilei regale [...] Această înseamnă, bineînțeles, și concedierea d-nei Lupescu”. Dar, „concedierea ei nu înseamnă, încă, înfrângerea ei”.⁴⁷ Mergând mai departe, „Daily Express” – 15 ianuarie – anunța ferm că Elena Lupescu și-a prezentat regelui „demisia ei”; Carol, însă, i-ar fi răspuns că mai degrabă va institui un regim militar pentru a face față oponentilor Camarilei. În presa engleză se generaliza ideea că regele „ar părăsi mai degrabă Tronul României, decât să se despartă de d-na Lupescu. Șefii tuturor partidelor speră că regele Carol va părăsi din nou Țara, împreună cu d-na Lupescu și că din nou vor pune pe Tron pe micul prinț Mihai”.⁴⁸

Destrămarea Camarilei și fuga din România a Elenei Lupescu părea un fapt pe deplin normal; așa încât, unii ziariști l-au descris înainte să se producă. „Prager Mittag” – 13 ianuarie 1934 – îl anunța: *Fuga secretă a d-nei Lupescu*; chiar dădea un reportaj asupra „fugii”: „Regele Carol trebuie să-și fi dat seama cât de periculoasă este situația din Țara sa, dacă a sfătuit pe prietena lui, de care nu se desparte decât cu greu, să părăsească România în condițiuni de precauție”. Numele amantei regale se găsește pe lista neagră a Gărzii de Fier, însă nu doar legionarii îi erau adversari; o lovitură împotriva ei „ar fi găsit sprijin chiar în cercuri altfel credincioase regelui. Într-adevăr, nu se mai poate nega că d-na Lupescu nu se bucură de dragostea poporului român. Ei i se atribuie vina scandalurilor care s-au ținut lanț ani de zile în Familia Regală”. Ziarul citat reda chiar și modul în care avusese loc fuga: Elena Lupescu a fost suită, „în mod neobservat”, într-un vagon special, care a fost atașat unui tren obișnuit, „fără ca ceilalți călători să fi bănuțit ceva”. Până la granița României, vagonul a fost însoțit de șeful Siguranței. Nu se știa unde s-a dus fugara, ziaristul întrebându-se: „Oare, o va afla Garda de Fier?”⁴⁹

Peste Ocean, ziarele evreiești din SUA au interpretat – ca de obicei, atunci când era vorba de un atac la adresa Elenei Lupescu – acțiunile de la București ca antisemite, deci, condamnabile. „New York Sun” scria: „Poporul român fiind cunoscut antisemit, prestigiul regelui n-a crescut prin prezența unei evreice în Camarila compusă din câțiva secretari, ofițeri aleși de Suveran, plus devotata d-nă Lupescu”.⁵⁰ „Der Tag”, din New York – 22 ianuarie 1934 – titra: *Regele Carol al României refuză expulzarea Magdei Lupescu din țară*; Titulescu ceruse nu doar îndepărtarea celor cinci persoane „care-i sunt cele mai devotate” monarhului, dar chiar a Elenei Lupescu; concluzia era fermă: Camarila a fost îndepărtată, „dar Magda Lupescu niciodată nu va fi alungată din România”.⁵¹

Externă, dosar 587, f. 15-16.

⁴⁶ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 119/1934, f. 30, 33-34.

⁴⁷ *Idem*, fond MPN, II. Presa Externă, dosar 312, f. 56.

⁴⁸ *Idem*, dosar 530, f. 2.

⁴⁹ *Idem*, dosar 312, f. 53-54. În alte ziare se scria că Elena Lupescu fugise înaintea venirii lui Nicolae Titulescu la Paris sau pe Riviera – *idem*, dosar 587, f. 2. Altă ipoteză vehiculată în presa internațională era aceea a unui act de violență al Gărzii de Fier împotriva Elenei Lupescu. Mai întâi se scria că „Dna Lupescu doarme cu revolverul sub cap”, deși era bine păzită – *idem*, dosar 312, f. 44 („Pondelni List”, Praga, 8 ianuarie 1934). Corespondentul la București al ziarului „Daily Express” telegrafia la Londra că „noaptea, palatul Magdei Lupescu este păzit de o gardă triplă, bine echipată; cu toate acestea, s-a produs un atentat, în care a fost rănită” – *idem*, dosar 587, f. 13 („Daily Express”, 5 ianuarie 1934).

⁵⁰ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 119/1934, f. 26-27.

⁵¹ *Idem*, fond DGP, dosar 50/192/, f. 42-43.

În general, confruntarea Carol-Titulescu a fost interpretată drept o zdruncinare majoră a Camarilei. În realitate, paradoxal, a dus la întărirea Camarilei; conducătoarea acesteia, Elena Lupescu, rămânând pe poziție, practic ea l-a înfrânt pe Titulescu. În locul membrilor Camarilei care au trebuit să plece, au venit rapid alții noi, și mai nocivi pentru societatea românească. Însăși opinia publică a început să accepte ideea că România nu poate scăpa de amanta regală și oculta din jurul ei. Iar Elena Lupescu, după sperietura din ianuarie 1934, și-a luat măsuri suplimentare de prevenire a unor asemenea situații, întărindu-și controlul asupra vieții politice; și, acceptând ideea că odată adversarii ei ar putea reuși să o alunge din România, și-a sporit capacitatea financiară, strângând tot mai mulți bani albi pentru zile negre.

În ianuarie 1934, s-a remarcat faptul – inclusiv în presa internațională – că, deși acționase din postul de prim ministru, așadar cu o greutate mai mare decât din poziția de ministru de Externe, totuși Iuliu Maniu nu obținuse nici o victorie împotriva Camarilei – nici în 1930, nici în 1933, fiind nevoit să demisioneze. Așadar, regele s-a lăsat înfrânt de prestigiul internațional al diplomatului Titulescu, dar nu de prestigiul intern al politicianului Maniu. Privită sub acest aspect, îndepărtarea unor membri ai Camarilei, la începutul lui 1934, reprezintă și o înfrângere a partidelor politice din România.

Treptat, situația calmându-se, presa internațională s-a îndepărtat de ideea conform căreia criza din România ar fi avut la origine numai ostilitatea față de acțiunea Camarilei condusă de Elena Lupescu; se constata și implicarea unor state. „Elefterios Vima” – din 31 ianuarie 1934 – indica ciocnirea deasupra României a intereselor Italiei fasciste, sprijinită de Germania, cu acelea ale Franței. La cererea acesteia din urmă, Titulescu obținuse dizolvarea Gărzii de Fier, provocând răzbunarea legionarilor asupra lui I. G. Duca, deși nu el era vinovatul. Ziarul grec reda răspunsul lui Nae Ionescu (proprietarul ziarului „Cuvântul”, în coloanele căruia îl avertizase pe Duca să nu desființeze Garda de Fier), dat judecătorului de instrucție după ce fusese arestat, sub învinuirea de instigare la crimă: „Titulescu, Duca și eu ne plimbam pe malul Dunării. «Sări în râu, Duca – a spus Titulescu – va folosi României»; «Nu sări, Duca – am răspuns eu – deoarece vei răci». Pe când Duca stătea la îndoială, Titulescu l-a împins. Nenorocitul de Duca a căzut înăuntru și s-a înecat. Și am fost arestat eu, pentru că l-am înștiințat de mai înainte”. Ziaristul G. E. R. Gedye, care fusese la București în timpul crizei, dezvăluia faptul că, la venirea sa în România, primul drum al lui Titulescu fusese la Dinu Brătianu; după aceea, s-a dus la rege, la Sinaia, cerându-i îndepărtarea Camarilei de la Curte. Așadar, pe această temă, era de bănuiră o înțelegere cu președintele PNL. „Camarila era urâtă de partidele politice, și-i era frică de ele. Garda de Fier ducea lupta în contra partidelor politice și, ca atare, putea fi întrebuințată de Camarilă. În acest scop, subvenții bănești se strecurau din mâinile generalului Dumitrescu, șeful Jandarmeriei și al Camarilei [sic], în casele de fier ale Gărzii de Fier. Dl. Titulescu a cerut îndepărtarea ei”. Credea că nu se rezolvase nimic definitiv, Titulescu obținând, ca și Camarila, o victorie pe jumătate, în viitor anunțându-se un cer „nouros” deasupra României și „furtuni care sunt pe cale de a se dezlănțui”.⁵²

Principalele victime ale evenimentelor din ianuarie 1934 au fost cei doi Dumitrești. Puiu Dumitrescu, demis, a fost constrâns să se exileze. Se pare că, atunci când fusese al doilea om al Camarilei, se îngrijise mai mult de puterea sa politică și nu strânsese o avere care să-l asigure material în exil. De aceea, în 1936 va fi constrâns să trimită scrisori la București, cu cererea de iertare, anunțând că nu mai are cu ce se întreține.⁵³ Însă, imediat după ce fusese eliminat din Camarilă se arătase foarte ofensiv la adresa lui Carol și a Elenei Lupescu: ajuns în Franța, a întreținut o campanie de presă împotriva celor doi; la cererea Legației române, Guvernul francez l-a expulzat.⁵⁴ Imediat după demiterea lui Puiu Dumitrescu, în locul lui urma să fie adus Dinu Cesianu, ministrul României la Paris, propus de Nicolae Titulescu (deși știa că face parte din Camarilă); „Daily Telegraph” anunța că cel propus a refuzat, întrucât urma să depindă și de Guvern (într-o formulă nouă, nu ca în timpul lui Puiu Dumitrescu), nu doar de rege”.⁵⁵ Generalului Constantin Dumitrescu i s-a intentat un proces pentru ilegalitățile comise în calitate de comandant al Jandarmeriei. Cum nu mai făcea parte din Camarilă, Cenzura a permis presei să publice articole

⁵² *Idem*, fond MPN, II, Presa Externă, dosar 279, f. 83-85.

⁵³ I. Scurtu, *Istoria românilor în timpul...*, op. cit., vol. III, p. 167.

⁵⁴ ANIC, fond MPN, II, Presa Externă, dosar 522, f. 196.

⁵⁵ *Idem*, dosar 312, f. 51.

despre actele generalului. Procesul trebuia să demonstreze opiniei publice că regele nu-i acoperă pe cei care încalcă legile, chiar atunci când îi sunt apropiați. De aceea, s-a cerut de la Palat ca verdictul de condamnare să fie foarte aspru, chiar dacă unii magistrați șovăiau. La 18 mai 1935 a fost condamnat la 5 ani închisoare.⁵⁶ Generalul a constatat că se încearcă să fie el scos țap ispășitor pentru întreaga Camarilă și a încercat să obțină clemența lui Carol. Pe 2 februarie 1935, din închisoare, îi scria regelui, susținând că este nedreptățit: ancheta a fost trucată; deși nu s-a găsit nimic suspect, anchetatorul, generalul Grațianu, și-a schimbat concluziile la cererea generalului Angelescu (ministru al Apărării Naționale de la 27 iunie 1934); chiar anchetatorul i-ar fi declarat că „nu e vinovat, așa i se dă ordin”. Cereau audiență pentru „a spune tot” și era convins că „majoritatea Țării este de partea mea”.⁵⁷ La foarte puțin timp după condamnare, generalul va muri în închisoare; moarte suspectă; cererea fiului său de a se face autopsia nu a fost aprobată, bănuindu-se că a fost otrăvit.⁵⁸ Situația poate corespunde adevărului, generalul știind prea multe, cum anunța chiar el în cererea de audiență din februarie 1935.

Din categoria celor aflați în anturajul regelui, care credeau că era de ajuns ca acesta să fie bine informat asupra actelor reprobabile ale Camarilei pentru ca aceste acte să fie stopate, cazul cel mai cunoscut a fost al colonelului Nicolae Tătăranu, fost atașat militar al României la Paris, aflat în grupul de susținători ai lui Carol încă din vremea exilului. Era convins că, tocmai datorită acestui trecut, putea să fie deplin sincer cu regele, că acesta îl va asculta cu bunăvoință. În 1934 s-a făcut purtătorul de cuvânt al mai multor ofițeri superiori și i-a spus lui Carol că opinia publică era tot mai ostilă Elenei Lupescu, considerând-o drept cauză a tuturor relelor din societatea românească. Regele a ascultat, i-a comunicat amantului părerea ofițerului și acesta a fost trimis într-o garnizoană de la marginea țării, la Bolgrad.”⁵⁹

Din categoria celor care credeau că pot să acționeze direct împotriva Camarilei, fără a-l implica pe rege, „salvându-l” de sub influența nefastă, amintim cazul cel mai cunoscut, cel este al colonelului Victor Precup. Era ardelen (născut în 1889), nepot al lui Ștefan Cicio Pop. Făcuse parte din Armata austro-ungară, dar dezertase, intrând voluntar în Armata română. În noiembrie 1918 fusese trimis de Consiliul Național Român la Iași pentru a informa Guvernul României despre pregătirea Unirii; apoi a dus Consiliului documente ale Statului Major al Armatei române (un zbor temerar cu avionul de la Bacău la Sibiu). În 1919 a participat la campania din Ungaria. Se plasase de partea lui Carol încă din timpul exilului acestuia; ca membru al Completului militar de judecată, înclinase verdictul în favoarea lui Mihail Manoilescu, în noiembrie 1927. În 1929-1930, fusese unul dintre intermediarii discuțiilor dintre Iuliu Maniu și Carol – contribuind major la Restaurație. Așadar, un erou al luptei pentru Unire și un erou al luptei pentru Restaurație, căruia Carol îi era îndatorat.

Dezamăgit în fața acaparării Puterii de către Camarilă și a îndepărtării oamenilor cinstiți din preajma Suveranului, s-a făcut interpretul dorinței unui mare număr de ofițeri și a încercat să înlăture violent pe Elena Lupescu. În complotul condus de Victor Precup au fost atrași mai mult ofițeri ardeleni, din Cluj. Începând din 1930, societatea românească fusese repetat alertată cu zvonuri privind comploturi împotriva regelui sau a Camarilei. Ziarul grecesc „Eliniki” – din 14 decembrie 1930 – preia un asemenea zvon, amintind de un eveniment tragic de la Belgrad de la începutul secolului al XX-lea; articolul se numea *Cea mai tânără Draga – Magda Lupescu*; în urma cu 30 de ani, regele sârb Alexandru Obrenovici „a ridicat din stradă o fată de rând, Draga. A fost revoluție; amândoi au fost asasinați”. Un climat asemănător era și în București.⁶⁰ În ianuarie 1931, N. P. Romanescu, vicepreședinte al Senatului, era alertat, printr-o anonimă, că se pregătea un atentat împotriva lui Carol.⁶¹ În toamna lui 1932, ziarele britanice lansau știrea unui complot pregătit de Barbu Știrbey, în spatele acțiunii revendicative a principesei Elena.⁶² În mai 1933, un membru de rang secund al Camarilei, generalul Constantin Ștefănescu-Amza (fost ministru al Apărării Naționale în Guvernul Iorga) îi scria lui Carol despre iminența unui complot, pentru care

⁵⁶ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 6/1935, f. 39, comunicatul oficial publicat în ziua de 23 mai 1935.

⁵⁷ *Idem*, dosar 5/1935, f. 1-2.

⁵⁸ I. Scurtu, *Istoria românilor în timpul...*, op. cit., vol. III, p. 168.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ ANIC, fond DGP, dosar 53/1927, f. 139-140.

⁶¹ *Idem*, dosar 12/1930, f. 7.

⁶² *Idem*, fond DSP, dosar 20/1934, f. 7.

fusese abordat și mareșalul Averescu, dar acesta refuzase implicarea.⁶³ Asemenea alerte, chiar dacă se dovedeau a fi neîntemeiate, reflectau o stare de spirit anti-Camarilă, mai ales în armată. Presa internațională credea în posibilitatea unui complot în România, ținta fiind Carol și Elena Lupescu; în ianuarie 1933, ziarele pragheze „Vecer” și „Poledni List”, reluând o știre din presa occidentală, anunțau chiar uciderea amantei regale în urma unui asemenea complot.⁶⁴

Colonelul Precup și-a manifestat, în dese rânduri, în public, ostilitatea față de unii membri ai Camarilei, începând cu Elena Lupescu. Un grup de ofițeri, cu aceleași vederi s-a strâns în jurul său. Atât Siguranța, cât și Serviciul Secret al Marelui Stat Major al Armatei i-au pus sub urmărire începând din 1932; copii ale rapoartelor informative se află și în Arhiva Casei Regale – așadar, Carol era în temă cu acțiunea complotiștilor. O notă a Siguranței, din 29 octombrie 1932, consemna urmărirea colonelului Precup în drumurile pe care le făcea, dar și a locuinței sale din București, strada Popa Rusu 22; erau indicate toate întâlnirile avute la ministerul Apărării Naționale toate deplasările la Cluj și întâlnirile de acolo.⁶⁵ Supravegherea se extinde și asupra altor ofițeri care aveau legături cu Precup, între care maiorul Vasile Nicoară din Corpul Vânătorilor de Munte.⁶⁶ Siguranța considera că se formase o adevărată organizație complotistă conspirativă. Concomitent, înregistra nemulțumiri de același tip, în aceleași medii militare, și în alte localități. La Timișoara era semnalată purtarea „cu totul dubioasă” a colonelului Constantin Frunzety, care „face parte dintr-o organizație de felul aceleia a colonelului Precup”.⁶⁷

Victor Precup a proiectat o acțiune violentă împotriva Camarilei; aceasta urma să aibă loc în timpul slujbei de Înviere, 7/8 aprilie 1934. Complotiștii urmau să tragă asupra celor din anturajul regelui, inclusiv în interiorul bisericii, în timpul serviciului religios. Toți complotiștii au fost arestați, chiar înainte de slujbă. Corespondentul din București al publicației „Magyarország” din Budapesta descria atmosfera generată de psihoza complotului (în numărul din 11 aprilie 1934): „De Paști – se scria – în Capitala României este totdeauna o atmosferă deosebită; însă, în 1934, nu a mai fost așa. Regele s-a retras la Sinaia, unde este păzit de garda sa. În locul rândului de trăsuri ale Palatului, atât de obișnuite, aleargă în goană în lungul și în latul orașului numai automobilele Siguranței, pline de detectivi cu priviri cercetătoare”. Ziaristul maghiar folosea formule precum: „conspirația ardelenilor”; „revoluția eșuată a ofițerilor” și menționa efectuarea arestării a circa o sută de persoane.⁶⁸

Procesul s-a desfășurat foarte repede, interesul autorităților fiind ca motivele complotiștilor să nu se facă larg cunoscute. La 21 aprilie a fost dată sentința, de către Curtea Marțială; din cei 11 condamnați, majoritatea erau ofițeri, care au fost degradați în fața trupelor, pe 5 mai, în interiorul cazărzii Malmaison. În timpul ceremoniei, condamnații au strigat: „Trăiască regele!”, „Trăiască Armata română!”, „Jos Lupeasca!”, „Jos Camarila!”, „Jos jidanii!”⁶⁹

Complotul lui Victor Precup și procesul care a urmat au trezit ecouri puternice în țară, cu toată cenzura, dar și în străinătate. Întrucât presa română se afla sub regimul cenzurii, o importanță mare o au relatările de la București ale corespondenților de presă străini. În general, acestea au fost nefavorabile lui Carol și Camarilei.⁷⁰ Presa franceză a identificat corect ținta complotiștilor – Elena Lupescu.⁷¹ La fel presa germană.⁷² În ambele țări, însă, subiectul a fost prezentat doar în treacăt. În

⁶³ *Idem*, dosar 54/1927, f. 113.

⁶⁴ I. Scurtu, *op. cit.*, vol. III, p. 166. M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 533-534. Armand Călinescu credea că erau vizati, deopotrivă, Carol și Elena Lupescu; în schimb, C. Argetoianu credea că era vizată numai Elena Lupescu, formulă corectă, dacă avem în vedere manifestările celor degradați la Malmaison.

⁶⁵ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 72/1931; rapoarte ale atașărilor de presă români din mai 1934.

⁶⁶ *Idem*, dosar 119/1934, f. 70.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 96.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 2.

⁶⁹ *Idem*, fond MPN, II, Presa Externă, dosar 572, f. 2.

⁷⁰ *Idem*, dosar 557, f. 18-19.

⁷¹ *Idem*, Fond DGP, dosar 73/1932, f. 7. Ziarul polonez indica modul concret de lichidare a complotului: Carol fusese informat din timp, de Siguranță, de existența complotului și a așteptat o acțiune concretă. În mai multe rânduri, Precup a venit în audiență, cerându-i îndepărtarea Elenei Lupescu. La ultima audiență, tonul colonelului a devenit imperativ, dându-i regelui un ultimatum, „ori să expedieze pe Lupeasca din Țară, ori în caz contrar”... Colonelul n-a terminat fraza, fiind întrerupt de rege, care l-a concediat”. Apoi, a telefonat Siguranței, care l-a arestat pe Precup la ieșirea din Palat. Simultan, au fost arestați mai mulți ofițeri, chiar și un general și politicieni.

schimb, ziarele britanice au oferit complotului lui Victor Precup „o largă ospitalitate” – conform exprimării unuia dintre rapoartele atașatului român de presă la Londra. Dar, interpretarea – atacul contra Camarilei – era aceeași.⁷³ „The Sun” – din 10 aprilie 1934 – anunța o sută de arestați ca urmare a complotului; spre deosebire de alte ziare, credea că se urmărise și asasinarea întregii Familii Regale, deși ținta principală fusese Elena Lupescu; aceasta urma să fie ucisă în vila ei din București. „Armata o urăște – se scria –, pentru că resimte influența pe care o are asupra regelui Carol. [...] După rege, d-na Lupescu este persoana cea mai puternică în România. Ea este sufletul Camarilei din Sinaia, pe care ministrul de Externe, Nicolae Titulescu, în zadar încearcă să o termine”. Complotul, scria ziaristul britanic, a pornit din rândul Armatei și „se știe că mai multe corpuri ale acesteia sunt aproape de răzvrătire”. Printre arestați era anunțat și Ilie Lazăr, apropiat al lui Iuliu Maniu.⁷⁴

Ideea asasinării Elenei Lupescu, de către ofițeri fideli lui Carol – doritori să-l scape de amanta care aducea numai nenorociri Țării, circulase de mai mult timp, inclusiv în presa străină. Un ziar din Cracovia, în ianuarie 1933, anunțase *Senzaționalul atentat de la București. Elena Lupescu a fost împușcată de către un ofițer superior român*: „Lucrul s-a întâmplat în felul următor: acum câteva zile, înainte de Crăciun, la Palatul Regal din București, ofițerii au făcut o ovație regelui Carol. În momentul când regele a apărut în balcon să mulțumească, a venit acolo și d-na Lupescu, care a început să salute [...] În acel moment, a apărut în balcon un ofițer care cu câteva focuri de revolver, a atins corpul d-nei Lupescu”.⁷⁵

Ca de obicei, presa evreiască din afara României a exploatat și acest moment pentru a face o imagine pozitivă Elenei Lupescu și pentru a-i acuza pe români de antisemitism. Partizanatul acestor ziare, pe motive etnice, era evident. Un ziar care deseori se făcea și purtătorul de cuvânt al evreilor din România, „Haint” din Varșovia, în numărul din 16 aprilie 1934, publica articolul *Organizație conspirativă în jurul d-nei Lupescu și al regelui Carol al României*. Folosea formule ca: „o domnie romantică”, „Regina cea urâtă și frumoasa metresă evreică”, „Maniu în umbra complotului”. Sunt aruncate săgeți și împotriva reginei Maria, „bătrâna cea frumoasă”, mama lui Carol, „care posedă încă destulă putere feminină, sucind capetele diplomaților străini între București și Paris”. La Curtea Regală este „o unică și permanentă intrigă” și un romantism de tip francez. „Chiar și în organizația conspirativă [a lui Precup], care de curând a fost descoperită, romantismul joacă un mare rol. În jurul lui Carol mereu se învârtă, încă, evreica cea frumoasă, metresa Magda Lupescu. Despre ea putem spune că este pretextul concentrat pentru fel de fel de intrigi, conspirații și atentate. Moralicește, dânsa nu poate fi suferită; faptele ei generează răzvrătiri militare și tendințe de răsturnare ce domnesc în această țară”. Ziarul remarca numeroasele arestări și tendința Cenzurii de mușamalizare a cazului, comunicatele oficiale considerând complotul ca pe „o aventură proastă din partea câtorva ofițeri romantici și imbecili, împreună cu câteva elemente iresponsabile”; „Mâna lui Maniu” era și ea la mijloc, „având o mare influență asupra conducătorului complotului. [...] Însuși Maniu adeseori a cerut regelui ca Lupeasca să fie suprimată [îndepărată], ori să reducă puțin influența ei în afacerile guvernamentale”. Dar, „Carol n-a micșorat influența metresei, ci a ignorat pe Maniu, tocmai după cum a făcut acum cu amicului său intim, colonelul Precup”. Malițios, ziaristul scria: „Binele Patriei cere ca regele să ducă o viață familială mai bine cu o regină slută, decât cu o metresă frumoasă”. Succesul Elenei Lupescu era considerat doar temporar: „Deocamdată, d-na Lupescu a triumfat [...] Trebuie luat în seamă că, prin victoria aceasta, încă nu s-a terminat”. Încununarea articolului o reprezenta identificarea Elenei Lupescu, conducătoarea Camarilei, cu democrația; victoria ei era considerată necesară evoluției României, deoarece complotiștii ar fi dorit instaurarea unui regim de tip fascist, de teroare, amenințând însăși existența Țării.⁷⁶

Din ziarele apărute în Ungaria, atașatul român de presă la Budapesta evidenția mai ales articolul *Epilog la procesul Precup*; se remarca, în articolul menționat, că autorii complotului nu au fost izolați, ei reprezentând un curent larg în opinia publică. Totodată, ziaristul ungur era singurul

⁷² ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 119/1934, f. 55.

⁷³ Cf. consemnările lui Armand Călinescu.

⁷⁴ ANIC, fond DGP, dosar 116/1933, f. 109.

⁷⁵ *Idem*, dosar 215/1935, f. 2-3.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 7-8.

care remarca un alt plan: „Legătura între rolul Camarilei și problema principală a României, adică lupta împotriva corupției”. Aducea drept argumente „lunga listă de acuzații de corupție la adresa comandantului Jandarmeriei, Constantin Dumitrescu, faimosul conducător al Camarilei [sic]. Corupția și Camarila au fost cauzele nașterii complotului”.⁷⁷

Cea mai importantă era reacția internă, venită pe fondul unei tot mai mari ostilități a poporului român față de Camarilă. Se înregistra faptul alarmant că, în momentul degradării complotiștilor la Cazarma Malmaison, militarii participanți nu au manifestat ostilitate față de aceștia.⁷⁸ Un personaj cu aură de justițiar, căpitanul invalid de război Emil Șiancu (cel care împușcase un mare proprietar de păduri evreu în Munții Apuseni pentru că-i exploata nemilos pe moși; fusese achitat de Curtea cu Juri din București), a cerut, în august 1934, revizuirea procesului grupului Precup.⁷⁹ Complotiștii au intrat și în folclor. Inspectoratul Regional de Poliție IV Cluj raporta, la 25 ianuarie 1935, că în Transilvania circula textul unui cântec popular „relativ la condamnării din complotul Precup”, cântec răspândit mai ales la sate: „Foaie verde de lalea, / Zece ani temniță grea / Au primit fii din Ardeal / Pentru Sfântul ideal. / Bate vântul prin răzoare / La Doftana fără soare / Stă Precup la închisoare. / Stă cu lanțuri la picioare. / [...] Foaie verde de secară, / Curva e stăpână-n Țară. [...] / Alergați cu mic, cu mare / La Doftana, la-nchisoare, / Zidurile să izbim, / Ori învingem, ori murim”.⁸⁰ Textul era răspândit și prin poștă, de la Cluj. DGP a dat ordin să fie confiscate toate exemplarele.⁸¹

Iuliu Maniu, în discursul de la Vințu de Jos din 28 iunie 1936 îi invoca pe Precup și Tătăranu ca persecutați de Camarilă.⁸² Conform relatării adunării de la Vințu de Jos, făcută în „Pesti Naplo” (Budapesta), Maniu ar fi spus că Precup „zace în închisoare, degradat, numai pentru motivul că a fost cel mai bun prieten al lui Carol”. Reacția participanților la adunare, în momentul menționării numelui colonelului Precup: „Poporul a ovaționat câteva minute pe colonelul Precup”. Iar despre colonelul Tătăranu, Maniu spusese că era „unul din cei mai distinși militari ai României, care, numai din afecțiune față de rege a voit să împiedice pe d-na Lupescu să se întoarcă în România. Azi este în cea mai uitată garnizoană din Basarabia, nu este avansat și este despuiat de toate drepturile ce se cuvin unui militar”.⁸³

Elena Lupescu și-a dat seama că împotriva sa și a Camarilei, în ansamblu, se manifestă ostilități deosebite. Oamenii politici, în bună parte, îi erau adversari; iar cei care nu o atacau o făceau numai din oportunism. Militarii, în majoritate, o plasau la baza tuturor relelor din România. Opinia publică românească, în totalitatea sa, o ura. Se putea baza deplin numai pe rege și pe membrii Camarilei. De aceea, a acționat ca atât regele, cât și Camarila să aibă puteri cât mai mari: regele să-și depășească limitele constituționale ale prerogativelor sale, ajungând până la dictatură; membrii Camarilei să ocupe posturile de control asupra întregii societăți.

În calea țelurilor dominante ale Elenei Lupescu și ale regelui stăteau partidele politice, Parlamentul, Constituția. De aceea, s-a acționat pentru: modificarea Constituției, în sensul acordării unor puteri depline regelui; pentru discreditarea Parlamentului; pentru discreditarea partidelor politice, fragmentarea și, apoi, dizolvarea lor. Spre înfăptuirea tuturor acestor țeluri s-au făcut pași începând chiar din 1930, atingerea deplină a lor fiind obținută în timpul Dictaturii Regale, 1938-1940. Atingerea celor trei țeluri a însemnat distrugerea democrației în România, dar și a capacității de rezistență în fața previzibilelor ofensive externe. Blamabil este regele, dar și Camarila. Blamabile sunt, însă, și (parțial) forțele politice având comportament în spiritul oportunismului. Cum, conform Constituției, un partid putea ajunge la Guvern – țelul firesc al oricărui partid, doar dacă-l aducea

⁷⁷ *Idem*, dosar 124/1936, f. 117.

⁷⁸ „Pesti Naplo” din 5 iulie 1936. Victor Precup a fost închis la Doftana, unde a intrat în legătură cu comuniștii deținuți acolo, inclusiv Gheorghe Gheorghiu-Dej.

⁷⁹ Va fi grațiat în 1940 de către Ion Antonescu. În 1945, Precup este înaintat la gradul de general și numit șef al Departamentului de Educație Politică și Propagandă al Armatei, ceea ce îndreptățește ideea că ar fi fost în relații cu sovieticii încă din 1922, când, pe această temă, Siguranța a început să-l urmărească. Va muri în 1958; o stradă din Bacău îi poartă numele.

⁸⁰ „Acropolis” din 12 mai 1931; „Proți” din 13 mai 1931.

⁸¹ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 82/1931, f. 23-24.

⁸² *Idem*, dosar 101/1931, f. 1-2.

⁸³ *Idem*, dosar 34/1932, f. 19.

regele, s-a putut remarca, din partea oamenilor politici, un fenomen aproape general: disocierea celor doi factori principali care acționau pentru distrugerea regimului democratic – regele și Camarila. Ultima era criticată, de unii mai vehement, de alții în surdină; Carol, însă, era cel mai adesea considerat o victimă a Camarilei, trebuind acționat pentru salvarea lui.

Partidele aspirante la Putere nu și-au mai îngăduit nici acuzele în șoaptă la adresa Camarilei; cu atât mai mult atunci când se aflau la Guvern. Și chiar au început să-și atenționeze public liderii care, precum Iuliu Maniu, nu înțelegeau să înceteze atacurile împotriva Camarilei.

Pe fondul păstrării constante a adversității opiniei publice față de Camarilă, redusă adesea, în conștiința populară, la Elena Lupescu, dinspre lumea politică, critica venea doar din partea unor personalități izolate din cadrul partidelor mari, fără a exprima poziția oficială a acestor partide; din partea unor partide mici, fără șansă de guvernare, care criticau Camarila în principal pentru a-și crește importanța pentru a fi luate în seamă, fiind gata ca, în schimbul renunțării la această poziție, să fie cooptate la Guvern – cazurile Partidului Poporului și Partidului Național Liberal georgist. Consecvență în lupta împotriva Camarilei a fost Mișcarea Legionară, și aici, însă, fiind identificabil un moment de colaborare (în 1934). Iar formațiunile de extremă stângă se pronunțau egal împotriva regelui, cât și a Camarilei, propagând ideea revoluției republicane.

În ceea ce privește opinia publică românească, de repetat este constanta ostilitate a acesteia față de Camarilă, tot mai intensă, pe măsura acumulării, de către aceasta, a noi puteri și bogății și a afișării ostentative a acestora. Românii, însă, s-au ancorat cu încăpățănare de ideea că regele nu era vinovat de acțiunile Camarilei, el însuși fiind o victimă a acesteia; majoritatea românilor a primit cu satisfacție Restaurația. Au refuzat să creadă că s-au înșelat, absolvindu-l pe rege de tot ce se întâmpla rău în România. Abia spre sfârșitul domniei sale, Carol și-a pierdut din capitalul de simpatie de la începutul acesteia; era, însă, privit și la sfârșitul deceniului patru ca posibil salvator al granițelor, în contextul războinic european; de aici aprobarea largă a Dictaturii Regale. În sfârșit, pierderile teritoriale din 1940 au întors definitiv opinia publică împotriva lui.

Două au fost planurile majore ale acțiunii Camarilei; cel politic și cel economic, în strânsă dependență unul de altul. Dorința Camarilei era aceea de a aduce la Guvern partide și persoane care să-i fie favorabile sau, cel puțin, din partea cărora să nu se aștepte la piedici în calea afacerilor oneroase. Cum încrederea în oamenii politici, chiar cei mai maleabili, era relativă, Camarila a sprijinit tendințele dictatoriale ale lui Carol, acesta fiind subordonat total și iremediabil Elenei Lupescu; din partea regelui nu putea veni nici o surpriză, iar o dictatură a lui însemna o dictatură a Camarilei.

În epocă s-a considerat, atât în Țară, cât și în străinătate, că guvernul Iorga-Argetoianu, apreciat drept „Guvern al regelui”, a fost ales și din dorința specială a Elenei Lupescu de a ocoli marile partide – unul, PNT, declarat deschis (în acel moment) ostil Camarilei prin vocea președintelui său, Iuliu Maniu; celălalt, PNL, prea recent adversar pe față al Restaurației. Propunerea inițială, guvern Nicolae Titulescu, a căzut tocmai datorită adversității față de diplomația Elenei Lupescu, adversitate care va izbucni frecvent în anii următori.

Despre momentul guvernului personal al regelui, condus de Nicolae Iorga, în mod formal, și de oamenii lui Carol în practică, și implicațiile Camarilei condusă de Elena Lupescu, presa internațională a scris mult. Ziarele grecești, din mai 1931, plasau România „între fascism și dictatură militară”; legau numele Elenei Lupescu de formarea Guvernului Iorga.⁸⁴ Pe cale diplomatică, i s-au raportat ministrului de Externe, Dimitrie Ghika, „ecourile campaniei de presă dezlănțuită la Paris, cu privire la pretinsul rol jucat de d-na Magda Lupescu în rezolvarea crizei de Guvern în România, precum și asupra tendințelor dictatoriale ale M.S.” Mai multe legații ale României au publicat, în presă, dezmințiri.⁸⁵ Cum centrul propagandei ostile de presă era Franța, ministrul român la Paris, Dinu Cesianu – cunoscut ca foarte apropiat de Carol și Camarilă – a avut rolul principal în acțiunea de contracarare, în acest scop, spre el fiind dirijate de la București fonduri importante. Le găsim menționate într-o scrisoare-raport a lui Dinu Cesianu, trimisă direct lui Carol – la 1 iulie 1931, cu ocolirea Ministerului de Externe, al cărui titular se arăta a fi mai apropiat de Nicolae Iorga decât de rege. Intervențiile lui Dinu Cesianu pe lângă ziarele franceze produsese „o

⁸⁴ *Ibidem*, f. 15.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 14.

mare schimbare” în bine; „Dar – se lamenta emitentul diplomat – vai ce luptă, ce emoții zilnice și câte piedici venite și din Țară și datorită venalității [ziarelor franceze] ajunsă la paroxism! [...] Toate țările au fonduri anume aici: Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia etc. etc. numai noi, nu! De ce? Ca Maria Ta să fie sabotată în clipele grele? [...] Nu e logic, nu e abil, nu e cuminte”.⁸⁶

Campania ostilă din presa occidentală era întreținută și din România. Apoi, diverse materiale îndreptate împotriva Camarilei erau confecționate, la inițiativa unor forțe interne, în străinătate, apoi aduse și răspândite în țară. Conform unei note a Siguranței, din 28 octombrie 1932, în anul respectiv se trimiseseră, prin plicuri închise – tuturor celor care aveau adresele în cartea de telefon – diverse materiale de acest gen; între ele, o acuarelă reprezentând-o pe Elena Lupescu cu coroană pe cap și un măturoid în mână; Averescu și Maniu i se închinău; mai apăreau „o mulțime de evrei perciunați”, iar pe perete, într-un tablou, dominând scena, regele, căruia i se dăduseră „trăsături semite”. Siguranța credea că inițiativa realizării acuarelei o avea „grupul de la «Universul»”, reproducerea fiind făcută la Viena. De asemenea, se credea a fi implicat și ziarul londonez „Daily Mail” – care „pare să fi luat în antrepriză afacerea gazetărească”. Autorul raportului Siguranței făcea și legătura cu recenta campanie a principesei Elena: „Aceeși propagandă secretă, aceleași mari agitații, mai ales că principesa Elena crede că a venit momentul să se răfuiească cu M.S. Regele.”⁸⁷ Se presupunea o iminentă căsătorie a lui Carol cu Elena Lupescu. Teama era exagerată; Elena Lupescu, inteligentă, nu avea în vedere o căsătorie cu Carol, conștientă că ar fi bruscat prea mult opinia publică românească, reacțiile putând fi majore. Nu înseamnă că nu ar fi dorit o atare căsătorie. Va ajunge la ea abia după abdicarea lui Carol, în 1947. Implicarea masivă a ziarului „Daily Mail”, tot ce se poate nu numai datorită interesului gazetăresc, ci și dintr-un imbold venit din România, era consemnată, la 25 octombrie 1932, într-un raport al diplomatului român D. N. Ciotori, de la Legația României din Londra: ziarul menționase că „Toate clasele sociale cer ca doamna [Elena Lupescu] să înceteze relațiile [la] Curte și [în] societate”. A adăugat că și Biserica Ortodoxă a luat atitudine „împotriva pretensei persoane”.⁸⁸ Din aceeași zi datează și telegrama transmisă de la Legația Română din Paris, semnată Luculescu; se anunța că „New York Herald”, ediția franceză, dezmente împăcarea regelui Carol cu principesa Elena: „Legăturile cu d-na Lupescu sunt cauza pierderii popularității Suveranului. O împăcare ar fi privită cu satisfacție, dar pare imposibilă”. Un articol similar era publicat și în „Le Monde”, dovadă a unei campanii coordonate împotriva Elenei Lupescu.⁸⁹

În 1933, presa greacă ajungea la ideea că, din cauza Elenei Lupescu, regele își va pierde Tronul, ea contribuind la „nepopularitatea lui Carol de astăzi”. Țara era cuprinsă de criză în toate domeniile, iar regele „se ocupă mai mult de dragoste”.⁹⁰ În Polonia, abordarea subiectului Carol – Elena Lupescu – Camarila regală nu a fost făcută doar în articole de ziar. La sfârșitul lui 1934 se publica un volum sub titlul *Marea dragoste a regelui Carol. Magda Lupescu și Carol al II-lea*, la Editura Universitară din Varșovia; îl avea ca autor pe Stanislas Marski. Conținutul a supărat autoritățile de la București și apariția volumului a produs un adevărat incident diplomatic. Sub semnătura lui Savel Rădulescu, ministru subsecretar de Stat la Ministerul Afacerilor Externe și a directorului E. Filotti, se va ordona lui Victor Cădere, ministrul României la Varșovia, să solicite autorităților poloneze scoaterea volumului din circulație.⁹¹ Cădere deja acționase din proprie inițiativă: avusese o audiență la ministrul polonez de Externe, Beck (la 12 octombrie 1934), în timpul căreia a protestat față de permiterea apariției unei lucrări cu titlu și conținut neagreat de autoritățile românești; „Beck – raporta Cădere – s-a arătat foarte surprins de apariția broșurii și a promis că va interveni pentru confiscarea ei”. Ca urmare, Ministerul de Interne de la Varșovia a luat măsuri în consecință; probabil, fără tragere de inimă, astfel încât cazul nu era încheiat nici în aprilie

⁸⁶ *Idem*, fond DGP, dosar 68/1933, f. 78-79; „Akropolis” din 19 ianuarie 1933.

⁸⁷ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 67/1935, f. 2.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 3-4.

⁸⁹ „Der Tag” din 9 octombrie 1933.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 3-4.

⁹¹ „Der Tag” din 9 octombrie 1933.

1935.⁹² Regele Carol se arătase, la rândul său, interesat și intrigat și ceruse copii ale corespondenței diplomatice pe aceasta temă cu Legația de la Varșovia.

Concomitent, o serie de ziare occidentale, în majoritate evreiești, s-au constituit în susținătoare ale Elenei Lupescu, considerând, ca de obicei, acțiunile împotriva ei drept acte antisemite; deseori, se ajungea chiar la amenințări împotriva României pe această temă. În aceste publicații, Elena Lupescu era prezentată laudativ, făcând cinste poporului evreiesc și ajutând poporul român. Hersch Cherciman semna articolul *Magda Lupescu. O evreică care a dăruit Țării Românești un rege*, apărut în „Der Tag” („Ziua”), New York.⁹³ „Ea este – se scria – foarte bine inițiată în politica Statului român. Ea știe tot ce se petrece în culisele Palatului Regal”; cunoștea toate intrigile contra lui Carol; îi știa pe toți adversarii lui; și, de aceea, ea l-a salvat. „Dânsa știa că regele este prea slab pentru a învinge pe adversarii și vrăjmașii lui. Lui Carol îi lipsește curajul și caracterul. Care este motivul suficient ca vrăjmașii lui Carol să iasă învingători? *Patriotismul Magdei [Lupescu] către România și caracterul ei de oțel pentru adevăr și dreptate* [subl.n., P.Ț.] n-au putut admite așa ceva. Dacă, Carol este într-adevăr un caracter slab, atunci trebuie să fie întărit. Amorul ei pentru Carol, împreună cu caracterul ei oțelit, îl vor întări pe Carol”. Urma o redare melodramatică a exilului prințului Carol, pentru că nu voise să renunțe la Elena Lupescu; adversarii săi erau desemnați sub formulele „Clica regală” sau „Regina împreună cu clica ei”; au urmat clipe de dramatism, conflicte, răutăți și intrigi, bucurie și spaimă. „Poporul întreg o admira” pe Elena Lupescu, care s-a dovedit a fi superioară lui Carol „în caracter și inteligență”. Ea s-a opus renunțării la Tron „fiindcă era prea mare patrioată și iubea prea mult pe Carol. Scopul și dorința ei erau ca iubitul ei să se înalțe cât mai sus prin amorul lor”. Când ofițerii l-au chemat pe Carol la Tron, Elena Lupescu l-a îndemnat să accepte, pentru că „Patria noastră se află într-o situație foarte critică. [...] Magda încerca să-i insuflă lui Carol *sentimente patriotice* [subl.n., P.Ț.] O femeie evreică a luptat pentru Tronul Patriei ei. Dorința ei era ca iubitul ei să domnească peste această țară pe care o adoră cu atâta sfințenie [subl.n., P.Ț.]” După Restaurație, Elena Lupescu a refuzat să se întoarcă în România, deși Carol o chema repetat; a acceptat numai după ce acesta a anunțat că părăsește Tronul; „Magda știa cât de fericit se simte Poporul în prezența lui Carol și cu domnia lui. Întreaga Țară a înviat, comerțul își reia activitatea, creditul în străinătate s-a întărit. În caz că renunța Carol la Tron, Țara urma să fie expusă la pieire. De aceea, Magda s-a întors în Țară”. Ajunsă în România, a devenit „puterea din spatele Tronului”, deși nu alergase după putere. S-a ajuns ca, în România, toți să tremure în fața ei. „Poporul știe prea bine că regele trăiește cu iubita sa evreică, dar nimeni nu îndrăznește să pronunțe o vorbă”. La imaginea de deplină moralitate a Elenei Lupescu se adăuga și faptul că a infirmat teama românilor că va umple guvernul cu rudele sale: „Ea n-a permis rudelor să se apropie de ea, decât numai în ocaziile amicale, de curtenie. *Nici familia ei proprie nu are privilegii deosebite* [subl.n., P.Ț.] [...] Un singur lucru a făcut Magda. Când se întâmpla un pogrom asupra populației israelite, ori se pregătea, Magda intervenea la rege, pentru a fi înăbușit [...], fapt pentru care evreii români îi sunt recunoscători”. Finalul era apoteotic: Elena Lupescu „posedă întreaga politică mondială pe vârful degetelor ei. Ea cunoaște pe toți bărbații politici din Europa, toți o admiră și toți tremură înaintea ei”.⁹⁴ Erau multe exagerări și minciuni sfruntate. Dar, trebuie constatat, totuși, că acțiunile cuplului Carol-Elena Lupescu s-au dovedit a fi foarte iscusite, deși malefice, manevrând cu succes lumea politică românească timp de zece ani.

Lăsând impresia că a fost înfrântă, totuși, Camarila a ieșit învingătoare din confruntarea cu Nicolae Titulescu din ianuarie 1934. S-a primenit cu nume noi, oameni și mai docili față de Elena Lupescu decât cei care au fost îndepărtați; în plus, se oferise și opiniei publice o satisfacție. Alte victorii au fost obținute, în același an, împotriva militarilor care voiseră să-l „salveze” pe Carol de sub dominația Camarilei. Iar Guvernul Tătărescu se arăta tot mai ascultător. Vocile ostile din Opoziție se auzeau tot mai slab.

⁹² *Idem*, articol foileton, în numerele din 9, 10, 11 octombrie 1935; ziarul apărea în limba idiș.

⁹³ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 12/1936, f. 4-5. „Curentul” din 3 aprilie 1936 avea articolul *Chestia asasinării lui I. G. Duca în Parlament*. Teza ascunderii lui Codreanu la ruda Elenei Lupescu reluată și la Al. Gh. Savu, *Dictatura Regală*, Editura Politică, București, 1970, p. 72. I. Scurtu, *op. cit.*, vol. III, p. 162; Dr. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelul Mihail. De la mit la realitate*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 194-195.

⁹⁴ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 19/1934, f. 18.

În aceste condiții, în primăvara lui 1936 s-a reanimat disputa pe tema vinovățiilor în asasinarea lui I. G. Duca și a rolului, în acest context, a unora dintre membrii Camarilei. Pe 2 aprilie 1936, deputatul Costel Tătăranu (PNL) reluase, în Camera Deputaților, problema asasinatului din decembrie 1933. În discuție s-a antrenat și deputatul Radu Polizu-Micșunești, insistând pe existența unor autori morali, care nu fuseseră încă identificați și pedepsiți. Într-o notă a Siguranței, din 6 aprilie 1936, se atrăgea atenția că „noua dezbatere ar reedita laturile intime ale procesului”, cu răsfrângeri asupra lui Puiu Dumitrescu (pe atunci mâna dreaptă a regelui și al doilea om ca importanță al Camarilei); despre acesta, în 1934 se vorbise că „a lucrat după directivele Suveranului, pentru ca I. G. Duca să dispară”. Agentul autor al notei informative din 6 aprilie se prefăcea că nu crede în versiunea respectivă, însă o amintea ca să prevină o eventuală evoluție negativă: „Reamintesc acest element, nu pentru neseriozitatea și absurditatea lui, ci pentru aceea că, azi, domnul Puiu Dumitrescu ar putea aluneca pe panta pe care au apucat-o Stelescu și Beza [cei care l-au părăsit pe Corneliu Zelea Codreanu și, apoi, l-au dezavuat public] din răzbunare, poate și cumpărat. Politicienilor noștri, în genere, nu li se poate acorda nici o încredere [...] sunt capabili de orice. Iar când în joc este existența lor ca bandă politică, nu au nici un fel de limite [...], chiar și fața de Suveran”. Apoi, scria agentul, „O reeditare a laturilor și mai intime ale procesului asasinilor lui I. G. Duca ar mai însemna și un indirect atac în contra d-nei Lupescu, prin aceea că, Corneliu Zelea Codreanu – azi faptul este notoriu – după comiterea crimei și urmărirea sa, a fost adăpostit în casa publicistului Codin Cernăianu, a cărei soție este vara d-nei Lupescu”.⁹⁵

În epocă, suspiciuni asupra poziției reale a regelui și Elenei Lupescu în cazul asasinării lui I. G. Duca erau semnalate din mai multe părți. Chiar informatorul regal, Ion Sân Giorgiu, într-o scrisoare către Carol al II-lea din 1934, o face. „Produsese surpriză – scria emitentul – eliberarea unor lideri legionari doar după două luni de închisoare, deși erau socotiți părtași, cel puțin moral. Populația i-a socotit martiri; prestigiul lui Nae Ionescu, după eliberare, crescuse”. Iar profesorul Dragoș Protopopescu îi declarase lui Ion Sân Giorgiu: „Toți cei care am stat la Jilava știm că, dacă am avut un tratament omenos și dacă s-a făcut lumină și dreptate, aceasta se datorește M.S. Regelui [...] Se împrăștiase zvonul în București că am fost bătuți până la sânge și că voi ispăși cele scrise despre d-na Lupescu. Astăzi sunt convins de mărinimia unică a Suveranului. Nu pot decât să regret ceea ce am scris astă-toamnă și recunosc că am făcut-o dintr-un exces de snobism literar. [...] Noi, gardiștii, suntem profund recunoscători regelui, că a supravegheat ca cercetările Justiției Militare să se facă în cea mai strictă legalitate”.⁹⁶ La momentul respectiv, în martie 1934, nu toți cei considerați ca implicați în cazul I. G. Duca fuseseră eliberați; Nichifor Crainic rămăsese încă în arest, fapt pentru care protestau profesorii de la Facultatea de Teologie din Chișinău.⁹⁷

Elena Lupescu și Camarila nu au avut deloc o domnie liniștită asupra României. Au rezistat prin manevre foarte iscusite, preventive, stând mereu în alertă și încercând să cunoască din timp toate acțiunile proiectate împotriva lor. Elena Lupescu era conștientă de marile adversități pe care le trezise în societatea românească, adversități care-i puneau în permanență poziția în pericol. Cum știa că regele era influențabil și, ca urmare, nu putea să se bazeze doar pe el, iar diversele organisme ale Statului acționau în funcție de ordinele primite de la oameni pe care nu îi controla în întregime, și-a creat un serviciu propriu de informații, care avea menirea de a o ține la curent cu tot ce se pregătește, dar și menirea de a influența anumite medii. Conducătorul Serviciului de informații al Elenei Lupescu era Ion Pitulescu, numit, în 1932, la conducerea Poștei chiar de Iuliu Maniu (în locul generalului Florescu, pe care-l considera prea apropiat de Camarilă). Amanta regelui avea, însă, și alte surse de informații, plasate chiar în interiorul unor organisme ale Statului. Într-o perioadă s-a folosit de Tilică Stăncescu, director al Siguranței, înlăturat din post în urma

⁹⁵ *Idem*, fond DGP, dosar 102/1933, f. 124, 126. Arestările, după asasinarea lui I. G. Duca, au fost făcute cu avizul prealabil al lui Carol; acesta a avut unele șovăieli în ceea ce-l privește pe Nae Ionescu, cf. consemnărilor lui C. Argetoianu – *apud* M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 526.

⁹⁶ ANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 6/1935, f. 46.

⁹⁷ I. Scurtu, *op. cit.*, vol. III, p. 189. Ion Pitulescu făcea parte, încă din 1919, din Marea Lojă Națională de Rit Scoțian Antic și Acceptat, condusă de Jean Pangal. O prezentare a Serviciului secret condus de Pitulescu și în materialul privind Masoneria, înaintat lui Ion Antonescu la 12 septembrie 1940 – ANIC, fond DGP, dosar 29/1927, f. 159-198.

„ultimatumului” lui Titulescu din ianuarie 1934. În momentul alungării sale, văzând că nu este sprijinit de Camarilă, Tilică Stăncescu amenința cu „dezvăluiri”.⁹⁸ Pitulescu transmitea des rapoarte în Aleea Vulpache, mai ales cu privire la oamenii politici. La rândul său, era urmărit de Siguranță; în interiorul acesteia fiind și adepți ai partidelor politice; uneori conținutul rapoartelor lui Pitulescu era dat și unor adversari ai Camarilei, precum Gheorghe Brătianu. Grigore Filipescu, adversar declarat al Elenei Lupescu, în calitate sa de președinte al Societății de Telefoane, a organizat și el un serviciu de informații, bazat pe interceptarea convorbirilor telefonice dintre Palatul Regal și vila din Aleea Vulpache, ca și convorbirile unor oameni politici.⁹⁹

Astfel, declanșarea unui scandal în jurul informațiilor obținute ilegal putea avea efecte majore și de necontrolat. Mulți nu l-ar fi dorit. Totuși, la sfârșitul lui 1934 și prima parte a lui 1935, el a avut loc. 1 decembrie 1934 era datată o sinteză, făcută la Siguranță, bazată pe trei rapoarte ale lui Pitulescu (în colaborare cu Cernăianu, rudă a Elenei Lupescu). Rapoartele erau recente: 22, 23, 24 noiembrie 1934 și începeau cu formula „Înaltă Doamnă” și se terminau cu „Trăiască Lupeasca. Trăiască România Mare”. Sinteza făcută la Siguranță cuprindea atât pasaje masive din rapoartele respective, cât și comentarii asupra lor¹⁰⁰:

„În București există un Birou de informații, sub direcțiunea d-lui Pitulescu, director general al PTT-ului, care informează la diferite epoci pe d-na Lupescu despre tot ceea ce se petrece în Țară. În zilele de 22, 23, 24 noiembrie 1934, dl. Pitulescu, în unire cu dl. Cernăianu, au redactat un raport informativ din care redăm spicuiuri și pasagii.

1. Partea întâi a acestui raport cuprinde impresiile culese din opinia publică relativ la d-na Lupescu, în legătură cu puterea pe care d-na o exercită în conglomeratul conducerii de Stat, prin influența pe care o are asupra M.S. Regelui cât și «persoanele care luptă pentru înlăturarea d-sale din viața regelui și a Țării». Iată câteva pasagii în sensul celor de mai sus:

a) «În popor s-a înrădăcinat [ideea] că M.S. Regele are intențiunea francă de a se despărți de dv., dar nu poate realiza acest lucru pe cale directă, din cauza amenințărilor ce dv. exercitați asupra Majestății Sale, bazate pe actele trecutului care n-ar conveni Suveranului să fie cunoscute, fiindcă atunci s-ar periclita existența Tronului său. Totuși, se spune de către opinia publică, că Majestatea Sa va ajunge la realizarea acestui fapt pe cale indirectă, prin intențiunea ce are de a vă arunca în brațele locot[enentului] col[onel] adjutant Urdăreanu. Asupra acestui punct, opinia publică vine cu date și spune că dv. l-ați vizitat pe acest ofițer acasă și că legătura dv. cu acest ofițer ar avea ca rezultat o căsătorie, pe care Suveranul o încurajează și o dorește».

b) «În afară de acest fapt, pentru distrugerea legăturii dintre dv. și Majestatea Sa lucrează asiduu dușmanii dv. Redăm mai jos activitatea lor [...] Dl. N. Titulescu se dovedește din zi în zi că devine un element tot mai periculos Majestății Sale, după cum vom arăta în altă parte a raportului nostru și d-sa continuă să constituie și pentru dv. dușmanul de moarte. Pe o cale surdă și prin mijloace subtile lucrează la distrugerea dv. atât în Țară, cât și în străinătate. În Țară încurajează în mod direct și indirect pe acei cari conduc campanii contra dv., întreține spiritul clevetitor și prin oamenii devotați d-sale, pe care căutăm să-i descoperim, lansează știrile defăimătoare la adresa dv. prin biroul de informații din Țară, care e sub directa conducere a d-lui Savel Rădulescu, cât și prin intermediul altor birouri de informațiuni despre care ne vom ocupa în altă parte a raportului, spionează orice acțiune a dv., iar prin Intelligence Service of Romania, controlează toate legăturile dv. cu străinătatea. În ceea ce privește relațiunile intime între dv. și Majestatea Sa, ele sunt făcute cunoscute de către însuși mareșalul Palatului, așa după cum s-a putut constata din filajul telefonic făcut. În străinătate, dl. Titulescu finanțează toate știrile ce par în legătură cu dv. Avem indicațiuni precise de la persoane cari sunt în legătură cu d-sa și dl. Puiu Dumitrescu, că apariția romanului despre care a vorbit ziarul „Daily Mail”, [...] va fi subvenționată de dl. Titulescu, în care scop d-sa a și luat contactul cu scriitorul Maurice Lewis și cu dl. Barbu Ionescu și Puiu Dumitrescu. În plus de cele de mai sus arătate, vă mai aducem la cunoștință, Înaltă Doamnă, că atât din convorbirile telefonice pe care dl. Titulescu le are, atât din străinătate, cât și din Țară cu Majestatea Sa Regele,

⁹⁸ *Idem*, dosar 3/1934, f. 26-37.

⁹⁹ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 6/1935, f. 18-19.

cât și din informațiunile culese de noi, reiese că ori de câte ori d-sa ia contact cu Majestatea Sa Regele, nu pierde din vedere de a-i atrage atențiunea asupra dezastruoaselor consecințe ce ar constitui pentru Majestatea Sa continuarea legăturilor cu dv.»

c) «Dl. Iuliu Maniu continuă și d-sa, ca și dl. Titulescu, să constituie unul dintre cei mai înverșunați dușmani ai dv. Activitatea sa se limitează, însă, numai în Țară. Ca și dl. Titulescu, își are constituit un birou de informații, din care fac parte – în mod absolut secret – mai mulți ziaristi, dintre care dăm numele lui Fermo de la „Universul”, cât și câțiva devotați puși în legătură cu Comandamentul Gărzilor Maniste din București, doamna Tempea și cu secretarul său particular, Petrușca, acesta stă în mod continuu în București în vederea acestui scop. Atât din filajul telefonic, cât și din informațiunile culese din filajul scrisorilor – din care am înaintat copii fotografice – rezultă că d-sa se interesează în modul cel mai amănunțit despre tot ceea ce faceți. Pentru exemplificare, vă relatăm o convorbire telefonică între d-sa și dl. Madgearu, avută în ziua de 23 noiembrie 1934: [...] Din activitatea sa rezultă că încearcă, atât personal, cât și prin persoane înregimentate în Gărzile Maniste, să revolte spiritele contra dv., pregătind astfel drumul spre un atentat, pe care d-sa dorește ca Poporul să-l săvârșească asupra dv.»

d) «Dl. Trancu-Iași a încetat deocamdată activitatea pusă în comun cu dr-ul Gerota, dr. Gomoiu și general Rădescu; prin sistemul manifestelor incendiare, nu încetează totuși activitatea sa contra dv. A fost adoptat un alt mijloc de defăimare. La întrunirile partidului [Partidul Poporului], la ședințele Comitetului Capitalei, în familii, la Academia de Înalte Studii Comerciale, unde își are catedra, în mijlocul prietenilor și al cunoscuților, nu pierde ocazia de a face aluzii la „Domnița, Duduia sau femeia nefastă”. În d-sa clocotește în surdina dușmănia ce v-o poartă de atâta timp și contribuie la dezvoltarea spiritului de atentat contra vieții dv. Generalul N. Rădescu, pe lângă faptul că e dușmanul neîmpăcat al Majestății Sale Regelui, continuă să constituie și pentru dv. un adversar gata oricând să-și pună viața în joc pentru a vă înlătura, ajungând chiar până la atentat. La întrunirea averescană de la Iași din 6 noiembrie 1934, v-a atacat sub titlul de „femeia galantă” care influențează pe conducătorul ce irosește o moștenire atât de frumoasă, lăsată de marele rege Ferdinand, iar în ședința Comitetului intim al Partidului Poporului din 13 noiembrie a.c., a propus mareșalului Averescu să se prezinte Majestății Sale Regelui și să ceară categoric ca să se despartă de dv.»

e) «Dl. Grigore Filipescu și Virgil Madgearu au devenit dușmanii dv., prin dl. Iuliu Maniu și constituie noi pivoți puternici pe cari acesta se sprijină în Țară pentru distrugerea dv. În ceea ce-l privește, însă, pe dl. Grigore Filipescu, d-sa se deosebește de ceilalți dușmani ai dv. prin felul de luptă deschisă ce o duce în toate ocaziunile. D-sa a instituit la Palatul Telefoanelor un serviciu de filaj cu ajutorul căruia urmărește orice activitate a dv. și a Majestății Sale, activitate ce o comunică imediat d-lui Iuliu Maniu și d-lui Titulescu. E un dușman periculos, care poate fi însă contracarat, datorită luptei deschise ce o practică.»

f) «Dl. Nae Ionescu, sosit abia de câteva zile în Țară din călătoria întreprinsă în Germania și Elveția, și-a reluat relațiile cu Garda de Fier și în special cu acei fruntași cari au manifestat întotdeauna sentimentele lor de antipatie pentru dv. Din filajul telefonic, cât și din informațiunile culese rezultă că d-sa caută să contracareze apropierea pe care ați reușit s-o faceți cu unele căpetenii ale gardiștilor, împingând acest lucru până la nașterea ideii de a suprima acele căpetenii care mențin încă contactul cu dv. în mod direct sau indirect. Se observă la dl. Nae Ionescu o vie tendință de a se apropia de M.S. Regele. Sub acest raport, ziaristul Alexandru Nestor, unui dintre intimei colaboratori ai ziarului „Cuvântul” și ai d-lui Nae Ionescu, spune categoric că această apropiere se va efectua prin ajutorul dat chiar de M.S. Regina Maria și de prințul Nicolae. Suntem, de asemenea, informați că odată cu vizita în străinătate, dânsul a căutat să ia contact cu dl. Puiu Dumitrescu, punând la cale editarea unei broșuri în Țară, care să trateze felul dv. de viață, atât anterior cunoașterii prințului [Carol] cât și după aceea. Dl. Nae Ionescu continuă să constituie pentru dv. dușmanul care conlucrează la opera de asasinat ce se pregătește în Țara contra dv.»

g) «Dl. Jean Zaharoff, cu toate că și-a atenuat manifestările de antipatie ce vă poartă, rezultă, totuși, dintr-o convorbire telefonică ce a avut cu ziaristul Maurice Lewis, că d-sa ar fi pe punctul de a preda ziarului „Peuple” materialul strâns încă de acum un an, în unire cu dl. Gheorghe Lunculescu și Fermo, relativ la viața dv. anterioară, cât și la legăturile actuale cu M.S. Regele.»

h) «Dl. Eugen Cristescu, deși plecat de la Siguranța Generală în urma energice dv. intervențiuni, continuă să constituie unul din elementele periculoase. Din filajul telefonic, cât și din supravegherea ce executăm asupra activității sale, rezultă că își continuă opera de spionaj exercitată cât era la Siguranța Generală. Dânsul are o mulțime de legături cu diverși ziariști și foști informatori ai Siguranței, cari îi procură o serie de informațiuni; redăm numele lor: L. Kalustian de la „Curentul”, Horia Cioran de la „Dimineața”, Șoldan de la „Universul”. Deși a plecat de atâta vreme din Direcțiunea Generală a Siguranței, totuși prietenii și devotații pe care a știut să și-i formeze în Direcție îi sunt instrumente informative de mare valoare. Dl. Cristescu și-a realizat un adevărat birou de spionaj relativ la viața dv. și la M.S. Regele, în favoarea Partidului Național Țărănesc, cu care ține cea mai mare legătură prin dl. Armand Călinescu, cum și în favoarea d-lui Titulescu, în speranța ca prin acești dușmani ai dv. și prin Partidul Național Țărănesc, va putea să revină la postul avut la Siguranță. Suntem, de asemenea, informați că d-sa caută ca, prin dl. Titulescu, să schimbe părerea M.S. Regelui că ar fi lucrat vreodată împotriva Majestății Sale. În acest scop strânge tot felul de date cu privire la dv., care sunt făcute cunoscute Majestății Sale Regelui prin dl. Titulescu.»

În afară de persoanele mai sus arătate, în popor mai există și alții cari întrețin acest spirit de dușmănie contra dv. Ceea ce trebuie luat în considerare este faptul că și anumite instituțiuni de Stat, cât și câteva asociațiuni luptă pentru înlăturare dv. din viața regelui și a Țării. Astfel, Siguranța Generală a Statului se ocupă, îndeosebi, cu strângerea tuturor informațiunilor privitoare la felul dv. de comportare, informațiuni cari sunt aduse la cunoștința M.S. Regelui prin rapoarte săptămânale; aici e cazul să vă aducem la cunoștință, Înalță Doamnă, că ați fost înșelată prin felul cum a fost schimbată conducerea Direcțiunii Generale a Poliției. Dl. Stăncescu, actualul director general al acestei instituții, e departe de a fi omul cerințelor și al obligațiunilor ce incumbă de către această instituție. În afară de aceasta, d-sa nu va putea niciodată să vă fie unul din devotații dv. la această instituție. În plus, nici până astăzi Siguranța Generală n-a fost curățită de pigmeii național-țărăniști. Vă aducem la cunoștință că, deși dl. Vintilă Ionescu, inspector general, continuă să fie același polițist abil, foarte necesar Siguranței Generale, totuși în sufletul acestuia n-a pierit încă sentimentul ce-l are pentru național-țărăniști.

„Cultul Patriei”, care de la venirea Partidului Național Liberal la Putere, își încetase aproape orice activitate de defăimare contra dv. prin generalii Dragu, Rădescu, Diaconescu etc., caută în surdină să renască spiritul de dușmănie contra dv. Suntem informați că imediat după sărbători vor întreprinde un turneu în Țară, având ca scop să facă propagandă politică, însă scopul adevărat este atârțarea maselor contra dv. Uniunea Ofițerilor de Rezervă, condusă de dr. Gomoiu, acel devotat excelent al principesei-mamă Elena, se agită din nou, în mod surd până în prezent. Avem informațiuni precise că la dl dr. Gomoiu acasă au loc ședințe la care participă mai rar și dr. Gerota și în mod constant d-nii dr. Bobancu, dr. Paulian, avocat Costăchel Sturza, locot[enent] colonel Băgulescu, col[onel] Rădulescu și alții, care discută asupra planului de înlăturare a dv. Tot în casa dr-ului Gomoiu, se întocmesc diferite rapoarte informative relativ la starea de lucruri dintre dv. și M.S. Regele, care sunt trimise principesei-mamă Elena, prin intermediul Legației Italiene și a [cele] engleze. Asociația „Dreptul Mamei”, de sub conducerea d-nei Beiu-Palade, se limitează în prezent la o activitate de control asupra tuturor acțiunilor dv. În Capitală, d-na Beiu-Palade și-a încetat, însă, aproape orice campanie. În schimb, în provincie lucrurile stau altfel. În unire cu dl. Iuliu Maniu, această asociație desfășoară, în special în Ardeal și Banat, o campanie de defăimare a dv. Ținem să arătăm prin prezentul raport, lăudabila comportare față de dv. a d-lui prefect al Poliției Capitalei, Gabriel Marinescu; acesta v-a rămas până în prezent unul din acei devotați care se străduiește din răputeri să vă păzească viața ce vi-i periclitată de acești dușmani și să vă asigure înaltul rol ce-l aveți în viața Țării [subl. în text]»

2. În partea a doua a raportului său, dl. Pitulescu se ocupă de Guvern și de diferitele partide din Țară. Începând cu Guvernul, d-sa analizează situația în care se găsește actualul cabinet, cât și felul său de comportare față de M.S. Regele și de d-na Lupescu, spunând, printre altele, următoarele:

a) «Guvernul Tătărescu, născut prin voința dv., după asasinarea aceluia temut dușman al dv., I. G. Duca, are o comportare, mai ales în ultimul timp, stranie și care se depărtează de așteptările ce v-ați manifestat. În documentarea acestei afirmații, vă aducem la cunoștință că se observă că între

partid și Guvernul Tătărescu continuă să existe un complet dezacord, născut din divergența de principii politice, cât și din cauza anumitor obligațiuni, pe care, oricât s-ar strădui dl. Tătărescu să le realizeze față de dv. și M.S. Regele, nu-i va fi cu putință, problema vechii practici constituționale, pe care vechii liberali vor să o reîntroneze pentru așa-zisul prestigiu al Partidului Liberal, constituie atât pentru dv., cât și pentru M.S. Regele, o armă periculoasă, care trebuiește înlăturată imediat. În ceea ce privește comportarea personală a d-lui Tătărescu, d-sa a ajuns în faza „talerului cu două fețe”. Una spune și vă promite dv. și M.S. Regelui și alta e nevoit să facă. Nu se poate pune bază pe sinceritatea afirmațiunilor și obligațiunilor ce și le ia față de dv. și față de M.S. Regele. În ceea ce privește pe ceilalți domni miniștri, din informațiunile ce le avem putem afirma că, în afară de activitatea d-lui ministru Franasovici, nici unul dintre d-lor nu exprimă sinceritate față de dv. Până și dl. Inuleț, în care dv. v-ați pus toată încrederea, se comportă într-o situație falsă. Deși are posibilități ca să vă informeze asupra tuturor uneltirilor și clevetirilor ce se fac pe socoteala dv., n-o face, d-sa rămâne mai departe devotat M.S. Regelui, purtând însă în suflet aceeași dorința a majorității membrilor Guvernului de a vă înlătura din viața regelui și a Țării. Cel care întreține, însă, spiritul actualei comportări a Guvernului față de dv. este tot dușmanul de moarte al dv., Titulescu. Cu toată străduirea d-lui Franasovici de *a-l înlătura pe acest om din viața politică* [subl. în text] a Țării și a Partidului Liberal, totuși el rămâne tare pe poziția politică, dat fiind preponderența politică externă pe care și-a câștigat-o prin concursul Franței, pe care o servește mai mult decât pe Țara sa, numai ca să se poată menține pe această poziție politică. M.S. Regele este convins că acest om a devenit un pericol pentru Majestatea Sa, și deci se străduiește să diminueze ceva din puterea acestui om; totul este zadarnic, fiindcă forța politică din Țara Românească este prizoniera d-lui Titulescu.»

b) «Partidul Poporului, din punct de vedere politic, constituie pentru dv. și pentru M.S. Regele același dușman din trecut. Acest partid încearcă să realizeze criteriile politice preconizate de mareșalul Averescu, printr-o apropiată mișcare violentă care să aducă instaurarea unui regim dictatorial. Partidul Poporului nu prezintă un pericol prin numărul său de membri, ci prin ideile revoluționare propagate în popor contra dv. și M.S. Regelui. Trebuie pășit imediat la o apropiere a mareșalului Averescu, atât din partea dv., cât și din partea M.S. Regelui, avându-se în vedere faptul principal că acest partid constituie un dușman neîmpăcat al d-lui Titulescu *pe care-l veți putea înlătura din calea dv.* [subl. în text] mult mai ușor prin acest partid. Vă facem cunoscut că Partidul Poporului dezlanțuie în Țară o campanie aparte contra d-lui Titulescu. Toate organizațiile au ordin special de a depopulariza pe acest om, devenit aproape idolul poporului. Un Guvern mareșal Averescu, după ce s-ar înfăptui o apropiere față de dv., ar fi oportun timpurilor și ar constitui pentru dv., o nouă garanție pentru viitor; bineînțeles că trebuie avut în vedere [la realizarea] acestei apropieri, depărtarea d-lui Trancu-Iași și a generalului Rădescu, lucru ce nu ar fi greu de înfăptuit, din cauza dușmăniei ce există între acești doi și dl. V. Papacostea, pe tema întâietății încrederii mareșalului Averescu.»

c) «Partidul Național Țărănesc continuă și astăzi să fie divizat în aceleași trei grupe distincte, datorită constituționalismului d-lui Maniu, ideilor de Stat țărănesc ale d-lui Mihalache, cât și a sentimentelor preconizate pentru Coroană de grupul Vaida. Vă aducem la cunoștință, Înalță Doamnă, că dintre devotații grupului Vaida nu mai puteți conta decât pe d-nii Mirto, Potârcă și Gusti. În ceea ce îl privește pe dl Vaida, e gata oricând să se alăture dușmanilor cari vă vor pieirea. Divergența cea mai mare din Partidul Național Țărănesc o formează problema Škoda, care în ultimul moment a creat disensiuni grave. Din acest punct de vedere, se observă că dl. Iuliu Maniu vrea să dea acesteia interpretări care să lovească în dv. și în special în Familia Regală. A reușit până în prezent să nască în popor credința, mai ales în Ardeal și Banat, că afacerea Škoda este o înscenare regală, prin sugestia dv., cu intențiunea de a compromite persoana d-lui Iuliu Maniu și apoi a Partidului Național Țărănesc, care a devenit un dușman al dv., cât și un adversar al sistemului de practică constituțională al M.S. Regelui. Dl. Iuliu Maniu se străduiește ca să impună acest criteriu întregului Partid Național Țărănesc, deși deocamdată pare irealizabil acest fapt, datorită rezervei d-lui Vaida, care-și ia responsabilitatea afacerii Škoda numai în ceea ce privește guvernarea sa, cât și atitudinii d-lui Mihalache, care nu poate accepta să târască partidul într-un conflict cu Coroana pe această temă; totuși, până la sfârșit, dl Iuliu Maniu va ieși învingător datorită faptului că autoritatea de președinte a d-lui Mihalache a devenit aproape inexistentă, dat fiind faptul că alături

de dl. Maniu stau majoritatea fruntașilor partidului, în cap cu dl. Virgil Madgearu și avându-se mai ales în vedere că lupta preconizată de dl. Maniu este o luptă ce se dă contra dv., fapt ce este îmbrățișat de întreg Partidul Național Țărănesc. Vă aducem la cunoștință că atacul d-lui Maniu contra dv. și M.S. Regele, în chestiunea Škoda, își va avea debutul în actuala sesiune parlamentară, cu ocazia discuțiilor la Mesaj și a afacerii Škoda. Asupra acestei chestiuni facem investigațiuni printre oamenii de încredere ai d-lui Maniu și Mihalache pentru a stabili punctele principale ale atacului ce va avea loc în Parlament. Trecând peste această parte care frământă în mod serios Partidul Național Țărănesc, vă mai aducem la cunoștință că se fac pregătiri mari pentru răsturnarea Guvernului Tătărescu. Biroul de informații al partidului condus de dl. Armand Călinescu are una din cele mai rodnice activități. Nu există departament, instituțiune de Stat sau om politic în jurul căruia să nu se facă cele mai subtile informațiuni. Toate aceste informațiuni, întocmite în rapoarte săptămânale, sunt discutate de către conducerea partidului și, în același timp, ele sunt comunicate d-lor Titulescu și Maniu. Relativ la legăturile dintre Partidul Național Țărănesc și dl. Titulescu, vă facem cunoscut că ele sunt atât de înaintate, încât ne dau dreptul să afirmăm că dușmanul de moarte al dv. face parte integrantă din Partidul Național Țărănesc. Acest partid constituie, în adevăr, un pivot politic intern al d-lui Titulescu, care face uz de el, în toate mașinațiunile sale politice din Țară. Datorită acestui fapt, Partidul Național Țărănesc devine din zi în zi un pericol pentru dv. și pentru sistemul de conducere al M.S. Regelui. În ceea ce privește grupările și partidele politice, putem afirma că, deși nu-și manifestă o atitudine fățișă în legătură cu activitatea dv., totuși în surdina ele sunt în contra dv., în special Partidul Conservator de sub președinția d-lui Filipescu; acesta s-a aliat completamente tezei susținute de dl. Iuliu Maniu și vă putem aduce la cunoștință că această grupare devine din zi în zi tot mai primejdioasă pentru dv. L.A.N.C., prin șeful ei, dl. Cuza, continuă să rămână pe vechiul plan.»

d) «Blocul Cetățenesc, de sub conducerea d-lui Grigore Forțu, datorită măsurilor excepționale ce le avem astăzi și în special energicelor măsuri luate de dl. colonel Gabriel Marinescu, și-a încetat activitatea. Micile excepțiuni se fac la reuniunile familiale în casele membrilor acestei grupări și care sunt inofensive. Faptul principal, însă, care se produce în ziua de azi îl constituie mișcarea surdă, însă eficace, din rândul Gărzii de Fier, care cu toată apropierea ce ați reușit a o realiza pe lângă Corneliu Codreanu, vă putem aduce la cunoștință că Moța și preotul Dumitrescu, cum și Voicu, luptă pentru a renaște în mijlocul Gărzii de Fier acel spirit de dușmănie contra dv. La acest fapt contribuie foarte mult două cauze: 1. Dl. Codreanu, în dorința sa de a-și reface Garda de Fier, caută un pedestal politic și se pare că este pe punctul de a-l găsi în Partidul Poporului sau în cel Agrar. 2. Dl. Mihail Stelescu caută recucerirea terenului pierdut și, în acest scop, sădește în rândurile gardiștilor ideea că depărtarea sa de Corneliu Codreanu s-a realizat numai datorită mașinațiunile dv., care ați avut tot interesul să destrămați această formațiune naționalistă din Țară. Datorită acestor lucruri, studentimea a început să se agite din nou contra dv., spiritele lor clocotesc și ele sunt cultivate de dușmanii dv. Titulescu, Maniu, Trancu-lași și alții. În plus, vă aducem la cunoștință că I.P.S.S. Patriarhul Miron Cristea, contribuie la menținerea și cultivarea acestui spirit de dușmănie contra dv. Asupra problemei Gărzii de Fier vă vom înainta un raport amănunțit.»

Ultima parte a raportului conține relatări cu privire la comportamentul presei române față de d-na Lupescu, relevându-se faptul că în rândul gazetarilor domnește un spirit naționalist și de adâncă repulsie contra d-nei Elena Lupescu și că, în general, comportarea aproape a tuturor ziarelor din țară nu constituie adevăratul puls din cauza măsurilor excepționale ce s-au luat prin Cenzură și starea de asediu. Se relatează că ziarele „Cuvântul”, „Calendarul” și „Dacia”, strâng materiale senzaționale asupra vieții d-nei Lupescu, care vor fi publicate după ridicarea cenzurii și a măsurilor excepționale.

Rapoartele Pitulescu erau o oglindă veridică a ostilităților multiple la adresa Elenei Lupescu și a Camarilei. Cei menționați ca dușmani ai amantei regale nu s-au grăbit să nege constatările rapoartelor, ci au condamnat existența unui organism paralel cu cele ale Statului, ilegal, de informații în slujba unei persoane.

Se anunțau atacuri multiple împotriva Camarilei, pe tema rapoartelor Pitulescu. Gheorghe Brătianu proiectase să citească în Camera Deputaților materialele care-i parveniseră, în februarie 1935; despre acest proiect, Ion Sân Giorgiu, membru al conducerii partidului georgist, îl informa pe rege într-o scrisoare din 20 februarie 1935. La Senat, tema urma să fie tratată de Grigore Filipescu. Ion Sân Giorgiu aflase toate amănuntele loviturii ce se proiecta contra Camarilei: „Se va cere, cu

acest prilej, din nou, îndepărtarea Dudaiei și destituirea directorului general al Poștelor”. Lui Carol i se sugera ca Pitulescu să fie pus să depună o reclamație la Parchetul Ilfov pentru cercetarea cazului. Astfel, când Gheorghe Brătianu va citi rapoartele în Camera Deputaților, Guvernul va putea să arate că însuși Pitulescu a cerut cercetarea. Din felul cum prezenta Ion Sân Giorgiu cazul, rezultă că regele știa de existența serviciului de informații al Elenei Lupescu. „Primul ministru – scria informatorul regal – trebuie să-și ia întreaga răspundere privitoare la chipul cum vor decurge ședințele Camerei și Senatului și la felul cum vor fi înăbușiți în ridicol cei care vor îndrăzni să aducă din nou problema Dudaiei în Parlament”.¹⁰¹

Gheorghe Brătianu începuse seria unor atacuri dure împotriva Elenei Lupescu, în decembrie 1934. Pe 18 decembrie ținuse un discurs în Camera Deputaților, cu ecou destul de puternic. Apropiatii, în mare parte, îl urmează. Astfel, la o întrunire din ianuarie 1935, a organizației georgiste din culoarea albastră din București, avocatul Slama avusese – conform relatării lui Ion Sân Giorgiu – „un discurs incendiar, prin care era atacată Dudaia, în termenii cei mai vehemenți și mai vulgari. Discursul acesta a provocat o manifestație ostilă Dudaiei și au fost glasuri care au strigat: «Un glonț pentru Lupeasca».”¹⁰² Însă, nu toți fruntașii PNL georgist erau de acord cu campania începută de președintele partidului. Ion Sân Giorgiu, Constantin, C. Giurescu, Constantin Toma, Victor Papacostea au reușit, la sfârșitul lui ianuarie 1935, să-l facă pe Gheorghe Brătianu să promită „că nu va mai ataca Dudaia” și că nu va mai ataca Monarhia. Dar, era „departe de a se potoli”.¹⁰³

O posibilă intervenție în Parlament, pe tema rapoartelor Pitulescu, a agitat discuțiile la nivelul conducerii unor partide, a antrenat foarte mulți oameni politici. Toate sunt consemnate de Ion Sân Giorgiu în rapoartele sale către rege. La 23 ianuarie 1935, anunța poziția lui Grigore Iunian (fost ministru de Justiție în guvernele Maniu și G. G. Mironescu), care ridica problema autenticității și credea că tensiunea creată era rodul încercării unor politicieni și oameni de afaceri „de a pătrunde în cercul Dudaiei, spre a folosi numai și de aparența unei protecții”. Iunian se pronunța împotriva campaniei proiectată de Gheorghe Brătianu, pe care o considera „un gest nepolitic și de-a dreptul jignitor pentru Coroană”.¹⁰⁴

Problema autenticității rapoartelor Pitulescu și-a pus-o și conducerea Mișcării Legionare, într-o consfătuire din 3 februarie 1935. Generalul Cantacuzino-Grănicerul obținuse o copie a rapoartelor de la un general membru al Societății „Cultul Patriei”; se arăta convins că documentele sunt autentice. În nota Siguranței, se menționa că „s-a insistat [în timpul discuțiilor] asupra pasajului care privește Garda de Fier și, la un moment dat, Corneliu Codreanu, revoltat de faptul că se vorbește despre el și organizația sa [în rapoarte], a exclamat: «Va veni vremea când tot noi vom termina și cu această canalie de femeie»”.¹⁰⁵

În proiectatul său demers, Gheorghe Brătianu se presupunea că se putea baza pe Alexandru Averescu și pe Iuliu Maniu. Însă, primul putea fi temperat, pentru că mai avea încă speranțe de guvernare, deși nu-i trecuse indignarea pentru eșecul din mai 1934 (când Carol l-a amăgit cu venirea la Guvern); al doilea era încorsetat, cel puțin în manifestările din Parlament, de interesele legate de o posibilă guvernare ale PNȚ. Fiind acceptat în toate cercurile, Ion Sân Giorgiu putea relata pentru Carol toate frământările lumii politice pe tema Camarilei. La 23 ianuarie 1935 comenta poziția ambiguă a lui Alexandru Averescu: „Suspină după președinția Consiliului de Miniștri, înmormântată în mai anul trecut. Dacă i s-ar da răspunderea, el ar găsi formula pentru a renunța «în chip demn» (!) la atacurile sale contra Dudaiei, ar «băga spaima» în Maniu și ar paraliza acțiunea lui Gheorghe Brătianu”.¹⁰⁶ Cei doi – Averescu și Brătianu – au proiectat un manifest comun, pentru a fi difuzat în străinătate. Deși Cenzura a intervenit, totuși, manifestul a fost răspândit în zeci de mii de exemplare, imprimate la Tipografia „Mișcarea”. Acțiunii i se alăturase și ziarul „Universul” și mai multe asociații patriotice: Cultul Patriei, Liga Antirevizionistă ș.a.¹⁰⁷

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 5.

¹⁰² *Ibidem*, f. 6-7.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 2.

¹⁰⁴ *Idem*, fond DGP, dosar 252/1935, vol. 11, f. 66.

¹⁰⁵ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 6/1935, f. 4.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 6.

¹⁰⁷ *Idem*, dosar 29/1927, f. 78-142.

Manifestul era lansat în numele Frontului Constituțional, organizație pe care Averescu și Brătianu încercau să o pună pe picioare. Documentul reprezenta un avertisment pentru societatea românească, dar și o chemare în jurul celor doi inițiatori. Se adresa tuturor românilor. „În împrejurările grele de astăzi – se scria, oamenii cu sentimentul și conștiința răspunderii au datoria de a spune Țărei adevărul întreg. În 1930, criza economică ce atinsese mai demult România s-a generalizat. Efectele ei s-au resimțit în ordinea politică. Toți găseau că acei care aveau puterea supremă în Țara noastră, erau lipsiți de pregătirea necesară [și-l voiau] pe moștenitor, pentru a i se încredința conducerea Regenței. Când, în iunie, principele s-a întors în Țară, speranțele ce se îndreptau spre el au sporit până la entuziasm și proclamarea sa directă și imediată ca rege a fost primită fără multă ezitare, îndreptându-se spre el nădejtile și privirile tuturor. Toată lumea, aruncând un vâl asupra trecutului, a așteptat cu încredere viitorul. De atunci, cu trecerea vremii, o mare și generală dezamăgire a cuprins întreaga Țară. Nici criza economică nu a putut fi considerată o explicație suficientă, nici expedientele la care s-a recurs, de azi pe mâine, n-au putut induce lumea în rătăcire. S-a căutat să se arunce răspunderea asupra partidelor politice, încercare ce s-a izbit de bunul simț al maselor largi ale Națiunii. E doar cunoscut că prin activitatea patriotică a partidelor de pe vremuri, cele două principate de sub suzeranitatea Sultanului au putut să se unească sub Cuza Vodă, să devină sub Carol I, România independentă și Regat, iar sub Ferdinand I, România Mare. În 1931, experiența unui Guvern de specialiști în afară de partide a dat greș. S-a revenit atunci la sistemul guvernărilor de partide, dar s-a recurs la o altă manevră și mai perfidă. Acei care au reușit să ridice un zid între Coroană și Națiune și-au căutat reazim în lăuntrul partidelor, prin fărâmițarea lor. Desigur că, nici aceasta nu va reuși, dar s-a obținut un rezultat foarte dăunător ori s-au stricat caracterele în sferele înalte politice. Nu mai este nimic sfânt. Legături vechi și frumoase au fost destrămate prin ademenirile cele mai rușinoase, în mrejele cărora au căzut ariviștii și mai ales, oportuniștii. Devotament, amicitie, loialitate, au devenit vorbe goale, căci nu prin ele se poate intra în favoarea puterii oculte, cari face și desface totul, de câțiva ani încoace, în această nenorocită Țară. Mulțumită acestei influențe nefaste, am văzut militari de valoare contestată, ajungând, în disprețul legii, la înalte demnități în Armată, pentru ca apoi să fie așezați pe banca acuzaților. Am văzut persoane fără nici o meserie, trecând în scurtă vreme de la marginile sărăciei la culmea bogăției, pe care o arată fără nici un pic de sfială lumii indignate. Fiecare Guvern, datorându-și situația unui sprijin ocult, este nevoie, pentru a se menține, să tolereze, ba chiar să încurajeze abuzurile cele mai revoltătoare. Interesele naționale sunt primejduite. Românii nu mai sunt stăpâni în Țara lor. În afară, prestigiul Coroanei și al Țării este zdruncinat, România nu mai are în lume locul ce i se cuvine. În lăuntru, încrederea a pierit. Economii nu s-au făcut, jaful și risipa sunt și astăzi nepedepsite. Finanțele publice sunt în pragul dezastrului. Bugetele sunt deficitare; datoriile vechi nu s-au acoperit și fiecare an adaugă altele noi, iar când producătorii sunt sleiți iar produsele lor n-au preț, li se vestesc noi biruri. Bani cari se mai află în Țară se ascund, iar peste graniță valoarea oficială a leului nu mai înșală pe nimeni. În Armată, îngrijorarea e la marginea răbdării. Uniformele ofițerilor s-au înmulțit, dar ancheta asupra afacerii Škoda a arătat că ne lipsesc armamentul și munițiile. Din toate punctele de vedere, ne găsim mult mai rău decât chiar în anii de după război, când totul era de refăcut. *Suntem hotărâți să nu dezarmăm până nu vom reda acestei națiuni umilite și vândute întreaga conștiință a drepturilor, a demnității și a independenței ei, până nu vom smulge din rădăcini buruienile cari înăbușă Scaunul Domnesc, împiedicând raporturile necesare între Coroană și Țară, ne luăm această sarcină cu hotărârea de a duce lupta, cu orice jertfă, până la capăt. Toți bunii români să vie alături de noi. Împreună, cu puteri unite, să isprăvim cu situația de astăzi, umilitoare și periculoasă*” [subl. în text].¹⁰⁸

Așa a fost deschis anul cel mai tensionat în lupta Camarilei pentru menținerea dominației ei asupra României – 1935. Până în acel moment se conturaseră cu claritate: interesele Camarilei și metodele ei de acțiune; compoziția Camarilei și relația ei cu Carol al II-lea; forțele care susțineau Camarila și cele adverse acesteia. Asupra acestui ultim plan trebuie insistat. La capitolul susținători

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 3-4. În 1934, prințul Valentin Bibescu, după ce a fost reales la conducerea Federației Internaționale Aeronautice, în cadrul unui Congres ținut în SUA, declara că este convins de faptul că a primit funcția pentru că este mason. *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 11/1934, f. 261.

ai Camarilei, în afară de Carol, trebuie menționate diverse personalități politice, care s-au alăturat Elenei Lupescu din oportunism; din același motiv o făceau și unele partide, precum PNL; se adaugă o organizație cu largi ramificații și cu acțiuni mai mult bănuite decât dovedite – Masoneria. La capitolul adversari, este o înșiruire complexă – de la personalități din afara marilor partide, ca Forțu, Gerota, Gomoiu ș.a., la liderul PNT, Iuliu Maniu; partide politice precum Partidul Poporului, PNL georgist, Mișcarea Legionară ș.a.

Un rol important în activitatea Camarilei l-a avut Francmasoneria. Pe anumite planuri, interesele celor două coincideau; iar o parte dintre membrii Camarilei erau masoni. Despre Masoneria română au fost mereu discursuri exagerate, de aceea, este greu de desprins adevărul de fabulație. Două erau motivele. În primul rând, caracterul ei de organizație secretă, fapt care ducea, din necunoaștere, la imagini neconforme cu adevărul, distorsionate. În al doilea rând, tendința extremei drepte de a găsi un inamic al Statului român pe care să-l arate populației și să-l poată învinui de toate relele din societatea românească, fără a se aștepta la un răspuns.

Faptul că mulți masoni erau evrei și că, aceștia conduceau pe plan internațional Francmasoneria, dădea un impuls acuzațiilor venite dinspre extrema dreaptă care îmbrățișau antisemitismul. Francmasoneria, cu toate că erau evidente exagerările asupra puterii ei oculte, avea, totuși, o influență destul de mare asupra societății românești. De aceea, autoritățile centrale i-au urmărit activitatea, Siguranța alcătuind mai multe prezentări generale (în linii, mari obiective) și înregistrând activitatea membrilor ei, activitate care se intersecta adesea cu aceea a anturajului principelui Carol, când se aflase în exil, sau a Camarilei regale, după 1930.

O astfel de prezentare generală datează din 1927 și face deosebirea între partea vizibilă a organizației și cea ocultă, doar aceasta din urmă fiind considerată ca având potențial distructiv pentru Stat (propaga ideile revoluționare de extremă stângă; practica spionajul politic, militar, economic; susținea republicanismul, anticreștinismul, antinaționalismul etc.). În România, Masoneria recrutase foarte mulți politicieni, militari, polițiști; nu exista oraș în care să nu fie un nucleu. În 1927, într-un document al Siguranței, dintre membrii viitoare Camarile erau înregistrați ca masoni Elena Lupescu și vărul său, Iancu Lupescu¹⁰⁹.

În alt document al aceleiași instituții, din 14 decembrie 1929, se dau numele celor mai importante organizații masonice din România, recunoscute sau nu pe plan internațional. Peste tot apar și nume cunoscute în societatea românească. Cea mai importantă era Masoneria Națională. Cuprindea membri din toate partidele politice și din elita societății: 12 foști miniștri, 40 deputați și 22 senatori (foști sau în funcție), profesori universitari și chiar membri ai Academiei. Marele Maestru *ad-vitam*, în acel moment, era colonelul Ulic, iar Marele Maestru era prințul Valentin Bibescu. Siguranța aprecia că „Masoneria Națională Română este constituită din membri cu credință în Dumnezeu și cu iubirea Neamului românesc”.

Însă, Masoneria clandestină era formată, în proporție de 95%, din străini, însărcinați cu spionajul în toate domeniile. Ca dovadă a puterii Masoneriei în România era dat faptul că, în timpul vizitei din 1928 a Marelui Comandor Suprem din Washington, căruia i s-a decernat Marele Cordon al Stelei României (prin decizia Regentei), la dejunul de la Capșa au participat trei miniștri în funcție; I. G. Duca, C. Argetoianu, dr. N. Lupu. Reîntors în SUA, oaspetele american a făcut propagandă favorabilă României în 1.200 ziare și s-a pronunțat pentru acordarea unui împrumut major guvernului de la București.¹¹⁰

Imediat după Restaurație, Siguranța înregistra faptul că Marea Lojă Națională avea 3.000 membri, împărțiți în 53 loji. Printre personalitățile membre se numărau: C. Argetoianu, Octavian Goga, dr. C. Angelescu, Trancu-Iași, dr. N. Lupu, Al. Vaida-Voevod, P. Halippa, Pompiliu Ioanițescu, general Traian Moșoiu, prințul Valentin Bibescu, Ion Inculeț, Ștefan Nitză, Constantin Banu, N. R. Căpitănescu, Traian Bratu, Dem. Dobrescu, Doru Popovici, Eugen Titeanu, C. Zigre, Victor Cădere, N. Ottescu, dr. Gh. Banu, N. Muzicescu, Ion Simionescu (academician); unii erau foști miniștri sau parlamentari, diplomați etc.; alții vor avea funcții deosebite în anii viitori. La

¹⁰⁹ *Idem*, dosar 77/1930, f. 260-264. Între fruntașii Masoneriei române nu erau mereu relații cordiale; Siguranța înregistra, în 1934, faptul că M. Sadoveanu este „unul dintre dușmanii de moarte ai d-lui Pangal” – *idem*, dosar /1934, f. 226.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 205-206. C. Argetoianu, fost ministru și viitor prim ministru, va fi delegat al Masoneriei române la Congresul Masonic de Rit Scoțian Antic și Acceptat din Anglia, în 1937 – *idem*, fond DGP, dosar 29/1927, f. 157.

capitolul parlamentari, într-o rubrică specială, mai erau adăugați: Zamfir Arbore, N. N. Alexandri, Ion Pangal (Suveran Mare Comandor, Mare Maestru al Masoneriei Române), Grigore Cazacliu, E. Mironescu, Alfons Horoveanu, Gh. I. Brătianu; iar la profesori universitari: I. Peretz, I. Arapu, Dan Bădărău, D. Berca, Partenie Setoni, C. Motaș, Gh. A. Cuza. Dintre magistrați erau menționați: Șt. Culianu, Cincinat Pavelescu ș.a. Mai erau militari precum generalii Rusescu, Pangratti, Burghеле, Racovitză; coloneii Zwiedenek și Păiș. Mai mulți ziariști și oameni de litere ori diplomați, precum: Victor Eftimiu, Iulian Peter (viitor primar general al Capitalei), Mihail Sadoveanu, Marcu Beza etc.

O atenție deosebită era acordată lui Ion (Jean) Pangal, căruia i se făcea o fișă deosebită: doctor în Drept, fost deputat și fost director al ziarului „La Roumanie” patronat de Take Ionescu; în 1918, la Paris, fusese secretar general al Consiliului Național Român. După 1919 a organizat, pe baze moderne, Masoneria română. În plan politic va ajunge deputat PNL în 1927, iar din 1928 delegat tehnic al României la Liga Națiunilor. Președintele Franței îi acordase Legiunea de Onoare, ceea ce însemna și o recunoaștere pe plan internațional.¹¹¹

În timpul domniei lui Carol al II-lea, mulți dintre membrii Masoneriei au ocupat funcții foarte înalte în Stat (Mihail Sadoveanu a ajuns președinte al Senatului, C. Argetoianu ministru, Vaida Voevod prim ministru etc.) și au avut posibilități sporite de a atrage noi membri. În 1934, inginerul Codreanu, director la CFR, promitea că într-un an va aduce în Masonerie alți 100.000 de adepți.¹¹²

Pe ansamblu, Masoneria l-a susținut pe Carol al II-lea și a susținut Camarila regală. Unii masoni făceau parte din Camarilă, alții erau apropiații acesteia și-i influențau activitatea. În dese rânduri, organizația, în ansamblul ei sau diverse personalități de frunte ale acesteia, în nume propriu, și-au declarat fidelitatea față de rege. Moțiunea adoptată la Conventul al 53-lea al Marii Loji Naționale a României, din 2-3 decembrie 1933 (care a avut loc la Templul Masonic din București, strada Câmpineanu nr. 45), cerea membrilor un jurământ: „Să ne legăm cu jurământ ca vom apăra principiile și alcătuirea Masoneriei, prin crearea unui zid de nepătruns în jurul M.S. Regelui Carol al II-lea, Marele nostru protector, așa încât să poată în liniște lucra la propășirea Statului și Țării. Munți de energie și de putere să înălțăm pentru apărarea Patriei în hotarele ei, așa precum este ea alcătuită din toate naționalitățile și confesiunile, trăind în harul armoniei. Să lăsăm să se reverse valuri de pilde întru bine, de ordine și de frăție peste întreaga Țară.” Semna Ioan Pangal.¹¹³

De asemenea, orice acuză de atitudine anticarlistă era repede contestată. În august 1930, generalul Traian Moșoiu, mare maestru în gradul 33, membru al Supremului Consiliu, a dezmințit ferm zvonul conform căruia ar fi declarat, înainte de Restaurație, că o să-l împuște pe Carol dacă va veni în România: „M.S. Regele poate conta totdeauna pe credința și devotamentul meu neclintit”, afirma el într-o scrisoare către Carol, transmisă prin Ioan Pangal.¹¹⁴

Ca o reacție la extinderea influenței Masoneriei, a apărut o Societate Antifrancmasonică, având sediul în București și filiale în toate capitalele de județ. Și ea își declara fidelitatea față de rege și dorința de a-l apăra. Brigada Mobilă a Siguranței raporta, la 31 iulie 1932, că membrii Societății sunt mai cu seamă ofițeri activi și pensionari, conducerea având-o „un înalt personaj clerical”. Printre lideri era menționat și colonelul Victor Precup, cel care avusese un rol atât de important în cadrul Restaurației. Societatea îl credea și pe Carol al II-lea francmason și dorea să-l scape; documentul Siguranței, infirma însă calitatea de mason a regelui.¹¹⁵ Tot o infirmare venea și din interiorul organizației: în iunie 1936, în timpul unei audiențe, Jean Pangal îi spunea lui Carol că regele Marii Britanii era francmason, că în Anglia, Franța, Spania francmasonii sunt la putere; „I-am servit aceste chestiuni regelui – declara Pangal, ca să-l fac să înțeleagă că este necesar să se facă și el mason, dar cum nu a răspuns nimic din ceea ce doream eu și toți masonii, voi comunica aceste lucruri în străinătate și vom găsi noi mijloacele să-l facem să știe de frica noastră”.¹¹⁶

¹¹¹ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 39/1933, f. 1.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Idem*, fond DGP, dosar 29/1927, f. 5. În noiembrie 1929, la Viena, avusese loc și un congres internațional antifrancmasonic; din România nu participase nimeni – *idem*, dosar 155/1929, f. 1.

¹¹⁴ *Idem*, dosar 29/1927, f. 76-77.

¹¹⁵ *Idem*, dosar 19/1932, f. 5.

¹¹⁶ „Calendarul” și „Curentul” din 3 martie 1932. ANIC, fond DGP, dosar 29/1927, f. 41-43. Totuși, într-un memoriu către Ion Antonescu, din septembrie 1940, descinderea este confirmată: „Această vie activitate determină pe dl. Victor

Propunându-și să influențeze cât mai mult societatea românească, Masoneria a avut două ținte principale: Carol și Elena Lupescu. Când nu reușea să capteze bunăvoința celor doi, amenința cu apropierea de partidele politice care acționau împotriva Camarilei regale. Momentul de vârf al acestor presiuni a fost în 1934, când s-a încercat formarea chiar a unui guvern controlat total de masoni. În guvernul prezidat de Nicolae Iorga (18 aprilie 1931 – 5 iunie 1932), Ioan (Jean) Pangal, șeful Masoneriei Naționale Române, a ocupat, de la 27 iunie 1931, postul de subsecretar de Stat onorific la Președinția Consiliului de Miniștri, având în subordine Direcția Presei și Informațiilor; iar din 23 decembrie 1931, va ocupa același post, de data aceasta creat pe lângă Ministerul de Externe. Pangal și-a putut, astfel, înființa un adevărat serviciu propriu de informații, condus de N. S. Petrescu¹¹⁷, urmărind activitatea tuturor oamenilor politici, cărora le făcea fișe individuale; ziarele l-au numit *CEKA masonică a d-lui Pangal*, pentru că lucra după modelul sovietic. Tot presa anunța că Siguranța făcuse o descindere la sediul Subsecretariatului de Stat din strada Romană, fapt dezmințit de DGP.¹¹⁸ Pe tema serviciului de informații al lui Jean Pangal, la începutul lui februarie 1932, a avut loc și o interpelare în Camera Deputaților, a lui V.

Trifu. Ziarele au criticat violent serviciul lui Pangal. „Cuvântul”, sub semnătura lui Nichifor Crainic, considera că serviciul este o „batjocură”, „E cum ai pune un cap de bou prezident la Academia Română”.¹¹⁹ Pentru a arăta că Pangal este sub protecția sa, regele a făcut o vizită demnitarului la Subsecretariatul de Stat condus de acesta¹²⁰, gest fără precedent în raporturile Casei Regale cu organismele Statului. Dar atacurile împotriva lui Pangal nu au încetat. În primăvara lui 1932, cele mai dure au venit din partea Gărzii de Fier, care considera Masoneria și reprezentanții ei din Guvern a sta la baza dizolvării din 1931; îi indica pe principalii masoni din cabinet: Constantin Argetoianu, ministru de Finanțe; Nicolae Ottescu, subsecretar de Stat la Ministerul de Interne; Jean Pangal, subsecretar de Stat pentru Presă și Informații. Studenții legionari i-au trimis lui Argetoianu o amenințare cu moartea: „Masonule, fă-ți degrabă ceremoniile masonice de înmormântare, că în curând te voi scăpa de viață. [...] Spune celor de pe lumea cealaltă că România trebuie să trăiască. Ne vom întâlni. Un student”.¹²¹ Într-un memoriu către Ion Antonescu, din 12 septembrie 1940, se menționau legăturile foarte strânse între serviciul de informații al Masoneriei Române și serviciul de informații al Elenei Lupescu.¹²²

În mai 1934, Jean Pangal a încercat formarea unui guvern pe deplin subordonat Masoneriei, prin presiuni asupra lui Carol și a Elenei Lupescu. Îl folosea drept paravan pe Alexandru Averescu, din partidul căruia făcea parte. Se părea că regele și Camarila acceptaseră ideea, iar Averescu credea că va fi un prim ministru cu mână forte, iar multele audiențe ale lui Pangal la rege pregăteau aplicarea planului făcut de Masonerie. Notele Siguranței redau fidel frământările pentru formarea noului Guvern. Pe 8 mai, Pangal merge într-o primă audiență la rege, cu asentimentul lui Averescu, care-l considera omul său de încredere pe lângă Palatul Regal.¹²³ Fără să-i consulte pe Argetoianu și Pangal, membri în conducerea Partidului Poporului, Alexandru Averescu încheiase un acord cu

Cădere, șeful Siguranței, și el mason dar neîndeajuns de îndoctrinat de Loje, să facă o descindere la sediul principal al CEKEI lui Pangal [...] ridicând trei cufere cu fișe asupra ofițerilor, oamenilor politici și rapoarte informative. Peste câteva ore, se prezentau la Siguranță doi aghiotanți regali, cerând restituirea materialului confiscat, lucru executat pe loc. Cădere este demis din funcție, dar cum apucase să fotografieze câte ceva din actele confiscate, este îndepărtat din Țară și trimis în misiune la Varșovia. De la Cădere încolo, oricărui conducător al Siguranței i se va pune în vedere înainte de instalare, să nu se atingă de activitatea lui Pangal. Cum era cu neputință ca Siguranța să nu întâlnească mereu în drumul ei spionajul lui Pangal și cum acest spionaj era în strânsă legătură cu Sovietele, la conducerea Siguranței se perindă om după om, la scurte intervale. În umbră, mereu însă rămâne la post subdirectorul general dr. Bianu. Acesta a adus în țară pe d-na Lupescu, în 1930. În anul 1932, deputatul naționalist prof. univ. Cătuneanu anunță în Parlament o interpelare pe chestiunea francmasoneriei, în legătură cu Serviciul de spionaj al lui Pangal. În seara zilei care preceda interpelarea, Cătuneanu este otrăvit și moare”. – ANIC, fond DGP, dosar 29/1927, f. 178-179. Tot aici și mențiunea că toți aghiotanții regali erau masoni: Păiș, Preda Fundățeanu, Iacobici, Ilasievici, Zwiedenek.

¹¹⁷ „Cuvântul” din 8 februarie 1932; „Calendarul” din 11 februarie 1932; ANIC, fond DGP, dosar 29/1927, f. 22.

¹¹⁸ *Idem*, dosar 18/1932, f. 1. În ședința Consiliului de Conducere al Marei Loji Naționale din 9 noiembrie 1934 s-a discutat pe larg despre serviciul propriu de informații – *idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 11/1934, f. 263.

¹¹⁹ *Idem*, fond DGP, dosar 12/1930, f. 57-58.

¹²⁰ *Idem*, dosar 29/1927, f. 162-199.

¹²¹ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 11/1934, f. 1.

¹²² *Ibidem*, f. 5-7.

¹²³ *Ibidem*, f. 10, 15.

Gheorghe Brătianu, pregătind și unul cu Maniu, de front comun împotriva Camarilei. Pangal, foarte supărat, declara unui prieten: „Carol ar fi trebuit să-l numească pe Averescu prim ministru, împiedicând astfel acordul cu Gheorghe Brătianu; să schimbe Constituția; apoi, după o lună de guvernare, îi dădea un picior undeva și rămânea el stăpân”. Credea, totuși, că tot soluția Averescu era în continuare optimă; în caz contrar, „până la toamnă nu va mai fi în Țară”.¹²⁴ Altă audiență a lui Pangal a avut loc pe 16 mai 1934, Carol amânând un răspuns ferm, spre disperarea șefului Masoneriei; dar nici nu respingea planul acestuia.¹²⁵ Se credea, în cercurile masonice, că investirea va avea loc după 25 mai, Pangal urmând a fi ministrul Polițiilor și Siguranței.¹²⁶ Proiectul noii Constituții era deja elaborat.¹²⁷ La întrunirea Consiliului Masonic din 24 mai se afirma că regele era obligat să-i aducă pe masoni la Guvern, de teama unei eventuale lovituri de Stat, ca aceea recentă din Bulgaria.¹²⁸ O nouă audiență, de trei ore, a mărit speranțele în acest sens.¹²⁹ Se și vehiculau numele ministeriabililor Alexandru Averescu, Gheorghe Brătianu (pentru a-l face să înceteze lupta împotriva Camarilei), Goga, Argetoianu, Vaida, Pangal. Trebuia să fie un Guvern de dictatură, cu schimbarea Constituției.¹³⁰ Carol îl anunța pe Averescu să fie luna următoare în București, pentru investitură. Lui Tătărescu anunța că-i dă, în compensație, o mare sumă de bani pentru a scoate un ziar; și-l întreba pe Pangal dacă el „ar putea face ceva în chestiunea aceasta”. Așadar, îi cerea direct plata pentru aducerea la guvern. Șeful Masoneriei se angaja să finanțeze „cu oricât va trebui” ziarul lui Tătărescu.¹³¹

Unii masoni se arătau, însă, mai degrabă speriați de perspectiva preluării guvernului, pentru că ar fi trebuit să răspundă de eventualele greșeli ce se vor face. Un agent al Siguranței reda asigurarea liniștitoare a lui Pangal: „Nu aveți de ce vă teme, fiindcă nimeni nu știe, s-a ținut în secret, faptul că Guvernul Averescu va fi în realitate mason. Chiar dacă s-ar bănuși prezența câtorva masoni [...], este dl. mareșal Averescu, care acoperă și spulberă orice bănuială, cu prestigiul său. În ce privește viitorul, nu are de ce să fie mai rău decât prezentul, oricâte nemulțumiri am provoca. Acel care va răspunde de schimbarea Constituției și de tolerarea dictaturii noastre este regele și, în cel mai rău caz, el va plăti oalele sparte și pentru noi tot nu va fi mai rău, ci contrariul, fiindcă știți cu toții că noi, masonii, ne împăcăm perfect – și chiar mult mai bine – într-un regim republican, mai ales de când avem o republică nouă [Spania] și alta în perspectivă [Bulgaria]”. Deplin convinși de succes, Pangal a transmis o telegramă circulară șefilor organizațiilor din provincie, chemându-i la București, „ca să le încredințeze înalte posturi în administrația Țării”.¹³² Raportul Siguranței a ajuns la Carol (el se află în arhiva Casei Regale); și, drept consecință, guvernul masonic Averescu nu s-a mai format.

Pangal s-a arătat „foarte deprimat” că nu a ajuns la Putere, considerând faptul ca pe „cea mai mare nenorocire”.¹³³ A făcut diligențe pe lângă E. Buchman, noul secretar particular al lui Carol (după alungarea lui Puiu Dumitrescu) pentru o audiență, pe 28 mai; dar, i s-a spus că regele nu are timp și să transmită o scrisoare. Se va conforma; Carol a primit-o, a citit-o și a băgat-o în buzunar, plecând la Scroviștea.¹³⁴ Răspunsul era clar. Însă, neștiind că situația se schimbase, șefii organizațiilor masonice din provincie vin la București, pe 29 mai; aici constată eșecul.¹³⁵

Pe 31 mai, Pangal scrie o nouă scrisoare lui Carol, anunțându-i pe cei apropiați că „dacă nici azi nu va fi primit în audiență de Suveran, intenționează să scrie d-nei Elena Lupescu, pe care o socotește vinovată de toate neajunsurile ce i se întâmplă.”¹³⁶ Pentru a nu și-l face inamic, regele îl cheamă iar în audiență pe Pangal, pe 1 iunie, pentru a-și explica hotărârea de a nu-l aduce la guvern pe

¹²⁴ *Ibidem*, f. 84.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 8.

¹²⁶ *Ibidem*, f. 18-19.

¹²⁷ *Ibidem*, f. 20.

¹²⁸ *Ibidem*, f. 21-22, 34.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 28-29; informat asupra iminenței formării unui guvern cu predominanță masonică, Nae Ionescu credea că un astfel de Cabinet va fi ultima etapă până la venirea la putere a Mișcării Legionare.

¹³⁰ *Ibidem*, f. 23-24.

¹³¹ *Ibidem*, f. 26.

¹³² *Ibidem*, f. 30-31, 35.

¹³³ *Ibidem*, f. 41.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 42.

¹³⁵ *Ibidem*, f. 43-45.

¹³⁶ *Ibidem*, f. 46.

Averescu; în principal, ajunsese la concluzia că soluția forte propusă ducea la revoluție; de aceea, a amânat instaurarea unei dictaturi, fără a abandona proiectul. Mai târziu, va schimba Constituția „într-o noapte și în baza unui decret-lege”. „Eu trebuie să mă consider în dizgrație, Majestate?” – a întrebat Pangal; „Tu ești în dizgrație – a venit răspunsul, trebuie să-ți spun, scumpe Pangal, că ești cel mai devotat om al meu”. Pangal, mulțumit, a întrebat dacă să mai continue a face legătura între Palat și Averescu „Nu”, i s-a răspuns.¹³⁷ Înștiințat, mareșalul s-a arătat furios și a anunțat că va alcătui un manifest anticamarilă.¹³⁸

O scrisoare a lui Averescu, trimisă regelui după eșecul tentativei formării unui nou Guvern, scoate la lumină faptul că, în timpul discuțiilor, se pusese și problema statutului Elenei Lupescu și al Camarilei sub dictatura proiectată. Mareșalul o numea „o chestiune de ordin privat”: „În această din urmă chestiune, am răspuns că, în privința ei, adopt formula Maiestății Voastre de la Bellizona, și anume, că ce avem noi a ne amesteca în viața privată a Maiestății Voastre? Considerăm evident, ca lucru dobândit, că nici persoanele din viața privată a Maiestății Voastre nu se vor amesteca, nici direct, nici indirect, în chestiunile de Stat”. Cum Averescu primise toate condițiile regelui privind compoziția guvernului, deși i se păruseră „umiltoare”, singura explicație a eșecului formării acestuia este condiția pusă de mareșal ca Elena Lupescu și Camarila să nu se amestece în treburile de Stat.¹³⁹ Foarte afectat, Averescu îl anunța pe rege că în viitor nu trebuie să mai conteze pe el.

În schimb, deși era și el foarte dezamăgit de eșec, Jean Pangal nu a renunțat la aspirația către Putere; a schimbat metoda – în loc să facă demersuri pe lângă Carol, a început să le facă pe lângă Elena Lupescu. La 24 iunie 1934 îi trimitea o scrisoare, solicitându-i „cinstea” de a lua un dejun la el acasă; în relatarea făcută, agentul Siguranței își permitea un limbaj direct; scria în raport: „Ziua [dejunului] urma să o fixeze amanta Suveranului”. Elena Lupescu, dornică mereu de a fi în centrul atenției – într-o societate care, în majoritate, o ocolea și o disprețuia, a doua zi i-a și telefonat lui Pangal: accepta dejunul și fixa ziua de 26 iunie pentru el.¹⁴⁰ Există și o notă privind felul cum s-a desfășurat dejunul, dovadă a faptului că unul dintre agenții Siguranței făcea parte chiar din personalul casei Pangal. De față au fost Elena Lupescu, soții Pangal și prințul George Valentin Bibescu, vechi mason. „S-au vorbit numai banalități, politică deloc”, se scria în notă. „Pe scări, când conducea la automobil pe d-na Lupescu, dl. Pangal a întrebat-o când ar putea să o mai vadă, aceasta răspunzând că oricând vrea. Dl. Pangal a rugat pe d-na Lupescu să-i aranjeze o audiență la Suveran, dar d-na Lupescu i-a răspuns că nu are nevoie de ea pentru aceasta; „Știi modalitatea, când ai nevoie uzează de ea și vei fi totdeauna și oricând primit”.¹⁴¹ Cu toate asigurările primite, mai multe tentative ale șefului Masoneriei, la sfârșitul lui iunie, de a o întâlni pe Elena Lupescu, au eșuat, aceasta nemairăspunzând semnalelor transmise. De aceea, a tras concluzia că guvernul Averescu nu s-a format din cauza Camarilei, care a preferat să mențină sprijinul ei pentru Tătărescu.¹⁴²

Între timp, pe 28 iunie 1934, avusese loc o întâlnire între Dinu Brătianu și Iuliu Maniu pentru a forma un „front comun” împotriva tentativei de schimbare a Constituției; doreau să-i atragă și pe Averescu și Grigore Filipescu. Se hotărâseră să ceară lui Carol: despărțirea de Elena Lupescu și trimiterea ei în străinătate; căsătoria lui cu o principesă străină; îndepărtarea colonelului Gabriel Marinescu din funcția de prefect al Poliției Capitalei; îndepărtarea generalului Ilasievici din funcția de mareșal al Palatului.¹⁴³ Așadar, distrugerea Camarilei; după plecarea celor invocați, ceilalți puteau fi ușor anihilați.

Elena Lupescu a considerat că Masoneria trebuie ținută ca un sprijin al Camarilei. De aceea, la 3 iulie 1934 îl invită, telefonic pe Pangal la o discuție „asupra chestiunilor de politică internă la ordinea zilei”.¹⁴⁴ Urmarea imediată va fi o audiență la rege. Convorbirea cu Elena Lupescu a avut loc între orele 14,30 și 17,30, iar audiența lui Pangal la Palatul Regal începea, în aceeași zi, la ora 19. Crezând că regele nu știe, șeful Masoneriei îl anunța despre înțelegerea Maniu-Brătianu; Carol nu o considera

¹³⁷ *Idem*, fond Alexandru Averescu, dosar 39, f. 1-4.

¹³⁸ *Idem*, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dosar 11/1934, f. 92.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 95.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 98, 102.

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 100-101.

¹⁴² *Ibidem*, f. 112-113.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 115-116. Într-o altă notă a Siguranței, din aceeași zi, dar a altui agent, se scrie că „Pangal a alarmat-o tare [pe Elena Lupescu], încât i-a dat telefon lui Carol al II-lea, pentru a-l primi” – *ibidem*, f. 117.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 118.

periculoasă.¹⁴⁵ Într-una dintre notele Siguranței din zilele respective apare mențiunea: „Dl Pangal spune că s-a convins, în adevăr, că cheia Puterii stă la d-na Lupescu și nu la rege și că el va face ce-i spune ea”.¹⁴⁶ Satisfăcut de rezultatul apropierii de Elena Lupescu, Pangal îi va cere o nouă întrevedere, „pentru că a intervenit ceva nou”. „În realitate – comenta agentul Siguranței, nu a intervenit nimic nou, dar dl. Pangal spune că trebuie bătut fierul cât e roșu, adică până nu trece impresia ce a făcut discuția sa cu amanta Suveranului și că, dacă-i vor reuși aceste insistențe, nu este exclus ca actualul Guvern să cadă chiar luna aceasta”. Ca să o sperie, o anunța că pericolul mare generat de înțelegerea Maniu-Brătianu nu era la adresa regelui, ci a ei, pentru că i se cere îndepărtarea imediată.¹⁴⁷

Marea încercare a Masoneriei de a lua în stăpânire guvernul României a eșuat, Camarila având mai multă încredere într-un executiv care nu depindea decât de Rege. Însă, susținerea Camarilei de către Masonerie s-a menținut.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 114.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 118.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 114.

ACȚIUNILE LUI GHEORGHE APOSTOL ȘI DUMITRU MAZILU ÎMPOTRIVA LUI NICOLAE CEAUȘESCU (1989)

*Lt.col. (r.) dr. Petre OPRIȘ**

Abstract. *The actions of Gheorghe Apostol and Dumitru Mazilu against Nicolae Ceaușescu (1989). The critics of Gheorghe Apostol against the political actions of Nicolae Ceaușescu were well known by nomenklatura of the Romanian Communist Party. The competition between them for the position of general secretary of the RCP didn't stop after the victory of Nicolae Ceaușescu (1965). For example, from August 1988 to March 1989, Gheorghe Apostol tried to convince old leaders from nomenklatura to fight against Nicolae Ceaușescu. In spring of 1989, a letter of a small group had been read at the Radio Free Europe and Nicolae Ceaușescu used different methods for convincing all members of that group to renounce at theirs actions. On the same period, Dumitru Mazilu – high dignitary and member of a United Nations commission – wrote and sent to the United Nations a very critical report about the Romanian internal policy.*

Keywords: *communist regime, Dumitru Mazilu, Gheorghe Apostol, internal policy, Nicolae Ceaușescu, nomenklatura, Romania, Romanian Communist Party.*

Cuvinte-cheie: *Dumitru Mazilu, Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu, nomenclatura, Partidul Comunist Român, politica internă, regimul comunist, România.*

În după-amiaza zilei de 14 martie 1989, la postul de radio „Europa Liberă” a fost prezentat un document în care Nicolae Ceaușescu era criticat într-un mod neobișnuit. Constantin Pîrvulescu, membru fondator al Partidului Comunist Român, a fost decanul de vârstă al autorilor *Scrisorii celor șase*. Deși era în vârstă de 94 de ani, acesta și-a dat acordul pentru ca numele său să figureze alături de Gheorghe Apostol, Alexandru Bîrlădeanu, Corneliu Mănescu, Grigore Răceanu și Silviu Brucan, pe un apel în care Nicolae Ceaușescu era contestat de veteranii P.C.R.

Al doilea nume menționat a fost al lui Gheorghe Apostol, prim-secretar al Partidului Muncitoresc Român în anii 1954-1955 și pretendent la funcția supremă în partid, în martie 1965, după decesul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Animizitățile dintre Gheorghe Apostol și Nicolae Ceaușescu erau cunoscute de multă vreme în cercurile conducerii P.C.R. Concurența dintre aceștia pentru funcția de secretar general al partidului a condus în cele din urmă la trimiterea lui Gheorghe Apostol în străinătate, în calitate de ambasador al României în Argentina și Brazilia.

După întoarcerea sa în țară (în vara anului 1988), Gheorghe Apostol a continuat să critice politica dusă de Nicolae Ceaușescu, însă reținerea sa de către organele de Securitate, ca urmare a difuzării „Scrisorii celor șase”, a reușit să îl „înmoaie”, devenind cooperant în primul rând cu foștii săi colegi de partid din perioada „ilegalității”. Această concluzie reiese din stenograma inedită a ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din data de 18 august 1989, din care publicăm în continuare un extras mai amplu.

Precizăm faptul că numele lui Gheorghe Apostol a fost menționat la sfârșitul unei scrisori de trei pagini, dactilografiată, nesemnată și datată 31 mai 1989. Acesta ar fi solicitat clemență din

* Centrum Języka Polskiego I Kultury Polskiej dla Cudzoziemców POLONICUM, Wydział Polonistyki, Uniwersytet Warszawski/Centre of Polish Language and Culture for Foreigners POLONICUM, Faculty of Polish Studies, University of Warsaw; petreopris@yahoo.com.

partea Comitetului Central al P.C.R. și a Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, în urma scandalului provocat în luna martie 1989 de „Scrisoarea celor șase”.

În ședința din 18 august 1989 a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., Nicolae Ceaușescu a făcut referire la scrisoarea respectivă și a explicat cum s-a acționat, fără ca problema menționată să fie trecută pe ordinea de zi a reuniunii. Totodată, în protocolul ședinței s-a consemnat următoarea hotărâre:

„Comitetul Politic Executiv a fost informat asupra conținutului scrisorii prin care Gheorghe Apostol, vinovat de încălcarea legilor țării și nesocotirea obligațiilor de cetățean român, roagă conducerea partidului și Consiliului de Stat să-i acorde clemență.

În legătură cu aceasta, Comitetul Politic Executiv a hotărât să se prezinte propuneri privind măsurile ce trebuie luate în continuare, inclusiv în privința informării membrilor partidului asupra gravelor abateri comise de Gheorghe Apostol”¹.

În prezent, cunoaștem reacția lui Gheorghe Apostol, după lovitura de stat de la 22 decembrie 1989: „N-am semnat nimic, n-am dat nici un fel de declarație scrisă”². Acestea sunt afirmațiile sale, în fața ziaristului Ion Jianu, în cursul interviului acordat în ziua de 7 februarie 1990, la București. Practic, după o lună și jumătate de la condamnarea la moarte și executarea cuplului prezidențial, fostul lider al Partidului Muncitoresc Român a dezmințit categoric afirmațiile lui Silviu Brucan, un alt semnatar al scrisorii publice de protest adresate lui Nicolae și Elenei Ceaușescu în luna martie 1989.

Imediat după lovitura de stat din decembrie 1989, Gheorghe Apostol și-a manifestat indignarea și frustrările apărute ca urmare a ascensiunii fulminante a lui Silviu Brucan în cea mai puternică structură politică de conducere din acele zile – Frontul Salvării Naționale. În opinia lui Gheorghe Apostol, Silviu Brucan a utilizat mitul „Scrisorii celor șase” în interes personal. „N-avea o bază politică – a susținut fostul prim-secretar al P.M.R. – și atunci a căutat să mă compromită pe mine pentru a-și face un loc respectabil în Biroul Executiv al Consiliului Frontului Salvării. Astfel a reușit să ajungă lângă Iliescu ...”. Totodată, Gheorghe Apostol a afirmat: „Am fost și la ușa lui Ion Iliescu. Nu m-a primit!”³.

De ce președintele Consiliului Frontului Salvării Naționale nu a discutat cu Gheorghe Apostol după data de 22 decembrie 1989? Unul dintre motive a fost explicat chiar de Silviu Brucan: „În sfârșit, duminică după-amiază am fost escortat în «Camera Philips», plină de aparate și instalații electronice. Lt.col. Rădulescu mi-a spus: «Acum ascultă cu atenție!» și a pus în priză un magnetofon. Era o voce care citea tare un text. Și am recunoscut imediat vocea lui Gheorghe Apostol. Am avut, într-adevăr, un șoc. El mă acuza ca trădător de patrie, vândut imperialiștilor americani și declara că am scris «Scrisoarea celor 6» la ordinul C.I.A. și de aceea ar trebui să fiu judecat și condamnat pentru trădare și, în mod specific, menționa articolele din Codul Penal care trebuiau aplicate în cazul meu – o indicație clară că citea un text pregătit de Securitate”⁴.

O scrisoare inedită, înregistrată la Cancelaria C.C. al P.C.R. (22 august 1989) și la Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. (4 septembrie 1989), ne oferă un indiciu despre motivul disensiunilor dintre Gheorghe Apostol și Silviu Brucan, după difuzarea „Scrisorii celor șase” la postul de radio „Europa Liberă” (14 martie 1989). Documentul în cauză, întocmit la 31 mai 1989, nu a fost semnat de Gheorghe Apostol, deși numele său se află menționat la sfârșitul scrisorii. Totodată, nu există alte indicii care ar putea să ne ajute în identificarea autorilor săi.

În opinia noastră, scrisoarea respectivă nu a fost întocmită de ofițerii de Securitate, ci, poate, de către Nicolae Constantin sau generalul Ion Coman, subordonații lui Nicolae Ceaușescu. De altfel, liderul suprem al partidului a declarat, în ședința din 18 august 1989 a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., faptul că „Gheorghe Apostol a trimis o scrisoare recent la Comitetul Central al partidului, prin care recunoaște activitatea sa de spionaj și acum cere clemență. Am stabilit ca un grup de tovarăși să stea de vorbă cu el”⁵.

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 56/1989, f. 4.

² Ion Jianu, *Gheorghe Apostol și Scrisoarea celor șase*, Editura Curtea Veche, București, 2008, p. 64.

³ *Ibidem*, p. 69.

⁴ Silviu Brucan, *Generația irosită*, Editurile Univers & Calistrat Hogaș, București, 1992, p. 204.

⁵ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 56/1989, f. 17.

Mai mult decât atât, este posibil ca documentul respectiv să fie, de fapt, textul citit de Gheorghe Apostol, înregistrat de Securitate și auzit de Silviu Brucan pe durata anchetării sale de către locotenent-colonelul Rădulescu.

În aceeași perioadă, o delegație condusă de ambasadorul Constantin Ene, director în Ministerul Afacerilor Externe, a participat la reuniunea Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa privind problematica drepturilor omului (Paris, 30 mai – 23 iunie 1989).⁶ Aceasta a avut loc atât în plen (30 mai – 5 iunie 1989), cât și în două grupe de lucru.

Pe ordinea de zi a reuniunii de la Paris au fost menționate două probleme: „Respectarea de către statele participante a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și cooperarea în domeniul umanitar; aplicarea de către statele participante a prevederilor documentului final de la Viena în soluționarea unor probleme din domeniul umanitar, inclusiv a așa-ziselor «cazuri și situații individuale»”⁷.

În raportul trimis lui Nicolae Ceaușescu de către Ioan Totu, la 11 mai 1989, ministrul Afacerilor Externe a subliniat că „în interpretarea țărilor occidentale, reuniunea s-ar înscrie într-un sistem de proceduri de verificare și control a politicii statelor în aceste probleme.

Menționăm că, în cadrul Reuniunii de la Viena, România nu a acceptat un asemenea sistem și a exprimat rezerve față de prevederile din documentul final referitor la stabilirea de proceduri care să dea dreptul unor state de a cere informații pe problemele de mai sus. În consecință, după Reuniunea de la Viena, au fost respinse cererile de această natură din partea unor țări occidentale”⁸.

Pentru a preveni orice surpriză neplăcută, Nicolae Ceaușescu a convocat o ședință a Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv. Aceasta s-a desfășurat la 19 mai 1989 și a avut un singur punct pe ordinea de zi: participarea delegației române la Conferința de la Paris. Cu acel prilej, liderul suprem al P.C.R. a declarat, chiar la începutul ședinței:

„Vreau să atrag atenția asupra faptului că trebuie să luăm o poziție foarte activă. Trebuie să mergem bine documentați și pe primul plan să fie problemele de bază: șomajul, sărăcia, locuințele, învățământul (subl.n.).

Ați văzut că, în S.U.A., [Robert] Mc Namara a spus ca să se reducă cu 50 la sută cheltuielile militare și să se rezolve problema șomajului și analfabetismului, inclusiv sărăcia. (...)

Să avem toate datele oficiale care există și cu acestea să argumentăm (că în România se respectă drepturile omului – n.n.), nu cum se leagă ei de faptul că nu am dat pașaport la timp unui nenorocit care vrea să plece din țară (subl.n.)”⁹.

Ca de obicei în asemenea ocazii, Elena Ceaușescu și-a întrerupt soțul pentru a-i ține isonul. Ea „știa” mult mai bine decât participanții la Conferința de la Paris ce probleme trebuie să discute aceștia.

La rândul său, Nicolae Ceaușescu a concluzionat sec:

„Dar acestea le discută ei. Discută prostii! Spun că unii încalcă drepturile omului (subl.n.)”¹⁰.

În aceeași zi, începând cu ora 10.30, liderul P.C.R. a condus ședința Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. Cu acel prilej, a abordat una dintre temele sale propagandistice favorite – dezarmarea nucleară – în scopul discreditării Occidentului.

„În al doilea rând – a spus Nicolae Ceaușescu –, având în vedere că, la sfârșitul acestei luni, NATO și-a propus să discute problema modernizării armelor tactice și a rachetelor nucleare cu rază scurtă de acțiune, consider că este necesar să adoptăm o poziție mai activă și, prin mijloacele noastre de informare – presă, radio, televiziune, dar și din partea diferitelor organizații de masă și obștești, să cerem să se renunțe la modernizarea acestor arme și să se treacă la tratative pentru lichidarea tuturor armelor, a celor tactice și a rachetelor nucleare cu rază scurtă și medie de acțiune.

De altfel, este o acțiune largă în Europa, inclusiv în S.U.A., tot mai multe forțe acționează în direcția aceasta – deși Administrația S.U.A. spune că este împotriva. Dar noi trebuie să intensificăm acțiunile și să întărim contactele cu alte organizații pentru a exercita o influență a opiniei publice din Europa, din întreaga lume, în aceste probleme.

⁶ Din delegația română a făcut parte și Teodor Meleșcanu, viitor ministru al Afacerilor Externe (1992-1996).

⁷ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 33/1989, f. 9.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, f. 6-7.

¹⁰ Ibidem, f. 7.

În mod corespunzător, în comunicatul privind ședința Comitetului Politic Executiv să spunem că România se pronunță ferm împotriva și cere ca NATO să renunțe la modernizarea acestor arme și să vină în întâmpinarea propunerilor țărilor socialiste, ale Uniunii Sovietice, în privința aceasta.

De altfel, țările socialiste au întocmit un apel care să fie trimis țărilor NATO, pe problema aceasta – și care a și început să fie trimis.

Deci, să acționăm în acest sens.

Aceasta a fost a doua problemă internațională.

Este foarte important să procedăm așa, ținând seama de politica generală din totdeauna a partidului și țării noastre, dar și faptul că țările din NATO doresc să forțeze adoptarea unei hotărâri – deși știți bine că sunt câteva țări NATO care sunt împotriva – și trebuie să nu stăm fără să acționăm hotărât în această privință”¹¹.

Prin asemenea discursuri, lipsite de o finalitate practică, Nicolae Ceaușescu dorea să se implice în rezolvarea unei probleme fără să aibă sprijinul liderilor din statele care dețineau arme nucleare.

În același timp, drepturile fundamentale ale omului erau încălcate în România din cauza deciziilor adoptate de Nicolae Ceaușescu în cursul anilor '80. Mai mult decât atât, acesta și-a instruit subordonații cum să procedeze la conferința de la Paris (30 mai – 23 iunie 1989), însă nu a reușit să prevină „defecțiunea” lui Dumitru Mazilu.

În calitate de expert în subcomisia ONU pentru Prevenirea Discriminării și pentru Protecția Minorităților, din cadrul Comisiei ONU pentru Drepturile Omului, Dumitru Mazilu a întocmit un raport critic la adresa regimului impus de Nicolae Ceaușescu. Documentul a ajuns într-un mod misterios în Elveția, la Comisia ONU pentru Drepturile Omului, din cadrul Consiliului Economic și Social al ONU, iar la 18 august 1989 a fost publicat la Geneva.

În acel moment, Dumitru Mazilu se afla în România, fiind supravegheat de ofițeri de Securitate, iar locul său în subcomisia ONU pentru Prevenirea Discriminării și pentru Protecția Minorităților fusese luat de expertul Ion Diaconu. Acesta a acționat pentru retragerea imediată de la subcomisia ONU a raportului întocmit de Dumitru Mazilu.

La 1 septembrie 1989, ziarul „Le Monde” informa opinia publică despre faptul că Dumitru Mazilu era sechestrat în România din cauza documentului respectiv, apreciat în mod favorabil de zece experți din subcomisia ONU pentru Prevenirea Discriminării și pentru Protecția Minorităților, în frunte cu olandezul Theo van Boven.

În concluzie, unul dintre motivele pentru care Nicolae Ceaușescu a fost criticat în 1989, în presa din străinătate, l-a constituit nerespectarea drepturilor omului în România. Informațiile din mass-media occidentală despre abuzurile reale sau imaginare săvârșite de autoritățile de la București au avut la bază diferite surse: zvonuri din ambasadele străine care mai funcționau în București, în anul 1989, relatările unor martori oculari, precum și reportajele unor ziariști străini, care au vizitat România în perioada respectivă sau care au scris despre *Scrisoarea celor șase* și cazul „Dumitru Mazilu”.

La acestea, s-au adăugat anumite informații provenite din surse care nu puteau fi verificate sau veridicitatea relatărilor era mai mult decât îndoielnică. Informațiile respective au ajuns deseori în Occident prin delegațiile ungare care participau la reuniunile internaționale. Ele ofereau din diferite motive astfel de „mostre” de încălcare a drepturilor omului în România, având la bază tocmai informații extrem de greu de verificat.

În opinia noastră, autoritățile comuniste de la București au dovedit în anul 1989 faptul că nu știau să gestioneze asemenea probleme din cauza opacității sistemului politic din România, impusă de la cel mai înalt nivel.

Discuțiile deschise despre problemele cetățenilor puteau fi permanent „bruiate” de intervențiile mai mult sau mai puțin deschise ale unor lideri din aparatul de partid central și local, precum și de acțiunile temutei Securități.

¹¹ *Ibidem*, dosar 35/1989, f. 32-33.

Anexa nr. 1

31 mai 1989. Scrisoarea lui Gheorghe Apostol, adresată Comitetului Central al P.C.R.

Către,
COMITETUL CENTRAL AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN
ȘI CONSILIUL DE STAT AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Subsemnatul Gheorghe Apostol, vă rog să-mi permiteți a vă supune atenției următoarele:

Este de datoria mea să arăt cu toată sinceritatea că îmi revine o mare răspundere în legătură cu scrisoarea trimisă în Occident de către Silviu Brucan și citită în luna martie 1989 la posturile de radio străine, întrucât eu am organizat și atras și pe alții la această acțiune.

Deși eram conștient că prin ceea ce am inițiat voi susține propaganda externă contra țării noastre și am să determin unele acțiuni de calomniere și denigrare a partidului și statului, nu am ezitat să-mi materializez intențiile, fiind dominat de ambiții personale și interese egoiste. Prin ceea ce am făcut, am pus la dispoziția unor cercuri străine și oficine de propagandă reacționară materiale care, deși nu aveau o bază reală, au susținut acțiunile lor dușmănoase. Sunt conștient că prin faptele mele am nesocotit obligațiile de cetățean român și legile țării, regret profund tot ce am făcut și rog conducerea partidului și Consiliului de Stat să-mi acorde clemență.

Acum îmi dau pe deplin seama că am încălcat grav prevederile Statutului Partidului Comunist Român, contravenind îndatoririlor de a apăra unitatea partidului, de a milita pentru înfăptuirea liniei sale politice și a manifesta intransigență față de acțiunile ostile orânduirii noastre socialiste și față de cei care uneltesc împotriva intereselor poporului. Analizând lucid și cu responsabilitate atitudinea ce am avut-o și faptele ce le-am săvârșit, am ajuns la concluzia că trăsăturile negative de caracter, ambițiile carieriste și orgoliul m-au adus în situația gravă de a mă fi pus în slujba celor împotriva cărora am luptat cândva.

Conștient fiind că poziția și acțiunile mele au fost exploatate pentru a se încerca discreditarea politicii partidului și statului, a regimului socialist din țara noastră, regret profund și în totalitate actele săvârșite.

Îmi dau seama că prin ceea ce am făcut am adus o grea rușine și asupra propriului trecut, renegând idealurile cărora le-am dedicat anii tinereții mele. Așa cum am mai arătat, am pus mai presus de interesele statului și partidului propriile interese, iar pentru realizarea unor scopuri personale înguste nu am pregetat să colaborez cu elemente aflate în slujba dușmanilor țării.

Acțiunile mele au fost urmarea unor concepții și orientări greșite, precum și a unor mentalități străine de profilul politic și moral ce trebuia să mă caracterizeze ca membru al partidului.

De asemenea, fără a încerca să mă disculp în vreun mod, recunosc că în perioada îndelungată de timp cât am fost departe de țară, cu o ușurință condamnabilă m-am lăsat influențat de propaganda reacționară din exterior, abdicând în acest fel de la principiile și normele vieții și muncii comuniștilor.

Acum îmi este rușine că la vârsta pe care o am nu mai pot ține fruntea sus în fața foștilor tovarăși de luptă, a cetățenilor țării. În aceste clipe, fiindu-mi propriul judecător, mă angajez ca în tot restul vieții mele să dovedesc devotament desăvârșit partidului și țării.

Rog Comitetul Central al Partidului Comunist Român și Consiliul de Stat să-mi dea posibilitatea de a mă reabilita moral și să demonstrez că pe viitor conduita mea nu va contraveni, sub nici o formă, intereselor partidului și țării. Mă angajez că nu voi mai întreprinde nimic ce ar putea să dăuneze politicii partidului și statului nostru, că nu voi mai întreține nici un fel de relații cu persoane care denigrează țara, devenind un cetățean loial și luând poziție hotărâtă față de orice încercare de nesocotire sau încălcare a legilor Republicii Socialiste România.

Asigur Comitetul Central al partidului că mă dezic în totalitate de acțiunile întreprinse, iar pentru faptele mele cer scuze partidului, poporului român, conducerii partidului și statului.

Totodată, rog ca, avându-se în vedere și vârsta înaintată ce o am, să mi se acorde clemență.

Cu deosebit respect,
Gheorghe Apostol

31.05.1989

- A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 56/1989, f. 94-96.

Anexa nr. 2

18 august 1989. Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din ziua de 18 august 1989, în cursul căreia s-a discutat despre scrisoarea lui Gheorghe Apostol, adresată Comitetului Central al P.C.R. (extrase).

STENOGRAMA ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din ziua de 18 august 1989

Ședința a fost prezidată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român. (...)

Tov. Nicolae Ceaușescu: Tovarăși, ar mai fi o problemă. Gheorghe Apostol a trimis o scrisoare recent la Comitetul Central al partidului, prin care recunoaște activitatea sa de spionaj și acum cere clemență. Am stabilit ca un grup de tovarăși să stea de vorbă cu el.

Poate ar fi bine ca tovarășii Constantin Nicolae și Ion Coman, care împreună cu un grup de ilegaliști, au stat de vorbă cu el, să informeze Comitetul Politic Executiv.

Tov. Ion Coman: Să informeze tovarășul Constantin, pentru că materialul l-am întocmit împreună și sunt de acord cu el.

(Tov. Constantin Nicolae dă citire materialului referitor la discuțiile avute cu Gheorghe Apostol).

Tov. Nicolae Ceaușescu: Scrisoarea adresată de el Comitetului Central trebuie citită, nu acest material. Dă-mi, te rog, mie scrisoarea.

Tov. Elena Ceaușescu: Scrisoarea, că în rest nu are nici o importanță.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Printre altele, în scrisoare spune că și-a nesocotit obligațiile de cetățean român și față de legile țării, că regretă profund și roagă conducerea partidului și Consiliului de Stat să-i acorde clemență.

Spune că își dă seama că a încălcat prevederile statutului, că a ajuns în situația gravă de a se fi pus în slujba aceloră împotriva cărora a luptat cândva.

El însuși recunoaște că a intrat în legătură cu serviciile de spionaj străine și, pus de acestea, a redactat diferite scrisori.

Tov. Elena Ceaușescu: Asta este esențialul.

Tov. Nicolae Ceaușescu: A intrat în slujba spionajului imperialist și sovietic. Asta este realitatea. Lucrul este recunoscut de el și la cererea cărora a redactat, ca orice trădător, tot felul de materiale. Acesta este esențialul.

Și acum, după ce se angajează că nu mai face, în fața tovarășilor ieri a spus că își dă seama ce merită[:] „pedeapsa capitală”. Acesta este esențialul în ce a pus în scrisoarea lui.

Oricine poate să vină să spună dacă are o părere sau alta, dar el este vinovatul principal. Se știe, Silviu Brucan este un agent vechi. S-au pus în slujba spionajului străin și a organizat tot felul de acțiuni.

Sigur, declară acum că se căiește și cere iertare.

Tov. Elena Ceaușescu: Asta trebuia să spună.

Tov. Nicolae Ceaușescu: De aceea am spus să meargă să stea de vorbă cu el câțiva tovarășii care cunosc bine aceste lucruri. Asta este problema.

Sigur, până la urmă va trebui să informăm – într-o formă sau alta – partidul despre această trădare și să vedem cum trebuie acționat. Trădarea este trădare, punerea în slujba și în serviciul spionajului străin este inadmisibilă în calitate de membru de partid. Problema cu calitatea de membru de partid s-a rezolvat de mult, dar vom vedea care vor fi măsurile ce trebuie luate, ca undeva, totuși, să nu se considere că cineva poate să trădeze țara, poporul, fără a fi tras la răspundere.

Aici autocritica nu mai are nici o valoare. Problemele de trădare nu se rezolvă prin autocritică, trădarea țării nu se poate s-o rezolvi prin autocritică.

Tov. Elena Ceaușescu: Cine trădează, răspunde.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Am vrut să informăm Comitetul Politic Executiv cu această problemă. Se va continua să clarificăm lucrurile până la capăt, pe baza recunoașterii, pentru că ei s-au adresat cu scrisori.

Foarte bine am făcut că au stat de vorbă tovarășii din ilegalitate, care cunosc bine cum s-a muncit înainte și au poziție corectă față de partid.

Tov. Ion Coman: Este cu atât mai grav la Apostol, cu cât înainte de redactare a fost prevenit să nu ia legătura cu Silviu Brucan, care este spion în slujba imperialismului american. I-am atras atenția că este pasibil de rigorile legii.

Tov. Nicolae Ceaușescu: El a venit din străinătate, a fost recrutat încă din străinătate și aici a executat ce i s-a spus.

Tov. Elena Ceaușescu: Încă de mult timp a fost recrutat, în străinătate.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Acolo a devenit agent al spionajului străin.

Tov. Elena Ceaușescu: Iar aici și-a continuat activitatea.

Tov. Nicolae Ceaușescu: De altfel, el când a venit în țară s-a oprit în Anglia, în R.F.G.

Tov. Constantin Nicolae: În Anglia a dat un interviu la rețeaua BBC, cu condiția să fie difuzat după moartea lui.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Acolo, de fapt, s-a oprit să fie instruit cum să-și ducă activitatea.

Asta este problema și înseamnă că, realmente, trebuie să luăm o poziție fermă față de tot și de toți cei care nesocotesc legile țării. Ați văzut cum au procedat în Cuba, inclusiv în China față de trădători, că altfel nu putem să le spunem.

Nu este vorba acum să ne grăbim. Trebuie, totuși, o poziție clară și trebuie trase concluzii și luate măsuri ferme.

Tov. Elena Ceaușescu: Trebuie să informăm partidul.

Tov. Nicolae Ceaușescu: De aceea am vrut să informăm Comitetul Politic Executiv și să vedem, după 23 August, să informăm întregul partid.

Cu aceasta, tovarășii, am putea să închidem ședința, să ne facem datoria și să întâmpinăm 23 August cu rezultatele cele mai bune. Mai sunt doar câteva zile.

Bine, cu aceasta ridicăm ședința.

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 56/1989, f. 17-19.

STATELE UNITE ALE AMERICII ȘI EXTINDEREA SPRE EST A UNIUNII EUROPENE

*Dr. Artur LAKATOS**

Abstract. *The United States of America and the Eastern Enlargement of the European Union. This study refers on several issues related to US relations with former Communist states of Central and East Europe, from the end of the Cold War until nowadays. The evolution of these relations are presented in their general features, based on original texts, but also on works of well-known specialists from the point of view of US global policy and the role played by East-Central European states in this process. The presentation is made from general and specific (the case of each state in part) point of view, major stimulants and lacks of their evolution, and several perspectives are projected, which can influence their evolution in future. In conclusion, arguments are presented, why we consider these relations will strengthen in the future, the United States becoming the major advocate of NATO expansion and in an indirect way, of EU enlargement, and on the other hand, these states remaining among the most reliable Allies of the United States.*

Keywords: *Contemporary International Relations, democracy, European Integration, Geopolitics, NATO expansion, transition, United States of America.*

Cuvinte-cheie: *democrație, extinderea NATO, geopolitică, integrare europeană, relații internaționale contemporane, Statele Unite ale Americii, tranziție.*

Din clipa intrării în Uniunea Europeană a României și Bulgariei se poate spune că tranziția de la statutul de satelit al defunctei Uniuni Sovietice spre stat democratic, cu economie de piață, s-a încheiat pentru popoarele și statele din Europa Centrală și de Est. Membri în cele mai importante structuri euroatlantice, Uniunea Europeană și NATO, îndeplinind, cel puțin formal, cerințele impuse de aceste structuri, se pare că nu există nici o forță externă majoră care să pună în pericol procesul democratic și integritatea teritorială în cazul acestora. Totuși, nu este totuna pentru aceste state mici și mijlocii cum își modelează propriul viitor în cadrul Uniunii și al Alianței și nu este deloc de neglijat relația lor cu principala putere a lumii, Statele Unite ale Americii.

Importanța relațiilor bilaterale între Statele Unite și statele central- și est-europene se pare că în nici o altă perioadă istorică n-a fost atât de dezvoltată cum este în ziua de azi, și acest lucru s-a accentuat odată cu integrarea europeană a celor din urmă. În secolul al XIX-lea, Statele Unite era într-o ascensiune continuă, dar nu se puteau considera o mare putere mondială, și în nici un caz nu una care să poată interveni în afacerile europene, iar în centrul și estul Europei, statele de azi nu existau, popoarele și teritoriul lor făcând parte din marile imperii ale lumii.

Intervenția americană, de partea Antantei, la sfârșitul Primului Război Mondial a avut rol decisiv, deși acest lucru nu s-a concretizat, în aceeași măsură, și în negocierile diplomatice care au urmat războiului. Un lucru este însă cert: prin prezența și rezultatele președintelui Wilson la lucrările Conferinței de Pace de la Paris, convingerile lui idealiste, manifestate în cel mai spectaculos mod în cele 4 puncte, au influențat într-o mare măsură destrămarea imperiilor multinaționale și restructurarea Europei Central-Sud Estice în state naționale.

Însă pierderea alegerilor de către Wilson, deziluziile provocate de lipsa succeselor diplomatice imediate și criza economică de după război au făcut ca urmașii lui republicani să adopte

* Cercetător asistent în cadrul grantului CNCIS GAR TE-206, derulat prin Academia Română, Filiala Cluj, Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca; istorie@acad-cluj.ro; lakatos_artur_lorand@yahoo.com.

o poziție izolaționistă în politica externă, Statele Unite nedevenind nici măcar membru formal în Liga Națiunilor, retrăgându-se și din afacerile puterilor europene. Cum a formulat și Henry Kissinger în cartea *Diplomația*, pentru politicienii americani, Europa părea a fi prea departe, în discuții ce vizau state mici și păreau a fi de neînțeles.¹

Iar pentru statele mici din Europa Centrală și de Sud Est, nou create și adesea caracterizate prin insecuritate internă și implicate în dispute sensibile și interminabile cu majoritatea vecinilor, alianțele cu marile puteri europene erau mult mai importante decât relațiile cu SUA, putere căreia îi lipseau și mijloacele și voința de a interveni în aceste dispute.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial aceste state și popoare au fost fie cucerite de Germania nazistă, fie atrase ca țări-satelit în orbita acțiunilor acesteia. Unele s-au regăsit, la finalul războiului, între cei învingători, pentru simplul fapt de a fi fost victimele agresiunii celui mai mare dintre învinși. Altele și-au păstrat continuitatea existenței statului, dar pentru că s-au aliat cu Puterile Axei, chiar participând la acțiunile acestora împotriva Aliaților. De exemplu, Ungaria, România și Bulgaria au fost nevoite să declare război și Statelor Unite, dar acest fapt în sine n-a avut repercusiuni concrete, Aliații occidentali considerându-le mai mult victimele agresiunii germane și ale propriilor guverne profasciste, decât niște agresori reali. Pe lângă aceasta, soarta finală era aceeași, atât pentru „învingători” cât și pentru învinși: au intrat în sfera de influență a Uniunii Sovietice, devenind sateliții acesteia.

În consecință, pe parcursul Războiului Rece, țările Europei de Est și cele ale Europei de Vest au avut o evoluție diferită. Pe când în Vest economia ruinată de război s-a reconstruit cu ajutor american substanțial (constând, mai ales, dar nu numai, în Planul Marshall), s-a creat structura defensivă Alianța Nord-Atlantică și s-a început unificarea europeană prin tratatele care au pus baza instituționalizată a viitoarei Uniuni Europene. Iar în țările din Est, mai puțin norocoase, cetățenii au fost nevoiți să treacă timp de un jumătate de secol prin experiența comunismului.

Deși, atât în mod oficial, dar și practic, aceste țări au aparținut Blocului comunist, au fost numeroase cazuri când manifestările uneia sau alteia au atras simpatia americană, fapt ce s-a concretizat, deseori, și în anumite avantaje politice și economice. Exemple ar fi dizidența lui Tito față de Stalin, revoluția maghiară din 1956, opoziția lui Ceaușescu față de invazia sovietică în Cehoslovacia, cu ocazia Primăverii de la Praga și Solidarnost-ul polonez.

Au existat chiar gesturi politice majore, precum unele vizite oficiale americane sau gesturi practice, concrete, cum a fost acordarea clauzei națiunii cele mai favorizate, aceste gesturi putând avea și un revers coercitiv. De exemplu, s-a acordat clauza națiunii celei mai favorizate Iugoslaviei, României și Poloniei, dar a fost retrasă acesteia din urmă în 1981, din cauza impunerii legii marțiale², iar României, în 1988³, din cauza abuzurilor regimului Ceaușescu privind drepturile omului.⁴

Dar importanța acestor gesturi bilaterale n-a surclasat nici o clipă importanța relațiilor cu Uniunea Sovietică, până la colapsul sistemului comunist.

După căderea comunismului, aceste state s-au reorientat spre valorile democrațiilor occidentale, încercând să dezvolte și să perfecționeze democrații pluraliste, cu o administrație competitivă ca și economie de piață funcțională. În aceste demersuri s-a simțit nevoia sprijinului și cooperării cu statele occidentale, cu care au încercat să aibă relații cât se poate de bune, precum și integrarea în structurile euro-atlantice.⁵

Dar în această fază, majoritatea politicienilor din America și Europa de Vest, nemaisimțind teama de Uniunea Sovietică, își permiteau să aibă dubii și suspiciuni în privința onestității și seriozității scopurilor, precum și al competenței acestor state de a-și realiza aceste obiective, cerând

¹ Henry Kissinger, *Diplomația*, București, Editura All, 1998, p. 343.

² K. J. Holsti, *International Politics*, Prentice Hall Publishers, 1995, p. 168.

³ Vasile Pușcaș, *Sticks and Carrots. Regranting the Most-Favored Nation Status for Romania (US Congress 1990-1996)*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2006, p. 318.

⁴ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane 1940-1990*, Iași, Institutul European, 2002, p. 505-538.

⁵ Când vorbim de structuri euro-atlantice, de obicei înțelegem sub aceste două structuri diferite: Uniunea Europeană și NATO. Deși este vorba de două entități complet diferite ca și structură și scop, în limbajul politic central-est-european s-a încetățenit expresia, intrarea în cele două structuri fiind considerată de o importanță similară și simultană (n.a.).

înainte de toate garanții serioase. Astfel, primele aplicații entuziaste ale Cehoslovaciei, Poloniei și Ungariei, din 1991, s-au izbit de un refuz politic, dar prompt.⁶

În cazul NATO era vorba nu numai de faptul că aceste țări ar putea să reprezinte surse de tulburări interne în cadrul Alianței, ci și precauția de a nu enerva prea tare Rusia.⁷

În cazul Uniunii Europene era vorba și de mai mult. Această entitate politică și economică suprastatală, creată pe baza liberului consimțământ al membrilor acesteia, avea nevoie de mai mult decât niște simple manifestări de voință. Amintirea lărgirii spre Sud al Uniunii, precum și experiența reunificării germane, au ridicat niște condiții grele, dar realizabile, în fața noilor candidați, admiterea lor în această structură fiind condiționată de realizările acestora.

Despre istoria integrării europene s-au scris deja biblioteci întregi⁸, de aceea redăm doar câteva evenimente mai importante care au urmat prăbușirii comunismului.

La sfârșitul anilor optzeci, pentru stimularea schimbărilor, în sensul deschiderii spre economie de piață, se creează anumite programe în Occident, dintre care cel mai important este cel denumit PHARE, care oferea asistență financiară acelor țări din Europa Centrală și de Est care doreau restructurarea economiilor interne. În 19 septembrie 1989 se semnează primul acord bilateral de comerț între Comunitatea Europeană și Polonia (un tratat similar fiind semnat cu România în 22 octombrie 1990). După Maastricht (1992) se decide extinderea Uniunii Europene și se elaborează criteriile de aderare (1993). În 22 noiembrie 1991 se semnează acordurile de asociere cu Polonia, Ungaria și Cehoslovacia. În 1 aprilie 1994, Ungaria este prima țară care își depune oficial cererea de aderare, fiind urmată apoi de alte state din zonă. În 9-10 decembrie 1994, are loc ședința Consiliului European de la Essen, în care se elaborează și se dezbat strategii privind transformarea candidaților pentru Uniune, în scopul eurocompatibilizării acestora. În 11 martie 1998 se încep negocierile cu 6 țări candidate⁹, în 2000 cu alte 6 state (inclusiv România), iar în 2004 devin membri cu drepturi depline 10 țări, în 2007 alte două, numărul de membri ai Uniunii Europene fiind în clipa de față de 27.

Astăzi, cooperarea între Uniunea Europeană și Statele Unite este foarte importantă, dar nu este singurul aspect major al vieții politice internaționale. În aceste condiții, semnificația simbolică și strategică a noilor membri ai Uniunii crește.

Cel mai important aliat al Statelor Unite în Europa Centrală este *Polonia*. Cauzele acestui fapt sunt multiple. Una dintre acestea ar putea fi prezența masivă a etnicilor polonezi în Statele Unite și puterea de lobby exercitată de aceștia. La începutul anilor nouăzeci, în SUA trăiau 12 milioane de cetățeni de origine poloneză¹⁰, concentrați mai ales în metropolele mari¹¹, dovedind în același timp loialitate față de Statele Unite, cât și față de țara de origine. Un alt motiv major ar fi mărimea relativ însemnată a Poloniei, aceasta fiind cea mai mare țară din regiune, reprezentând, în același timp, un important aliat politic și militar, precum și un teren foarte promițător pentru investiții.

⁶ Zhony Yang, „The Fallen Wall and its Aftermath: Impact of Regime Change upon Foreign Policy Behaviour in Six East European Countries” in: *East European Quarterly*, No 2, June 1994, p. 29.

⁷ Valentin Stan, *România și eșecul campaniei pentru Vest*, București, Editura Universității, 1998, p. 37.

⁸ Ca bibliografie de bază am dori să menționăm următoarele titluri: William Wallace (ed.), *The Dynamics of European Integration*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1990; Anna Zielinska-Glebochka, Andrej Stepniak (eds.), *EU Adjustment to Eastern Enlargement. Polish and European Perspective*, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 1998; Karlheinz Neureither, Antje Wiener (eds.) *European Integration after Amsterdam. Institutional Dynamics and Prospects for Democracy*, Oxford University Press, 2000; David M. Wood, Birol A. Sesilada, *The Emerging European Union*, University of Missouri, Columbia, 1996; Martin Holland, *European Integration from Community to Union*, Printer Publishers, London, 1993; Kumiko Haba, János Hoós, Tibor Palánkai (eds.), *The Enlargement of the European Union Toward Central Europe and the Role of the Japanese Economy*, Aula, Budapest, 2002; Gazdag Ferenc, *Európai integrációs intézmények*, Osiris, Budapest, 2002; Gazdag Ferenc, *Európai integráció és külpolitika*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005; Vasile Pușcaș, *Negociind cu Uniunea Europeană*, vol. 1-6, București, Editura Economică, 2003-2005.

⁹ Gazdag Ferenc, *Európai integrációs intézmények*, Osiris, Budapest, 2002, p. 245-271.

¹⁰ Ian Chawanec, David K. Harbinson, „An Alternative Approach to American Foreign Aid: Regional Partnership with Poland”, in: *East European Quarterly*, Spring 1994, No 1, p. 144.

¹¹ Stephen A. Garret, „Eastern European Ethnic Groups and American Foreign Policy”, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 93, No. 2, Summer 1978, p. 302.

Polonia este, în clipa de față, țara din regiune cu cele mai însemnate investiții americane¹² și este una din acele țări care, în ultima vreme, n-a acordat numai sprijin moral Statelor Unite, ci și unul concret, mai ales în acțiunile militare ale acestora din Irak și Afganistan. Cu ocazia „Revoluției Portocalii” din Ucraina, președintele polonez Kwasniewski a fost unul dintre liderii care erau tot timpul în contact direct cu Casa Albă¹³, consultându-se în privința strategiei comune. În 2004, Polonia a decis să cumpere 48 de avioane de luptă F-16, refuzând astfel ofertele alternative ale puterilor europene.

Faptul că puterile europene nu salutau această decizie era secundar pentru administrația poloneză. Janusz Reiter, fost ambasador polonez în Germania, directorul Institutului Warsaw Center pentru Relații Internaționale, spunea: „*Dacă îi pui în fața unei alegeri pe polonezi, vor alege Statele Unite în defavoarea Europei. De ce ? Din cauza istoriei, dar și din cauza sentimentului că din punctul de vedere al securității, Europa este încă o promisiune. Statele Unite este realitate*”.¹⁴

Aparent, Polonia încearcă să compenseze, prin relația americană, frustrările și temerile naționale față de vecinii mai puternici, Germania și Rusia. Participă la toate acțiunile americane în care se pune într-un fel sau altul, problema securității euro-atlantice¹⁵, iar în discursurile lor, mai mulți politicieni polonezi accentuează necesitatea unității lumii occidentale pe baza intereselor și valorilor comune. De exemplu, Jacek Saryusz-Wolski a formulat aceasta în felul următor: „*Nu suntem atlantici pentru că acesta este interesul Washingtonului, ci pentru că noi suntem foarte devotați legăturilor transatlantice. Deoarece acestea sunt bune pentru Europa și sunt bune pentru Polonia*”.¹⁶

Există oare posibilitatea ca Polonia să devină principalul aliat al Statelor Unite în cadrul Uniunii Europene? Este foarte puțin probabil, nu atât din lipsă de interes sau de voință, ci din cauza unor limite pe care Polonia nu are cum să le depășească în viitorul prea apropiat, iar majoritatea politicianilor polonezi sunt conștienți de acest fapt. „*Se pare că americanii cred că rolul nostru în Europa trebuie să fie unul asemănător cu cel al Germaniei, Italiei sau al Marii Britanii. Dar se înșeală. Noi nu avem un asemenea potențial și capacitățile noastre sunt mult prea limitate. Cu toate acestea, modul special în care suntem tratați de către americani ne întărește în mod semnificativ pozițiile în Europa. Dacă nu am avea relații atât de bune cu americanii, am pierde foarte multe din poziții. Așadar, este interesul nostru să păstrăm niște legături foarte bune cu Statele Unite și să-i influențăm politica cât putem noi de bine. În limitele scopurilor noastre am reușit să obținem succese în politica noastră față de America. Participarea noastră în Irak, de partea americanilor, a fost un act curajos și eficient. Drept rezultat am avut posibilitatea să dezbatem cu politicieni americani în privința Irakului și a altor probleme...*”¹⁷, susținea un fost demnitar polonez.

Un alt aliat al Statelor Unite, deci euro-atlantist convins este Republica Cehă. Deoarece mulți politicieni cehi își văd politica națională amenințată de puterea covârșitoare a vecinului german¹⁸, vor să coopereze cu Statele Unite cât se poate de bine. În discursul politicianilor cehi, chiar și Uniunea Vest-Europeană, fostul „braț armat al Uniunii Europene” trebuia să fie mai mult un organism complementar pentru NATO și în nici un caz o alternativă sau un rival al acestuia.¹⁹

¹² Keith Crane, *EU Enlargement: Implications for US Trade and International Financial Policies*, presentation held on June 24, 2003, published in AICGS At Issue Report, Meeting Report 276.

¹³ Gen. Wesley Clark, *Broken Engagement. The strategy that won the Cold War could help bring democracy to the Middle East – if only the Bush hawks understood it*, in <http://www.washingtonmonthly.com/features/2004/0405.clark.html> accesat în 20.XI.2006, 18:40.

¹⁴ Michael Moran, *For Poles, the choice was easy. But Warsaw's U.S.-Europe balancing act will get harder*, in <http://www.msnbc.msn.com/id/4038199>. Accesat în data de 28.08.2006, 16:30

¹⁵ Tólas Péter, *Egy atlantista európeér esete, avagy Lengyelország útja az Európai Unióba*, in: *A huszonötök Európái*. Szerkesztette Kiss László, Osiris, Budapest, 2005, p. 692.

¹⁶ „*A close cooperation between Europe and the US is beneficial for Europe, Including Poland and the US alike*”. An interview with Jacek Saryusz-Wolski, in: *Foreign Policy Review*, vol. 3, no. 1-2, 2005, p. 23-26.

¹⁷ „*Knowledge of History occupies an important place in the thinking of policymakers of any country*”. An interview with the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland, Adam Daniel Rotfeld, p. 4-18, in: *Foreign Policy Review*, vol. 3, no. 1-2, 2005.

¹⁸ Nu este neapărat vorba de ceva similar cu cele petrecute în 1938, ci mai degrabă de influență economică și politică (n.a.).

¹⁹ Hamberger Judit, „*Nem lehet mindent pénzre átszámolni*”. *Csehország útja az Európai Unióba*, in: *A huszonötök Európái*. Szerkesztette Kiss László, Osiris, Budapest, 2005, p. 323.

După cele spuse de prof. Murray Wanderbaum, „în mod tradițional, Statele Unite au relații foarte speciale cu poporul ceh. Există acolo o rezervă substanțială de bunăvoință față de americani. Statele Unite au avut un rol primordial în crearea Cehoslovaciei independente”.²⁰

Statele Unite au oferit ajutor important Cehiei, în perioada de tranziție din anii nouăzeci, și a rămas până în clipa de față între primii cinci investitori de pe piața cehă. Cehia a asumat să sprijine lupta împotriva terorismului internațional, fapt apreciat la rândul lui de conducerea americană.

Au existat în trecutul apropiat și cazuri în care americanii au recurs la presiuni asupra Pragăi, mai ales în anii nouăzeci. De exemplu, în 1996, Congresul SUA și Departamentul de Stat, împreună cu Parlamentul European și Consiliul Europei, au cerut anularea proiectului ceh privind neacordarea cetățeniei acelor persoane care nu au doi ani de rezidențiat și un cazier criminal nepătat o perioadă de cinci ani.²¹

Pe de o altă parte, nu toți intelectualii cehi sunt devotați sută la sută oricărui ideal american, de la celebra idee a lui Vaclav Havel, care a propus desființarea simultană a Tratatului de la Varșovia și NATO și scoaterea trupelor americane din Europa²² până la manifestațiile antirăzboi din zilele noastre. Dar aceste manifestări niciodată n-au avut vreun efect major, iar relațiile între cele două țări continuă să fie puternice.

Oarecum similar, dar având și diferențe, au evoluat și relațiile cu *Slovacia*. Această țară a militat tot timpul pentru relații diplomatice corecte și bune cu Statele Unite. Investițiile americane în Slovacia sunt importante, mai ales în tradiționala industrie de producție de oțel, în care compania „US Steel” a investit masiv, contribuind, astfel, la realizarea unei producții moderne și competitive²³, fapt ce a fost premiat, în 2003, de către Departamentul de Stat american cu „Award for Corporate Excellence”.²⁴

Anumite aspecte ale vieții politice slovace au creat de multe ori neliniște în rândul politicianilor statelor vecine și al mai multor observatori occidentali care, din când în când, au și manifestat nemulțumirile nu numai prin vorbe, ci și prin fapte. În timpul guvernării lui Meciar (1994-1998), deși țara avea o economie stabilă, imaginea sa a avut mult de suferit din cauza manifestărilor naționaliste. Madeleine Albright i-a spus clar lui Meciar, după summit-ul NATO de la Madrid din 1997, că din cauza lui n-a fost admisă Slovacia în NATO împreună cu celelalte țări ale grupului Visegrád²⁵, iar George Soros vorbește deschis, într-una din cărțile sale, despre faptul că Fundația lui a făcut tot posibilul pentru căderea guvernului Meciar, în 1998.²⁶

Însă în clipa de față relațiile Slovaciei cu vecinii, cu UE și cu Statele Unite, în ciuda unor dispute mai reduse, continuă să se dezvolte într-o direcție pozitivă, fluxul investițiilor și al persoanelor se desfășoară într-un mod netulburat, oficialii slovaci în Uniunea Europeană sunt activi, trupele slovace acționează în Irak.

Ungaria a fost văzută ca fiind unul dintre cei mai stabili piloni occidentali în Europa Centrală. Simpatia americană față de Ungaria a crescut semnificativ după 1956, iar în deceniile imediat următoare evoluția comunismului în Ungaria a fost oarecum diferită față de celelalte țări din jur. A beneficiat de o relativă liberalizare a economiei și companiile occidentale erau binevenite în țară.

În urma prăbușirii comunismului, investițiile americane au intrat în țară într-un mod rapid. Mai ales companiile mari de genul Ford, IBM, General Motors, General Electrics, Westel etc. au intrat repede pe piață, iar începând din 1990, cetățenilor americani li s-a permis să călătorească fără vize în Ungaria.²⁷ Transformările interne nu erau atât de dureroase, așa cum erau în țările vecine, iar statele occidentale au fost, la rândul lor, dornice să-și îmbunătățească relațiile bilaterale cu Ungaria.²⁸

Deși din 1990 încoace n-au avut loc tensiuni majore între SUA și Ungaria, nu se poate spune că n-ar fi existat, din când în când, nemulțumiri dintr-o parte sau alta. De exemplu, în vara 1996, la

²⁰ Murray Wanderbaum „An American Look at the Czech Republic”, in: *Vital Speeches of the Day*, Vol. 72, Nov. 2006, Issue 25, p. 736.

²¹ Zdenek Kavan și Martin Palous, „Democracy in the Czech Republic” in: Mary Kaldor, Ivan Vojvoda (eds.), *Democratization in Central and Eastern Europe*, New York, Continuum, 2002, p. 90.

²² Rick Fawn, „Symbolism in the Diplomacy of Czech President Vaclav Havel” in: *East European Quarterly*, Spring 1999, No. 1, p. 3.

²³ *Ibidem*.

²⁴ E. Anthony Wayne, *European Union Enlargement in Central Europe: Challenges and Opportunities*, in: <http://www.state.gov/e/eeb/rls/rm/31457.htm>. Prezentare ținută în Graz, Austria, 2.04.2004. Accesat în data de 19.X.2007.

²⁵ Madeleine Albright, *Doamna secretar de stat*, București, RAO International Publishing Company, 2004, p. 344.

²⁶ George Soros, *Supremația americană: un balon de săpun*, Cluj-Napoca, Editura Antet, 2004, p. 113.

²⁷ Majoros Pál, *Magyarország a világhereskedelemben*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999, p. 116-121.

²⁸ Minton F. Goldman, *Revolution and Change in Central and Eastern Europe. Political Economic and Social Challenges*, M. E. Sharp Inc., 1997, p. 212.

summit-ul minorităților maghiare din Budapesta, sub președinția guvernului Horn, s-a adoptat o declarație conform căreia supraviețuirea comunităților maghiare din afara granițelor țării poate fi asigurată doar prin autonomie și autoguvernare.

Officialii americani au reacționat prompt și admiterea Ungariei în NATO, în 1997, nu mai părea atât de sigură, guvernul Horn fiind obligat să bată în retragere.²⁹ Un alt moment în care oficialii americani și-au exprimat nemulțumirea a fost în 2002 când, în urma deciziei guvernului maghiar de a achiziționa, în scopul modernizării forțelor aeriene, avioane Gripeni suedeze în loc de avioane F-16 americane, a determinat Administrația Bush, după toate aparențele și informațiile de presă, să nu-l primească pe premierul Viktor Orbán în vizită oficială la Washington.³⁰

Pe de altă parte, se pare că guvernele Ungariei, fie ele de stânga sau de dreapta, nu s-au aliniat politicii atlantice într-o așa de mare măsură cum au făcut-o (și o fac) cehii sau polonezii, încercând atât în clipele de dispută, cât și în afara acestora, să penduleze între axa Germania-Franța și puterile atlantice. Pe lângă afacerea cu avioanele Gripeni, o dovadă bună în acest sens este decizia guvernului Gyurcsány care, imediat după realegerea lui George Bush Jr., și-a anunțat intenția de a-și retrage trupele din Irak.³¹ Însă relațiile bilaterale continuă să aibă un sens normal și nu se întrezăresc tensiuni majore în viitorul apropiat.

Importanța României pentru Statele Unite a crescut în mod semnificativ în ultimii ani. În anii nouăzeci, relațiile s-au îmbunătățit vizibil în comparație cu atmosfera rece din ultimii ani ai regimului Ceaușescu, mai ales după ce România și-a anunțat sprijinul pentru primul război din Golf și după ce a fost prima țară din regiune în 1994 care a aderat la Parteneriatul pentru Pace.³²

Au existat însă semne de întrebare serioase, din cauza celor întâmplate în viața internă a țării, în legătură cu funcționalitatea economiei de piață și a democrației din România³³, țara fiind tratată multă vreme ca un fel de *paria* util, dar foarte probabil incapabil de integrare odată cu celelalte țări din zonă.

În ciuda tuturor eforturilor sale, România n-a reușit să fie admisă în NATO în 1997, existau zvonuri că o soartă similară se pregătea pentru 2002, iar în privința aderării la UE, lucrurile păreau a fi și mai dificile. În ultimul deceniu s-a observat o îmbunătățire rapidă a percepției reușitelor României, ceea ce a fost marcat și cu calitatea de membru atât în NATO, cât și în UE.

În politica românească există, în mod tradițional, o puternică simpatie față de Statele Unite, fapt ce se manifestă, în mod vizibil, atât în comportamentul populației de rând, când și în gesturi oficiale. Cu ocazia primei vizite a unui șef de stat american la București, încă în România ceaușistă, în 1969, Nixon a beneficiat de o primire călduroasă, în mare măsură spontană, care l-a influențat și pe Kissinger³⁴, iar cu aproape trei decenii în urmă, când în 1997 președintele Clinton a vizitat România, imediat după respingerea acesteia de la admiterea în NATO, Madeleine Albright a fost nevoită să mărturisească că majoritatea oficialilor americani s-au simțit vinovați pentru poziția lor fermă de dinainte, din cauza primirii călduroase.³⁵

Se pare că îmbunătățirea percepției asupra importanței României se datorează atât lui 11 septembrie 2001, cât și orientării euroatlantice ferme a României. Cum formulează și Tom Gallagher, *“nu este deloc o coincidență că cei mai insistenți susținători – Marea Britanie, Italia și Spania – sunt, totodată, statele UE care au acordat cel mai mare sprijin Țelurilor militare urmărite de președintele Bush în Orientul Mijlociu. Aceste state, cu orientare atlantică, sunt dependente de rezervele de petrol din Orientul Mijlociu, necesare pentru viabilitatea lor economică, au fost impresionate de dorința României, ca țară aflată într-o parte a lumii cu o poziție tot mai strategică, de a acționa ca un cap de pod pentru operațiunile conduse de SUA acolo”*.³⁶

²⁹ Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 152.

³⁰ <http://index.hu/politika/belfold/ujcikk9390/>, accesat în data de 15.VIII.2006, 19:35

³¹ Ilisics Zoltán, „Magyarország szerepvállalása a békétámogató műveletekben, az iraki misszió tapasztalatai”, in: *Külgügyi Szemle*, Nr. 1-2, 2006, pp. 223-229.

³² Tom Gallagher, *op. cit.*, p. 150.

³³ Goldman, *Revolution and Change...*, p. 296-298.

³⁴ Henry Kissinger, *White House years*, p. 157.

³⁵ M. Albright, *op. cit.*, p. 345-347.

³⁶ Tom Gallagher, *op. cit.*, p. 367.

Totodată, România face, din când în când, gesturi importante pentru SUA care nu sunt neapărat pe placul statelor europene. De exemplu, în 1 august 2002, România a fost prima țară care a semnat cu SUA un acord bilateral care oferea militarilor și diplomaților americani imunitate față de Tribunalul Penal Internațional, organism aflat sub jurisdicția ONU. Criticismul Comisiei Europene, exprimat în 9 august 2002, a fost ferm: „*Ne-am fi așteptat ca un viitor stat membru măcar să se consulte cu noi cu privire la o chestiune atât de importantă.*”³⁷

Cu toate acestea, se pare că asemenea gesturi n-au împiedicat deloc intrarea României în UE (este drept, nu se poate estima în procente nici cât ar fi ajutat sau împiedicat acest lucru) și România nu a vrut să aleagă între Statele Unite și Uniunea Europeană, ci a dorit o cooperare cu ambele. Cum a formulat și președintele țării (2006), România dorește să rămâne un suporter al unei legături strânse între Europa și Statele Unite.³⁸

Iar un alt politician de marcă al primilor ani ai secolului XXI, fostul prim-ministru Adrian Năstase, formula aceleași idei în felul următor: „*Parteneriatul euro-atlantic e necesar și pentru a face față presiunilor globalizării: creșterea nivelului de trai, eliminarea diviziunilor nord-sud, implementarea valorilor democratice, reducerea amenințărilor transnaționale...*”³⁹

Un caz aparte este cel al *Bulgariei*. Aceasta, prin tradiționalele caracteristice filogermane și filoruse, poate că este mai puțin entuziasmată de Statele Unite decât celelalte țări foste comuniste. Ca și România, înainte de 11 septembrie 2001, Bulgaria era considerată ca fiind de importanță secundară față de țările Grupului Visegrád privind integrarea în structurile euroatlantice, iar entuziasmul bulgarilor față de aceste obiective nu se compară cu cel al românilor, de exemplu. În timpul extinderii NATO din 1997, americanii aflați în vizită la Sofia erau mult mai interesați de acest proces decât gazdele lor.⁴⁰

La nivelul politicii externe, în aceeași perioadă, Bulgaria se ținea cât se poate de departe de conflictul iugoslav și și-a întărit cooperarea economică mai ales cu Germania și cu Italia.⁴¹ În 2002, mai ales din cauza importanței ei strategice supraapreciate, a intrat în NATO în 2002, iar în Uniunea Europeană în 2007. Și chiar dacă lipsesc din partea oficialilor bulgari declarațiile pompoase, atitudinea lor față de Statele Unite este una binevoitoare. Alături de România, Bulgaria a fost dispusă să ofere baze pentru armata americană, cu ocazia operațiunilor strategice din Orientul Mijlociu, pe când grecii și turcii, aliați tradiționali în NATO, erau reticenți în această privință.⁴²

Deși Bulgaria, ca și alte țări, a avut de pierdut pe planul comerțului extern din cauza acțiunilor SUA, războiul din Golf însemnând pentru Bulgaria o pierdere de 4 miliarde de dolari din cauza sancțiunilor internaționale impuse față de Irak și câte 2 miliarde anual, între 1992-1999, din cauza sancțiunilor împotriva Iugoslaviei⁴³, ea nu a protestat niciodată pentru aceasta. Trupele bulgare participă la operațiunile din Afganistan și Irak și teritoriul țării joacă un rol important în planurile Statelor Unite referitoare la Orientul Mijlociu, regiunea Mării-Negre-Caucaz și Balcani.

Dar care sunt posibilele avantaje, eventual dezavantaje majore ale Statelor Unite în legătură cu aderarea acestor țări la Uniunea Europeană? Acestea se pot împărți în trei mari problematici: chestiuni politice la nivel geostrategic, chestiuni politice la nivel simbolic și chestiuni economice.

Ca să putem înțelege, din punctul de vedere al Statelor Unite ale Americii, importanța aderării statelor central-est europene la Uniunea Europeană, trebuie să vedem înainte de toate poziția ocupată de Uniunea Europeană în viziunea politicii externe a SUA. Uniunea Europeană, această entitate fără precedent în istorie, este rezultatul unei evoluții continue de după cel de-al Doilea Război Mondial, la baza căreia au stat structuri de integrare economică față de care SUA s-a manifestat tot timpul binevoitor. Deși au existat neînțelegeri, din când în când, între Statele Unite și aliații din Europa de Vest, (cazul cel mai celebru, probabil, fiind problema Canalului Suez din

³⁷ *Ibidem*, p. 365.

³⁸ Extras din discursul președintelui Traian Băsescu din 20 ianuarie 2006, în *Lumea*, 2006, Nr. 2 (154), p. 14.

³⁹ Adrian Năstase, *Europa Quo Vadis?*, Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 2003, p. 132.

⁴⁰ Thomas M. Leonard, „*NATO expansion: Romania and Bulgaria within the larger context*”, in: *East European Quarterly*, January 2000, p. 517.

⁴¹ Stephane Lefebvre, „*Bulgaria's foreign relations in the Post-Communist Era: A General Overview and Assessment*”, in: *East European Quarterly*, January 1995, p. 543.

⁴² Tom Gallagher, *op. cit.*, p. 366.

⁴³ Misha Glenny, *Balkans 1804-1999. Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 1999, p. 639.

1956)⁴⁴, acestea niciodată nu s-au concretizat în conflicte armate, iar raportul de forțe era vizibil asimetric, în favoarea Statelor Unite.

Discrepanța pe plan economic a început să diminueze treptat și în mod continuu începând din anii optzeci, iar în anii nouăzeci, Comunitatea, mai apoi Uniunea Europeană a beneficiat de circumstanțe care au generat o situație în care avea nenumărate avantaje strategice față de Statele Unite. Fostul negociator șef al Ungariei cu UE, Balázs Péter menționează două dintre acestea, mai ales de la începutul anilor nouăzeci: programul Pieții Interne în cadrul Comunității și schimbările de regim din statele foste comuniste.⁴⁵

Dar aici trebuie menționate și alte câteva. De exemplu, urmând sfârșitului Războiului Rece, puterea Uniunii Sovietice, pe post de „sperietoare” comună până atunci, a dispărut, iar țările europene au putut adopta un altfel de stil în politica mondială decât cel al aliatului transatlantic, acest lucru fiind cel mai vizibil în abordarea față de problema procesului de pace din Orientul Apropiat și Mijlociu (a se vedea Procesul Barcelona).

Asemenea strategii nu numai că puteau contribui la tratarea efectivă a unor probleme economice și de securitate, dar au însemnat, totodată, niște posibilități noi, mai ales pe plan comercial.⁴⁶ Chiar și statele succesoare ale fostei Uniuni Sovietice au reprezentat mai mult periferia economică al Uniunii, decât a Statelor Unite și Japoniei.⁴⁷ Iar în urma perceperii hegemoniei militare americane, mit zdruncinat de 11 septembrie 2001, dar alimentat din plin până atunci, și chiar și după aceea, de acțiunile militare ale Administrațiilor Bush, Clinton și Bush Jr., nu este deloc de mirare că marile firme europene sunt binevenite și în acele țări, de exemplu Iran, Vietnam etc., în care persoanele fizice și juridice americane au fost considerate *non grata*.

Iar pe planul imaginii generale putem fi de acord cu Balázs că, pentru Uniunea Europeană, Statele Unite are trei funcții: principalul competitor economic, cel mai important aliat militar și model în privința instituționalizării procesului de integrare.⁴⁸ Iar în aceste condiții nu este un lucru deloc de neglijat că cele 12 țări noi au adus în UE 106 milioane de consumatori, care împreună cu cei 380 milioane de până atunci vor forma o piață de aproximativ 500 de milioane.⁴⁹

La fel, și pentru Statele Unite, extinderea Uniunii Europene a adus atât avantaje, cât și probleme, în același timp. Din perspectivă geostrategică americană, putem distinge două feluri de a privi lucrurile, una pesimistă și una optimistă. Cea pesimistă nu este foarte vehiculată, din motive lesne de înțeles, și s-ar baza mult pe teoriile școlii geopolitice anglo-saxone clasice. Încă în 1942, Nicholas John Spykeman a formulat, pe baza teoriei mackinderiene, că unificarea europeană ar slăbi mult puterea atlantică a Statelor Unite, ba chiar poate să afecteze și pozițiile acestora în emisfera vestică, iar soluția cea mai bună din acest punct de vedere ar fi o alianță regională, în care „Statele Unite ar fi membru din afara regiunii”.⁵⁰

Asemenea perspective se adevăresc însă numai dacă structura unificată europeană ar fi o entitate omogenă, puternic centralizată și independentă, cu o putere militară solidă și cu scopuri agresive în politica mondială, ceea ce nu e cazul Uniunii Europene și în mod sigur, n-o să fie în următoarele decenii.

⁴⁴ La fel ca și în cazul integrării europene, în cazul comportamentului SUA în timpul Războiului Rece există o bibliografie vastă, din care menționăm aici: Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York, Simon & Schuster, 1994; Martin McCauley, *Rusia, America și Războiul Rece*, Iași, Editura Polirom, 1999; Charles S. Maier, *The Cold War in Europe (Era of a divided continent)*, New York, Markus Wiener Publishing, 1991; Wayne C. McWilliams, *The World since 1945: politics, war and revolution in the Nuclear Age*, Colorado, Lynne Rienner Publishers Inc., 1988; Odd Arne Westad (ed.), *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory*, London, Frank Cass Publishers, 2000 etc.

⁴⁵ Balázs Péter, *Az Európai Unió külpolitikája és a magyar-EU kapcsolatok fejlődése*, Közgazdasági és Jogi Kiadványok, Budapest, 2002, p. 200.

⁴⁶ Szilágyi István, „*Barcelonai folyamat-kelet-európai bővítés-mediterán érdekek*”, p. 29-39, in: *A barcelonai folyamat és Kelet-Európa*, Szegedi Tudományegyetem, Európa-tanulmányok Központ, Szeged, 2001, p. 29-39.

⁴⁷ Balázs Péter, *op. cit.*, p. 204.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 199.

⁴⁹ Pavel Suian, *Integrarea economică europeană*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2006, p. 97-98.

⁵⁰ Nicholas John Spykman, *Amerikai stratégia a világpolitikában*, p. 49-56, in: Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv, Pataki Gábor Zsolt, *Geopolitikai szöveggyűjtemény*, Budapest, 1999. Textul original in: „*American Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power*”, New York, Harcourt, Brace and Company, 1942.

În 1997, Zbigniew Brzezinski vorbea deja despre faptul că Europa ar putea fi capul de pod al intereselor geostrategice SUA, care ar ajuta la împlinirea obiectivelor pe termen scurt, cât și pe cel lung.⁵¹ Iar aceasta datorită faptului că Uniunea Europeană nu este deloc o structură omogenă, cu instituții supranaționale care să poată obliga statele membre să se comporte într-un anumit fel. Nu este o întâmplare că Statele Unite, în clipa de față, își direcționează diplomația mai mult spre instituțiile statelor membre decât spre instituțiile comunitare ale Uniunii.⁵²

Iar în clipa de față majoritatea statelor din Europa Centrală și de Est sunt considerate mai filoamericane decât cele din Europa de Vest. Iar cu trecerea timpului se înmulțesc tot mai mult declarațiile critice din partea unor oficiali europeni la adresa politicilor războinice americane, urgentând, totodată, ca Uniunea Europeană să adopte și să propage soluții proprii, mult mai pașnice, dar eficiente.

De exemplu, premierul grec Simitis spunea următoarele în martie 2003 cu ocazia războiului din Irak: „*Această perioadă este dificilă pentru pace, deoarece cu toții au pe buze acest cuvânt și declară că luptă pentru pace, interesele, ambițiile, dorințele de a controla și de a conduce lumea rămân vii. Este regretabil că UE nu are posibilitatea de a impune o direcție, dar poate crea un anumit climat, poate deveni ecoul necesității.*”⁵³

La nivelul declarațiilor de simpatie, între Statele Unite și Europa Centrală și de Est, situația a fost tot timpul pozitivă în urma căderii comunismului. „*Mai puțin de doi ani cu toți aveam dubii serioase dacă popoarele din această regiune pot să scape de comunism, dacă înțeleg cu adevărat sau doresc cu adevărat democrația. Din fericire, i-am subestimat.*” scria în 1992 Joshua Moravchik.⁵⁴

Iar cu aproape un deceniu mai târziu, Larry Diamond scria despre aceste state că „*nu generează probleme pentru Statele Unite. În cea mai mare parte, sunt piloni ai stabilității și libertății regionale sau cel puțin state cu care putem face afaceri și putem realiza cooperare. Nu sunt sursele acelor violențe criminale sau teroriste care amenință Statele Unite.*”⁵⁵

Iar recent, cu ocazia Conferinței de la Vilnius, din 2006, vicepreședintele Dick Cheney formula următoarele idei: „*Democrațiile tinere din marea noastră Alianță au reînnoit-o pe aceasta, aducând energie, înțelepciune și claritate morală în Consiliile Europei. Pentru ei, experiența tiraniei este reală și recentă. Așadar, ei pot să înțeleagă nevoia de precauție față de pericol, datorită de a-l numi pe Cel Rău pe nume și responsabilitatea celor liberi de a-i apăra pe cei inocenți și de a se confrunța cu cei violenți.*”⁵⁶

În aceste circumstanțe, Statele Unite nu puteau decât să privească cu simpatie procesul de integrare europeană, chiar dacă nu dispuneau de nici un mijloc de intervenție directă în acest fenomen.

La nivelul declarațiilor, oficialii americani s-ar strădui să sublinieze importanța unei Uniuni Europene puternice pentru ei, iar aceasta se realiza prin extinderea estică. Într-o prezentare din primăvara 2000, ambasadorul Statelor Unite la Uniunea Europeană, Richard L. Morningstar, sintetiza într-un mod clar și cuprinzător relația extinderii Uniunii și interesele Statelor Unite: „*Remarc că extinderea este o problema internă a Uniunii Europene, dar este important de menționat că există și alte țări, decât cele implicate direct, afectate de acest proces. Când candidații încep să-și alinieze politicile externe și interne la cele ale UE, relațiile lor bilaterale cu alte țări, între care și cele cu Statele Unite, sunt afectate inevitabil. Statele Unite au avut relații bilaterale puternice cu toate candidatele pentru Uniune. Aceste țări au contat pe sprijin american care să-i ajute să treacă prin tranziția dificilă de la comunism la democrație. Și vor continua să se uite la noi ca sursă a securității vitale și ajutor economic în viitor. Deci, noi avem intenția de a păstra aceste legături bilaterale puternice cu aceste țări, după ce acestea vor deveni membri UE, la fel cum am făcut și cu celelalte 15 țări, membri deja. Noi recunoaștem în totalitate ca fiind legitime acele interese ale Uniunii care cer alinierea noilor membri la aquis-ul european și nu vrem să ne*

⁵¹ Zbigniew Brzezinski, „*A Geostrategy for Eurasia*”, in *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 5, 1997, p. 50-64.

⁵² Nicolae Păun, *Finalitatea Europei*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2005, p. 348.

⁵³ Dumitru Purdea, Hadi Jaradat, Ion Manole, *Management comparat*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004, p. 27.

⁵⁴ Joshua Moravchik, „*Eastern Europe's Terrible Two's*”, in: *Journal of Democracy*, January 1992, Vol. 3, No. 1, p. 71.

⁵⁵ Larry Diamond, „*Building a World of Liberal Democracies*”, in: Thomas H. Henriksen, *Alternative Foreign Policy for America in the Twenty-First Century*, Hoover Institution Press, 2001, p. 54.

⁵⁶ Vice President's Remarks at the 2006 Vilnius Conference, Reval Hotel Lietuva, Vilnius, Lithuania, May 4, 2006, 10:06 A.M. (local), in: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/05/20060504-1.html>. Accesat în data de 28.VIII.2006.

*amestecăm în acest proces. Dar avem interese importante în regiune. Avem și abilitatea de a contribui la acest proces. Creșterea volumului investițiilor în Europa de Est – atât din partea americană, cât și din restul lumii – este importantă pentru a ușura costurile economice și sociale ale absorbției acestor economii în cadrul UE”.*⁵⁷

Mark Pekala, înalt oficial din Departamentul de Stat, într-o prezentare din aprilie 2007 la Bruxelles, susținea că țările din Europa Centrală și de Est împărtășeau, într-o mare măsură, același valori ca și Statele Unite, iar prezența lor în UE întărea cooperarea între cele două entități.⁵⁸ Iar colega lui, Judith Garber, mergea și mai departe, cu ocazia aceluiași eveniment, invocând ca exemplu pozitiv că, deși aceste țări încă mai au câteva probleme de rezolvat, contribuie la transformările democratice din alte teritorii. Printre aceste proiecte, ea menționează eforturile Ungariei în Afganistan, care își coordona propria echipă de reconstrucție cu Centrul Internațional pentru o Tranziție Democratică; tot în cazul Ungariei, proiectul pentru emanciparea femeilor din Liban; suportul dat de Polonia pentru „Radio Europa”, din Belarus; Centrul pentru Perspective Europene din Slovenia, care coordonează programe în Balcanii de Vest; Comisia Atlantică din Slovacia, care oferea prilejul liderilor politici irakieni și membri importanți din societatea civilă irakiană să studieze tranziția de la regimul autoritar la cel democratic; și Bulgaria, care avea mai multe proiecte în vederea stimulării și protejării valorilor culturale și religioase din Serbia și Kosovo. De fiecare dată, oficialii americani încercau să sublinieze că nu există contradicție între a fi bun european și bun atlantist, ba dimpotrivă, cele două se completează și sunt inseparabile. Judith Gardner numea o așa-zisă nevoie de a alege între Bruxelles și Washington ca fiind „o opțiune falsă”.⁵⁹

Se considera, deci, important pentru Statele Unite ca țările din Europa Centrală și de Est să fie membri ai Uniunii Europene, chiar dacă la prima vedere, n-ar avea nici o legătură cu acest proces? Fără îndoială că da și, conform evoluțiilor recente, se pare că are numai de câștigat de pe urma acestor state cu devotament atlantic. În urma integrării europene a acestora, se mai găsesc niște aliați noi în cadrul Uniunii, ceea ce face mai greu ca Uniunea să se poate pronunța unitar vreodată împotriva exprimărilor internaționale americane în diferitele părți ale globului. Prin intrarea acestora în Uniune și în organismele acestora, se credea că va descrește importanța specifică și relativă a membrilor vechi în forurile de decizie europene.⁶⁰ Iar a face lobby de către diplomația americană, cu promisiuni de securitate și economice în aceste țări este mult mai ușor decât în cazul țărilor vest-europene mult mai prospere.

*„Lărgirea continuă a Uniunii a adus pe plan intern o mare eterogenitate și forme de diferențiere putând multiplica șocurile asimetrice în sânul pieții sale, slăbi coeziunea sa socială și amenința coeziunea sa politică. Adeziunea fostelor țări socialiste, care sunt mult mai sărace decât media europeană, poate provoca tulburări socio-economice, chiar dacă efortul financiar, cerut de aderarea acestor țări nu reprezintă decât o parte infimă din PIB al actualelor țări membre ale Uniunii”*⁶¹, scrie profesorul de drept Pavel Suian.

Din cât se vede din discursurile oficiale ale unor membri importanți ai Administrației și Corpului Diplomatic american, atitudinea Statelor Unite față de aceste țări, precum și față de evoluțiile acestora în direcția democrației capitaliste este pozitivă și ele urmăresc cu simpatie reușitele acestora în procesele de integrare în structurile euroatlantice. În ceea ce privește relațiile bilaterale, acestea sunt bune, dar asimetrice.

Diplomația statelor foste comuniste din Europa Centrală și de Est nu prea formulează critici deschise, oficiale, la adresa politicii superputerii lumii, nici în acele cazuri în care acțiunile acesteia contravin vizibil intereselor proprii. Pe de altă parte, declarațiile oficiale americane sunt pozitive, cu puține critici, iar când aceste critici există, clasa politică din țările respective reacționează prompt și, în general, în sensul dorit de SUA.

⁵⁷ Richard L. Morningstar, *European Union enlargement: In the US Interest*, presentation hold on May 10, 2000, Conference on European Enlargement, Bruxelles.

⁵⁸ Vince Crowley, *Central Europeans Are Leaders in promoting Democracy, U.S. says*, <http://useu.usmission.gov>. Accesat în 27.X.2007.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Szilágyi István, *op. cit.*, p. 36-37.

⁶¹ Pavel Suian, *Integrarea economică europeană*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2006, p. 96-97.

Se poate observa o diferență majoră în ceea ce privește discursul (și politicile) american față de aceste țări înainte și după 11 septembrie 2001. Pe când înaintea acestui eveniment se punea un accent mai mare asupra criticilor constructive și directivelor referitoare la efectuarea unor reforme importante, după această dată focusul s-a mutat asupra realizărilor relativ mari ale acestora, asupra succesului, în ciuda greutăților, a drumului parcurs de aceste țări, adesea trecând sub tăcere lipsurile, mai mici sau mai mari, existente încă în sistemele și politicile acestor țări.

Desigur, aceste declarații de obicei sunt mult mai generoase decât faptele concrete ale Statelor Unite; aici am vrea să ne referim la problema obligativității vizelor pentru cetățenii acestor țări. De altfel, diplomația americană de obicei critică doar aspectele legate de părerile și manifestările legate de politica internațională, în celelalte cazuri având ca mijloace de exprimare a atitudinii diferite organizații internaționale dominate de ea.

Statele Unite ale Americii acționează ca un fel de catalizator exterior. Interesul general este ușor de definit și foarte vizibil. Interesele americane privitoare la structura internă a Uniunii Europene și la politicile acestuia ar fi ca statele pro-americane, între care și acestea, să aibă o influență cât se poate de mare asupra evoluției acestora. Ceea ce nu este cazul încă al noilor membri, dar poate fi o perspectivă crucială în privința viitorului.

Fără să intrăm prea mult în detalii⁶², în cele următoare vom încerca să prezentăm câteva domenii ale politicilor europene, în care evoluțiile viitoare sunt urmărite de politica americană, evoluții care pot să aducă atât beneficii, cât și prejudicii intereselor americane.

În ceea ce privește interesele economice americane în UE și în noile state membre, situația este mult mai nuanțată și are o serie de aspecte diferite, în funcție de domeniu.

Investițiile americane erau prin tradiție puternice în Europa de Vest după al Doilea Război Mondial și importanța acestora a crescut cu timpul, raportul de investiții pe teritoriul celuilalt fiind una net favorabil SUA. Acest raport s-a echilibrat treptat, în anii optzeci, prin creșterea investițiilor europene în SUA, în 1989 două treimi din investițiile străine în SUA provenind din statele Comunității Europene.⁶³ În prezent, interdependența economică între cele două entități este cea mai mare din lume, valoarea acestor investiții și tranzacții depășind ordinul triliardelor.⁶⁴

Interesele marilor corporații americane privind investițiile europene sunt afectate de extinderea în două sensuri, unul pozitiv și celălalt negativ, depinzând de situația în care se află fiecare. Pentru aceia care au avut prezență masivă și până la momentul extinderii, cu unități de producție pe teritoriul Uniunii, extinderea însemna automat și lărgirea pieței și o siguranță mai mare privind noile investiții în țările recent aderate, iar garanția calității de membru al Uniunii face aceste țări să fie mult mai atractive, în acest sens. În acele cazuri în care s-au impus tarife mai mari pentru importurile americane decât tarifele unionale, integrarea însemna și dispariția acestor discriminări.

Pe de altă parte, odată intrate în Uniune și prin adoptarea politicii comunitare, noile state membre se supuneau regulilor Pieței Interne europene, fapt ce aducea cu sine acceptarea unei politici protecționiste față de importuri, inclusiv față de cele venite din Statele Unite. Iar aceste strategii economice se elaborau în centrul de decizie al Uniunii, și nu în cele ale statelor membre.

Morningstar a fost nevoit să remarce că oficialii SUA au întâmpinat rezistență la extinderea investițiilor americane în anumite sectoare, precum cel al aviației civile.⁶⁵ Aceasta nu însemna că investițiile industriale americane nu erau binevenite, însă trebuiau să se confrunte cu politicile Uniunii față de propria economie și să intre în competiție cu firmele autohtone, respectând aceste reguli. Americanii au făcut demersuri importante pentru demontarea acestor bariere față de capitalul american sau cel puțin

⁶² Ca bibliografie generală de bază pentru o mai bună înțelegere a politicilor europene, în general, se recomandă: Pavel Suian, *Integrare economică europeană*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2006; *Manualul Consiliului Europei*, Biroul de Informare al Consiliului Europei la București, București, 2006; Maria Dan, *Politici comunitare*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2008; Vasile Pușcaș, *România spre Uniunea Europeană. Negocieri de aderare 2000-2004*, Institutul European, Iași, 2007; *Gzakorlati tudnivalók az Európai Unióról, kis- és közép vállalkozóknak*, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest, 2003.

⁶³ Balázs Péter, *op. cit.*, p. 204.

⁶⁴ Wayne E. Anthony, *op. cit.*

⁶⁵ Morningstar, *op. cit.*

pentru reducerea nivelului acestora. Existau speranțe americane în anumite domenii, precum cel al industriei farmaceutice, chiar dacă în alte ramuri de producție, cum ar fi cea a oțelului, ele sunt mai puține.

Au apărut probleme majore și în domeniul agriculturii, care probabil va fi punctul cel mai nevralgic în viitorii ani.⁶⁶ Pe de o parte, este cu totul de înțeles faptul că nici Uniunea Europeană, nici Statele Unite nu voiau să ajungă în situația Uniunii Sovietice care, la sfârșitul existenței sale, deși figura în statisticile interne și internaționale ca unul din cei mai mari producători agricoli, era nevoită să importe grâne din alte țări.

De aceea, UE și SUA se străduiau să aibă o piață agricolă internă stabilă și cât se poate de atotcuprinzătoare, capabilă de a-și întreține propria populație și invulnerabilă față de eventualele schimbări în exterior. Iar pentru realizarea acestuia, n-au ezitat nici să intre în conflict. Primele conflicte între interesele producătorilor agricoli SUA și Comunitatea Europeană au debutat încă în deceniile Războiului Rece. Primul război, cel al puilor, a debutat în 1963, urmat de războiul soiei. De exemplu, în Uniunea Europeană este interzisă comercializarea produselor de orice fel obținute prin modificări genetice, ceea ce are un impact mare în economia americană, atât pe plan intern, cât și pe cel al exportului. Un conflict s-a iscat pe seama acestei probleme încă în 1981-1996; Comunitatea Europeană a adoptat mai multe directive privind utilizarea unor substanțe hormonale în alimentația animalelor, cu scopul declarat de a proteja sănătatea umană. SUA a considerat că sunt contrare prevederilor OMC; a inițiat o procedură de reglementare a diferendelor în cadrul OMC, în care a avut câștig de cauză.⁶⁷ Uniunea însă n-a renunțat la lupta sa împotriva utilizării hormonilor de creștere și a produselor modificate genetic, invocând politici de sănătate, iar prin aderarea lor, noile state membre au fost nevoite să accepte aceste politici.

Cât de serioasă a fost această problemă se reflectă și în interpelarea senatorului american Max Baucus, la adresa președintelui Bush, prin care se cerea Administrației să se asigure că, în urma extinderii Uniunii Europene, interesele agricole ale SUA nu vor suferi pierderi și chiar s-a pus problema unor mărituri de taxe la produsele europene importate, ca măsură punitivă pentru pierderea pieței est-europene în domeniul produselor modificate genetic.⁶⁸

O altă chestiune importantă este cea a politicii monetare. Mai mulți analiști bancari au prevăzut o scădere continuă a dolarului în următorii ani, paralel cu creșterea puterii Euro, iar prin extindere UE, zona de influență Euro va continua să crească. Totodată, nu se prevedea o schimbare dramatică a situației numai din cauza extinderii UE, deoarece economiile noilor țări membre erau relativ mici, prin raportare la cadrul mondial, așadar și modificările în acest nu puteau fi decât modeste.⁶⁹

Din punctul de vedere al mișcării capitalului american deja existent pe teritoriul Uniunii Europene, iarăși se deschideau perspective mari. De exemplu, în urma opoziției Germaniei față de războiul din Irak, în cercurile politice și militare ale Statelor Unite s-a pus în mod serios problema mutării bazelor americane aflate în Germania în țările din Europa de Est, atât ca măsuri strategice, cât și ca măsuri punitive la adresa economiei germane. Aceste noi țări membre UE erau mai aproape din punct de vedere geografic de Asia Centrală și de Orientul Mijlociu, costurile întreținerii sunt mai mici decât în țările mult mai scumpe vest-europene, iar faptul că în aceste țări, unde populația islamică este relativ redusă numeric și terenul este relativ necunoscut pentru fundamentalistii islamici, se credea că se poate asigura o oarecare protecție circumstanțială față de atacurile acestora. Desigur, și aceste idei își aveau opozanții lor, care aduc argumente serioase, la rândul lor.⁷⁰

⁶⁶ Bibliografie de bază privind problema agricolă: Yves Petit, „L’agriculture, pomme de discorde entre l’Union européenne et les États-Unis”, in: *Revue trimestrielle de droit européen*, 40/4, oct.-déc. 2004; Jcloos et T. L. Marque, *Les négociations agricoles de l’Uruguay round: déroulement et résultats*, RMCUE, 1994; J. Loyat, Y. Petit, *La politique agricole commune: un enjeu de société*, Reflex Europe, Coll. Doc Fr. 2e Édition, 2002; M. Goussot, „Les différends commerciaux entre les États-Unis et l’Union européenne”, in: *Cahiers français*, no. 299/2000; Alan Greer, *Agricultural Policy in Europe*, Manchester University Press, 2005.

⁶⁷ P. Suian, *op. cit.*, p. 411-412.

⁶⁸ Crane, *op. cit.*

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Korb J. Lawrence, „The Pentagon’s Eastern Obsession”, in: *Council on Foreign Relations*, http://www.cfr.org/publication/6172/pentagons_eastern_obsession.html. Accesat în data de 28.VIII.2006.

Iar în ceea ce privește producția industrială, atât ca volum, cât și ca tehnologie, comparațiile dintre performanțele industriale UE și principalii concurenți sunt defavorabile UE, mai ales în domeniile tehnologice de vârf, mai ales în privința cercetărilor, invențiilor, inovațiilor și patentelor.

Lărgirea spre Europa de Est nu e un factor care să favorizeze pe termen scurt și nu aduce îmbunătățiri a productivității muncii industriale⁷¹, așa că posibilitățile americane de a investi în această regiune continuă să rămâne semnificative.

Barierile în calea acestui tip de extinderi economice americane ar fi măsurile severe ale organelor comunitare europene în privința protejării propriei piețe interne. Unele din aceste măsuri sunt reprezentate de acorduri bilaterale; de exemplu un acord bilateral semnat de Comisia Europeană și de SUA privind controlul fuziunilor din 1991, care a intrat în vigoare în 1995. Acordul prevedea, între altele, schimburi de informații, coordonarea procedurilor și consultarea dintre cele două părți.

Caz concret: preluarea firmei McDonnell (având 6% pondere pe piața internațională) de Boeing (64% pondere în acel moment) în 1997; deși era o fuziune strict internă SUA, Comisia Europeană a aprobat fuziunea în schimbul unor concesi de la Boeing.⁷²

La nivelul politicilor comerciale, situația este una similară. Domeniul politicii comerciale a fost transferat în întregime din suveranitatea statelor membre către instituțiile comunitare, numai pe cale de excepție și cu acordul prealabil al instituțiilor comunitare statele membre mai pot să exercite atribuții care țin de politica comercială. Acordurile în domeniul transporturilor au trecut și ele în competența Comunității, precum și acordurile Comunității, acordurile în domeniul comerțului cu servicii și aspectelor comerciale ale proprietăților intelectuale.

Acordurile privitoare la comerțul cu servicii culturale și audiovizuale, la comerțul cu servicii educaționale și la comerțul cu servicii sociale și de sănătate fac, deocamdată, parte din competența partajată a Comunității și a statelor membre.⁷³

Așadar, dacă volumul comerțului american cu membrii noi ai Uniunii va crește, aceasta se va întâmpla foarte probabil simetric cu creșterea volumului la nivelul întregii Uniuni. În clipa de față, UE și SUA sunt cei mai mari parteneri comerciali din lume. Aproximativ 25% din întregul comerț UE se desfășoară cu SUA. Din 1993, balanța comercială este pozitivă pentru UE. În 2001, soldul pozitiv al acestei balanțe era de aproape 40 de miliarde de euro. În cifre absolute: în 2000, exporturile din UE în SUA erau de 23 de miliarde de euro, importul de 197 de miliarde de dolari. Între cei doi parteneri nu există acorduri comerciale preferențiale, relațiile comerciale fiind bazate pe regulile OMC. Cu toate acestea, există și unele acorduri sectoriale, cum ar fi Acordul privind Recunoașterile Reciproce din 1998.⁷⁴

Probleme au fost și la nivelul standardizării produselor, care nu coincid întotdeauna. În SUA și Canada se folosește codul UPC, format din 12 cifre, iar în UE, codul EAN (European Article Numbering), format din 13 cifre. Astfel au apărut probleme pentru producătorii europeni care doreau să-și comercializeze produsele și pe teritoriul Americii de Nord. Problema s-a rezolvat în urma negocierilor repetate. În 1 ianuarie 2005 se prevedea ștergerea barierelor între cele două sisteme. Uniform Code Council a anunțat că, începând cu această dată, distribuitorii din America de Nord vor fi capabili să înregistreze simbolurile EAN și a recomandat companiilor să-și actualizeze și să-și extindă baza de date pentru a accepta structuri de date cu lungimea de până la 14 cifre.⁷⁵

Este greu de prezis în detalii evoluția acestor noi interacțiuni SUA-UE. În linii mari, putem prognoza o viitoare colaborare între cele două părți, cu accent în anumite domenii. În altele vor exista discuții aprige, care își vor găsi soluționarea pe termen scurt sau mediu, dar în nici un caz nu se vor genera conflicte violente.

În clipa de față, Uniunea Europeană este cel mai important partener al Statelor Unite, atât în privința valorilor, cât și în cel al comuniunii de interese, chiar dacă există diferențe de nuanțe. Iar în asemenea condiții, importanța politică și strategică a noilor state membre care au aderat în 2004-2007 la Uniunea Europeană poate numai să crească pentru Statele Unite ale Americii.

⁷¹ P. Suian, *op. cit.*, p. 457-458.

⁷² *Ibidem*, p. 360-361.

⁷³ *Ibidem*, p. 402-403.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 404-405.

⁷⁵ Lidia Pop, Ioan Pop, *Merceologia azi*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2005, p. 4-5.

În timp, o întărire a relațiilor transatlantice, inclusiv prin statele care au aderat recent la UE, favorizează dezvoltarea sistemului internațional, cu caracteristici pozitive și preocuparea de soluționare a problemelor prezentului și viitorului.

Când se finalizează acest studiu, s-a încheiat deja summitul NATO de la București⁷⁶ din 4-5 aprilie 2008, ale cărui evenimente, deși la prima vedere nu pare să fi produs întâmplări bombastice, ilustrează foarte bine situația relațiilor între SUA și majoritatea statelor europene.

Faptul că Croația și Albania, cea din urmă nefiind, nici măcar cu cea mai mare îngăduință, un exemplu fericit, un pilon al stabilității în Europa, au fost invitate să adere la NATO, a fost fără îndoială, o mare realizare din privința extinderii Alianței dar, totodată, a mărit probabilitatea unei eventuale degradări a calității și a standardelor interne. Față de summit-ul de la Praga din 1997, ocazie cu care aplicația României și Sloveniei de până atunci nu a fost acceptată, stacheta pentru obținerea statutului de membru s-a coborât extraordinar de jos. Iar faptul că Macedonia, Ucraina și Georgia ar fi candidat cu șanse pentru această calitate, înseamnă și mai mult.

De fapt, Statele Unite, cea mai critică putere occidentală din anii nouăzeci cu privire la realizările fostelor state post-comuniste, s-a transformat în avocatul admerii mai multor state, care înainte de 11 septembrie 2001 nici n-ar fi putut să viseze la așa ceva, în ciuda opoziției a mai multor forțe interne – cum ar fi puterile europene Franța și Germania, respectiv sateliții acestora, iar în cazul explicit Macedonia, Grecia – precum și externe, cum ar fi Rusia. Faptul că Statele Unite ar forța accesarea acestora în cadrul structurilor Alianței arată clar că în orientarea politică americană, în clipa de față, crearea unei coaliții cât mai largi pentru „lupta împotriva terorismului” este mult mai importantă decât ridicarea unor condiții care să garanteze securitatea internă ulterioară sau chiar mai importantă decât o eventuală reacție ostilă a Rusiei.

Nu mai este atât de important cum era mai înainte ca viitoarele membre să nu fie ele înseși posibile surse de tensiune cu propriii lor vecini (în contrast cu „predecesorii” lor, care au fost nevoiți să treacă, în anii nouăzeci, prin calvarul unor serii de tratate bilaterale de bază), iar scopurile acestora pe planul politicii externe surclasează net în importanță argumentele sociale și economice.

Este și mai important cazul acelor țări care au rămas în afara acestui val de largire. Exceptând cazul Macedoniei, caz în care *veto*-ul Greciei era clar unul de orgoliu, cel al Ucrainei și Georgiei, s-au cristalizat doi poli cu opinii diferite: unul în jurul SUA, care erau clar favorabile admerii cât se poate de rapide a acestora (chiar dacă nu „peste noapte”) și altul ca axă Berlin-Paris.

Faptul că statele care au aderat în valurile de extindere din 1997 și 2002 n-au avut poziții clar formulate și propagate poate să însemne mai multe lucruri. Poate că, fiind ocupate cu alte treburi, interne, n-au simțit nevoia de a arăta interes special în această problemă, n-au îndrăznit să ia o poziție clară în favoarea vreunui pol de putere sau n-a riscat o înrăutățire a relațiilor cu Rusia, care ar fi putut să aibă consecințe grave pe planul politicilor energetice. Sunt, de fapt, prea departe ca să fie niște aliați cu greutate corespunzătoare pentru a susține cu efect, împotriva puterilor ca Franța și Germania, interesele și ambițiile Statelor Unite.

Deși principala problemă a summit-ului a fost extinderea, s-a repus în discuție și o altă chestiune, cea a scutului antirachetă care să protejeze regiunea și ale cărui componente să fie plasate pe teritoriul ceh și polonez. În discursul lui, președintele Bush a reflectat mult asupra faptului că scutul antirachetă servește strict interesele de apărare împotriva unor dușmani ca terorismul internațional și/sau statul Iran, care își dezvoltă nu numai programul nuclear, ci și un program de rachete balistice, care ar putea să lovească, în caz de conflict major, și această regiune.

Această chestiune nu este una certă încă, din cauza opoziției Rusiei, care foarte probabil că n-o să renunțe la percepția lui inițială de a considera orice scut antirachetă din regiune ca pe o amenințare împotriva propriilor interese.

⁷⁶ Pentru informații primare, vezi <http://www.summitbucharest.ro/ro/1.html>.

TENDINȚE ÎN GEOPOLITICA ISLAMICĂ

Dr. Vasile SIMILEANU*

Abstract. *Tendencies in Islamic Geopolitics. In the present context, the issue of Islam has become a very topical subject in international relations, analysts around the world seeking to penetrate its essence and real stakes beyond the stereotypes conveyed in the media overall. Theories that were considered outdated, antisocial and poor in the past century have been reviewed and applied in complex mechanisms of society to remove the deadlock millennium development challenges imposed by current developments. Developing global strategies is very difficult without the joint efforts of countries of the world, because the misunderstanding of conservatism and traditional approaches to material and spiritual civilizations and cultures can lead to critical situations of current social systems. Misunderstanding connection information – presenting a new level of reforming social systems – and avoidance of social communication channels between national and multinational organizations have negative effects on a nation's intellectual force and implementation of new principles imposed by globalism can not occur without evidence and operation socioumaniste values that enhance the spiritual faculties. Islamic space brings new options analysis, the light emitted by the main current theories of geopolitics, geopolitical schools considered in line with political and military events, socio-economic, cultural and religious specific period we are going through. Western geopolitical most schools have “corrected” some static theory for dynamic theories studying geopolitical systems by intra- and inter-state approach. These studies are complex and reflect the reality of phenomena analyzed and represent a functional theory in geographically static, but constantly changing. Schools adopted the new geopolitical dynamics, especially after 1989, have opened new perspectives for research, the approaches are quite different from the first geopolitical theories of the early twentieth century.*

Keywords: *Africa, Asia, conflict, Europe, Islam, geopolitical system, geopolitics, space, strategy.*

Cuvinte-cheie: *Africa, Asia, conflict, Europe, Islam, geopolitică, sistem geopolitic, spațiu, strategie.*

În contextul relațiilor internaționale contemporane, geopolitica dobândește noi conotații. Dacă pe timpul evoluției civilizației, umanitatea a traversat mai multe ciocniri, care au determinat de cele mai multe ori, conflicte în plan regional, în contextul actual atenția opiniei publice internaționale și a organizațiilor suprastatale este concentrată asupra teatrelor de operații militare occidentale din interiorul lumii islamice.

Mai mult ca niciodată, „problema islamică” a devenit un subiect de mare actualitate în relațiile internaționale, analiști din toată lumea căutând să pătrundă chintesența acesteia și care sunt adevăratele mize, dincolo de stereotipurile vehiculate de mass-media internațională.

În paralel cu planul politic și cel militar strategic există, în relația actuală a lumii islamice cu Occidentul, migrația intensă de populație, care a luat proporții nemaîntâlnite în Europa și cele două Americi, unde există comunități largi de imigranți asiatici. Ele sunt expresia exodurilor ciclice produse de pompele demografice deținute de continentul asiatic.

Chiar dacă confruntările politice și cele religioase s-au intersectat în numeroase momente istorice (un exemplu ar fi protestantismul și liberalismul), în prezent asistăm la propaganda mediatică de propulsare în prim-plan a fundamentalismului religios, în care politica (la fel ca toate celelalte aspecte ale vieții personale sau sociale) este subordonată „adevărurilor relevante” ale doctrinei religioase. Necunoașterea adecvată a textelor sacre au transformat principiile religioase privind viziunea asupra lumii într-un produs de propagandă ideologică de sine stătătoare, care nu este benefică nici unei civilizații.

* Director fondator al Revistei „GeoPolitica”; geopolytyka@yahoo.com.

Pe acest fond ideologic, dialogul dintre două din cele cinci mari civilizații mondiale a fost întrerupt, generând în conflict – speculat de diferitele orientări politice din ambele tabere.

În etapa actuală de dezvoltare, societatea umană caută noi căi și metode de adaptare a mecanismelor politico-economice și militare care să îi favorizeze evoluția.

Teorii care au fost considerate perimate, antisociale și mediocre în secolul trecut au fost reanalizate și aplicate în mecanismele complexe ale societății mileniului trei pentru a îndepărta impasul dezvoltării impus de provocările și evoluțiile actuale.

În acest context, pentru depășirea stereotipurilor s-au abordat în mod creator teorii abandonate, dar viabile într-o lume în continuă schimbare. Imobilismul secolului al XX-lea – cu erorile politice, economice, militare și sociale – a fost înlocuit de elasticitatea analizelor și sintezelor științifice, în plan conceptual și acceptarea modificărilor impuse pe scara valorilor, convingerilor și idealurilor.

Abandonarea paradigmatelor filosofice compromise din secolul trecut a făcut posibilă implementarea unei noi filosofii existențiale cu rol pozitiv în selectarea mijloacelor de construcție a unor sisteme sociale, care să permită supraviețuirea culturilor individuale și de grup, a civilizațiilor, a comunităților unice etnice și religioase, prin conștientizarea și cultivarea unor variante alternative de gestionare a crizelor.

În complexul proces de cristalizare a noilor concepte științifice privind globalizarea este necesar să evaluăm efectele sale asupra umanității folosindu-ne de transparență și de extinderea sistemelor de informatizare a societății. Tezele elaborate de diferitele școli geopolitice trebuie să ia în considerare că cel mai dificil proces se desfășoară la nivelul conștiinței sociale, mai ales atunci când gradul de intelectualizare este rămas în urmă.

La fel de importantă este și noosferizarea socium-ului, ca etapă generală și inevitabilă în evoluția civilizațională. În diferitele areale geografice se impune intelectualizarea ridicată a sistemelor sociale, deoarece creșterea în însemnătate a forței intelectuale a maselor sociale va avea efecte benefice în soluționarea problemelor stringente, în gestionarea situațiilor critice a sistemelor, în depășirea situațiilor de criză și atenuării efectelor acestora, dând posibilitatea etalării dezvoltării stabile și durabile. Tranziția statelor către spațiul regional și global trebuie rezolvată la nivel conceptual național prin promovarea valorilor regionale și globale (culturale, științifice, tehnice, religioase, etnice etc.).

Elaborarea strategiilor globale este foarte dificilă fără efortul comun al statelor lumii, deoarece neînțelegerea conservatorismului și abordărilor tradiționaliste materiale și spirituale ale unor civilizații și culturi pot genera situații critice ale sistemelor sociale actuale. Neînțelegerea conexiunilor informaționale – care prezintă un nivel calitativ nou al intelectualizării sistemelor sociale – și evitarea unor canale de comunicare între organizațiile sociale naționale și multinaționale are efecte negative asupra forței intelectuale a unei națiuni, iar implementarea noilor principii impuse de globalism (dezvoltarea durabilă, biosferocentrismul, noosferizarea, libera circulație, democratizarea statelor etc.) nu se pot manifesta fără evidențierea și funcționarea valorilor socioumaniste care sporesc facultățile spirituale.

Spațiul islamic, divers și unic, reprezintă o provocare pentru majoritatea analiștilor contemporani. Provocarea este dată de evoluțiile și involuțiile interne, de unicitatea unui spațiu global construit pe criterii religioase și culturale și mai puțin politico-militare și economice. Intellectul colectiv și colectivitatea națiunii islamice au generat scenarii de interrelaționare și interacțiune cu diferitele spații culturale și civilizaționale.

Considerat pe timpul evoluției istorice ca promotor al culturii, artei și științelor exacte, spațiul islamic afectat de sincopele sociale în unele perioade de dezvoltare s-a reîntors la fundamente, și chiar dacă nu a părăsit modernitatea, a devenit pentru marea masă socială non-islamică o enigmă.

Complexul de factori stimulatori sau restrictivi determinați de poziția geografică resursele de materii prime, resursele energetice, potențialul uman și nivelul de instruire a condiționat dezvoltarea actorilor statali.

Ascensiunea zonală, regională sau globală a fost posibilă numai pentru statele sau sistemele macrostatiale care au reușit să se impună în plan geostrategic și militar și au speculat oportunitățile oferite de spațiul de impact.

Impactul deciziilor politico-militare, social-economice sau cultural-religioase a fost realizat numai după realizarea concordanțelor dintre specificitatea spațiului geografic, a populației și a dezvoltării economico-sociale, factorii cultural-religioși fiind considerați de mai mică importanță.

În prezent, rolul important în evoluția procesului de globalizare este deținut în egală măsură și de factorii culturali și religioși. Tranziția către o societate globală impune analize geopolitice ample care să studieze particularitățile culturale, lingvistice, religioase pentru a nu determina distrugerea unui nucleu cultural unic, chiar dacă nu este de impact global. Erorile ultimelor două secole au determinat reanalizarea strategiilor mondiale și conservarea unicității unor areale minoritare.

Dacă în plan macrosocial abordăm relațiile regionale, în plan microsocal (statal) se impune analizarea spațiilor geografice culturale, religioase și lingvistice omogene precum și inserția acestora în spațiile statal, zonal, regional și global.

Pentru spațiul islamic sunt oferite noi variante de analiză, prin prisma teoriilor emise de principalele curente geopolitice, considerate în școli de geopolitică, în concordanță cu evenimentele politico-militare, social-economice și cultural-religioase specifice perioadei pe care o traversăm.

Datele și evenimentele istorice evocate au fost întregite cu date statistice privind evoluțiile statelor islamice din domeniile demografice, economice, militare și sociale, la zi până la data de 31 mai 2008. Pentru aspectele demografice s-au folosit date statistice din surse internaționale, deoarece marea majoritate a statelor islamice nu fac publice aceste date.

Cu mici excepții, fiecare stat are în aria teritorială comunități lingvistice, religioase sau culturale distincte, organizate în centre de convergență a fluxurilor, corespunzătoare nucleelor polarizante, uneori cu rol important în organizarea statului și propulsarea sa ca actor de interes pe plan internațional.

Arealul geografic este unic pentru fiecare stat, el nu poate fi schimbat și nu poate fi modificat, intervențiile antropice fiind de mică însemnătate. Spațiul statal a fost definitiv pentru evoluția fiecărui stat, prin oportunitățile sau restrictivitățile impuse. În acest context, civilizația islamică s-a dezvoltat în zonele din apropierea cursurilor mari de apă sau în masivele muntoase acoperite, care au fost favorabile dezvoltării vieții.

În acest context complex, impus de spațiul geografic, au evoluat limbi, religii și minorități care au generat culturi viabile de impact pentru omenire și care, s-au impus prin dezvoltarea doctrinelor și strategiilor politice. Intervenția factorilor politici în dezvoltarea unei civilizații s-a făcut, în special, prin organizarea militară, deținerea resurselor de materii prime și cele vitale vieții, dar și prin impunerea doctrinelor cuceritorilor – asimilarea culturilor, religiilor și limbilor popoarelor cucerite – în scopul dezvoltării unor sisteme statale invincibile. Marea majoritate a statelor contemporane a cunoscut astfel de manifestări ale „statelor hegemonice”, în diferite perioade de tranziție istorică, începând de la China, Egipt și Roma.

Experiența istorică a demonstrat cristalizarea religiilor, culturilor și limbilor și impunerea lor ca civilizații de impact. Deși nu ne-am propus analiza civilizațiilor de impact, în prezenta lucrare am încercat să analizăm geopolitica spațiului islamic, căutând să descifrăm enigmele acestei civilizații, atât de mult contestată în discursurile unor lideri politici contemporani.

Spre deosebire de studiile publicate de către analiștii din domeniu, din țară și străinătate, prezentul studiu și-a propus să analizeze organizarea statelor islamice și organizarea spațiului geografic, impactul centrelor de putere asupra statelor islamice, principalele teorii geopolitice aplicate la spațiul islamic, efectele globalizării asupra integrării economice, strategice, culturale și tehnologice cât și impactul religiilor și credințelor religioase în lumea contemporană.

Această enigmă a generat scenarii și strategii care au ofensat un spațiu global constituit pe criterii spirituale, imixtiunile altor culturi și religii fiind percepute negativ de liderii religioși. Acest impas a generat agresiuni – care au avut la bază proliferarea și penetrarea factorilor informaționali, în scopul accelerării și acceptării valorilor occidentale în interiorul societății contemporane. Dezvoltarea durabilă a impus stimularea activității creative specifice civilizației islamice și rezolvarea problemelor evoluției statului islamic în funcție de alianțele la un moment dat.

Între confuzie și *Real-politik*

Configurația statală și geopolitică a Orientului Mijlociu contemporan este consecința partajărilor regiunii, realizată de marile puteri învingătoare după Primul Război Mondial. Acesta a dus la disoluția Imperiului Otoman, pe al cărui teritoriu arab se vor forma noi state, „naționale”, expresie însă mai puțin a voinței arabe, cât mai ales a înțelegerilor anglo-franceze, începute odată cu tratatul secret Sykes-Picot din 1916. Cu excepția Egiptului, Iranului, Turciei și a Arabiei Saudite, actualele state din ceea ce denumim Orient Mijlociu au rezultat, în mare parte, în urma „ingineriei sociale” a puterilor europene, aplicată printr-o nouă reîmpărțire a sferelor de influență asupra unei regiuni esențiale prin poziția sa strategică și, mai ales, prin nou descoperitele zăcămintele petroliere, devenite vitale avântului industrial modern.

Prin tratatul de la Sévres, din 1920, apar noile state: Siria și Libanul, care vor fi plasate sub mandat francez, în vreme ce Irakul și Cisiordania vor fi sub mandat englez¹. Societatea Națiunilor motiva această formă camuflată de colonialism prin incapacitatea temporară a noilor națiuni de a-și asigura o guvernare eficientă, iar rolul mandatarilor era tocmai acela de a implementa în regiune sistemul politico-social și chiar cultural de tip occidental².

Palestina va fi direct guvernată de către Marea Britanie, care în acești primi ani își ia angajamentul să respecte prevederile declarației Balfour, adică permiterea stabilirii evreilor pe teritoriul palestinian și crearea aici a unui „cămin național evreiesc”. Turcia va fi constrânsă și ea să-și părăsească statutul de putere cosmopolită și multinațională, devenind un stat „național”. Reformele lui Mustafa Kemal și *Real-politik* de care a dat dovadă vor aduce în anii următori dividende noului stat laic turc, în special teritoriale și geostrategice: recuperarea Armeniei turcești și a unor teritorii populate de kurzi (prin tratatul de la Laussane din 1923), apoi a unor importante teritorii la granița cu Siria, în 1929 și 1939³. Kemal va desființa, în 1923 și 1924, cele două mari instituții care mai aminteau încă de tradiția puterii islamice: sultanatul și mai ales califatul, simbolul (chiar dacă inoperant de secole) unității politico-spirituale a comunității (*’umma al-islamiyya*). De acum, populațiile regiunii sunt puse în fața acceptării unui nou tip de loialitate: cea față de o națiune (*watan*), care se adaugă vechilor loialități față de tradiția islamică, față de rețelele de solidaritate locale (*açabiyya*) sau față de grupurile confesionale (*millet*).

Abordările postbelice

După încheierea celui de-al doilea război mondial, autoritatea Angliei și a Franței în Orientul Mijlociu este în scădere continuă. Deja regiunea devine, prin poziția sa strategică și, mai ales, prin resursele de hidrocarburi, un teren al noului joc geopolitic global dus de Statele Unite și Uniunea Sovietică, fiecare încercând de acum să-și creeze propriile state-clienți și să-și implementeze sistemele socio-politice specifice.

Efectele naționalismelor

Anii ’50-’60 sunt marcați de avântul naționalismului arab antrenând o mare parte din țările din regiune în procese revoluționare, întinse uneori pe mai multe decenii, care au schimbat radical alianțele și evoluția geopolitică a zonei.

Fundamentate ideologic pe diferite modele ale naționalismului arab⁴, ele au fost, de fapt, în cea mai mare parte, lovături de stat, care au sfârșit în final prin impunerea unor regimuri autoritare, adesea expresie a ascensiunii politice și militare a unui grup particular de solidaritate (cercul „ofițerilor liberi” în Egipt, alawiții în Siria, clanul tikriților în Irak).

¹ Georges Corm, *Europa și Orientul*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 110.

² Pierre-Jean Luizard, *Pouvoir religieux et pouvoir politique dans les pays arabes du Moyen-Orient: de la tradition ottomane à la modernité réformatrice*, în „Confluences Méditerranéennes”, No. 33, 2000.

³ Olivier Carré, *L’Orient arabe aujourd’hui*, Éditions Complexe, Paris, 1991, p. 18-20.

⁴ Idem, *Le nationalisme arabe*, Payot, Paris, 1996.

Egiptul, după victoria din 1956 în Suez, se pretinde liderul lumii arabe și încearcă, fie prin intermediul Ligii Arabe, fie prin efemera uniune cu Siria (Republica Arabă Unită, 1958-1961) să construiască în jurul său o unitate pan-arabă⁵.

În replică, cele două monarhii hașemite, Irakul și Iordania, formează și ele o federație, în februarie 1958, dar revoluția irakiană din iulie o anulează. La începutul anilor '60, naționalismul arab este împărțit între *nasserism* și *ba'ithism*, ultimul, la rândul său, divizându-se, din 1963, în cele două mari ramuri rivale, irakiană și siriană.

„Războiul Rece” arab

La aceste dispute între statele „progresiste” se adaugă aversiunea lor față de „monarhiile reacționare”: Iranul, Arabia Saudită, Iordania, emiratele Golfului. Acest „război rece arab” (Malcolm Kerr) este o transpunere regională a celui global: primele sunt susținute de URSS, în vreme ce monarhiile conservatoare fac parte din strategia americană de *containment* a expansiunii comuniste⁶.

De fapt, toată această luptă pentru hegemonie între statele sau diferiții actori din Orientul Mijlociu pare a se conduce după celebrul dicton al lui Ibn Khaldūn: „Orice arab vrea să fie conducător”.

Acest conflict ideologico-geopolitic își găsește în epocă concretizarea militară prin războiul civil din Yemenul de Nord, dintre 1962-1970.

Epurări și lupte interne

Înfrângerea arabă în războiul din 1967 duce însă la prăbușirea discursului naționalist și va modifica din nou, pentru viitoarele decenii, configurația geopolitică și alianțele în regiune. Pierzând teritorii proprii, Egiptul, Siria și Iordania vor fi interesate direct și nu doar sentimental de reglementarea raporturilor cu Israelul; fragilei (și conjuncturale) unități arabe față de problema palestiniană făcându-i loc de acum o divizare în urma căreia fiecare țară încearcă să-și impună strategiile sale, numeroasele noi grupări palestiniene fiind folosite ca grupuri de presiune împotriva Israelului, comunității internaționale și chiar împotriva statelor rivale din regiune.

Totodată, Egiptul își va retrage și trupele din Yemen, încetând amenințarea asupra Arabiei Saudite care, în schimb, va accepta să ajute financiar țările angrenate militar în „prima linie” împotriva Israelului.

În 1963 partidul *Ba'ih* va ocupa definitiv puterea în Siria, iar în 1971, după ani de epurări și lupte interne în interiorul partidului, generalul Hafez al-Assad, sprijinit de armata ai cărei ofițeri sunt majoritari musulmani alawiți, devine președinte. În 1968, tot după mai multe lovituri de stat, ba'hiștii câștigă conducerea Irakului, cu Saddam Hussein ca omul forte al regimului, devenit din 1979 președinte⁷.

Revendicându-și fiecare ortodoxia panarabismului ba'hist, între cele două țări se va duce de acum o lungă luptă pentru hegemonie, motivată atât de factori istorici, ideologici și geopolitici cât și de aversiunea dintre cei doi lideri. Disputa se leagă în special de vechile scenarii pan-arabe schițate de fiecare țară, încă de după primul război mondial: Siria urmărește cu insistență, până astăzi, refacerea teritoriului „Siriei Mari” (*Bilād al-Chām*) din perioada islamico-otomană (cu actualele Liban, Palestina, Irak, Iordania, o parte din Turcia), în vreme ce Irakul preia vechiul scenariu hașemit al „semilunii fertile”, Saddam visând să facă din țara sa o „Prusie” a lumii arabe.

⁵ Roger Louis (ed.), *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*, Oxford University Press, 1991.

⁶ Georges Corm, *Le Proche-Orient éclaté*, Gallimard, Paris, 1991, p. 25-49.

⁷ Judith Miller, Laurie Mylroie, *Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf*, Random House, 1991, p. 85-105.

Debutul crizei energetice

Războiul din 1973 și mai ales consecințele sale (embargoul OPEC, creșterea rapidă a prețului petrolului) vor marca însă decisiv ascensiunea Arabiei Saudite și a celorlalte monarhii petroliere din Golf, aflate acum în siajul său⁸. Însuși Egiptul, fost campion al naționalismului arab și partener esențial al URSS în Orientul Mijlociu, se va orienta după 1972 spre o alianță treptată cu SUA, dar încheierea tratatului de pace cu Israelul în 1978 va fi aspru penalizată prin eliminarea sa temporară din organizațiile arabo-musulmane.

Deceniul șapte se încheie prin revoluția iraniană, care scoate cel mai important aliat al SUA în Orientul Mijlociu din sistemul de securitate regională, construit cu atâtea eforturi de Washington. Prin propaganda și acțiunile sale, Teheranul amenință echilibrul în întreaga zonă, urmărind să antreneze comunitățile shī'ite din regiune în același proces revoluționar și să submineze autoritatea rivalilor geopolitici din Golf (Irak, Arabia Saudită).

Impactul conflictului irakiano-iranian

Izbucnirea războiului dintre Iran și Irak este o consecință a revoluției iraniene: mizând pe slăbiciunea noului regim, Saddam Hussein urmărea atât ocuparea unor teritorii arabofone petroliere (Khouzistan), a canalului Chatt el-Arab și a celor trei mici insule din Golf ocupate de Iran în 1971, cât și blocarea extinderii avântului revoluționar la shī'itii irakieni și impunerea sa ca lider al lumii arabe.

Războiul însă a durat opt ani și a avut consecințe devastatoare pentru regiune. În afara pierderilor umane imense, el a răvășit infrastructura celor două țări, a anulat orice strategie comună a OPEC (din 1986, Organizația a renunțat la sistemul cotelor, fiecare membru având de acum libertatea de a-și stabili singur producția, în funcție de interesele proprii) și nu a dus la câștig de cauză pentru nici una din părți⁹.

El a produs însă alianțe inedite. Irakul este ajutat financiar și la nivel de imagine de rivalii săi arabi, monarhiile din Golf, care se tem de avântul Iranului, dar care trag profit și din prelungirea războiului care slăbește pe ambii lor dușmani din Golf. SUA, îndeosebi, se va apropia treptat de fostul său dușman irakian, văzând în el o modalitate de a bloca extinderea revoluției iraniene în zona Golfului.

Deși Irakul rămânea unul dintre marii sponsori ai grupărilor teroriste palestiniene (Abu Nidal) și dușman al Israelului în regiune, ca și promotor al unui program de înarmare nucleară (în 1981 Israelul bombardează complexul industrial nuclear de la Osirak¹⁰), administrația Reagan va relua legăturile cu Bagdadul încă din 1982; în 1984 relațiile dintre cele două țări se reiau la nivel diplomatic. SUA acordă sprijin militar și logistic Irakului în războiul cu Iranul, în plus, flota Statelor Unite intervine în apele Golfului pentru a proteja traficul petrolier împotriva atacurilor iraniene¹¹.

Alături de ea, Franța și URSS livrează echipamente militare Bagdadului, inclusiv arme chimice și biologice, folosite apoi în lupte¹². Singura țară arabă care sprijină Iranul este Siria, atât prin rivalitatea față de Irak și din teama de a vedea țara vecină ieșind învingătoare (deci mai puternică) cât și dintr-o anume solidaritate religioasă, alawismul fiind o schismă în cadrul shī'ismului.

Pentru a bloca intruziunea occidentală (și sunnită) de partea Irakului, Iranul deschide un al doilea front în Liban (prin medierea Siriei), aflat din nou în plin război civil din 1982, după ocupația israeliană. Hezbollahul, extensie libaneză militantă și ideologică a liderilor din Teheran, va provoca, prin atentatele sale sângeroase din întreg deceniul opt, o lovire a intereselor Occidentului în regiune.

Toate relațiile dintre țările Orientului Mijlociu par a fi deci reglate, încă de la început, prin dialectica termenilor de putere și de echilibru: fiecare încearcă să devină un lider regional, dar orice sporire a puterii unuia provoacă imediat o regroupare a celorlalți, care se străduiesc să-i limiteze hegemonia.

⁸ Georges Corm, *op. cit.*, p. 82-112.

⁹ Paul Baltă, *Iran-Irak: une guerre de 5000 ans*, „Anthropos”, 1988.

¹⁰ Pierre Marie Gallois, *Le sang du pétrole. Guerres d'Irak 1990-2003*, „L'Âge d'Homme”, 2003, p. 49-54.

¹¹ Apud Judith Miller, Laurie Mylroie, *Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf*, Random House, 1991, p. 139-153.

¹² *Ibidem*, p. 154-176.

Așa cum aprecia fostul ministru de externe al Israelului, Moshe Arens, într-un interviu, Orientul Mijlociu contemporan poate fi comparat cu Europa secolului XIX, guvernată de balanța regională a forțelor între diferitele puteri¹³.

Tendențe geopolitice saudite

Arabia Saudită este, la ora actuală, unul din centrele de putere din spațiul islamic. Tendințele de centru de putere se manifestă în politica externă cu statele occidentale și, în egală măsură, cu statele islamice. Relațiile cu SUA și cu o parte din statele occidentale dau consistență strategiilor elaborate de acest stat. În același timp Arabia Saudită impune statelor din OPEC și Orientul Mijlociu o politică unică pentru deținerea supremației în domeniul resurselor energetice.

La începutul anului 2008, Arabia Saudită a creat Uniunea Economică a Golfului, în scopul contracarării Iranului și a imixtiunii americane în Orientul Mijlociu. Ca membru OPEC Arabia Saudită s-a implicat în politica resurselor energetice mondiale și a avut permanent un punct de vedere personal privind situația din Peninsula Arabiei.

Arabia Saudită este a promovat wahhabismul, pe care caută să îl impună în statele islamice. Din punct de vedere geo-economic, regatul saudit caută să penetreze spațiul eurasiatic pe axele Ryad-Islamabad, Ryad-Istanbul și Ryad-Strasbourg.

Prin politica dusă a creat dependența Yemenului de Ryad și s-a autointitulat centru de putere în zona Golfului. Emiratele și statele Golfului văd în Arabia Saudită un centru polarizant al lumii islamice și în același timp o putere regională care să le asigure securitatea față de creșterea rolului geopolitic iranian.

Panturcismul

Panturcismul reflectă o doctrină geopolitică prin care se dorește crearea unui spațiu unic al statelor, regiunilor și popoarelor cu origine turcică. Prin panturcism Turcia urmărește să revitalizeze tendințele imperiale otomane, după modelul panarabismului sau panslavismului.

Încurajarea afinităților lingvistice este de fapt utilizată ca un vector de dezvoltare regională și mărirea securității regionale.

Perceput ca un curent naționalist și imperial, panturcismul are un rol important în promovarea Turciei moderne non-fundamentaliste. Oponenții acestei teze consideră că panturcismul va distruge diversitatea culturală, religioasă și politică a popoarelor și grupurilor etnice turcice și, va avea în general, un impact regional negativ.

Școala iraniană de geopolitică

Dezvoltată după 2001, școala iraniană de geopolitică s-a axat pe abordări privind laturile energetică și religioasă. În acest sens, abordările iraniene consideră Iranul „inima energetică” a lumii și centrul geopolitic de dezvoltare a șhiismului.

Reprezentanții acestei școli, cu teorii bine definite și de actualitate, sunt Mohammad Hafeznia, Ezatti, Mohammad Akhbari, Mohammad Ghalibaf și Fahra Pishgahi Fard.

În tezele acestora se observă preocuparea Iranului de a rezolva problemele generate de migrația frontierelor, rezolvarea problemelor minorităților etnice și religioase, influența shiismului în securitatea regională.

Sistemele geopolitice ale lumii islamice

În prezent, ne place sau nu, orice stat evoluează într-o arenă zonală, regională sau globală. Actorii statali sunt parte la acorduri internaționale politice, culturale, economice, militare sau religioase, de diferite ranguri, în scopul dezvoltării strategiilor interne și a asigurării securității naționale.

¹³ Alain Gresh, *Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East*, „The Middle East Journal”, Vol. 52, Nr. 2, 1998.

Dacă vom analiza statele islamice în plan zonal, vom găsi următoarele sisteme geopolitice – care își pun amprenta asupra dezvoltării acestora, astfel:

Sistemul geopolitic mahgrebian

Sistemul geopolitic mahgrebian cuprinde statele Mahgrebului, aflate în sfera de atracție a Franței. Statele mahgrebiene sunt beneficiarele unor strategii și parteneriate de dezvoltare elaborate de Franța împreună cu Uniunea Europeană și Organizația Statelor Francofone. Franța nu a reușit să mențină în totalitate influența sa în Mahgreb și Machreq, deoarece imixtiunea Moscovei – în special după anul 1989 – a limitat aplicarea unor strategii geopolitice.

Prin Maghreb (și *Maghrib*; în limba arabă: مغرب „vest”, derivat din verbul arab *gharaba*: „Soare apune”) se înțeleg în primul rând cele trei țări nord-africane Tunisia, Algeria și Maroc, Egiptul, parțial și Libia și Mauritania, care, pe baza istoriei lor, au multe trăsături comune. În arabă prin *Maghreb* de regulă se înțelege Marocul, pentru că este cea mai vestică țară arabă.

Atragerea în sfera de influență a Moscovei a unor state din acest spațiu a generat contradicții interne (cum este cazul Algeriei) sau teritoriale (cum este cazul disputelor dintre Maroc și Sahara Occidentală). În planul migrațiilor, Franța a stimulat importul de forță de muncă din acest spațiu și și-a asumat reapariția unor conflicte interne generate de acești migranți.

Ca axe de dezvoltare a sistemului geopolitic sunt Paris-Casablanca, Paris-Tunis, Paris-Cairo, Tripoli-Londra, Alger-Moscova și Alger-Madrid.

Marocul joacă un rol important în controlul strâmtorii Gibraltar, dar este defavorizat de enclavele spaniole Ceuta și Melila, care se constituie ca factor de risc pentru migrația africană către Europa. Marocul este amenințat de conflictul cu Sahara Occidentală, în timp ce Algeria este posibil să se dezmembreze pe criterii de clanuri.

Tunisia a generat un program de dezvoltare multiculturală, în care dorește să atragă statele arabe și pe cele francofone, program inițiat de președintele Ben Ali în cursul anului 2007.

- Axe de migrații: Nouakchett-Bordeaux, Tanger-Málaga, Alger-Marsilia, Tunis-Nisa, Tripoli-La Valetta.

- Axe de conflict: El Aiaún-Rabat, Tripoli-Alger, Tanger-Madrid.

- Axe religioase sunnite: Rabat-Casablanca-Keruan, Tripoli-Keruan, Alger-Keruan, Cairo-Mecca, Cairo-Medina, Rabat-Mecca-Medina, Alger-Meca-Medina, Tripoli-Mecca-Medina, Tunis-Mecca-Medina.

- Scopuri: cooperare economică, cooperare politico-culturală internă și externă. Numeroase proiecte regionale, care erau planificate de mult timp, cum ar fi extinderea conexiunilor transmagnebiene a căilor ferate, șoselelor și conductelor, au putut fi continuate. Menținerea valorilor sufletești și morale ale Islamului și asigurarea identității arabe, printre altele și prin schimb pedagogic de profesori și studenți, instituții culturale și universitare comune.

Libia s-a implicat în acordarea sprijinului comunității islamice din Malta, prin construcția unei moschei și a școlilor coranice, necesare comunității arabe din această țară.

Sistemul geopolitic Machreq

Opusul Maghreb-ului este *Mashreq*-ul مشرق „est”, răsărit” derivat din verbul arab *sharaqa*: „Soare răsare” ().

Sistemul geopolitic machreqian cuprinde statele afro-asiatice Egipt, Sudan, Arabia Saudită, Israel, Liban, Siria, Irak, Iordania, Yemen, Oman, Kuwait și Emiratele Arabe Unite.

- Are ca poli de putere Egiptul, Arabia Saudită, Israelul, Siria și Irakul.

- Axe de impact ale sistemului: Cairo-Riyad, Riyad-Bagdad, Riyad-Khartum, Cairo-Tel Aviv, Beirut-Damasc.

Egiptul are un rol foarte important în controlul Canalului de Suez, în timp ce Arabia Saudită și Irakul sunt determinante pentru controlul resurselor energetice.

- Israelul, Siria și Irakul au un important rol politico-militar.

- Egiptul, Israelul, Libanul și Siria sunt de importanță pentru dezvoltarea proiectului EUROMED.

- Axe de migrații: Hurgada-Duba, Khartum-Jeddah, Beirut-Brasilia, Sanaa-Riyad, Ramalah-Aman, West Bank-Aman, West Bank-Valea Bekaa, Bagdad-Damasc, Bagdad-Ankara, Bagdad-Aman, Bagdad-Riyad, Bagdad-Teheran.

- Axe de conflict: Palestina-Israel, Damasc-Beirut, Bagdad-Washington, Riyad-Sanaa, Cairo-Khartum, Damasc-Tel Aviv.

- Axă energetică: Cairo-Khartum.

Sistemul geopolitic EUROMED

Acest sistem geopolitic a fost inițiat de către Franța, ca o alternativă pentru statele mediteraneene care nu pot face parte din Uniunea Europeană. Se știe că Franța a întreținut mereu relații speciale cu spațiul mediteranean. Statele regiunii sunt în parte fie francofone, fie dispun de o cultură puternic marcată de cea a fostei puteri coloniale franceze.

EUROMED are la bază modelul de cooperare din zona Mării Negre. Procesul de la Barcelona a fost dezavantajat, încă de la lansarea sa, de opoziția dintre Israel și statele arabe. Peste zece state din mediteraneene s-au implicat în realizarea acestui proiect: Algeria, Egipt, Israel, Iordania, Liban, Maroc, teritoriile palestinienne, Siria, Tunisia și Turcia, cărora în anul 2007 li s-a alăturat Mauritania, Libia având statut de observator.

Prin parteneriatul EUROMED – Franța fiind liderul acestuia – s-a urmărit atragerea în zona de influență a unor state africane și asiatice, care nu fac parte din spațiul maghrebien sau francfon, în scopul deschiderii unor piețe de desfacere pentru produsele franceze și cele provenite din Uniunea Europeană.

Decizia Franței de a constitui această organizație economică a fost determinată de pierderea influenței în „colonii” și de angajare a acestor state în strategiile geopolitice franceze. Astfel, Franța și-a arătat disponibilitatea realizării unor proiecte comune cu statele nord-africane (fuziunea între Canal de Suez și Gas de France, realizarea de centrale nucleare-electrice în Egipt și Libia, acordarea de locuri de muncă pentru locuitorii Maghrebului pe teritoriul Franței, acceptarea forței de muncă nord-africane pe piața serviciilor din Franța, sprijin militar în Ciad și Coasta de Fildeș).

Implicarea Franței în măsură mult mai mare decât Uniunea Europeană a determinat ca acest proiect să fie unul francez și mai puțin european. Situate departe de bazinul Mării Mediterane, unele state europene, printre care nu în ultimul rând Germania, s-au simțit marginalizate, bănuind Parisul că încearcă să pună pe picioare un club elitist și exclusivist, de genul organizatorului de vacanțe de lux Club Méditerranéen.

Pe lângă definirea exactă a proiectelor UE, mai există un aspect dificil în acest demers: problema finanțării proiectelor. Mai mulți parteneri ai Franței nu doresc să investească sume suplimentare față de ceea ce a fost deja prevăzut pentru EUROMED.

Sistemul geopolitic afro-asiatic (al Mării Roșii)

Fiind o inițiativă afro-asiatică cu implicarea a doi poli de putere ai lumii arabe: Egiptul și Arabia Saudită, acest sistem cuprinde: Egiptul, Israelul, Libanul, Djibouti, Eritreea, Somalia, Iordania și Palestina.

Cei doi poli de putere sunt implicați în medierea procesului de pace din Orientul Mijlociu și gestionarea stărilor conflictuale ale regiunii. În același timp, ca state membre în Liga Arabă, Liga Islamică și OPEC, Arabia Saudită și Egiptul sunt promotoare de securitate în spațiul islamic, având numeroase inițiative în plan regional.

Egiptul – ca putere în plină afirmare –, pivot geopolitic al SUA, partener al Uniunii Europene și a multor organizații pan-africane, a reușit să-și impună strategiile politice în arena internațională, implicându-se activ în rezolvarea conflictelor zonale. În același timp, Egiptul nu a renunțat la pretențiile teritoriale față de Sudan, în condițiile degradării situației politice interne din acest stat african.

Pentru Egipt, securitatea Lacului Nasser este vitală, tot așa cum securitatea Sinaiului și bunele relații cu Statul Israel au asigurat siguranța canalului Suez.

Ca stat arab islamic, dar și afro-asiatic, Egiptul este atras de Peninsula Arabiei, promovând pan-islamismul, în timp ce Arabia Saudită este atrasă de spațiul arabo-islamic nord african – unde promovează pan-wahhabismul.

Prin promovarea pan-arabismului, Egiptul a reușit să stopeze evoluția facțiunilor pro-fundamentaliste islamice de tipul Frăției Musulmane și grupărilor palestiniene (prin securizarea frontierelor, cu ajutorul Israelului) și a redeschis canalele de comunicare cu statele arabo-islamice. Această deschidere a fost benefică pentru migrarea forței de muncă egiptene către Arabia Saudită, dar a încurajat importul ideologiilor arabo-asiatice fundamentaliste către Egipt și înrolarea acestor migranți în structuri criminale care încearcă destabilizarea statului condus de Mubarak.

Arabia Saudită acționează pe axele geopolitice Riyad-Paris, Riyad-Washington iar Egiptul are ca strategie reactivarea relațiilor cu Uniunea Europeană pe axa Cairo-Paris, cu Asia pe axa Cairo-Tel Aviv, cu SUA pe axa Cairo-Washington.

Cele două state nu s-au implicat în rezolvarea conflictelor din Cornul Africii și evită pe cât posibil participarea cu forțe militare în conflictele internaționale din spațiul islamic.

Sistemul geopolitic pan-arab

Acest sistem este unul creat pe criterii lingvistice, având în componere statele arabe afro-asiatice și are ca forum Liga Arabă. Este un sistem geopolitic care are ca areal extinderea culturală a vorbitorilor de limbă arabă.

Deși pare un sistem socio-cultural, în interiorul acestui spațiu se dezvoltă strategii de dezvoltare economico-socială, de securitate regională și de combatere a teoriilor occidentale. La dispoziția acestui forum regional se găsește un fond financiar de întraajutorare (de tipul unei bănci regionale), în special pentru statele africane.

Liga Arabă promovează interesele statelor arabe și contracarează imixtiunea organizațiilor occidentale în acest spațiu. În același timp obstrucționează implementarea principiilor pieței libere-concurențiale de tip occidental, promovând specificul pieței arabo-islamice.

Are ca poli principali: Egiptul, Arabia Saudită, Irakul și Siria, care formează centrul de putere al lumii arabe.

Arealul cuprins între Cairo-Riyad-Bagdad-Damasc reprezintă centrul de dezvoltare a marilor civilizații antice, care dau legitimitate acestor state să se erijeze în conducătorul lumii arabe.

Sistemul geopolitic al statelor Golfului Persic

Generat la începutul anului 2008, acest sistem, creat la inițiativa Arabiei Saudite – care este și polul de putere central – după modelul Uniunii Europene, cuprinde Kuwaitul, Omanul, Qatarul, Yemenul și EAU.

Scopul acestui sistem este de a asigura securitatea statelor și emiratelor din Golful Persic în eventualitatea unui atac din partea Iranului și de a crea o piață unică pentru imensul capital din această regiune. În realitate, sistemul gândit de Arabia Saudită este de a contracara boom-ul economic iranian.

Pentru statele din Golf, sistemul reprezintă garanția securității – reprezentată prin „umbrela” saudită – dezvoltării investițiilor și turismului în aceste state. Prin aderarea statelor Golfului la această uniune politico-economică s-a realizat stoparea revendicărilor teritoriale ale Arabiei Saudite și s-a creat cadrul instituțional de securitate comună.

Sistemul geopolitic pan-islamic

Acest sistem geopolitic are cuprindere globală, deoarece, pe lângă statele de religie islamică, sunt cuprinse și minoritățile islamice din statele non-islamice la nivel planetar.

Este cel mai mare sistem geopolitic după NATO și cel latino-catolic și este condus prin Liga Islamică. Comunitățile islamice din statele non-islamice sunt conduse prin ONG-uri finanțate de Liga Islamică.

Sistemului are ca strategie controlul și conducerea islamicilor de pretutindeni, având ca nucleu central arealul format de Cairo-Damasc-Bagdad-Teheran-Islamabad-Djakarta-Riyad-Mogadisciu-Tunis, unde se află și locurile sfinte islamice Mecca și Medina.

Deși este un sistem organizat pe criterii religioase, nu putem trece cu vederea promovarea culturii, schimburilor economice și pregătirea specialiștilor în cadrul marilor universități islamice.

Sistemul geopolitic al statelor OPEC

Este un sistem pur economic care deține controlul resurselor energetice din statele producătoare și exportatoare de petrol.

Din inițiativa Arabiei Saudite se va înființa și organizația statelor producătoare și exportatoare de gaze naturale.

Sistemul geoeconomic al zonei STAN

Acest sistem este promovat de Centrul de Studii Strategice de la Islamabad, promovând tendințele imperiale ale Pakistanului care, de altfel, se consideră centru polarizant pentru Afganistan, Tadjikistan, Kazahstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kurdistan, Kazahstan și Kârghezstan.

Conform acestei teorii, Pakistanul dorește realizarea unei uniuni economice regionale asemănătoare Uniunii Europene. Dacă se va realiza această organizație economică, este posibil ca Pakistanul să dorească ieșirea de sub tutela Ankarei și Bagdadului a teritoriilor naționale în care sunt dispuse comunitățile kurde.

Are ca axă principală Astana-Islamabad, iar ca axe secundare Islamabad-Kabul, Islamabad-Ashgabad, Islamabad-Bishkek, Islamabad-Mosul, Islamabad-Tașkent.

Sistemul geopolitic al Asiei Centrale

După disoluția URSS, o parte din statele unionale și-au câștigat independența. Statele Asiei Centrale, recunoscute ca depozite de resurse energetice, au fost atrase în diferite combinații politico-economice regionale, care să le asigure securitate și dezvoltarea prin scoaterea de sub tutela Moscovei.

Este un sistem foarte puternic, de importanța OPEC, ca și centru de putere prefigurându-se Kazahstanul. Deși din sistem mai fac parte Tadjikistanul, Uzbekistanul, Turkmenistanul și Kârghezstanul, aceste nu au vitalitatea necesară de a-și menține independența resurselor energetice față de Federația Rusă – care deține infrastructura de transport și prelucrare.

Are ca axă principală Astana-Moscova.

Sistemul pan-turcic

Este un sistem care promovează spiritualitatea și limba turcă, fiind inițiat de Mustafa Kemal Atatürk. La acest sistem au aderat statele central-asiatice și comunitățile turce din statele europene. Strategia acestui sistem este de a reactiva tendințele imperiale ale Turciei.

Sistemul geopolitic vechi al Mării Negre

Cel mai vechi sistem geopolitic din Europa, de o însemnătate strategică deosebită pentru România, a redevenit o realitate pentru comunitatea euroatlantică.

Dacă în secolul al XIX-lea a reprezentat teatrul de înfruntare al Marilor Puteri, deoarece „cheile” sistemului sunt reprezentate de Strâmtoarea Bosfor și Dardanele (controlate de Turcia și obiect de dispută cu Rusia) și Peninsula Crimeea (cu bazele navale Sevastopol, Simferopol și Balaklava – obiect de dispută între Rusia și Ucraina), Marea Neagră a devenit polul de atracție a alianțelor militare și a schimburilor economice, căpătând o nouă perspectivă după 1989.

Chiar dacă, geografic, Crimeea împarte Marea Neagră în două părți simetrice de 250 km fiecare, relațiile statelor cuprinse în arealul sistemului geopolitic determinat de bazinul Mării Negre sunt de colaborare și de asigurare a unei securități zonale.

După dispariția Imperiului Țarist și a Imperiului Otoman, sistemul geopolitic s-a divizat inițial în centrul Balcanilor și Caucazului, apoi în patru, adăugându-se Centrul Nord-Pontic și cel Anatolian.

În prezent, interesele Turciei și Rusiei se intersectează mai puțin în bazinul Mării Negre și mai mult în zona republicilor turcofono-musulmane din Asia Centrală, mijloacele de influență ale Turciei în zonă fiind net superioare *vis-à-vis* de cele ale Rusiei împotriva Turciei.

Este un sistem eurasiatic, având ca poli de putere Federația Rusă și Turcia. Generat ca sistem economic la inițiativa Turciei, în anul 1992, din Zona Extinsă de Cooperare Economică a Mării Negre fac parte Rusia, Armenia, România, Ucraina, Turcia, Moldova, Georgia, Azerbaidjanul, Bulgaria, Albania și Grecia. Acest sistem face parte din elipsa de securitate a României.

Aceste atu-uri oferă României rolul de poartă comercială sud-estică, comparând-o cu Olanda, care este considerată poarta nord-vestică a Europei, prin:

- constituirea zonelor libere economice Sulina la Marea Neagră, Ungheni și Giurgiulești la Galați, cele realizate cu Ungaria, de la Siliștea – Călărași cu Bulgaria și cu Iugoslavia;

- conectarea României la rețeaua internațională de transport a resurselor de gaze naturale și petrol prin magistralele Iran – Europa Centrală și Caucaz – Europa Centrală va asigura o siguranță ridicată și independență energetică (și prin centrala nucleară de la Cernavodă);

- schimburile comerciale se realizează, în principiu, de-a lungul litoralului de vest și de nord: Burgas și Varna în Bulgaria, Constanța în România, Odessa și Crimeea în Ucraina și Novosibirsk (complex petrolier accesibil navelor de 200.000 t) în Rusia;

- traficul comercial în Strâmtoarea Bosfor este de valoare apropiată acelor din Panama și Suez, iar dezvoltarea exporturilor de produse petroliere ale CSI vor reactiva portul Constanța ca și cel mai mare port la Marea Neagră și, posibil, refacerea flotei românești;

- libertatea de navigație în strâmtoarele turcești a constituit întotdeauna o preocupare importantă a Rusiei și renegocierea, care a avut loc în Turcia, a Convenției de la Montreaux (1936) nu a fost acceptată de Moscova. Totuși, Turcia, invocând securitatea navigației și protecția mediului marin, solicită ca exporturile petroliere din CSI să nu se realizeze prin strâmtoari. Ca atare, Ankara propune o conductă care să lege câmpurile petroliere din Caucaz cu un port mediteranean, deci turcesc;

- trecerea sub controlul turcesc a unei părți a exporturilor energetice nu pare a fi pe placul Moscovei;

- navigația liberă în strâmtoari nu se va putea desfășura dacă ieșirea spre Marea Mediterană, respectiv prin Marea Egee, nu va cunoaște o anumită libertate. Acest element este esențial în diferendul greco-turc privind delimitarea zonelor de suveranitate maritimă, precum și în revendicările Ankarei față de anumite insule grecești situate în apropierea litoralului turcesc. Dacă Marea Neagră a putut fi considerată un câmp de luptă în marile confruntări dintre Est și Vest, ea va deveni spațiul colaborărilor locale și regionale;

- chiar dacă în prezent se manifestă conflicte locale, cum sunt cele din partea orientală a zonei dintre armeni și azeri, abhazi și osetini, fără a vorbi de cel kurd din Anatolia, această regiune, un veritabil mozaic etnico-religios, care, de-a lungul istoriei, s-a aflat în calea imperiilor (otoman, țarist, persan, sovietic...) a cunoscut, odată cu dispariția ultimului, libertatea pentru toate națiunile. Nici Federația Rusă, nici Turcia și nici Iranul nu pot rămâne insensibile. Această regiune este, totuși, o zonă de legătură între Est și Vest, de la Marea Neagră la Asia Centrală, dincolo de Marea Caspică și între Nord și Sud, de la lumea slavă până în Golful Persic. Totodată, Marea Neagră este (potențial) foarte bogată în hidrocarburi. Țările din estul Mării Negre sunt supuse incertitudinilor atât economice, cât și politice, legate de consecințele războiului din Iugoslavia (în special pentru Bulgaria și România) și, pe de altă parte, de modificările teritoriale regionale apărute ca urmare a dispariției URSS și a Pactului de la Varșovia (Ucraina și, de exemplu, Moldova). În acest context geopolitic perturbator apare clar că miza cea mai importantă, și deci de valoare strategică, o constituie dominația asupra Mării Negre;

- pentru România, dezvoltarea relației Marea Caspică – Marea Neagră – Marea Mediterană este vitală din punct de vedere economic și comercial; această perspectivă poate fi de amploare în relațiile statului nostru cu lumea occidentală, prin dezvoltarea navigației maritime și fluviale.

Potrivit specialiștilor politico-militari francezi, Rusia nu a abandonat niciodată proiectul său de „a deschide o fereastră” spre sud. Rivalitățile ruso-ucrainene privind viitorul Flotei Mării Negre și a bazelor sale militare nu au altă miză decât autoritatea asupra acestei mări. Ucraina și Turcia doresc să obțină dominația asupra resurselor maritime, în timp ce Rusia nu vrea să piardă singurul său mod de acces spre „mările calde”.

Sistemul geopolitic al Mării Caspice

Din punct de vedere energetic este mult mai puternic decât sistemul geopolitic al Asiei Centrale, având trei poli de putere regională: Iranul, Rusia și Kazahstanul, în jurul cărora gravitează Uzbekistanul, Turkmenistanul și Azerbaidjanul.

Rusia și Kazahstanul și Uzbekistanul sunt state membre ale Organizației Shanghai, în timp ce Iranul este numai observator.

Din punct de vedere al energiei nucleare avem două state care dezvoltă tehnologii nucleare: Rusia și Iranul, iar Kazahstanul are resurse și situri nucleare moștenite de la defuncta URSS.

Dacă Iranul nu a fost agreat de comunitatea internațională occidentală – datorită dezvoltării tehnologiei nucleare și a fundamentalismului islamic – s-a orientat către dezvoltarea legăturilor cu Rusia și China, în timp ce Azerbaidjanul – care dorește ieșirea de sub tutela federației – și-a orientat strategiile către spațiul nord-atlantic și Uniunea Europeană.

Are ca axe principale Moscova-Astana-Beijing și Moscova-Teheran-Beijing.

Sistemul pan-iranian

Acest sistem cuprinde statele din sfera de influență persano-iraniană: Afganistanul, Pakistanul, Azerbaidjanul și Tadjikistanul.

Iranul se consideră „inima energetică al lumii” și centrul polarizant al culturilor derivate din cea persană.

Subsistemul geopolitic al Balcanilor de Vest

Subsistemul geopolitic al Balcanilor de Vest este o componentă a sistemului geopolitic balcanic – care reprezintă confluența intereselor Occidentului și Orientului, fiind răspântia tuturor confesiunilor religioase.

Acest lucru a atras interesul politicii ruse a fost în zonă, ceea ce a făcut posibilă manifestarea teoriilor pan-ortodoxe și pan-slaviste, elaborate la Moscova.

După disoluția Iugoslaviei a avut loc realizarea unor state musulmane: Bosnia-Herțegovina și Kosovo alăturându-se Albaniei.

Având în vedere că unele state sunt de sorginte slavă, cea mai complicată problemă o reprezintă implicarea Federației Ruse în zonă. Din acest punct de vedere, considerăm că Federația Rusă nu trebuie tratată „à la légère”, deoarece interesul geopolitic pentru această zonă este imens.

În ce privește zona Balcanilor, Rusia s-a declarat pentru menținerea integrității teritoriale a Serbiei prin nerecunoașterea statului kosovar. Potrivit Moscovei, Occidentul a comis o eroare ireparabilă în 1991, atunci când au fost recunoscute ca state Slovenia și Croația.

Acest prim pas în direcția destrămării Iugoslaviei a provocat o serie de catastrofe, ale căror consecințe tragice trebuie să le suportăm acum (printre altele, cele din Bosnia și Kosovo).

În decursul ultimilor ani, Rusia a susținut Serbia atât din punct de vedere moral, cât și militar, cu armament și echipamente militare, în pofida embargoului impus de ONU. Balcanii, și mai ales Serbia, au devenit teatrul de acțiuni militare al noii situații geostrategice europene.

Rusia dorește să joace un rol decisiv în Europa și mai ales în Balcani¹⁴, în condițiile contestării imixtiunilor occidentale în spațiul clasic de influență rusă.

¹⁴ D. Saudan, *Die Rolle Russlands auf dem Balkan (Rolul Rusiei în Balcani)*, în „ASMZ”, Elveția, an 165, nr. 12, decembrie 1999, p. 11-13.

Sistemul geopolitic caucazian

Este cel mai fragmentat sistem din punct de vedere etnic, fiind considerat „butoiul cu pulbere” care va avea efecte negative pentru menținerea Federației Ruse.

Din acest sistem fac parte state cu statut incert și cu multe enclave și conflicte înghețate, care sunt reactivate de Moscova în funcție de evoluțiile și alianțele internaționale.

Sistemul ponto-baltic

Sistemul ponto-baltic este localizat în arealul cuprins între Marea Baltică – Marea Neagră – Rusia – Germania, cu centrul pe Belarus. Acest sistem, tangențial României, conține părți din sistemul baltic pe axa est-vest, carpatic și Marea Neagră, aflându-se la confluența culturii occidentale cu cea orientală, având puternice influențe religioase de factură catolice, ortodoxe și islamice.

După încheierea „Războiului Rece”, Rusia a rămas fără ieșire la Marea Baltică și Marea Neagră (excepție fac enclavalele St. Petersburg și Königsberg, cât și porturile Novosibirsk și Tuapse), această realitate a determinat generarea unor centre principale de forță constituite de Polonia,

România și Ucraina, state care reprezintă factorii externi de influență, iar Germania – prin politica pe care o duce – are posibilitatea de a absorbi sistemul aferent zonei sale de influență. În același timp, dezvoltarea exploatarea petroliere din Marea Caspică face ca un rol important în evoluția relației Marea Caspică – Marea Neagră – Marea Mediterană să revină României – ca liant între extremități, dar și ca punct strategic în dezvoltarea relațiilor comerciale prin reactivarea sistemelor geopolitice al bazinului danubian și al Mării Negre, ca posibilă relație către zonă industrială Occidentală.

Integrarea în structurile euroatlantice a unor zone aflate în sfera de influență a Rusiei a jucat un rol important, prin continuarea coagulării politico-militare și economice. Relația Marea Neagră – Marea Baltică – ca segmente maritime ale fostei Cortine de Fier, după disoluția URSS – prin reactivarea axei baltico-pontică a avut ca rezultat creșterea importanței geostrategice, chiar dacă aceasta s-a modificat din punct de vedere politic.

Spațiul pentru manevrele navale ce era rezervat exclusiv pentru F.M.M. riverane ale celor două spații maritime, a redevenit, din punct de vedere al suveranității, liber pentru navigație (inclusiv comercială). Odată cu manifestarea noilor alianțe, cele două spații maritime constituie – cu toate că Marea Neagră este centrul unui ansamblu eterogen (lumea slavă orientală, Balcani, Peninsula Anatolia... în care se manifestă tensiuni mai vechi sau recente Rusia-Ucraina, Grecia-Turcia și unde se găsesc două regiuni ale căror instabilități politice sunt bine cunoscute, Caucaz și Balcani) – o legătură comercială (prin activarea sistemelor de navigație fluvială) între nordul și sudul Europei, către Asia.

În noul context politic internațional, axa Nord-Sud delimitează statele membre NATO de Federația Rusă. Statele limitrofe celor două sisteme politico-militare pot promova și menține pacea în regiune și, în același timp, pot dezvolta sisteme de colaborare comercială viabile și de interes pentru ambele părți.

Sistemul geopolitic al Cornului Africii

Cornul Africii reprezintă unul dintre cele mai importante puncte geopolitice și geostrategice ale globului. Țările din zonă se află pe axa care unește Africa cu Orientul Mijlociu. În cursul Războiului Rece, SUA și URSS și-au disputat supremația în această regiune care oferă controlul geostrategic a două continente și asigură accesul la zona petrolieră a Orientului Mijlociu și la cea a Africii. Strâmtoarea Bab-el-Mandeb asigură, în plus, controlul asupra unei bune părți din comerțul mondial.

Când Siad Barre a fost înlăturat de la putere în 1991, Robert Oakley – fost agent CIA, expert în contra-terorism – a fost însărcinat ca trimis oficial al SUA în Somalia. Forța americană a fost, în cele din urmă, silită să se retragă în 1993, în condiții umilitoare pentru SUA, 18 militari americani fiind executați public la Mogadiscio și cadavrele lor profanate.

În aceeași perioadă, în Somalia s-au descoperit unele zăcămintele de petrol, gaze naturale și minereuri. Pe lângă plasamentul perfect în zona Cornului Africii, Somalia devenea – potențial – și una dintre țările cu resurse energetice.

Liderii războiului (*warlords*) sprijiniți de SUA s-au reunit în așa-zisa „Alianță pentru Restaurarea Păcii și Anti-terorism” (*Alliance for the Restoration of Peace and Counter-Terrorism* – ARPCT), grupare generos finanțată de Statele Unite. Potrivit lui „International Crisis Group” – care în iunie 2006 a intervievat mai mulți lideri ai ARPCT – organizația primea lunar între 100.000 și 150.000 de dolari de la CIA.

Imediat după ce islamiiștii au cucerit Mogadiscio, în vara lui 2006, Administrația Bush a început în Somalia o serie de operațiuni de tip „*deep enemy penetration*” (penetrarea în adâncime a inamicului). Dezvăluirea a fost făcută, în iunie 2006, de „Observer” și de „Africa Confidential”, care au publicat e-mailuri ale unor firme subvenționate de Washington pentru aceste operațiuni. Firmele menționate erau „Select Armor”, „ATS Worldwide”, și „Special Associated Service”.

Toată această corespondență sugerează că Administrația Bush era la curent cu operațiunile companiilor private implicate în conflictul din regiunea Cornului Africii. Un caz tipic de „privatizare” a războiului.

Operațiunea Etiopiei din Somalia de la sfârșitul anului 2006, a fost discutată de generalul John Abizaid, comandantul CENTCOM (Central Command), în cursul vizitei acestuia la Addis Abeba, de la începutul lui decembrie 2006. Potrivit „New York Times”, premierul Meles Zenawi i-a dat asigurări lui Abizaid că forțele etiopiene vor câștiga războiul cu islamiiștii din Somalia într-o săptămână sau două”. Generalul John Abizaid și-a manifestat cu acea ocazie, temerea că invazia Etiopiei în Somalia va genera o criză umanitară greu de stăpânit, în toată regiunea Cornului Africii.

„Războiul prin procură” al SUA în Cornul Africii a venit pe fundalul rezistenței acerbe din Irak, al sfidării nucleare iraniene și al înfrângerii republicanilor la alegerile din noiembrie 2006. Obiectivul Etiopiei – fixat de Washington – era instalarea în Somalia a unui guvern federal de tranziție, prietenos cu interesele americane.

Una din primele acțiuni ale forțelor etiopiene la Mogadiscio, a fost ocuparea Ambasadei SUA. Explicația este simplă. Înainte de a fi alungați în 1993 din Somalia, americanii de la Ambasada din Mogadiscio – având unul dintre cele mai mari efective de personal din Africa sub-sahariană – constituiau baza strategică pentru toate operațiunile militare sub acoperire și operațiunile de spionaj ale SUA din Africa și Orientul Mijlociu. Reocuparea fostei Ambasade a SUA înseamnă, pur și simplu, reluarea activităților subversive ale vechiului centru din capitala Somaliei.

Acest spațiu de impact geopolitic este destabilizat de conflicte interetnice și inter-tribale prezente în compunere statelor din zonă: Eritreea, Etiopia, Djibouti, Kenya, Somalia și Tanzania. Chiar dacă Somalia este una din cele mai omogene state africane, în statele aparținând acestui sistem geopolitic există diferențieri etnice și rivalități inter- și intra-clanuri alimentate de competiția pentru resurse.

Un vechi proverb somalez spune „*Somalia este împotriva restului lumii, clanul meu împotriva Somaliei, familia mea împotriva clanului, eu și fratele meu împotriva familiei, eu împotriva fratelui meu.*”

Statele Unite și Marea Britanie susțin și ele, în mod tacit, recunoașterea Somalilandului, prima din dorința de a încuraja democratizarea regiunii, de a îngădi expansiunea terorismului și de a stabiliza regiunii în direcția dorită, pentru a putea îngădi Sudanul, iar a doua putere atât în virtutea protecției datorate unei foste colonii, cât și ca urmare a lobby-ului puternicei diaspore Issaq din regat. Miza altor state europene o constituie beneficiile economice, Norvegia de pildă fiind interesată de petrolul și gazele naturale ale Somalilandului, iar compania germană Heidelberg Cement Group, al patrulea producător de ciment din lume, este direct interesată în dezvoltarea și producerea cimentului în regiune.

Uniunea Europeană în ansamblu nu reușește însă să ajungă la un punct de vedere convergent, fiind divizată între tendințele contrare ale Marii Britanii pe de o parte, care solicită recunoașterea Somalilandului, și Italia pe de altă parte, care susține o Somalie unită și care chiar ar fi furnizat armament guvernului central din Somalia, în ciuda embargoului instituit.

În regiune există temerea că dacă Somalilandului i se va acorda independența, se va declanșa un val de mișcări separatiste căci fiecare stat din estul Africii are clivaje interne îndeajuns de solide încât să justifice asemenea tendințe secesioniste.

Eritreea refuză recunoașterea Somalilandului și din pricina faptului că dorește o contrapondere în regiune a puterii reprezentate de Etiopia. O Somalie unificată, incluzând și Somalilandul, ar fi singura țară din Cornul Africii care ar putea avea pretenții la statutul de rival al Etiopiei. Dar ambițiile somaleze nu s-au oprit aici, ci au inclus și Republica Djibouti, pe care au revendicat-o. Acest stat este populat cu precădere de două etnii: în nord afară (40% din populația

Djibouti și 4% din cea a Etiopiei) iar în sud Issa, prima provenind din etnia etiopiană dankali, iar ultima având origini somaleze, majoritari și deținători în mod tradițional ai puterii.

Djibouti nu a fost ocolit nici el de tendințele centrifuge ce au marcat continentul, în acest caz ele venind mai ales din partea populației afar, care visa crearea, împreună cu afarii din Etiopia și Eritreea, a unei mari Afarii. Popor de crescători de animale nomazi, ei reprezintă una dintre cele nouă diviziuni etnice recunoscute în Etiopia. Ei sunt organizați în clanuri, acestea la rândul lor divizate în clase sociale: „asaimara” – „cei roșii” fiind clasa dominantă, iar „adoimara” sau „cei albi”, fiind clasa subordonată.

După unii specialiști, anul 2007 a reprezentat ultima etapă de desăvârșire a devoluției somaleze. Somalia nu poate oferi un mai bun exemplu didactic pentru ceea ce se numește în literatura de specialitate „*failed state*” (stat eșuat). Unii analiști consideră însă că „*failed state*” este o apreciere prea generoasă și mult mai potrivit este un alt concept, aparent mai nou și anume „*collapsed state*” (stat prăbușit). Și cum poate fi altfel?!

Sistemul geopolitic est-vest saharian

Sistemul geopolitic saharian este format din arealul statelor Sahara Occidentală, Mauritania, Algeria, Mali, Libia, Niger, Nigeria, Egipt, Sudan și Ciad. Are ca poli de putere Egiptul și Nigeria, axa principală fiind orientată de la Atlantic la Marea Roșie. Axele secundare sunt Cairo-Khartum (axă energo-electrică), Cairo-Abuja (axă energetică), Abuja-Niamey (axă conflictuală etnică și lingvistică), Freetown - Nouakchott - Bamako - Abuja - N'Djamena-Khartum - Nairobi - Mogadisciu - Dodoma (axa conflictelor endemice), Mauritania, Mali, Malawi, Togo, Burkina Faso, Niger, Nigeria și Ciad asigură perimetrul strategic al SUA.

- Zonele de impact ale sistemului sunt Niger-Nigeria și Egipt-Sudan (impact China-SUA), Kenia-Somalia (impact SUA-terorismul islamic sunnit).

- Axele de influență a statului chinez în sistem sunt Nairobi-Khartum-N'Djamena-Niamey-Bamako și Nairobi-Khartum-N'Djamena-Yaoundé-Luanda.

- Statele cu cele mai mari migrații sunt Sudanul și Tanzania, urmate de Etiopia, Kenya, Ciad, Sierra Leone.

- Diagonala foametei: Mauritania-Mali-Niger-Nigeria-Ciad-Sudan-Etiopia-Somalia.

- Zona de enclavizare are în compunere următoarele state ale sistemului Mauritania-Mali-Niger-Nigeria-Sudan-Ciad-Eritreea-Etiopia-Djibouti-Somalia-Kenia-Tanzania.

- State în curs de implozie: Sudan și Algeria.

Tendințe în geopolitica actuală

Problema raporturilor de putere și a conflictelor dintre state¹⁵, a „invaziei” lumii occidentale de către populații din așa zisa lume a treia¹⁶, consecința luptei pentru controlul unor spații¹⁷, a preocupărilor privind noua arhitectură a continentului european¹⁸ sau problema raporturilor franco-germane¹⁹ și ruso-germane sunt doar câteva din abordările fenomenului geopolitic contemporan de către membrii *Institutului Internațional de Geopolitică* în paginile revistei „*Géopolitique*”, care a început să apară din anul 1982.

Pentru o interpretare istorică a geopoliticii din prima parte a anilor '90 diferitele teorii geopolitice din anii '90 pot fi clasificate în șase școli:

- *Binară* (Haushofer și MacKinder) vede lumea divizată în două centre de putere – unul continental și altul maritim, în conflict între ele, mai ales de-a lungul axei Est-Vest. Transformările geopolitice din deceniulul 9 l-au determinat pe Thomas Barnett – profesor la Colegiul de Război al Forțelor Navale din SUA – să adopte modelul binar al lumii contemporane. În concepția analistului

¹⁵ A se vedea Marie-France Garaud, *L'épée est l'axe du monde*, în „*Géopolitique*”, nr. 33, 1991, p. 2.

¹⁶ Idem, *Le doge et les Zombies*, în „*Géopolitique*”, nr. 19, 1987, p. 5.

¹⁷ René-Jean Dupuy, *La cité terrestre*, în „*Géopolitique*”, nr. 25, 1989, p. 2.

¹⁸ Hans Stercken, *Ce que pourrait être une nouvelle politique de sécurité européenne*, în „*Géopolitique*”, nr. 4, 1993-1994, p. 66-69; Manfred Brunner, *Un Europe des Etats souverains*, în „*Géopolitique*”, nr. 4, 1993-1994, p. 73-75.

¹⁹ Robert Picht, *Pour une psychanalyse des relations franco-allemandes*, în „*Géopolitique*”, nr. 44, 1993/1994, p. 70-71.

militar american, lumea binară are în componere mediul securității și bunăstării – denumit de acesta The Core (inima, miezul), alcătuit din SUA, UE, Federația Rusă, o mare parte din America Latină, Canada, Australia, Japonia, Africa de Sud și o parte din Asia (China, Japonia, Coreea de Sud) – și mediul insecurității și terorismului – The Gap (periferia, prăpastia) alcătuită de Balcanii de Vest, Caucazul, Asia Centrală, Orientul Mijlociu, Asia de Sud-Est și aproape toată Africa. Între cele două extreme sunt situate statele care asigură tranziția acestora (*Seam States*): Brazilia, Mexic, Maroc, Algeria, Grecia, Egipt, Turcia, Pakistan, Malaysia, Filipine și Indonezia, multe dintre acestea fiind statele pivot ale SUA;

- *Marginalistă* (Spykman) consideră că centrul mondial de putere să fie amplasat în fâșia marginală peninsulară și insulară care înconjoară masa continentală eurasiatică, în echilibru dinamic între puterea continentală și cea maritimă;

- *Zonală* situează puterea mondială într-o fâșie temperată delimitată, de regulă, între paralelele de 30° și 60° latitudine nordică, cuprinzând într-un complex unic SUA, Europa, Rusia și Japonia. Confruntarea are loc, în mod preponderent, de-a lungul axei Nord-Sud;

- *Pluralistă* regionalistă și multipolară, afirmă existența unor diverse centre de putere independenți, cu un echilibru dinamic între ei, cooperant și conflictual;

- *Idealistă* consideră lumea un sistem global, dotat cu propriile principii de ordine și, deci, potențial, pașnic și cooperant. Intenționează să substituie dezordinea mondială actuală cu o nouă ordine non-hegemonistă, însă pluralistă și în echilibru stabil;

- *Centru-Periferie* atribuie importanța Nordului față de Sud, în contextul uniunilor regionale de state, nucleului lor dur, organizat în mod ierarhic.

În analizele geopolitice pertinente este foarte dificil să izolăm aspectele geografice de cele istorice, sociologice, politice, economice, psihologice, etnografice, lingvistice și religioase, deoarece impactul acestora, asupra societății contemporane, are efecte pe termen lung, și determină interpretările personale, teoriile istorice, analizele politice și strategiile geopolitice.

În majoritatea studiilor geopolitice se face abstracție de dinamica frontierelor culturale, lingvistice, religioase, politice, economice, sociale, militare și geografice. Studiile statice, adoptate de majoritatea analiștilor politici est-europeni, limitează cercetarea geopolitică a diverselor areale la frontierele geografice. Aceste studii sunt incomplete și defavorizante pentru Asia și Africa, unde se manifestă forțe de atracție și respingere determinate de dinamica frontierelor enumerate mai sus. Impactul migrației frontierelor este cu atât mai mare în această perioadă, când analizăm procesul de globalizare, prin prisma spectrului de științe sociale.

Majoritatea școlilor geopolitice occidentale au „rectificat” unele teorii statice în favoarea teoriilor dinamice care studiază sistemele geopolitice, prin abordări intra și inter-statale. Aceste studii sunt complexe și reflectă realitatea fenomenelor analizate, teoriile fiind funcționale în spațiul geografic static, dar în continuă schimbare.

Dinamica adoptată de noile școli geopolitice, mai ales după anul 1989, au deschis noi perspective de cercetare, cu abordări total diferite de primele teorii geopolitice de la începutul secolului al XX-lea.

Definirea geopoliticii ca știință este controversată și disputată în diferite medii științifice. Analiști, de diverse specialități, au încercat să definească geopolitica, având în vedere provocările contemporane și rolul științific pe care îl are în dezvoltarea societății umane.

În era omului politic, definirea unei științe noi, renegate de regimurile totalitare și dictatoriale de tip comunist prin sintagma „știință nazistă”, este imperativ necesară.

Definirea domeniilor de cercetare științifică, a principiilor care stau la baza dezvoltării sau extincției unor sisteme geopolitice, impun elaborarea de studii de specialitate a persoanelor avizate.

Considerată pseudo-știință de către ocupația comunistă, geopolitica nu servea interesele de „clasă”, fiind o „*teorie care, exagerând o serie de teze ale determinismului geografic și ale antropogeografiei privitoare la istoria și la filozofia culturii, a pretins că politica unui stat ar fi determinată de situația sa geografică. Geopolitica justifică politica de expansiune și agresiune și propagă deschis militarismul și colonialismul...*”²⁰

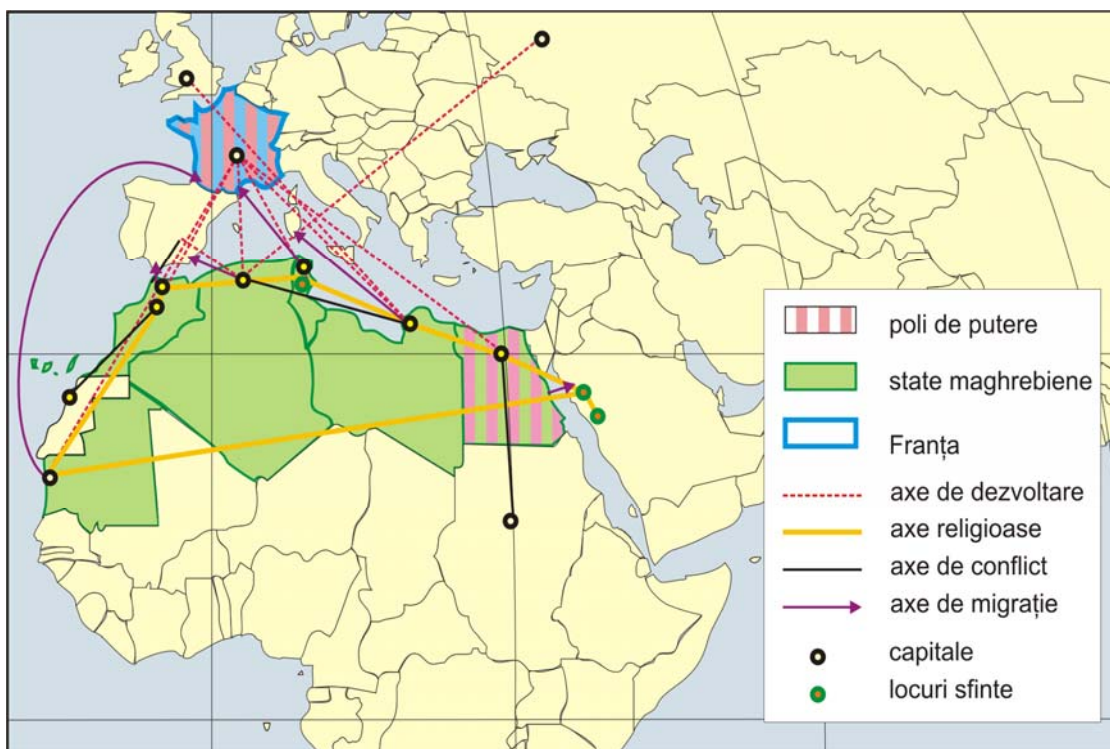
Analiștii americani consideră că în fața SUA stau două mari pericole: China și terorismul²¹.

²⁰ *Dicționar de Filozofie*, Editura Politică, București, 1978, p. 303.

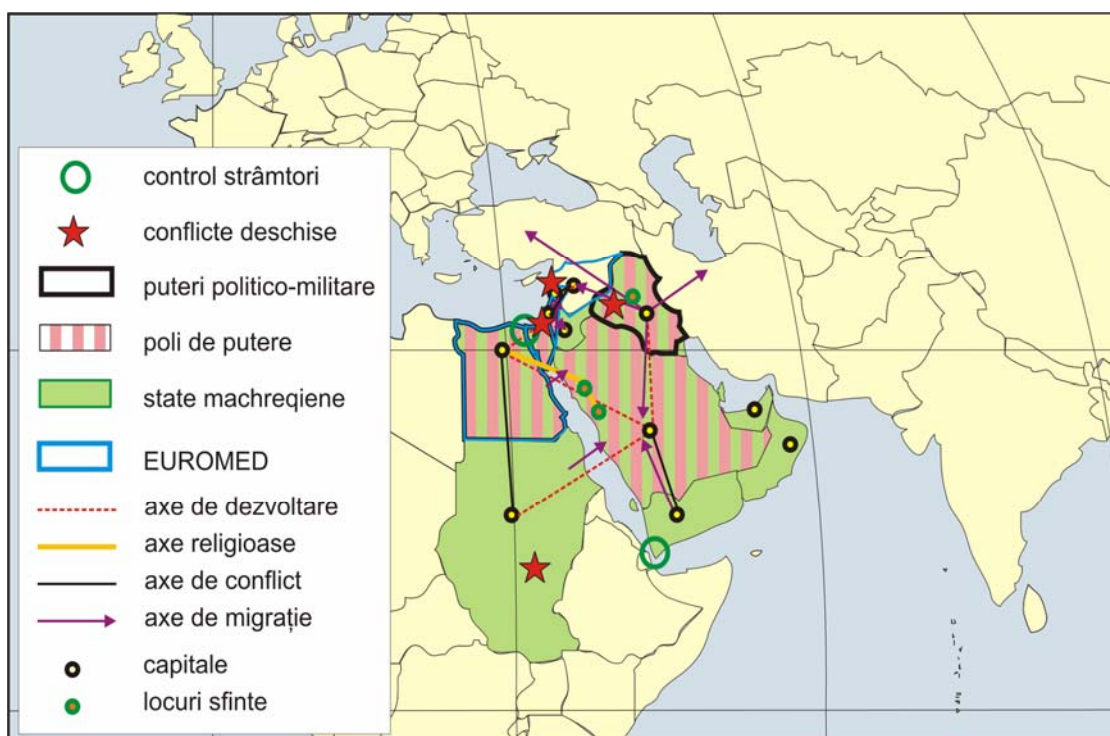
²¹ *Options for the Navy's Future Fleet, A CBO Study*, Congress of The United States, Congressional Budget Office, Pub. No. 2680, Washington DC, May 2006, p. 4.

Bibliografie

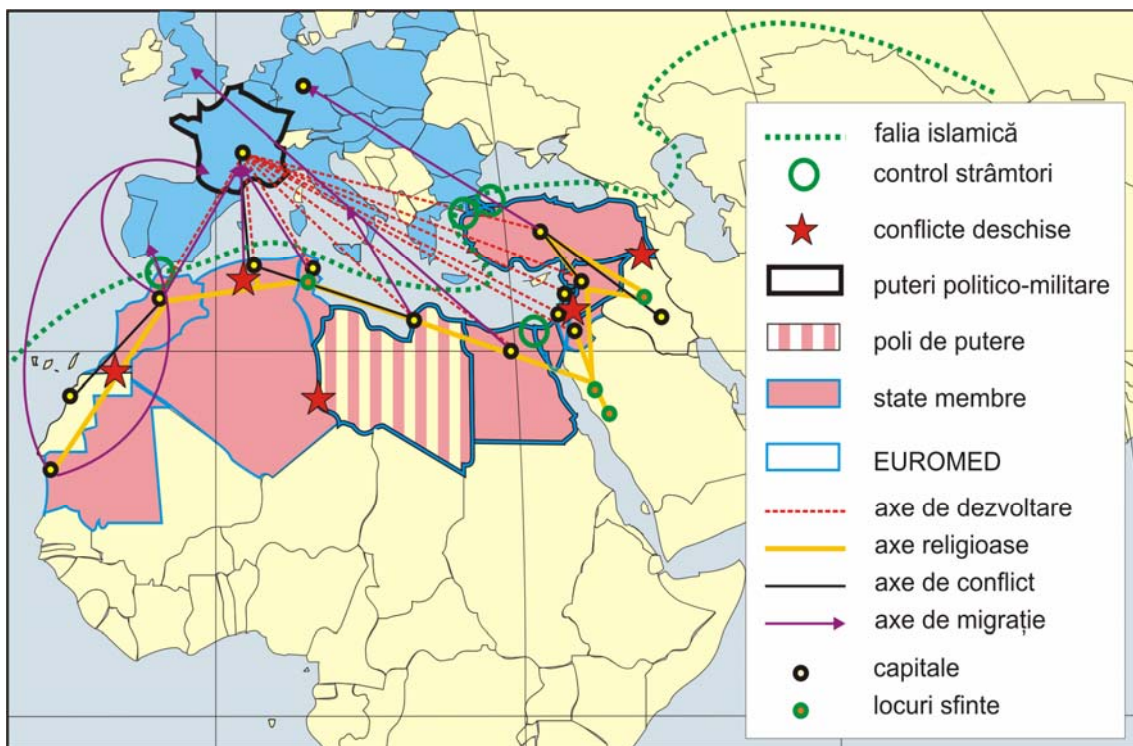
- * * * *Dicționar de Filozofie*, Editura Politică, București, 1978.
- * * * *Options for the Navy's Future Fleet, A CBO Study*, Congress of The United States, Congressional Budget Office, Pub. No. 2680, Washington DC, May 2006.
- Baltă, Paul *Iran-Irak: une guerre de 5000 ans*, Anthropos, 1988.
- Carré, Olivier *Le Proche-Orient éclaté*, Gallimard, 1991.
- Carré, Olivier *L'Orient arabe aujourd'hui*, Editions Complexe, 1991.
- Carré, Olivier *Le nationalisme arabe*, Payot, 1996.
- Corm, Georges *Europa și Orientul*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
- Daudel, Christian *Geografie, geopolitică și geostrategie, termeni în schimbare*, Colectiv, Geopolitica, vol. I.
- Dupuy, René-Jean *La cité terrestre*, în „Géopolitique”, nr. 25, 1989.
- Gallois, Pierre Marie *Le sang du pétrole. Guerres d'Irak 1990-2003*, L'Âge d'Homme, 2003.
- Garaud, Marie-France *L'épée est l'axe du monde*, în „Géopolitique”, nr. 33, 1991.
- Gresh, Alain *Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East*, în „The Middle East Journal”, Vol. 52, Nr. 2, 1998.
- Louis, Roger (ed.) *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*, Oxford University Press, 1991.
- Luizard, Pierre-Jean *Pouvoir religieux et pouvoir politique dans les pays arabes du Moyen-Orient: de la tradition ottomane à la modernité réformatrice*, în „Confluences Méditerranéennes”, No. 33, 2000.
- Miller, Judith și Mylroie, Laurie *Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf*, Random House, 1991.
- Picht, Robert *Pour une psychanalyse des relations franco-allemandes*, în „Géopolitique”, nr. 44, 1993/1994.
- Saudan, D. *Die Rolle Russlands auf dem Balkan (Rolul Rusiei în Balcani)*, în „ASMZ”, Elveția, an 165, nr. 12, decembrie 1999.
- Stercken, Hans *Ce que pourrait être une nouvelle politique de sécurité européenne*, în „Géopolitique”, nr. 4, 1993-1994.

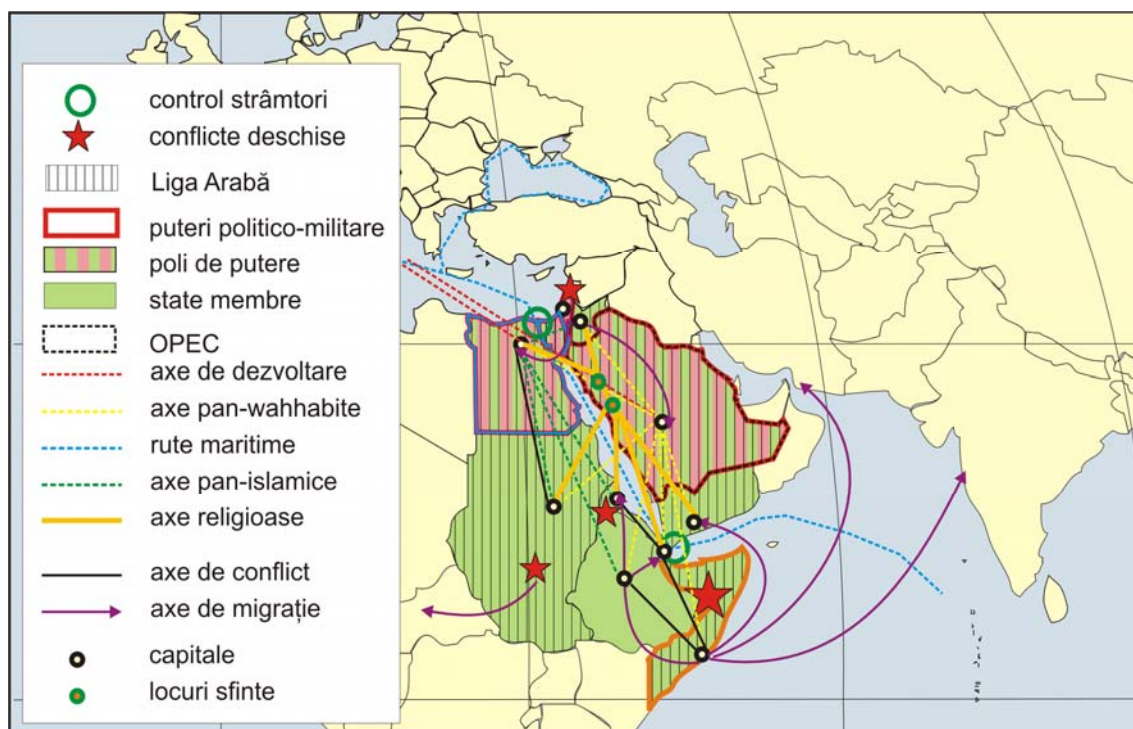
Harta 1. Sistemul geopolitic mahgrebian.

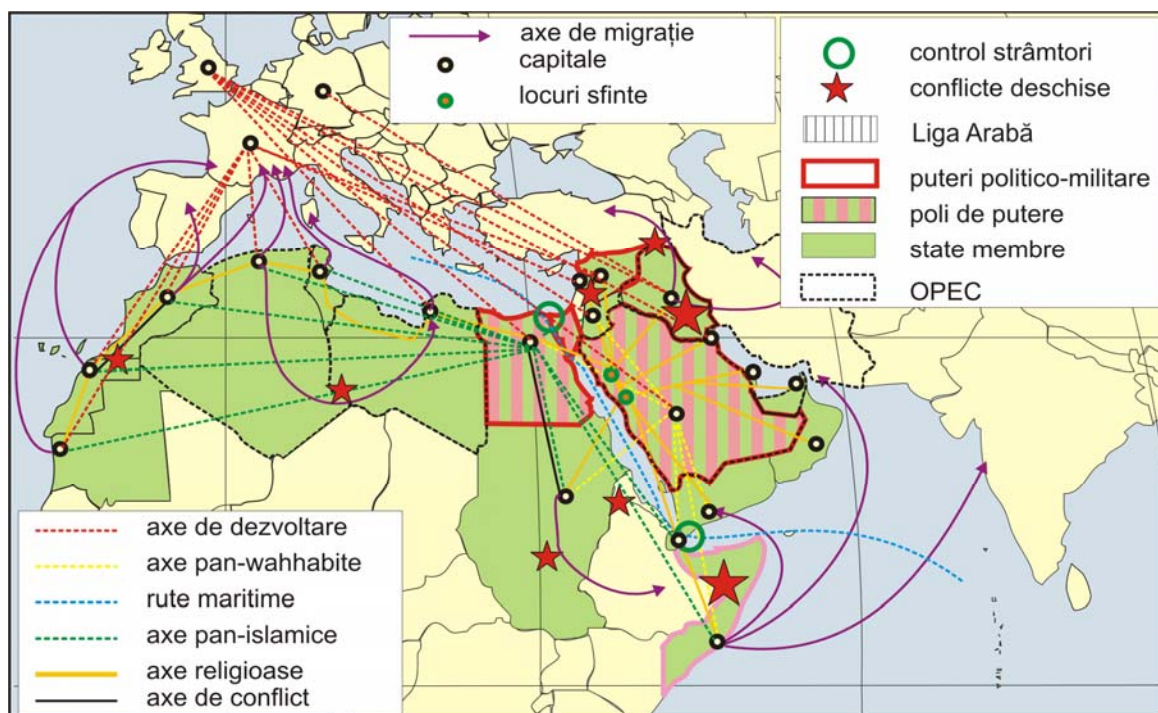
Harta 2. Sistemul geopolitic Machreq.

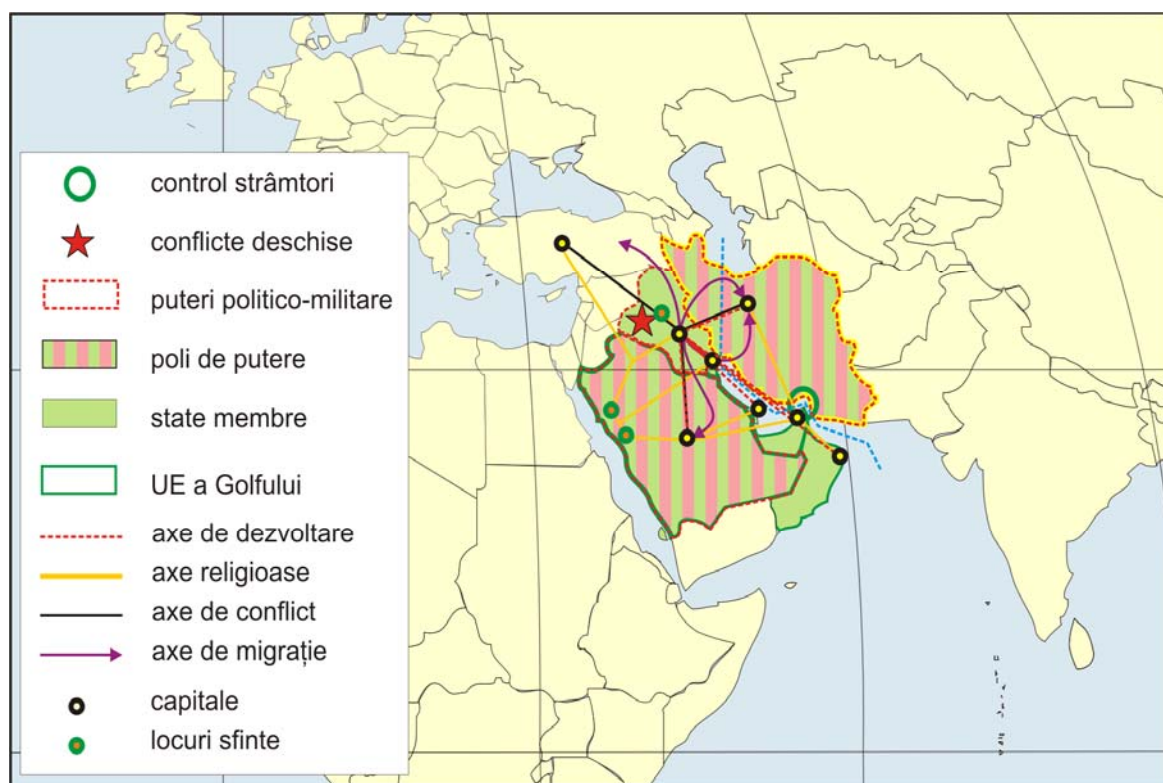
Harta 3. Sistemul geopolitic EUROMED.

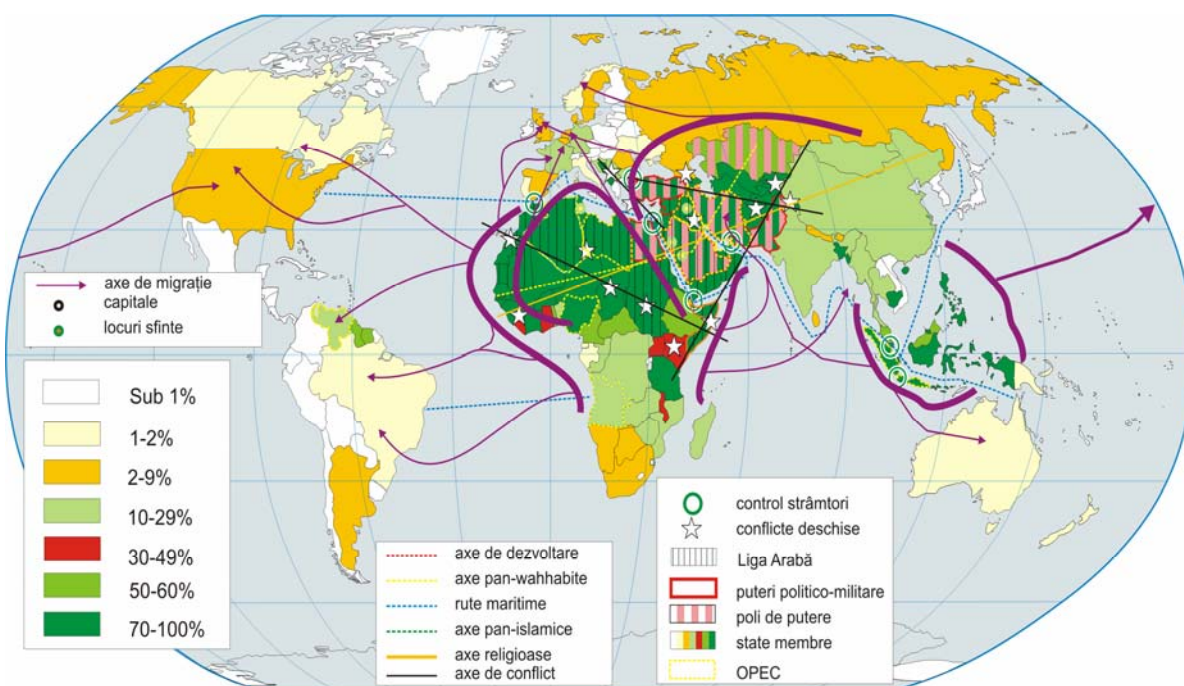
Harta 4. Sistemul geopolitic al Mării Roșii.

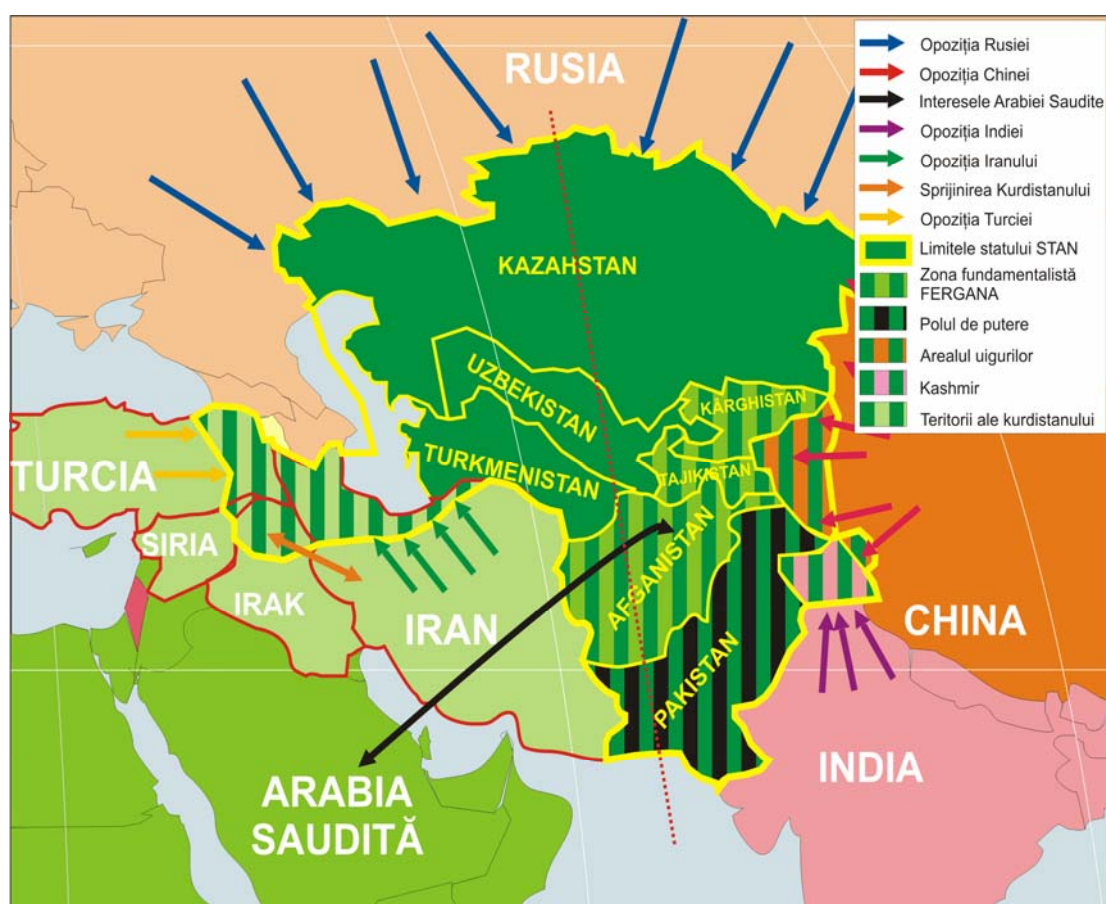
Harta 5. Sistemul geopolitic pan-arab.

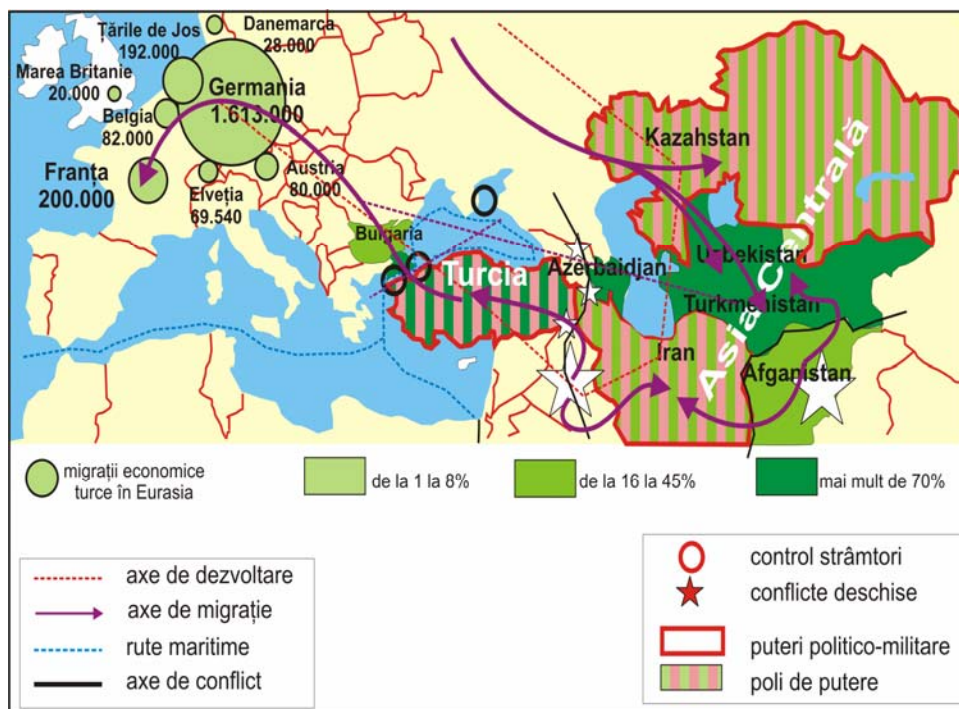
Harta 6. Sistemul geopolitic al Golfului Persic.

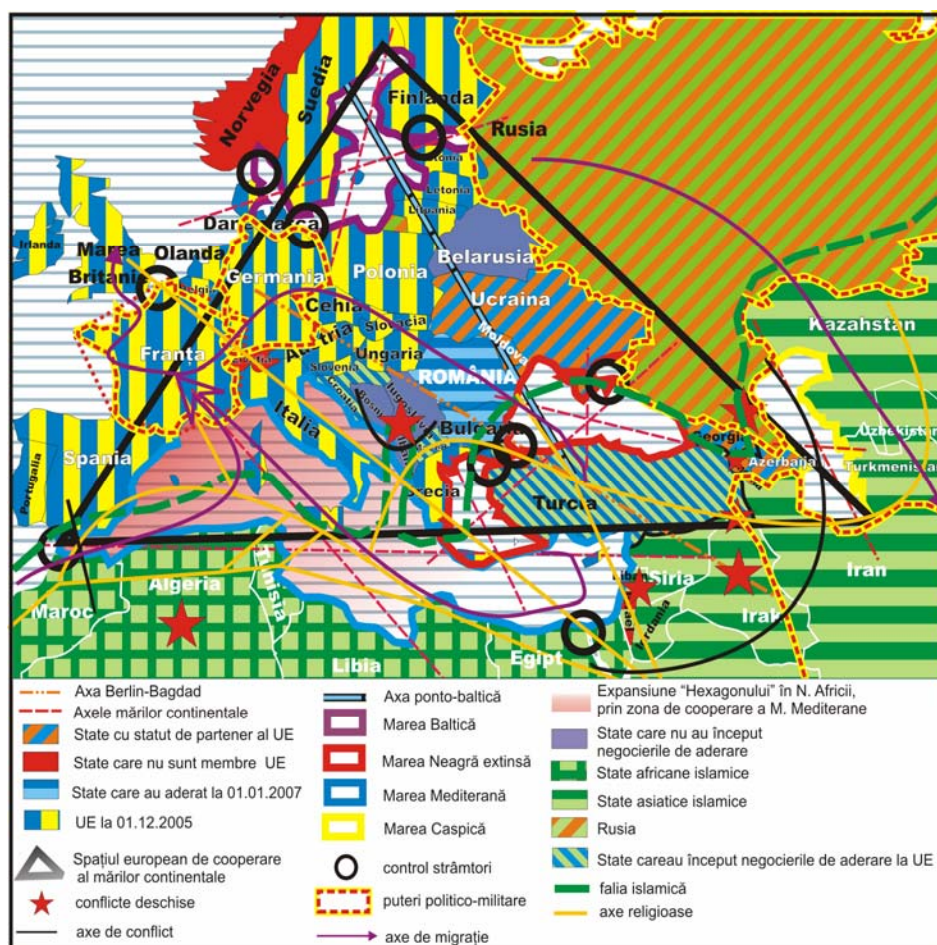
Harta 7. Sistemul geopolitic pan-islamic.

Harta 8. Sistemul geopolitic al zonei STAN.

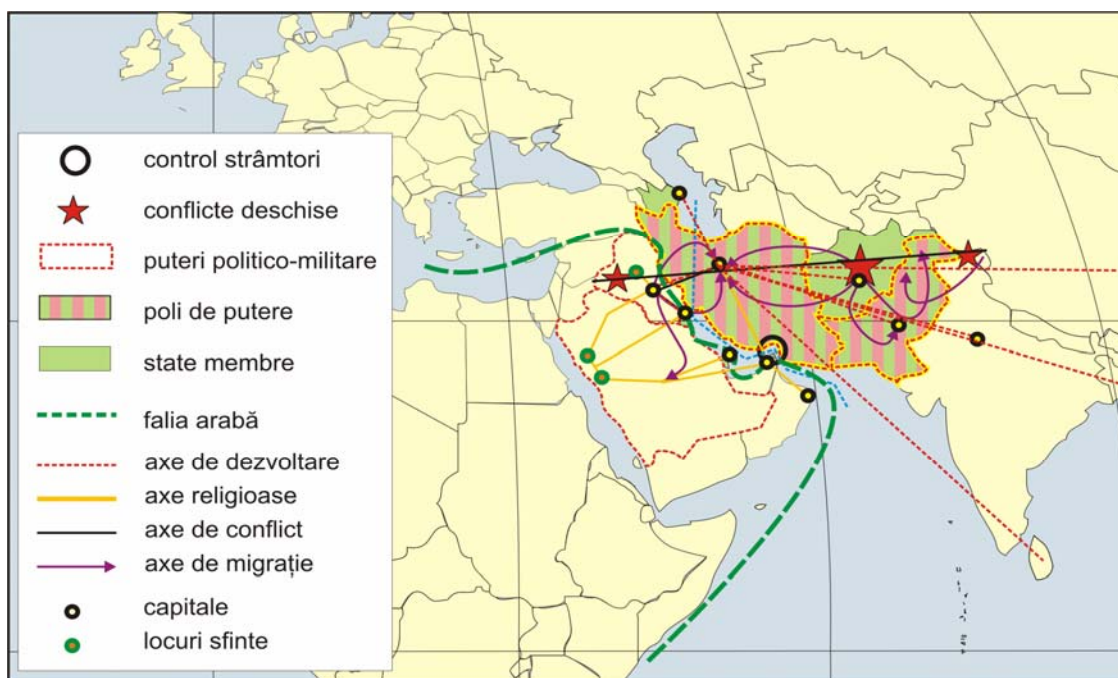
Harta 9. Sistemul geopolitic pan-turcic.

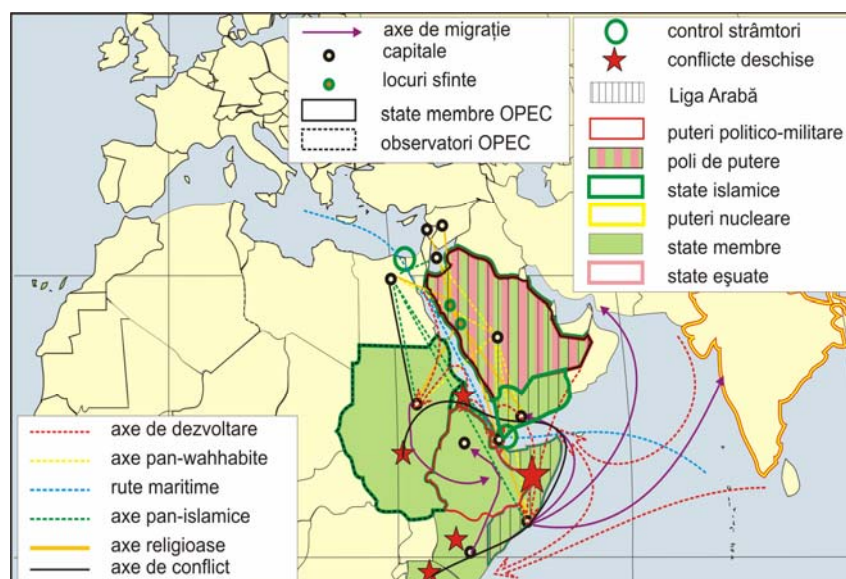
Harta 10. Zona extinsă europeană.

Harta 11. Spațiile energetice strategice ponto-caspice.

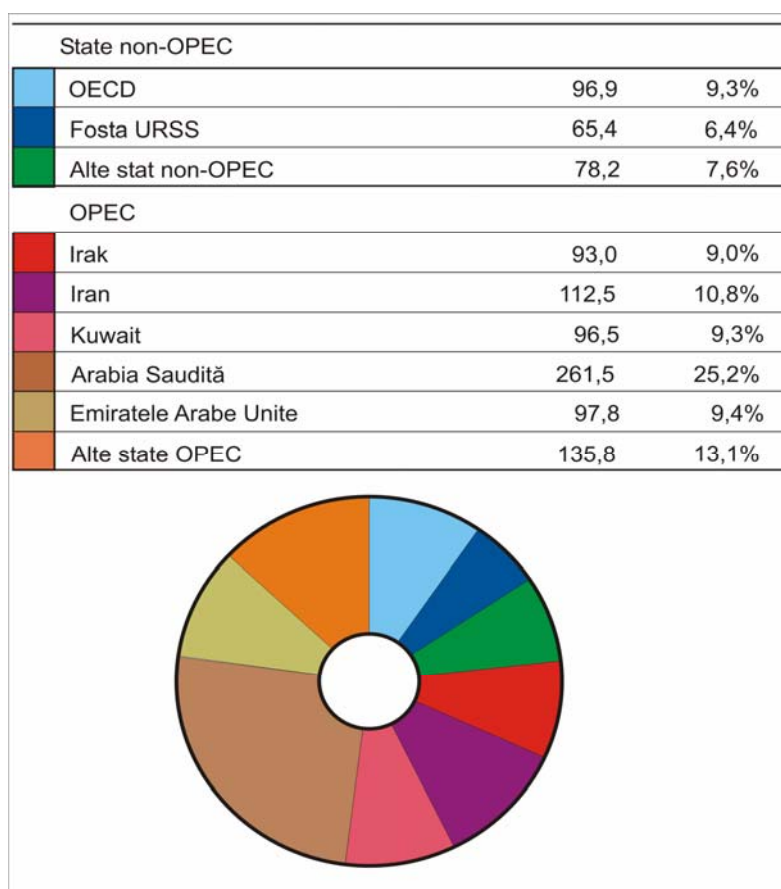
Harta 12. Sistemul geopolitic pan-iranian.

Harta 13. Sistemul geopolitic al Cornului Africii.

Harta 14. Sistemul geopolitic est-vest saharian.

Graficul 1. State membre OPEC și producția de petrol (%).

Domeniul	Paradigma inițială	Logica intelectuală	Problematica funcțională	Aplicabilitate
<i>Geografie</i>	Localizări și diferențieri spațiale	Cultura națională	Interfața populație/areal	Conservarea și amenajarea teritoriului
<i>Geografie politică</i>	Sisteme statale	Națiune, stat, interes național	Relații politice	Păstrarea identității naționale
<i>Geopolitică</i>	Sisteme geopolitice de tip zonal, regional și global	Diplomatică, juridică, culturală, religioasă, economică, socială	Teoriile acțiunii politice, relațiilor internaționale, mecanisme internaționale	În domeniile social-politic, economic și diplomatic
<i>Geostrategie</i>	Crize și conflicte militare	Manevra de forțe și mijloace militare	Planificarea și desfășurarea de acțiuni strategice în plan regional și global	Securitate și apărare națională, regională și globală

Tabelul 1. Particularități și corelații între științele geografice²²

²² Christian Daudel, *Geografie, geopolitică și geostrategie, termeni în schimbare*, Colectiv, Geopolitica, vol. I, p. 307.

REFLECȚII PRIVIND APLICAREA „METODEI CUBULUI” ÎN CADRUL LECȚIILOR DE ISTORIE

Prof. drd. Diana-Maria SZTANCS*

Abstract. Reflections regarding the applications of “Cube” didactic method at History lessons. The competency centred approach of educational process is meant to ensure the formation of European citizens capable of socio-professional integration. According to the Romanian National Syllabus, at History, this scope is achieved by skills of communication, social and civic skills, spirit of initiative and entrepreneurship or cultural awareness and communication. In this context, critical thinking and cooperative learning become key-factors in achievement of the main competencies of future European citizens. The article presents some reflections regarding the applications of student centred approaches at History classes. This paper was elaborated to support the teachers’ initiatives in applying this type of methods with the purpose to activate the learners’, to streamline the didactic process. Given that the Romanian educational paradigm has changed and the learner became the main actor of the educational process, these educational methods are very important. In this way, the learner becomes active and responsible subject in achievement of main aptitudes of his personality. To exemplify, I choose the application of “Cube” didactic method to a review lesson at VIIIth grade, according to Romanian History National Syllabus, “Romania after the Second World War”. The method suppose the utilization of the homonym geometrical shape which has written on its surfaces the following terms: “Describe!”, “Compare!”, “Associate!”, “Analyze!”, “Apply!”, “Argue the pros and cons!”. Learners are divided in six heterogeneous groups, each of them resolving one of these requirements. The activity evaluation may be realized when is discussed the last surface of the cube or it may take the form of a final debate. For each activity, the teacher formulates specific objectives for verifying the achievement of the competences. From this perspective, the cube may be used both in teaching-learning lessons and review ones. The advantages of using the “Cube” method are: the possibility of organizing the information, the development of cooperative and solving problems abilities, formulating a responsible attitude regarding a certain theme. The expression (both with posters and oral one) develops the abilities of communication and stimulates the self-esteem. The learners with special educational needs will be integrated in activity with the teacher’s help. These students will have special attributions in each team, in this way being accepted by their mates. Also, this method will contribute at the positive perception of these children by their mates, will develop their self-esteem and they will register a school progress. Other group of children who will be highlighted using this type of activity is the introverted. In these circumstances, they will be encouraged to interact with the other members of the team, having the same aim: resolving a common problem. The lack of time for organizing this type of activities or the teachers’ insufficient experience regarding the critical thinking approaches and cooperative learning are just two of the negative factors which determine the teachers to give up of using these methods. At the end of the article, I formulated some advice for the teachers which were meant to help them to apply student centred approaches at their classes.

Keywords: cooperative learning, “Cube” method, didactic method, history lesson, student centred approaches.

Cuvinte-cheie: învățarea activă centrată pe elev, învățare prin cooperare, lecție de istorie, „metoda cubului”, metodă didactică.

În ultimii ani, activitatea didactică a dobândit valențe noi, menite să asigure idealul educațional, tipul de personalitate necesar integrării în societatea europeană. Demersul didactic a evoluat de la o predare centrată pe activitatea profesorului spre una în care rolul cadrului didactic este acela de a facilita și de a coordona învățarea.

Pornind de la aceste considerente, finalitățile educației promovate în sistemul românesc au fost modificate, predarea centrată pe obiective fiind înlocuită cu aceea care are în prim plan formarea principalelor competențe necesare cetățeanului european de azi.

În acest sens, sistemul de învățământ românesc are în vedere adoptarea strategiilor didactice centrate pe elev, acesta fiind principalul actor al orei de curs.

* Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, Program Doctoral; beldiana22@yahoo.com.

Metodele interactive centrate pe elev sau metodele gândirii critice sunt integrate în viziunea constructivistă asupra învățării (Westwood 2008, p. 26). Ele reprezintă o etapă superioară de învățare, elevii dobândind informațiile noi prin cooperare, cu ajutorul discuțiilor și dezbaterilor, prin studiu individual, prin rezolvarea de probleme, prin realizarea unor produse concrete ale activității, altfel spus, „învăță făcând” ceva concret. În aceste situații de învățare, elevul percepe problema de rezolvat ca fiind personală sau aparținând grupului cu care el se identifică.

Astfel, calitatea învățării este determinată de gradul de implicare afectivă a celor care învață, responsabilitatea acestora în privința rolurilor asumate sau distribuite în cadrul grupului, autocunoașterea personală, buna colaborare cu ceilalți membri ai grupului în privința alegerii soluțiilor optime pentru atingerea scopului etc.

Profesorul are rolul de a adapta conținuturile la nevoile de formare ale elevilor și de a conduce elevul spre rezolvarea sarcinii de lucru. Observăm, astfel, că asistăm, în mod efectiv, la o schimbare de roluri, profesorul nemaifiind cel care oferă soluții, ci acela care ajută, în mod discret, la identificarea acestora.

Profesorul trebuie să asigure buna funcționare a activității, nu numai la nivel material, ci și la nivel social. Cooperarea dintre elevi este determinată de relaționarea pozitivă dintre aceștia (teoria interdependenței sociale). Atunci când în cadrul grupului există interdependență negativă, avem de-a face cu rezultate nedorite, întreaga situație fiind sortită eșecului. O altă situație apare atunci când între membrii grupului nu există interrelaționare, reușita grupului fiindu-le indiferentă (Roman 2010, p. 92).

În articolul *Developing intra and interpersonal competences in learning situations*, Alina Roman propune câteva modalități prin care profesorul poate stimula interrelaționarea pozitivă. Autoarea menționează formularea clară a scopurilor și a obiectivelor, recompensele reciproce (reușita grupului depinde de activitatea fiecărui membru al acestuia), identificarea sarcinilor și resurselor care să solicite cooperarea, posibilitatea distribuirii rolurilor în cadrul fiecărui grup (Roman 2010, p. 93).

În situația în care avem de-a face cu o metodă care implică atribuirea de roluri, acestea ar putea fi:

- cititorul (cel care anunță sarcina de realizat),
- ascultătorul activ sau cercetașul (cel care asigură buna înțelegere a sarcinii de rezolvat),
- interogatorul (cel care solicită informații suplimentare de la ceilalți colegi sau de la profesor, iar acolo unde dispunem și de mijloace IT, acesta poate identifica informațiile și în mediul virtual) și
- liderul (cel care prezintă produsul activității sau opinia grupului în fața celorlalți colegi).

Alte roluri identificate în literatura de specialitate sunt: responsabilul cu respectarea timpului, cel care notează informațiile furnizate de către membrii grupului etc.

Metodele gândirii critice pot fi utilizate ca modalitate concretă de desfășurare a lecției sau pot fi inserate ca procedee în cadrul altor metode; de asemenea, pot fi folosite în cadrul unor momente din lecția tradițională.

De exemplu, în cadrul metodei *știu/vreau să știu/am învățat* putem utiliza *brainstorming*-ul ca procedeu în etapa de evocare (*știu*) și *ciorchinele* în etapa de reflecție. Tot în același mod putem integra, în momentul de fixare a cunoștințelor dintr-o lecție tradițională, un „ciorchine” pentru a ilustra grafic ceea ce s-a predat anterior.

În cadrul lecției de istorie, un loc important este ocupat de fixarea și sistematizarea cunoștințelor. În acest sens, pot fi folosite metode și procedee ca: *turul galeriei*, *cubul*, *linia valorilor*, *ciorchinele*, *hărțile conceptuale*, *dezbaterile cu oponent* etc.

Metoda cubului presupune utilizarea forme geometrice omonime pe ale cărei fețe sunt notați termenii: *Describe*, *Compară*, *Asociază*, *Analizează*, *Aplică*, *Argumentează pro sau contra*. Clasa este împărțită în șase grupe eterogene, fiecare dintre acestea având de soluționat una dintre cele șase cerințe (Crețu, Nicu 2004, p. 165; Bolovan 2007, p. 122; Blandul 2010, p. 174).

Cerințele cubului pot fi paralelizate cu taxonomia lui Bloom. Obiectivele cognitive formulate pentru fiecare sarcină de lucru pot corespunde nivelelor din ierarhia menționată anterior.

Primului nivel taxonomic, cel al cunoașterii, îi corespunde prima față a cubului. Astfel, pentru a demonstra *cunoașterea*, elevilor le va fi solicitat să definească un concept, să enumere principalele caracteristici, evenimente politice ale unei perioade, într-un cuvânt, să descrie. Comprehensiunea este demonstrată prin realizarea comparațiilor; analiza din taxonomia bloomiană poate fi paralelizată cu argumentarea pro și contra. Aplicarea este explicit menționată pe una dintre

fețele cubului. Sinteza poate lua forma identificării analogiilor cu care sunt asociate elementele menționate la nivelul I al taxonomiei (caracteristici sau evenimente similare).

Evaluarea activității poate fi realizată atunci când se discută ultima față a cubului (*Argumentează pro sau contra*) sau poate lua forma unei dezbateri finale căreia să îi corespundă obiective formulate anume pentru a verifica asimilarea cunoștințelor și formarea competențelor propuse.

Din acest punct de vedere, *cubul* poate fi utilizat cu succes atât în lecțiile de predare-învățare (în etapele de evocare și reflecție), cât și în cele recapitulative (Bolovan 2007, p. 122).

Pentru a exemplifica, am ales o activitate recapitulativă a unității de învățare „România după Al Doilea Război Mondial” din Programă disciplinei *Istoria românilor*, clasa a VIII-a.

Prima echipă urmează instrucțiunile de pe fața 1 a cubului, respectiv *Describe!* Grupei care va răspunde la această cerință, i se poate solicita prezentarea principalelor caracteristici ale perioadei comuniste în România.

Cea de-a doua echipă urmează instrucțiunile celei de-a doua fețe a cubului: *Compară!* Aceasta poate compara perioada comunistă cu aceea interbelică, comunismul românesc cu alte regimuri totalitare (în acest caz se poate realiza comparația utilizând diagrama Venn-Euler) sau se compară situația din România comunistă cu cea din statele capitaliste.

Echipa nr. 3 va identifica principalele simboluri, clișee, cuvinte-cheie care definesc situația din spațiul românesc în perioada comunistă. Această ilustrare poate lua forma unui *ciorchine*.

Echipa nr. 4 va avea ca sarcină de lucru analiza unor aspecte privind viața cotidiană în perioada comunistă, represiunea comunistă, etapele regimului comunist în România etc. și prezentarea lor sub formă descriptivă sau utilizând una dintre metodele alternative (*ciorchinele, eseul, poezia* etc.).

Echipa nr. 5 va identifica aplicațiile cunoștințelor dobândite în urma parcurgerii unității de învățare. De exemplu, modul în care lecția privind perioada comunismului în România trebuie să conducă la aprecierea valorilor democrației.

Echipa nr. 6 identifică argumente *pro* și *contra* în discutarea regimului comunist în România. Vor fi elevi care, spre exemplu, sub influența informațiilor primite din mediul familial, vor afirma că acest model de guvernare este unul pozitiv, deoarece „atunci se trăia mai bine”, „oamenii aveau locuri de muncă” etc.

La analiza lucrărilor, atunci când se ajunge la această echipă, se discută și problema mentalităților colective și a mecanismelor care determină apariția acestor clișee, dar și a faptului că mentalitățile sunt foarte ușor de influențat, dar imposibil de schimbat în mod esențial de-a lungul unei generații.

Etapă de reflecție are în vedere „desfășurarea cubului”, folosind produsele elevilor din fiecare echipă (exemplu în *fig. 1*). Fiecare sarcină de lucru va fi prezentată colegilor, iar concluziile se vor desfășura sub forma unei activități frontale.

Avantajele utilizării metodei cubului rezidă în faptul că oferă posibilitatea organizării informațiilor oferite, dezvoltării abilităților de cooperare și rezolvare a problemelor, ca și formulării unei poziții responsabile privind un subiect dat. Exprimarea (atât cu ajutorul posterelor, cât și cea orală) dezvoltă elevilor abilități de comunicare și stimulează formarea stimei de sine.

Cu ajutorul profesorului, elevii cu cerințe educative speciale vor avea atribuții în cadrul fiecărei echipe, fiind astfel integrați în activitățile desfășurate. Acest lucru contribuie în mod pozitiv la acceptarea acestora de către colegi, la creșterea încrederii în forțele proprii și chiar la progresul școlar al acestor elevi.

Dezvoltarea stimei de sine prin implicarea activă a tuturor elevilor, responsabilizarea elevilor în realizarea unui deziderat și în rezolvarea unei probleme prin interacțiunea cu ceilalți membrii ai echipajului etc. Altfel spus, aportul fiecărui membru al grupului este unic și valoros, contribuind la reușita echipei. Interacțiunea „față în față” are menirea de a încuraja elevii introvertiți să discute cu ceilalți membrii ai echipajului, fiind astfel valorizați.

Exceptând funcția de comunicare, ce va cunoaște în mod indubitabil îmbunătățiri, metodele gândirii critice asigură și formarea unor abilități de interrelaționare empatică. Membrii grupului se consultă pentru a realiza sarcina de lucru, enunțând principalele idei care vor sta la baza realizării produsului activității lor, dezbăt în grupuri mici pentru a alege varianta optimă de îndeplinire a cerințelor.

Pe parcursul activității au loc schimburi de idei între membrii grupului menite să asigure o bună interacțiune între aceștia și *feed-back*-ul necesar formării competențelor specifice. La final,

elevii evaluează atingerea obiectivelor propuse la începutul activității și în ce măsură acestea au rezolvat sarcina de lucru trasată de profesor.

De asemenea, elevii vor experimenta situații în care vor fi încurajați să învețe unii de la alții, să verifice înțelegerea corectă a informațiilor de către toți membrii grupului, să discute concepte-cheie în cadrul grupului, să integreze cunoștințele dobândite în sistemul anterior de cunoștințe.

Lipsa timpului necesar pentru derularea activităților didactice de acest gen, insuficienta pregătire și experiență a cadrelor didactice în planul modului de lucru cu metodele gândirii critice, slaba pregătire a claselor de elevi sunt doar câțiva dintre factorii negativi care stau în calea adoptării strategiilor didactice alternative care ar putea permite transformarea modernă a demersului educativ.

Din păcate, acest tip de lecții este ignorat sau evitat de foarte multe cadre didactice, care preferă desfășurarea lecțiilor după tipicul „tradițional”, elevii nefiind activați suficient, primând monologul cadrului didactic.

În privința activității cadrelor didactice, considerăm prilejul de față a fi oportun pentru a formula câteva sfaturi pentru aceștia.

1. Formulați obiective punctuale, corespunzătoare tuturor nivelurilor taxonomice care să poată fi atinse în cadrul activității de învățare.

2. Atunci când abordați lecțiile sub forma unor activități care să solicite cooperarea între elevi, asigurați-vă că dispuneți de timpul necesar obiectivelor formulate.

3. În ceea ce privește managementul clasei în timpul activității se cuvine să facem câteva observații. Metodele interactive, centrate pe elev, pot eșua atunci când elevilor nu le sunt explicate foarte clar regulile și obiectivele activității. În concluzie, asigurați-vă că elevii au înțeles care sunt sarcinile pe care le au de îndeplinit în cadrul activității. De asemenea, mulți profesori evită abordarea acestor metode pe motiv că ar fi generatoare de dezordine în clasă. Această impresie apare atunci când sunt adoptate metode care presupun mișcarea în clasă (turul galeriei, caruselul etc.) sau când elevii sunt organizați în grupuri de lucru. Nu trebuie să uitați că liniștea din clasă nu înseamnă progres școlar. Pe de altă parte, elevii trebuie să fie conștientizați despre necesitatea comunicării civilizate, iar în cazul deplasării în clasă, profesorul este cel care stabilește regulile de mișcare ale grupurilor.

4. Asigurați-vă că oferiți ajutor suplimentar fiecărei grupe. Atunci când este necesar, interveniți pentru a asigura implicarea tuturor elevilor în activitățile grupului.

5. Asigurați-vă că aveți întotdeauna mai multe resurse și referințe bibliografice care pot deveni mijloace didactice în cadrul lecției.

6. Materialele pe care le folosiți în cadrul lecției trebuie să mențină activă atenția elevilor și să îi antreneze în rezolvarea cerințelor formulate.

7. Asigurați-vă că mijloacele de învățământ pe care le folosiți sunt în concordanță cu evoluția tehnologică actuală. Spre exemplu, renunțați la utilizarea fișelor de lucru clasice și utilizați platforma AeL, proiecțiile de filme etc.).

8. Un alt obstacol invocat de profesori în adoptarea metodelor interactive face referire la dificultatea evaluării activității fiecărui membru al grupului de lucru. Cadrul didactic este cel care trebuie să creeze un sistem de monitorizare a progresului elevilor. Acesta trebuie să urmărească în ce măsură obiectivele stabilite la începutul activității au fost sau nu îndeplinite. Evaluările trebuie să țină seama de nivelul taxonomic la care au fost formate competențele respective (Popescu-Mitroi 2010, p. 299). Implicați elevii în evaluarea activității. Puteți solicita elevilor un *feed-back* sub forma unui chestionar (evident anonim). În articolul *From Teaching to Learning*, Gabriela Kelemen menționează necesitatea creării competențelor de autorefecție și autoevaluare la elevi (Kelemen 2010, p. 144). Astfel, în opiniile exprimate de aceștia puteți regăsi un *feed-back* al activității desfășurate. Toate aceste informații sunt deosebit de valoroase deoarece contribuie la autoreglarea procesului de predare/învățare.

9. Conchizând putem afirma că o lecție bine organizată și bine desfășurată este cea în care obiectivele propuse la începutul activității au fost atinse, iar elevii oferă un *feed-back* pozitiv.

Bibliografie

BLÂNDUL 2010 – Blândul, Cosmin Valentin, *Modern strategies for teaching-learning of intercultural education*, în „Educația Plus”, vol. VI/2, p. 169-174.

BOLOVAN 2007 – Bolovan, Sorina Paula, *Didactica istoriei. Noi orizonturi în predarea, învățarea și evaluarea istoriei prin metode active*, Editura Presa Universitară Clujeană.

CREȚU 2001 – Crețu, Daniela, *Proiectul Lectura și scrierea pentru dezvoltarea gândirii critice – fundament pentru un nou cadru de predare-învățare*, în „Revista Academiei Forțelor Terestre” Sibiu, nr. 3/2001; online: http://www.armyacademy.ro/reviste/3_2001/rev2s.html, accesat la 20 martie 2011, ora 16,15.

CREȚU, NICU 2004 – Crețu, Daniela, Nicu Adriana, *Pedagogie și elemente de psihologie pentru formarea continuă a cadrelor didactice*, Editura Universității „Lucian Blaga” Sibiu.

KELEMEN 2010 – Kelemen, Gabriela, *From Teaching to Learning*, în „Educația Plus”, vol. VI/2, p. 141-151.

POPESCU-MITROI 2010 – Popescu-Mitroi, Maria-Monica, *Bloom's taxonomy – valences and utility in pedagogical practice*, în „Educația Plus”, vol. VI/2, p. 289-299.

ROMAN 2010 – Roman Alina, *Developing intra and interpersonal competences in learning situations*, în „Educația Plus”, vol. VI/2, p. 88-96.

WESTWOOD 2008 – Westwood Peter, *What teachers need to know about teaching methods*, Acer Press, Victoria, Australia.

*** *Ghid 3. Educația într-un mediu incluziv.*

*** *Predarea interactivă centrată pe elev (Proiectul pentru învățământul din mediul rural).*

*** *Programa curriculară la disciplina „Istoria românilor” clasa a VIII-a.*

Websites: www.edu.ro; <http://isjcj.ubbcluj.ro>.

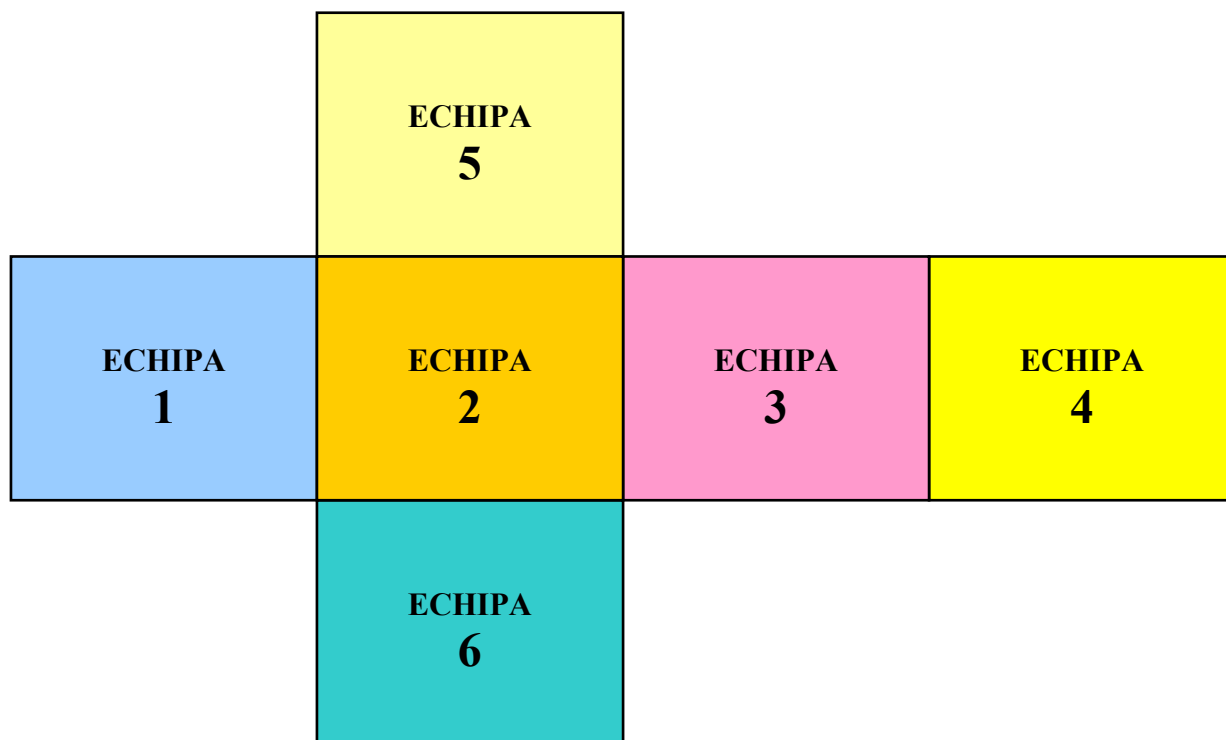
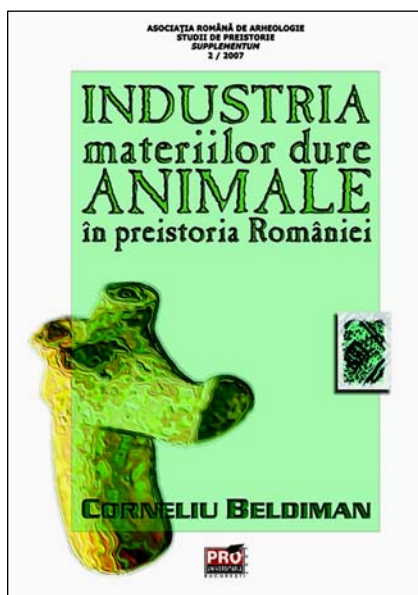

Fig. 1. Desfășurarea cubului.

Corneliu Beldiman, *Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu*, Asociația Română de Arheologie, Studii de Preistorie – Supplementum 2, Editura Pro Universitaria, București, 2007, 372 p., format A4, indice de persoane și de locuri, 42 figuri, rezumat în limba franceză, CD-ROM cu 435 tabele, 241 grafice și 228 planșe; ISBN 978-973-129-063-8

Dr. Vasile CHIRICA*

Corneliu Beldiman este, fără îndoială, cel mai bun specialist al țării în domeniul atât de puțin cunoscut, dar extrem de vast, al studiului artefactelor arheologice din materii dure animale.

Afirmația trebuie explicată: Corneliu Beldiman este cel mai bun specialist în domeniul respectiv prin faptul că mai toți arheologii preistoricieni din România (și nu numai) au luat în considerare prezența artefactelor din os-corn-ivoriu-dentitie, dar numai în linii foarte generale, fără elemente de specializare, de detalii tehnice asupra suporturilor și artefactelor.

Corneliu Beldiman este autorul a numeroase studii de referință, a efectuat stagii de perfecționare-documentare-specializare, iar contribuțiile sale științifice se bazează pe profesionalism și antrenarea, absolut obligatorie, a elementelor de interdisciplinaritate.

În ceea ce privește stagiile sale în domeniu, ținem să precizăm că, încă din 1990, Corneliu Beldiman a profitat de participarea sa la Școala Internațională de Traseologie de la Chișinău, sub coordonarea unor reputați specialiști: dr. Galina F.

Korobkova și dr. Vadim M. Masson de la Institutul de Arheologie din Sankt Petersburg; dr. Ilie Borziac de la Institutul de Arheologie și Istorie Veche al Academiei de Științe a R. Moldova (iulie – august 1991); la Université Paris I, Panthéon – Sorbonne, Centre de Recherches Préhistoriques, incluzând și șantierul de săpături în domeniul paleoliticului de la Étioilles, sub conducerea dr. Yvette Taborin (iunie – iulie 1992); University of Illinois, Dept. of Anthropology, Urbana-Champaign, Illinois, sub îndrumarea dr. Olga Soffer (august – septembrie 1992); Université de Liège, Service de Préhistoire, Belgia, în cadrul unei burse oferite de colegul și prietenul nostru prof. Marcel Otte (la obținerea căreia am avut și noi o oarecare contribuție...), în perioada decembrie 1993 – iulie 1994.

În acest sens, *atu*-ul dlui Beldiman este că a știut să fructifice exemplar informațiile, cunoștințele primite în cadrul colaborării cu acești prestigioși specialiști ai preistoriei mondiale.

Volumul *Industria materiilor dure animale în preistoria României* este, cu certitudine, o lucrare monumentală, ca volum de informații științifice, ca arie geografică și temporală, ca mod de realizare, ca valoare științifică. Realizat mai întâi sub forma tezei de doctorat, sub excelenta îndrumare de specialitate a colegei dr. Silvia Marinescu-Bîlcu, volumul pe care avem cinstea să-l prezentăm în aceste pagini a beneficiat, sub forma publicării, de considerațiile altor prestigioși specialiști ai arheologiei preistorice românești: prof. univ. dr. Marin Cărciumaru și regretatul prof. univ. dr. Iuliu Paul.

* Institutul de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași; vchirica@yahoo.com.

Precizăm de la început că, prin activitatea neîntreruptă a colegului dr. Corneliu Beldiman, s-a impus și schimbarea denumirii acestui domeniu de cercetare specială, conexă arheologiei preistorice, de la *industria osului*, cum era denumit până în anii '90, la *industria materiilor dure animale* (IMDA).

Dacă vom preciza că numai sumarul acestui impresionant volum de date, informații, analize, sinteze, concluzii, bibliografie, ilustrații etc., însumează nu mai puțin de 9 p. (p. 5-13), vom înțelege, implicit, excepționala muncă pe care a desfășurat-o autorul volumului pentru a reuși să ajungă, pentru prima dată în cercetarea preistorică din România, la o sistematizare, absolut necesară, a descoperirilor de artefacte din categoria IMDA, începând cu paleoliticul superior (aurignacian) și până în neoliticul timpuriu (cultura Vinča, faza A).

Pentru a ajunge la această competență în studiul complex al unei deosebit de importante categorii de materiale arheologice (așa cum au fost ele identificate și păstrate de către descoperitori), Corneliu Beldiman a început, cum am precizat mai sus, prin stagii de specializare, cel mai important fiind, după opinia noastră, cel din Belgia, sub îndrumarea prof. univ. dr. Marcel Otte, „materialul” de studiu reprezentându-l, între altele, și pandantivul de os descoperit la Mitoc-„Malu Galben”, în contextul unui nivel de locuire gravettiană. Acestui prim studiu, tipărit în publicația Universității din Liège, *Préhistoire Européenne*, 7, 1995, i-au urmat, până la apariția volumului care îi încununează munca de aproape două decenii, peste 80 de contribuții științifice, în țară și peste hotare, marcând, fiecare, pași importanți în devenirea și, în final, notorietatea științifică a autorului în rândurile arheologilor și ale specialiștilor în IMDA de pe întregul continent.

Așa cum precizează și Corneliu Beldiman, acest impresionant volum publicat cuprinde o gamă foarte variată de piese realizate din materii dure animale (MDA) de către membrii comunităților umane preistorice de pe teritoriul actual al României, unele trecute, deja de mai mult timp, în lipsa de interes a arheologilor perioadelor istorice și culturilor arheologice: cel mai vechi pandantiv din paleoliticul superior de pe teritoriul României – un canin de lup, perforat, din nivelul aurignacian din peștera „Bordu Mare” de la Ohaba Ponor sau cel mai vechi recipient, realizat pe un coxal de bovid, dintr-un nivel gravettian de la Stânca-Ripiceni; alte pandantive din dinți perforați aparținând unor mamifere, descoperite în condiții stratigrafice certe, ori piesele de la Țibrinu, Dobrogea, descoperite în poziție incertă, de către un arheolog amator, publicate de dr. Alexandru Păunescu și considerate de vârstă gravettiană, seturile de piese cu decor geometric, din os și corn, descoperite în stațiunile din Clisura Dunării, ori acelea aparținând mezoliticului de tip Schela Cladovei, considerate, până la analiza lor detaliată, de către Corneliu Beldiman, ca reprezentând primele „unelte agricole” din mezoliticul zonei Porților de Fier, ori piesele din MDA aparținând primelor comunități de agricultori și crescători de vite de pe teritoriul actual al României (p. 20-21).

Întregul material arheologic al IMDA este structurat cronologic și încadrat în culturile arheologice ale cadrului temporal ales de autor pentru demersul său științific: paleoliticul superior (aurignacian și gravettian), epipaleoliticul „acceptat ca un ansamblu al faciesurilor culturale care s-au dezvoltat în perioada de început a postglaciarului (cca 13.000 – 9.500/9.000 B.P.), ... manifestări culturale ale populațiilor care au evoluat odată cu începuturile oscilației Alleröd (cca 13.000 B.P.) și care au continuat să viețuiască până spre sfârșitul Preborealului (p. 32). Autorul se referă la comunitățile epigravettianului final și la acelea aparținând „complexului cultural cu vârfuri pedunculate, de tip swiderian sau pludyan (în Moldova și, parțial, în Dobrogea), în timp ce în zona Porților de Fier ale Dunării au evoluat alte comunități, considerate ca aparținând tardigravettianului de aspect mediteranean (datate între 12.600 ±200 B.P. și 10.125 ±200 B.P.) și de acelea care au locuit la Veterani-Terasă, Ogradena-Icoana și Ogradena-Răzvrata, datate pe la 10.000-9.500 B.P.; urmează, în ordinea cultural-cronologică a autorului (și a realităților arheologice de pe teritoriul României), mezoliticul, încadrat, din punct de vedere cronologic, între 9.500/9.000 și 7.500/7.000 B.P., iar din punct de vedere cultural, reprezentând tardenoisianul (care a ocupat mai multe zone geografice ale țării) și descoperirile de tip Schela Cladovei (cu locuiri numai în zona Porților de Fier); ultima mare componentă cultural-cronologică investigată pe baze descoperirilor de IMDA o constituie neoliticul timpuriu, cu orizonturile culturale și culturile de tip Gura Baciului-Cârcea/Starčevo-Criș și Vinča, faza A.

Nu avem intenția să operăm o analiză a consistentului volum realizat de Corneliu Beldiman, prin observații și detalieri asupra fiecărui capitol, ci ne vom referi doar la ceea ce noi considerăm ca reprezentând o reală contribuție a autorului la dezvoltarea cercetărilor arheologice preistorice, direcții și modele de cercetare, stabilite și impuse pentru prima dată în cercetarea științifică românească a domeniului.

Ne referim mai întâi, dar tot fără a intra în detalii (rol care revine cititorului mai avizat și, mai ales, interesat special de realizările „tehnice” ale demersului științific pe care Corneliu Beldiman și l-a asumat):

tipologia detaliată a tuturor categoriilor de artefacte din materii dure animale aparținând comunităților preistorice din paleoliticul superior și până în neoliticul timpuriu (p. 71-158), cu detaliile necesare pentru completa înțelegere a tipologiei sale, pe categorii și subdiviziuni de ordinul I (unelte, arme, podoabe, elemente receptoare, diverse, piese tehnice I-V din tipologia lucrării: I A - I H; II A - II E; III A - III I; IV A - IV E; V A) și de ordinul II (tipologia, cu tipurile și subtipurile artefactelor, realizată în funcție de categoriile principale – ordinul I, pe baza posibilelor întrebuințări : I A1 - I A20; I B1 - I B 11; I C 1 - I C3 ... până la I H1; II A 1 - II A6 ... până la II E; III A1... până la III I1; IV A1 ... până la IV E2; încheind cu V A 1 - V A3 – piesele tehnice: eboșe, materii prime, deșeuri, în cadrul unui volum impresionant din economia lucrării.

Un alt capitol extrem de interesant considerăm a fi acela în care autorul își demonstrează deplina capacitate de sinteză a datelor arheologice analizate și prezentate anterior, încadrând toate tipurile și subtipurile de artefacte în perimetrul culturilor și faciesurilor arheologice, stabilind grupe tipologice specifice acestora, dar în deplină corelație cu tipologia de bază, esențială, din capitolul IV. Aici, pe parcursul a nu mai puțin de 47 de pagini, Corneliu Beldiman ne propune, am putea spune, esența muncii sale, adică o tipologie cultural-cronologică, tehnică, a speciilor de animale care au dat „suporturile” pieselor realizate din MDA, cu număr de exemplare aparținând grupelor tipologice, oferind, în cadrul investigațiilor sale, o cantitate foarte mare de informații referitoare la speciile de animale domestice/vânat, modalitățile de transformare a piesei – debitajul și natura acestuia, gradul de afectare a intervenției umane asupra suportului, fasonarea, amenajările specifice, tehnicile folosite, urmele de utilizare pe obiectul nou creat, rolul funcțional al uneltei/armei/obiectului de podoabă etc., inserând, acolo unde a fost posibil, contextul descoperirii arheologice respective.

Din sinteza ultimului capitol, VII, putem reține, din punct de vedere statistic, faptul că în volumul realizat de Corneliu Beldiman putem găsi informații esențiale, dar și detalii tehnico-tipologice și cultural-cronologice asupra IMDA din preistoria României, pe care ne face plăcere să le evidențiem în cele ce urmează:

- paleolitic superior – aurignacian: 15 piese repartizate în 5 grupe tipologice, cu 10 tipuri;
- paleolitic superior – gravettian: 75 piese repartizate în 15 grupe tipologice, cu 17 tipuri;
- epipaleolitic – tardigravettian de aspect mediteranean: 138 piese repartizate în 12 grupe tipologice și 20 tipuri;
- mezolitic – cultura Schela Cladovei: 394 piese repartizate în 8 grupe tipologice și 21 tipuri;
- neolitic timpuriu – cultura Starčevo-Criș, fazele I-II/Grupul cultural Gura Baciului-Cârcea: 53 piese repartizate în 12 grupe tipologice și 24 tipuri;
- Neolitic timpuriu – Cultura Starčevo-Criș, fazele II-IV: 431 piese repartizate în 22 grupe tipologice și 67 tipuri;
- neolitic timpuriu – Cultura Vinča, faza A: 188 piese repartizate în 13 grupe tipologice și 33 tipuri.

Numeroase alte informații deosebit de importante sunt oferite spre finalul acestui capitol, pe care le propunem atenției specialiștilor preistoricieni români și din alte țări, cum ar fi: analiza distribuției regionale a IMDA, elemente de paleoeconomie, folosind informațiile furnizate de IMDA, posibilele ocupații ale comunităților umane, ce pot fi stabilite pe baza analizelor specifice IMDA, uneltele folosite de realizatorii IMDA, pentru crearea tipurilor și variantelor de artefacte etc.

Lăsăm cititorului mai avizat lectura *Concluziilor* volumului de față, noi rezumându-ne, în final, să mai adăugăm, la valoarea cărții, bogata listă bibliografică (încheiată în 1999, când a fost finalizată teza de doctorat, susținută în anul 2000); sigur că era de preferat completarea informațiilor și, implicit, a listei bibliografice, la anul apariției (sau măcar al trimiterii la tipar); la semnalarea unor neajunsuri mai adăugăm introducerea unor figuri în limba franceză (fig. 1-3, 14), chiar dacă explicarea figurii respective este dată în românește.

Menționăm încă faptul că lucrarea tipărită este însoțită de un CD-ROM, care pune la dispoziție informații extrem de bogate, care, din rațiuni editoriale, nu au fost cuprinse în volumul tipărit: 228 planșe, scheme, diagrame, ilustrația IMDA discutate.

Alături de aprecierile și felicitările noastre, nu ne mai rămâne decât exprimarea speranței că autorul lucrării prezentate își va extinde aria preocupărilor și spre celelalte culturi și faciesuri arheologice din preistoria spațiului carpato-dunărean, ba chiar și nistrean, pentru a reuși o cercetare exhaustivă a problematicii în perimetrul cultural-cronologic al întregului spațiu românesc de origine.

Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric*, Ediția a doua revăzută și adăugită, prefață de Ioan-Aurel Pop, Editura Universității din Oradea / Editura Cartdidact, Chișinău, 2009, 547 p., anexe documentare, indice de nume; ISBN 978-973-759-428-0; ISBN 978-9975-940-92-494

*Prof. univ. dr. Constantin HLIHOR**

Istoriografia națională s-a îmbogățit, prin strădania unui tânăr istoric și dascăl orădean, cu o lucrare monumentală dedicată renumitului istoric Silviu Dragomir. Este un volum apărut într-o nouă ediție, înnobilit cu o excelentă prefață semnată de academicianul Ioan-Aurel Pop.

Lucrarea se constituie într-o analiză științifică asupra vieții, activității și personalității istoricului Silviu Dragomir. Personalitate proeminentă a culturii și istoriografiei naționale, istoricul Silviu Dragomir are, prin strădania domnului Sorin Șipoș, un portret realist, așa cum se cuvine unui om care și-a dăruit întreaga sa viață istoriei naționale și slujirii cu devotament a poporului român.

Acest portret, construit cu migală și acribie profesională de autorul acestei cărți, nu era posibil să ajungă la cititorii pasionați de istorie dacă nu se întreprindea o amplă investigație asupra vieții și activității renumitului istoric. Trebuie remarcat, și avertizat cel care va lectura acest volum, că o mare parte din concluzii și opinii

se bazează pe surse arhivistice de necontestat. Au fost utilizate în procesul de cercetare documente inedite recent studiate, aflate în Arhiva CNSAS, referitoare la perioada în care Silviu Dragomir a fost urmărit și persecutat de către Securitate, dar și o serie de documente obținute de autor de la doamna Florica Enescu, nepoata lui Silviu Dragomir.

Cartea aduce în prim plan informații extrem de valoroase pentru specialiștii care se ocupă de acest segment de istorie națională, dar și pentru doritorii de a cunoaște și a înțelege mai bine viața și activitatea unui mare istoric și cărturar al neamului românesc. Nu ne vom opri asupra elementelor de biografie pe care domnul Sorin Șipoș le așează cu măiestrie în pagină, nici asupra analizei asupra operei științifice, deoarece ele sunt cunoscute publicului larg din prima ediție a prezentei lucrări. Vom puncta doar liniile de forță care au stat la baza întregii munci de cercetare științifică desfășurate de Silviu Dragomir. A publicat lucrări de referință privind revoluția din 1848-1849 în Transilvania și istoria ortodoxiei din Transilvania. A fost considerat în epoca în care a trăit drept cel mai bun cunoscător al problemelor istoriei Transilvaniei, îndeosebi pentru secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, alături de alți reputați profesori, cum au fost Ioan Lupaș și Onisifor Ghibu. Această impresionantă muncă de cercetare științifică a fost încununată, în 1916, prin alegerea sa, mai întâi, în rândul membrilor corespondenți al Academiei Române, iar din 1928, membru titular, ocupând locul lui Vasile Pârvan.

Volumul de față consacră un număr important de pagini activității politice desfășurate de Silviu Dragomir. Cititorul va putea afla că reputatul istoric Silviu Dragomir s-a afirmat de timpuriu și în acest domeniu. A fost ales, la 1 Decembrie 1918, secretar al Adunării de la Alba Iulia, care a votat unirea cu România. Ca om politic a făcut parte din grupul ardelean care a avut ca lider pe

* Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie, București; hlihor@yahoo.com.

Octavian Goga. A activat în cadrul mai multor partide: Partidul Național Român, Partidul Poporului, Partidul Național Agrar, Partidul Național Creștin (P.N.C.), Frontul Renașterii Naționale.

Noutatea pe care istoricul Sorin Șipoș, după anii de documentare și o cercetare în care s-au respectat toate rigorile academice, o aduce în acest volum este prezentarea mai în detaliu și cu multe nuanțe a activității desfășurate de Silviu Dragomir în timpul regimului comunist. Acesta a intrat în dizgrația regimului comunist în primăvara anului 1946, cu ocazia declanșării grevei studenților de la Cluj. În iunie 1948, odată cu transformarea Academiei Române în Academia R.P.R., Silviu Dragomir a fost înlăturat din acest înalt for științific. În scurt timp a fost arestat și judecat în procesul privind Banca Agrară din Cluj, bancă ce aparținuse P.N.Ț. și unde Silviu Dragomir a deținut funcția de membru în Consiliul de Administrație. La 1 decembrie 1948 a fost condamnat la 6 luni de închisoare, pedeapsa fiind majorată ulterior la 1 an și 6 luni. A fost închis în penitenciarul din Caransebeș, după care, în mai 1950, a fost dus la Sighet, fiind reținut în continuare ca fost ministru în guvernele „burghezo-moșierești”. La Sighet, Silviu Dragomir a împărțit celula cu un alt mare istoric, Ștefan Meteș.

Concluzia la care ajunge Sorin Șipoș este demnă de reținut. Viața istoricului Silviu Dragomir reprezintă un exemplu nu numai pentru istoricii din România zilelor noastre, ci și pentru întreaga societate. Un model de demnitate, generozitate, cinste și patriotism. Aceste considerații sunt cu atât mai prețioase cu cât știm că, în demersul său științific, autorul nu a căzut în capcana celor care se „îndrăgostesc” de propria cercetare până dincolo de limitele cerute de deontologia profesională.

În această lucrare vom găsi și unele aspecte ale cercetării științifice desfășurate de celebrul istoric Silviu Dragomir, care nu au fost validate de cercetările ulterioare. Acest lucru ne arată că autorul prezentei lucrări este parte a unei generații de tineri istorici care au înțeles ce datorie au în fața opiniei publice: aceea de a sluji adevărul istoric și nu anumite „adevăruri istorice interesate”.

Sperăm că aceste câteva rânduri vor determina pe cei pasionați de istorie să lectureze cu interes și plăcere această valoroasă lucrare dedicată istoricului Silviu Dragomir.

Sorin D. Ivănescu, *Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, metode, obiective*, Editura Junimea, Iași, 2009, 537 p.; ISBN 978-973-37-1234

*Prof. univ. dr. Constantin HLIHOR**

După prăbușirea regimului comunist din România, istoria Securității a fost o temă predilectă de cercetare și analiză pentru istorici și nu numai. Astfel că nu surprinde că, astăzi, istoriografia problemei este una destul de „aglomerată” cu lucrări extrem de diversificate. Au apărut zeci de volume de documente și memorialistică, editate de instituții de prestigiu, studii și analize semnate de istorici și specialiști din diferite alte domenii ale vieții științifice și culturale.

Un tânăr istoric al epocii contemporane, Sorin D. Ivănescu, a cercetat un segment „fierbinte” din istoria instituțiilor statului român din perioada regimului comunist – evoluția Securității în primul deceniu de existență. Un produs istoriografic deosebit, care a atras atenția specialiștilor din domeniu și a născut vii discuții și polemici.

Nu ne vom opri asupra acestui aspect, deoarece considerăm binevenită confruntarea de idei purtată onest și cu profesionalism între cercetători. Este o condiție a progresului pentru orice domeniu al cercetării științifice.

Cercetarea regimului comunist, în ansamblul său, dar mai ales a unor aspecte cum ar fi instituția Securității stă, iată, și după douăzeci de ani, sub zodia *non neutralității axiologice*, a partizanatului politic și a interpretărilor globale. Până la un punct, acest fapt ține de o anume normalitate.

Serviciile de informații, prin natura activității lor, independent de regimul politic în care activează, în funcție de sistemul axiologic care guvernează la un moment dat societatea, pot fi percepute extrem de diferit de cetățeni și de către cei care analizează trecutul sau prezentul. Ele au fost considerate de unii structuri corecte și necesare; la alții, interpretarea activității lor s-a catalogat drept represivă, deoarece întotdeauna va exista o parte nemulțumită de aplicarea legii și care o va contesta, convinsă fiind de in Justiția sau, și mai rău, de persecuția la care a fost supusă.

Problema este aceea a rolului pe care serviciile de informații îl au în funcționarea unui sistem politic. În regimurile democratice acestor instituții le revine rolul de a contribui la securitatea societății și a cetățeanului; în cele totalitare, rolul este extins și la cel de instrument al luptei politice. Acest aspect, chiar dacă nu este explicit asumat în lucrarea tânărului istoric ieșean, a constituit principală ipoteză de lucru în cercetarea efectuată și așezată în paginile cărții.

Chiar din primele pagini, autorul ne avertizează asupra faptului că această instituție a fost utilizată de către liderii comuniști din perioada lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu nu numai pentru a suprima opoziția politică, ci și pentru răfuiele în interiorul partidului comunist.

Un alt aspect care a stat la baza construirii ipotezelor de cercetare a fost corecta selecție a informațiilor supuse cercetării. Deschiderea arhivelor și publicarea de documente, scrieri memorialistice și alte instrumente de lucru creează dificultăți pentru mulți cercetători, deoarece există mai multe tentații. Prima și cea mai des întâlnită, din păcate, este atracția doar spre acele

* Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie, București; hlihor@yahoo.com.

fapte și evenimente care țin de senzational și dramatism. Sunt lucrări gustate și apreciate, dar ele nu abordează spre rezolvare problemele majore ale istoriografiei unui regim politic.

Sorin D. Ivănescu nu a căzut în această capcană. Referindu-se la „*ceea ce s-a scris despre Securitate în mass-media din Occident, iar după 1989, în ziarele din România, a avut un caracter de senzație, dar i-a lipsit adesea substanța*”.

Această constatare a stat la baza unei alte ipoteze de lucru corect formulată. Astfel, domnia sa consideră că nu poate fi făcut nici un demers științific vizând scrierea istoriei regimului comunist din România dacă neglijăm „*analiza atentă, minuțioasă, a organizării și funcționării Securității, a obiectivelor ce i-au fost trasate de către conducerea Partidului Comunist și a metodelor folosite pentru a le atinge*”.

Nu în ultimul rând, se cuvine a fi menționat și faptul că autorul prezentei lucrări a sesizat și capcana „documentelor selectate” (din interes politic sau de altă natură), în care poate să cadă cercetătorul aplecat spre studiul Securității. Domnul Sorin D. Ivănescu a constatat că documentele create de Securitate s-au aflat, în cvasi-totalitatea lor, „*sub pecetea tainei*” până la adoptarea Legii nr. 187/1999 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității ca poliție politică. Începutul funcționării C.N.S.A.S., în anul 2000, nu a însemnat, în opinia sa, în mod automat și un acces facil la aceste documente.

De asemenea, odată cu această deschidere, a ceea ce mulți nu au ezitat să numească „*cutia Pandorei*”, au apărut numeroase semne de întrebare legate de informațiile consemnate în dosarele Securității. Nu doar faptul că ele erau trunchiate prin lipsa unor file, dar chiar și acolo unde, cel puțin aparent, dosarul a rămas intact, datele conținute de acesta se dovedeau a fi, nu de puține ori, departe de adevăr. Aceste constatări impun, în abordarea documentelor în discuție, acribie și o tehnică de analiză impecabil mănuită, deoarece, așa cum subliniază autorul lucrării prezentate, „*în ciuda aparenței lor de autenticitate, dosarele trebuie citite cu multă prudență: ele oglindesc numeroase detalii, dar ficționează fără scrupul realitatea pe ansamblu*”.

Aceste aserțiuni ne arată faptul că avem în față o carte care ne poate conduce la o foarte bună înțelegere a modului cum a funcționat societatea românească în primul deceniu de regim comunist. Cititorul avizat sau pasionat de acest segment din istoria românilor va afla lucruri deosebite, nu atât din perspectiva noutății informațiilor, cât a grilei de interpretare a acestora privind *Organizarea Securității în perioada 1948-1958, metodele sale de obținere și stocare a informațiilor* dar, mai ales, *Obiectivelor pe care Securitatea le-a urmărit în perioada 1948-1958*.

Analiza consacrată activității desfășurată de Securitate ca poliție politică este echilibrată și lipsită de prejudecăți. Autorul a plecat de la cercetarea structurilor premergătoare Securității (23 august 1944 – 30 august 1948), accentul căzând pe activitatea Serviciului de Informații al P.C.R., precum și pe acțiunile inițiate de comuniști, care au vizat infiltrarea și epurarea Ministerului de Interne și înființarea poliției politice comuniste. Aceasta a funcționat, într-o primă fază, sub denumirea de *Direcția Generală a Securității Poporului*; se prezintă aici schema și principiile de organizare și funcționare, dar și modul concret în care noua instituție a acționat pentru îndeplinirea rolului atribuit de conducerea comunistă. Cititorul va afla, între altele, aspecte interesante privind selecția cadrelor poliției politice. Autorul a analizat selecția și structura personalului angajat în această instituție în funcție de originea socială, profesia de bază, studiile, vârsta, apartenența politică și etnică.

De interes pentru conturarea imaginii privind modul în care se efectuau angajările și trecerile în rezervă, dar și pregătirea celor care lucrau în domeniu este segmentul consacrat formării aparatului tehnic și de execuție prin impunerea unui învățământ puternic politizat în școlile de Securitate. O atenție deosebită a fost acordată rolului pe care l-au jucat consilierii sovietici în activitatea Securității, modului în care au controlat și comandat desfășurarea acțiunilor poliției represive românești.

Un merit care trebuie subliniat este că, în această lucrare, poliția politică percepută ca fenomen istoric prezent în societatea românească a regimului comunist nu suprapune doar instituția Securității, confuzie întâlnită destul de des în istoriografia problemei. Domnul Sorin D. Ivănescu cercetează, în egală măsură, rolul și activitatea altor două structuri ale aparatului represiv al sistemului politic din primul deceniu de regim comunist: Trupele de Securitate și Miliția.

Din această perspectivă este foarte ușor să înțelegi, prin lecturarea acestei lucrări, ce metode utilizau structurile de represiune pentru a obține și stoca informații care erau utilizate atât pentru distrugerea oricărui tip de opoziție politică, dar și pentru „bătăliile” interne din partidul aflat la

putere. Autorul ne avertizează că, aparent, aceste metode erau comune tuturor serviciilor de informații din lume, dar, în realitate, acestea s-au caracterizat prin violențe fără precedent în practica serviciilor secrete românești sau din alte state cu regim democratic. Abuzurile și încălcările flagrante ale legislației în vigoare în epocă au fost trăsăturile fundamentale ale poliției politice.

Analiza agenturii secrete a Securității, care a fost principalul mijloc de culegere și verificare a informațiilor ce prezentau interes pentru liderii comuniști, constituie un alt punct forte al lucrării. De asemenea, sunt examinate atribuțiile organelor de Securitate, printre care și arestarea persoanelor despre care existau suspiciuni că acționează împotriva regimului „democrat popular”. Sunt prezentate pe larg, cu informații culese din documentele de arhivă, modul în care se desfășurau arestările, de la ordinele primite, la modul în care acestea erau puse în practică, cu accent pe interogatoriu și „construirea” dosarului prin care persoanele care se împotriveau regimului ajungeau în fața instanței și apoi erau condamnate la închisoare. Autorul ne avertizează că este greu de aflat cu precizie numărul de arestați și întemnițați în perioada Gheorghiu-Dej, deoarece înseși statisticile elaborate de organele de Securitate sunt contradictorii.

De interes sunt și paginile consacrate analizei raporturilor dintre conducerea Partidului Comunist și poliția politică, problemei subordonării poliției politice, sau preocupării pe care Gheorghiu-Dej a arătat-o față de detaliile funcționării aparatului represiv. În acest sens s-a cercetat cadrul așa-zis legal în care s-au desfășurat acțiunile Securității, acordându-se o atenție deosebită articolelor din Codul Penal la care aparatul represiv încadra diferitele fapte ale opoziției anticomuniste. Este scoasă în evidență, astfel, „tehnica” prin care poliția politică își îndeplinea rolul represiv în societate în toate domeniile de activitate, de la economie la cultură, de la social la spiritual, deoarece nici biserica nu a scăpat represiunii comuniste. Este prezentată implicarea instituției în acțiunea de colectivizare a agriculturii, construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră, dar și în activitatea Cultelor. Nu în ultimul rând este analizată activitatea Securității în combaterea rezistenței armate a adversarilor regimului comunist din primul deceniu de existență a statului comunist.

Cele de mai sus sunt doar câteva dintre elementele și aspectele tratate de domnul Sorin D. Ivănescu în lucrarea sa și care ne îndreptățesc să recomandăm lectura ei tuturor celor interesați de cunoașterea unui segment de istorie recentă a poporului român extrem de complex. Este o imagine asupra trecutului unei instituții care a lăsat în memoria colectivă amintiri dureroase, imagine reconstituită cu acribie de istoricul ieșean în cartea pe care ne-o pune la dispoziție.

Este posibil ca această imagine să nu se potrivească în totalitate, sau chiar deloc, cu imaginea pe care fiecare dintre noi o avem asupra acestui segment de istorie. Elaborând și publicând lucrarea, domnul Sorin D. Ivănescu și-a asumat și acest risc și, indirect, ne îndeamnă să ne alăturăm efortului său.

Lista abrevierilor

- A.A. – Artilerie antiaeriană
A.D. – Anno Domini
A.i. – ad interim (însărcinat cu afaceri ~)
acad. – academician
ADMAE – Arhive Diplomatice, Ministerul de Externe
Am – abraziune multidirecțională
ANI – Arhivele Naționale Direcția Județeană Iași
ANR – Arhivele Naționale ale României
Ao – oblică
Arh. MAE – Arhiva Ministerului de Externe
ARPCT – Alliance for the Restoration of Peace and Counter-Terrorism
art. – articol
At – transversală
BAR-CN, Ms. lat. – Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Manuscrise latine
BNR – Banca Națională a României
cap. – capitol
cat. – catalog
C.C. (al P.C.R.) – Comitetul Central
СЕКА – Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем (*Comisia Extraordinară pe Întreaga Rusie pentru Combaterea Contrarevoluției și Sabotajului*)
CENTCOM – Central Command
CEPI – Compania Europeană a Participațiunilor Industriale
CFR – Căile ferate Române
CIA – Central Intelligence Agency, USA
col., coll. – coloana, coloanele
coord. – coordonator (volum)
DGP – Direcția Generală a Poliției
diam. – diametru
dist. – distanța
dos. – dosar
EAN – European Article Numbering
EAU – Extended Arithmetic Unit

ED – extremitatea distală
 ed. – ediția, editor (vezi contextul)
 ed. cit. – ediția citată
 EP – extremitatea proximală
 EU – European Union
 EUROMED – Europe-Méditerranée
 ext. – exterior(oară)
 f, ff. – fila, filele (de dosar arhivă)
 F.M.M. – Forțe Militare Maritime
 fig. – figura, figurile
 Fr. – Frater, Father (cultul catolic)
 HST-BEM – Histria-Basilica extra muros,
 IBM – International Business Machines Corporation
 il. – ilustrația
 IMDA – industria materiilor dure animale
 int. – interior(oară)
 I.P.S. – Înalt Prea Sfințitul
 IPSS – Înalt Prea Sfinția Sa (Patriarhul României)
 jud. – județ
 L – lungimea
 L tot. – lungimea totală
 LANC – Liga Apărării Naționale Creștine
 lăț. – lățime
 Lt.col. – locotenent-colonel
 M.S. – Majestatea Sa
 M.St.M. – Marele Stat Major
 M.V. – Majestatea Voastră
 MAE – Ministerul de Externe
 MPN – Ministerul Propagandei Naționale
 n., nr. – număr
 n.a. – nota autorului
 n.n. – nota noastră
 NATO – North Atlantic Treaty Organization
 nr. inv. – număr de inventar
 O.E.S.A. – Ordo Eremitarum Sancti Augustini (Latin; Order of St. Augustine)
 OMC – Organisation Mondiale du Commerce
 ONG – Organizație non-guvernamentală
 OPEC – Organization of the Petroleum Exporting Countries
 or. – oraș

OSA – Ordo Sancti Augustini
p. – pagina, paginile
P.C.R. – Partidul Comunist Român
P.N.C. – Partidul național Creștin
PD – partea distală
perf. – perforație
PIB – produsul intern brut
PM – partea mezială
PNL – Partidul Național Liberal
PNȚ – Partidul Național Țărănesc
PP – partea proximală
P.S. – Prea Sfințitul
PTT – Poștă, Telegraf, Telefon
PUF – Presses Universitaires de France, Paris
r. – rând, rânduri
R. D. Germană, RDG – Republica Democrată Germană
R. F. Germania, RFG – Republica Federală Germania
R.P.R. – Republica Populară Română
Ra – raclaj axial
RSSM – Republica Socialistă Sovietică Moldovenească
S – Secțiune
S.M.S. – Secția Militară Secretă
s.n., subl.n. – sublinierea noastră
SOEG – Societatea Sud-Est-Europeană (R. F. Germania)
SUA – Statele Unite ale Americii
t. – tomul
T.N.C. – Titan-Nădrag-Călan (Societatea)
TrT – tratament termic
UDR – Uzinele și Domeniile Reșița
UE – Uniunea Europeană
UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
UPC – Universal Product Code
URSS, USSR – Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice
vol. – volum
YPMA – Young People's Missionary Association

Instrucțiuni pentru autori

Autorilor care doresc să publice în paginile revistei AUCDCI (aspirantă la CNCSIS categoria B), le supunem atenției normele de redactare și ordinea inserării datelor: **titlu**; **numele** autorului (autorilor); **instituția și adresa de e-mail** a autorului (autorilor); **text** în MS-Office 2003 (nu Office 2007) de circa 20 pagini (incluzând și bibliografia) în limba română sau în limbile engleză, franceză, germană (format A4, margini de 2 cm, font Times New Roman, mărimea 12, justified, spațiere la un rând, paragraf de 1,27 cm; a nu se folosi tasta Tab și nici bara de spațiu pentru paragrafe; paginile nu vor fi numerotate); **rezumat** (limba engleză, franceză, germană), maxim 10 rânduri; **keywords** (limba engleză, franceză, germană, maxim 5); **sistem de referințe** (în text sau la subsolul paginii de tipul: Ionescu 1999, p. 21; font Times New Roman, mărimea 10, justified, fără paragrafe); **bibliografie** de tip Oxford-Humanities aranjată alfabetic după autori: nume autor, prenume abreviat, anul apariției lucrării, titlul, locul apariției (cărți); nume autor, prenume abreviat, anul apariției lucrării, titlul, revista, numărul volumului, locul apariției revistei, paginile (periodice); nume autor, prenume abreviat, anul apariției lucrării, titlul, In: numele editorului, titlul volumului, locul apariției, paginile; **nu se abreviază** denumirea revistelor și a editurilor; **histograme și tabele** în fișiere word separate; **toate tabelele, histogramele și figurile** trebuie să fie citate în text; **folder separat** pentru imaginile figurilor; **materiale grafice** scanate alb/negru sau color la 300 dpi (fotografii) și 600 dpi (desene), salvate în format .jpg; **lista abrevierilor**; **lista** tabelor, histogramelor și figurilor (bilingv, română/engleză, franceză, germană).

Este de preferat trimiterea materialului prin e-mail (pentru fișiere mari utilizați website: [www. transfer.ro](http://www.transfer.ro)) sau pe CD prin poștă.

Termenele ultime de primire a articolelor: 1 februarie (pentru nr. 1), 1 mai (pentru nr. 2), 1 august (pentru nr. 3), 1 noiembrie (pentru nr. 4).

Responsabilitatea privind conținutul articolelor și studiilor revine în totalitate autorilor, în conformitate cu prevederile Legii nr. 206 din 27.05.2004 referitoare la buna conduită în cercetarea științifică. Autorii își asumă, de asemenea, responsabilitatea exclusivă pentru acuratețea rezumatelor în limbă străină.

© Toate drepturile sunt rezervate autorilor.

Instructions for the authors

To the authors from abroad, wishing to publish a contribution in the review AUCDCI, we submit the following recommendations and suggesting order of data: **title**; **name** of the author(s); **institution and e-mail** address; English, French, German **text**, MS-Office 2003, around 20 p. bibliography included (page setup A4, margins of 2 cm, Times New Roman 12, justified, line spacing single, paragraph 1,27 cm, no page numbers); **abstract** (maximum 10 lines); 5 maximum **keywords**; Oxford-Humanities **references** system for notes in text/footnotes and bibliography; Times New Roman 10, justified, line spacing single, no paragraph; **tables and charts** in separate word documents; **photos and drawings** in a separate folder; **images scanned** black/white or colour at high resolution (300 dpi for photos, 600 dpi for drawings, saved in .jpg format); **abbreviations**; **list** of tables, charts and caption of figures.

Materials may be sent by e-mail or on CD by mail.

The entire responsibility for the specialized information of the articles' content and for the translation is to be assumed by the authors.

Deadlines for sending the contributions (date of arrival): 1 of February (for 1st issue), 1 of May (for 2nd issue), 1 of August (for 3rd issue), 1 of November (for 4th issue).

© All rights reserved to the authors.